

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ
(1945 – 1990)**

Serkan ARIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
Haziran - 2009**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**TÜRK – İRAK İLİŞKİLERİ
(1945 – 1990)**

DANIŞMAN : Doç. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Serkan ARIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
Haziran - 2009**

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ (1945-1990)

Serkan ARIN

DANIŞMAN : Doç. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Yıl : 2009, Sayfa: 119

Jüri : Doç. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Jüri : Doç. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Jüri : Yrd. Doç. Dr. Emin TOROĞLU

Türk-Irak ilişkileri küresel politikalardan her zaman etkilenmekle birlikte iki ülkenin sınır komşusu olmalarından kaynaklanan ortak sorunları ve çıkarları, ilişkilerin her zaman sıcak tutulmasını hatta işbirliğini gerektirmiştir. 1960'lı ve 70'li yıllarda Orta Doğu'da meydana gelen siyasi ve askeri olaylar Türk-Irak ilişkilerinin olumlu seyrini bozmamıştır. Bu dönemde üst düzeylerde yapılan görüşmeler ve gelişen ticari ilişkiler bu yakınlığın somut göstergeleridir. Bu dönemde Arap dünyasının liderliğini ele geçirmek Irak'ın öncelikli amacı iken, Türkiye, bir yandan bölgesel barışı korumak için savaşın bir an önce bitmesi yolundaki çalışmalara destek vermiş diğer yandan da aktif tarafsızlık politikasıyla kendi çıkarlarını korumaya çalışmıştır. 1980'li yılların sonunda, Türkiye, bölgesel barışı sağlama siyaseti takip ederken Irak ise, henüz nihayete ermiş olan soğuk savaş döneminin ortadan kalktığına farkına bile varamadan Kuveyt'i işgal ederek yeni bir maceraya başlamış bulunuyordu.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Irak, Soğuk Savaş, Bağdat Paktı.

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
UNIVERSITY OF KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM**

ABSTRACT

MA THESİZ

TÜRKHİS – İRAQ RELATİONS (1945-1990)

Serkan ARIN

Adviser: Assc. Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Year : 2009, Pages:119

Jury : Assc. Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Jury : Assc. Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ

Jury : Asst. Prof. Dr. Emin TOROĞLU

In addition, the existence of common problems and benefits resulting from these two countries being neighbours required the cooperation and close relations. The political and military occurrences, happening in the Middle East in 60s and 70s, couldn't give a damage to the positive progress of Turkish-Iraq relations. Top-level meetings and developing commercial relations in that period are the concrete indicators of that closeness. In that time, the primary goal of Iraq was to get the leadership of Arabs. On the other hands, Turkey supported the movement aiming the end of the war to save the regional peace as well as its efforts to save its own benefits with its active neutrality. At the ends of 80s, Turkey was following the politics to provide the regional peace when Iraq, unavare of the fact that the period of Cold War, recently finished, disappeared, became the part of a new adventure by occupying Kuwait.

Keywords: Middle East, Iraq, Cold War, Baghdat Pact.

ÖN SÖZ

Türkiye ve Irak, Orta Doğu bölgesinde birbirlerini coğrafi olarak tamamlayan iki aktördür. Üç kıtanın birbirine en çok yaklaştığı noktada bulunan Türkiye, doğu ile batı arasındaki deniz yollarının en önemli kıyılarına sahip olduğu gibi Basra Körfezi'ne inen stratejik kara yolunun da üzerinde bulunmaktadır. Irak ise Anadolu'nun hemen güneyinde Türkiye'nin coğrafi uzantısı olarak Hindistan'a geçiş yapan bir bölgede, önemli jeopolitik konuma sahip bir ülkedir. İki ülkenin sahip olduğu coğrafya İlk Çağ'dan bu yana önemli siyasi ve askeri gelişmelere sahne olduğu gibi sürekli etkileşim halinde olmuştur. Özellikle Türklerin bölgeye girmesi ve siyasi hâkimiyeti ele geçirmesi bu iki coğrafyayı adeta bütünleştirmiştir. Osmanlı Devleti döneminde çok uzun bir zaman diliminde tek bayrak altında bulunan bu topraklar, büyük bir paylaşım savaşı olan I. Dünya Savaşı sonunda siyasi olarak ayrılmak zorunda kalmıştır. Sömürgeciliğin en acımasız uygulamalarına maruz kalan bu topraklar üzerinde kurulan devletler kendi siyasi hâkimiyeti için mücadeleye başlamıştır. XX. yüzyılın başlarında siyasi bütünlüğün bozulmasına rağmen coğrafi ve kültürel bütünlüğün devam ettiği görülmektedir. Özellikle bölgedeki uzun süren Türk siyasi hâkimiyetinin getirdiği kültürel izlerin silinmesi pek kolay değildir.

İki komşu ülke olan Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde soğuk savaş ortamındaki küresel ve bölgesel mücadeleler, Batı ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, etnik ve ekonomik endişeler ayrıca jeopolitik durum etkili olmuştur. Günümüzde yeni bir sürece girdiği gözlenen Orta Doğu'nun bu iki stratejik ülkesi arasındaki ikili ilişkilerin muhasebesini yaparken elbette ki tarihi kökenini incelemek gerekmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu konuda bugüne kadar yapılan çalışmalar çok değerli olmakla birlikte kısa zaman dilimlerini kapsamaktadır. Bu sebeple mevcut çalışma, olaylara daha geniş bir açıdan bakabilmek amacıyla Türk - Irak ilişkilerinin, 1945-1990 dönemini bir bütün olarak incelemeyi amaç edinmiştir.

Bu çalışmada benden destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin'e çok teşekkür ederim.

Serkan ARIN
Haziran 2009

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
EKLER LİSTESİ.....	VIII
1. GİRİŞ.....	1
2. II. DÜNYA SAVAŞINA KADAR TÜRK-IRAK İLİŞKİLERİNİN TARİHİ BOYUTU	
2.1. Mezopotamya'nın Tarihteki Önemi ve Birinci Dünya Savaşına Kadar Türk – Irak İlişkileri	4
2.2. Irak Devletinin Kurulması: İki Savaş Arası Dönemde Türk – Irak ilişkileri	6
3. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GENEL DURUM	
3.1. Soğuk Savaş Döneminin Başlaması	9
3.2. Erken Soğuk Savaş Döneminde Orta Doğu ve Türkiye'nin Genel Durumu.....	11
4. BAĞDAT PAKTI'NA KADAR TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ	
4.1. Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Genel Bakış	17
4.2. Türk – Irak İlişkilerine Genel Bakış	21
4.3. 1945-1955 Yılları Arasında Ortadoğu'da Mühim Olaylar Çerçevesinde Türk-İrak İlişkileri	23
4.3.1. 1946 Türk – Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması	23
4.3.2. Filistin Meselesinin Ortaya çıkışından ve İsrail'in Kuruluşundan Sonra Türk - Irak İlişkileri	24
4.3.3. Bağdat Paktı	26
4.3.3.1. Bağdat Paktı'nın Kuruluş Nedenleri	26
4.3.3.2. Bağdat Paktı'nın Kuruluşu	26
4.3.3.2.(1) Orta Doğu Savunmasında ABD ve İngiltere'nin Yaklaşımları	26
4.3.3.2.(2) Türkiye-Pakistan Dostluk ve İşbirliği (Karaçi) Antlaşması	30
4.3.3.2.(3) İngiltere'nin Irak Üzerindeki Nüfuz Mücadelesi	31
4.3.3.2.(4) Türk-İrak Görüşmeleri ve Bağdat Paktı'nın İmzalanması	34
4.3.3.2.(4).(a). Irak'ın Önemi	34
4.3.3.2.(4).(b). Türk-İrak Görüşmeleri	35
4.3.3.2.(4).(c). Türk-İrak Deklarasyonu	37
4.3.3.2.(4).(d). Bağdat Paktı'nın İmzalanması	38
4.3.3.3. Arap Ülkelerinin Tutumu	40
4.3.3.4. Bağdat Paktı'nın İncelenmesi	41
4.3.3.5. Bağdat Paktı'nın Sonuçları	43
4.3.3.5.(1) Genel Olarak	43
4.3.3.5.(2) Türkiye Açısından Sonuçları	46
4.3.3.5.(3) Irak Açısından Sonuçları	46
5. BAĞDAT PAKTI SONRASINDA TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ	
5.1. Süveyş Krizi Çerçevesinde Türk – Irak İlişkileri	48
5.2. Suriye Krizi Çerçevesinde Türk – Irak İlişkileri	49
5.3. Irak-Ürdün (Arap) Birliği ve Türkiye	50
6. 1958 IRAK İHTİLALİ SONRASINDA TÜRK - IRAK İLİŞKİLERİ	
6.1. Irak İhtilali ve Cumhuriyet'in İlanı	52
6.2. ABD'nin Lübnan'a Müdahalesi	53

6.3. İngiltere'nin Ürdün'e Müdahalesi	53
6.4. Yeni Irak Cumhuriyeti'nin Tanınması ve Buhranın Sona Ermesi	53
6.5. Buhranın Genel Sonuçları	54
6.6. Irak İhtilali Karşısında Türkiye'nin Tutumu	54
6.6.1. Türkiye'nin İhtilal'e Tepkisi ve Irak'a Müdahale İhtimali	54
6.6.2. Türkiye'nin Yeni Irak Rejimini Tanınması	55
6.6.3. Buhranın Türkiye Açısından Sonucu	56
7. 1963-1980 DÖNEMİNDE TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ	
7.1. 1960'lı Yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu Politikası	57
7.2. 1960'lı Yıllarda Türk-İrak İlişkilerini Etkileyen Önemli Siyasi ve Askeri Olaylar	61
7.2.1. 1967 Arap İsrail Savaşı ve Türk – Irak İlişkileri	61
7.2.1.1. Savaş Karşısında Türkiye	61
7.2.1.2. Savaş Karşısında Irak ve Arap Ülkeleri	62
7.2.1.3. Türkiye'nin BM'deki Tutumu	64
7.2.1.4. Savaşın Türkiye Açısından Sonucu	64
7.3. Irak'ta Baas Partisi ve Araplararası Birleşme Çabaları	66
7.4. 1970'li Yıllarda Orta Doğu'da Genel Durum	69
7.5. 1970'li Yıllarda Türk - Irak İlişkileri	72
8. 1980-1990 DÖNEMİNDE TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ	
8.1. Saddam Rejimi ve Irak'ın Dış Politikası	79
8.2. 1980'li yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu politikası	79
8.3. İran – Irak Savaşı ve Türk – Irak ilişkileri	80
9. TÜRK-IRAK İLİŞKİLERİNDE IRAK TÜRKLERİ	
9.1. Irak Krallığı Döneminde Irak Türkleri	83
9.2. Bağdat Paketi Döneminde Irak Türkleri	84
9.3. General Kasım Döneminde Türkmenlerin Genel Durumu	85
9.3.1. Kerkük Katliamı (14 Temmuz 1959)	87
9.3.2. Kerkük Katliamının Yankıları	88
9.3.3. Katliamdan Sonra Türkiye ve Türkmenler	90
9.4. Arif Kardeşler Döneminde Irak Türkleri (1963-1968)	91
9.5. 1968 Baas İhtilali'den Sonra Irak Türkleri	97
9.5.1. Baas İdaresi ve Türkler	97
9.5.2. 1980'li Yıllarda Irak Türkleri	100
10. TÜRK-IRAK İLİŞKİLERİNDE KÜRTLER	
10.1. 1980'e Kadar Kürtlere Karşı Geliştirilen Politikalar	103
10.2. 1980'li Yıllarda Türkiye ve Irak'ın Takip Ettikleri Politikalar	110
10.3. İran-İrak Savaşı ve Kürt Hareketi	111
10.4. Türkiye'nin Kuzey Irak Operasyonları ve Sonuçları	112
11. SONUÇ	115
KAYNAKLAR	117
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Arap Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BM	: Birleşmiş Milletler
BYEGM	: Başbakanlık Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü
C	: Cilt
CENTO	: Merkezi Anlaşma Örgütü
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DDKD	: Devrimci Doğu Kültür Dernekleri
DP	: Demokrat parti
HRK	: Kürdistan Kurtuluş Birlikleri
INOC	: Irak Milli Petrol Şirketi
IPC	: Irak Petrol Şirketi
ITC	: Irak Türkmen Cephesi
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
NATO	: Kuzey Atlantik İttifakı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
s	: Sayfa
S	: Sayı
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SEATO	: Güneydoğu Asya Anlaşma Örgütü
ss	: Sayfa Sayıları
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

EKLER LİSTESİ

- EK- 1:** Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Ankara'da 5 Haziran 1926 Tarihinde Münakit Hudut ve Münasebatı Hasenei Hemcivarı Muahedenamesi
- EK -2 :** Ademi Tecavüz Muahedenamesi
- EK - 3:** Başbakanlık Yüksek Makamına
- EK- 4:**Irak İle Türkiye Arasında Dostluk ve iyi Komşuluk Antlaşması
- EK -5:** Karar Örneği
- EK- 6:** Türkiye – Pakistan İşbirliği Antlaşması
- EK- 7:** El Zaman Gazetesi Beyanı
- EK- 8 :** Türkiye İle Irak Arasında Karşılıklı İşbirliği Antlaşması
- EK-9 :** Irak Kralına Yazılmış Mektup
- EK -10:**TBMM'nin Başkana İfadesi
- EK- 11:**Irak'la Münasebetlerimiz
- EK- 12:** Basın Ataşeliğine Gelen Mektuplar
- EK -13:**Tebrik Mesajı
- EK-14:**Konuşma Özeti
- EK-15:**Telgraf Metinleri

GİRİŞ

Türklerin yaklaşık 1400 yıl önce Orta Doğu'ya gelmesiyle başlayan sürece bakıldığında bu uzun zaman diliminin neredeyse tamamında Türklerin hâkimiyetinin varlığı görülür. Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerini göz önünde bulundurursak bugün Irak olarak adlandırdığımız bölgede Türklerin sağlam bir idari, ekonomik ve toplumsal yapılanma oluşturduğunu görmek mümkündür. Ne var ki bu yapı ve toplumsal düzen XIX. yüzyılda sömürgeci devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki hesapları neticesinde sarsılmış, I. Dünya Savaşı sonunda da Batı'nın etkisiyle tamamen bozulmuştur. İşte bu dönemde sahneye çıkan Irak ile buranın eski sahibi Türkiye artık sınır komşusu olan iki ayrı devlet olarak karşımıza çıkmıştır. Tarihi, siyasi, kültürel ve ekonomik alandaki bağlar bu iki devleti her dönem birbirine yaklaştıran faktörler olmuştur. Irak'ta yaşayan Türk nüfus, iki ülkenin sınırlarında yaşayan Kürtlerin zaman zaman siyasi alanda boy göstermeye çalışmaları, su ve petrol gibi iki taraf için de hayati öneme sahip kaynaklar Türkiye'nin, Irak ile ilişkilerinin diğer Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinden farklılık arz etmesine sebep olmuştur.

Soğuk savaş dönemi dünya düzenini içine alan 1945-1990 yılları arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri mücadelenin Orta Doğu ayağında Türkiye ve Irak arasında yaşanan ilişkiler tezimizin konusunu oluşturmaktadır. İki ülkenin içinde bulunduğu şartlar, soğuk savaşın etkileri ve ilişkilerin seyrindeki farklılıklar çalışmamızın bölümlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu nedenle öncelikle II. Dünya Savaşına kadar olan dönemi, Irak'ın Türkiye için öneminin daha iyi anlaşılması ve tarihi bağların vurgulanması için birinci bölümde ele almaya çalıştık.

Birinci bölümde Irak'ta Büyük Selçuklu döneminde başlayan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde devam eden Türk hâkimiyetinin yadsınamayacak kadar köklü olduğu ortaya konulmuştur. I. Dünya Savaşı sonunda galiplerin, istediği çizgiye getiremediği Türkler, Anadolu'da egemen bir devlet kurmayı başarmış ve arkasından büyük güçlerle dengeli ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirerek uluslararası alanda etkinlik kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nden kopan toprakların halkları ise iki Dünya Savaşı arasında mandater devletlerinin tahakkümünden kurtulmaya çalışmıştır. Bu mücadele, Orta Doğu ve özellikle Irak halkını uzun yıllar süren zulümler, darbeler ve acılarla yüz yüze bırakmıştır. Özellikle petrolün öneminin anlaşılması eski sömürgecilerin bölgeyi terk etmemesi için tek başına büyük bir sebep olmuştur.

I. Dünya Savaşı sonunda Musul, İngiltere'nin manda rejimi kurduğu Irak ile Türkiye arasındaki sınır anlaşmazlığın sebebi olmuştur. Misak-ı Milli sınırları içinde kabul ettiği Musul konusunda İngiltere ile pazarlığa oturmak zorunda kalan Türkiye, 1926'da İngiltere ile anlaşarak Musul'u Irak'a bırakmayı kabul etmiştir. Irak'ta manda rejimi kuran İngiltere 1932'de Irak'a bağımsızlık tanıdığını ilan etmesine rağmen buradaki çıkarlarını 1958'e kadar kesintisiz bir şekilde sürdürmüştür.

Irak Krallığı dönemi dediğimiz bu dönemde Türk-Irak ilişkileri, dostluk ve karşılıklı güven temeline dayalı olmuştur. 1937 Sâdâbat Paktı bunun en somut örneğidir. Musul meselesinin 1926'da aleyhine sonuçlanmasına rağmen Türkiye, bölgede barışın ve istikrarın güvencesi olmuştur. Sâdâbat Paktı ile bölgede barışın tesisinde önemli rol alan Türkiye II. Dünya Savaşından sonra bir yandan kendi güvenliğini düşünürken diğer yandan da Orta Doğu ile bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Irak ile imzalanan 1946 Dostluk ve iyi komşuluk anlaşması bu çerçevededir. (www.mfa.gov.tr) Ayrıca, Türkiye bu dönemde Filistin meselesinde Irak'ın da içinde bulunduğu Arap devletlerinin tezini desteklemiş ve taksime karşı çıkmıştır.

İkinci bölümde, soğuk savaşın başlangıç döneminde dünyada, Türkiye’de ve Orta Doğu’daki genel durumu ele almaya çalıştık. II. Dünya Savaşı hem büyük güçler hem de Orta Doğu devletleri için bir dönüm noktası olmuştur. II. Dünya Savaşı’nın ardından başlayan soğuk savaş iki kutuplu bir dünya yaratmıştır. Bu siyasi konjonktür Orta Doğu’nun Arap ülkelerine, Sovyetler Birliği’ne sınırdaş olmamanın da verdiği rahatlıkla birlikte daha geniş siyasi manevra alanı sağlamıştır. Bu bağlamda soğuk savaşın getirdiği kesintisiz Sovyet tedirginliği ile yaşayan Türkiye, güvenlik endişelerini Batı blokuna bağlanarak gidermeye çalışırken, Irak, özellikle 1958 ihtilâlinin sonra Batı’ya karşı daha mesafeli bir politika sürdürmeye başlamıştır.

Üçüncü bölümde, tezin esas konusunu oluşturan soğuk savaş döneminde Türk - Irak ilişkilerindeki gelişmeler ve ilişkileri etkileyen olaylar ele alınmıştır. 1945-1958 yılları arasında Irak krallığı dönemindeki ilişkilere damgasını vuran, 1955 Bağdat Paktı her ne kadar ABD ve İngiltere’nin desteği ve girişimleri etkili olsa da Türkiye’nin o dönemde bölgede ne derece önemli bir inisiyatif alabildiğini göstermiştir. Arap devletlerinden sadece Irak’ın katıldığı Bağdat Paktı’nın batıda NATO, doğuda da SEATO’nun Orta Doğu’daki tamamlayıcısı olması düşünülmüştür. Soğuk savaşın getirdiği bloklaşma çerçevesinde Batı’nın Sovyetleri “çevreleme” stratejisinin bir parçası olan bu pakt, İran, Pakistan ve İngiltere’nin katılmasına rağmen Arap desteğinden yoksun olması ve Irak’ın 24 Mart 1959’da Pakt’tan çekilmesi nedeniyle büyük yara almıştır. Bağdat Paktı amacına ulaşmak bir yana büyük güçlerin Orta Doğu’daki mücadelesini hızlandırmıştır.

Bu bölümde, ayrıca, 1958 Irak ihtilâlinin bölgesel ve küresel ölçekte ne gibi sonuçlar doğurduğu, bu gelişmeler karşısında Türkiye’nin sergilediği Batı yanlısı tavır ve bunun Arap dünyasındaki sonuçları ele alınmıştır. 1963-1980 yılları arasında soğuk savaşın yumuşama dönemi çerçevesinde, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarının etkileri ve özellikle Kıbrıs ve Petrol krizlerinin ilişkilerin seyrini nasıl değiştirdiği ele alınmıştır. Bu dönemde Türkiye’nin soğuk savaşın seyrine göre dış politikasına yön verdiği gerçeğinin yanında Kıbrıs ve petrol krizleri zamanında olduğu gibi kendi özel koşullarına göre de Orta Doğu’ya yönelik açılımlar sergilediği görülmüştür. 1967 savaşında Türkiye Arap ülkeleriyle mevcut yakın ilişkilerini göz önünde bulundurduğunu açıklayarak 1950’lerdeki çizgisini değiştirdiğinin işaretini veriyordu. Türkiye’nin Irak ile ilişkilerinde 1965’ten sonra kazanılan ivme 1970’lerde daha da artmıştır. 1973 Arap-İsrail savaşı Türkiye’ye, Arap devletlerini desteklediğini gösterme fırsatı vermiştir. Türkiye, bu açılımın olumlu neticelerini 1980’lere gelmeden görmüştür.

1980’li yıllarda ise İran-Irak savaşı ortamında Irak ve Türkiye’nin öncelikleri ve kaygılarının ilişkileri nasıl etkilediği ele alınmıştır. Savaş yıllarında Türkiye’nin izlediği aktif tarafsızlık politikası, komşuların iç işlerine karışmama konusundaki hassasiyetinin bir göstergesidir. Türkiye savaş boyunca tarafsızlığını bozmamış ve özellikle Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı’nın sağlıklı çalışması konusunda büyük çaba göstermiştir. Türkiye’nin, ihmal edemeyeceği kadar yakınında bulunan, aynı zamanda Türkiye ile ortak sorunlara ve çıkarlara sahip olan Irak, gerek krallık, gerek askeri yönetim, gerekse Baas iktidarları döneminde Türkiye ile ilişkilerine özel bir önem vermiştir. Buna mukabil Türkiye de diğer Arap ülkelerine nazaran Irak ile daha yakın siyasi ve ticari ilişkiler kurmuştur.

Dördüncü bölümde Irak Türklerinin, Türk – Irak münasebetleri üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Esasen Türkiye’nin, Irak ile olan ilişkilerini bozmamak adına zaman zaman Irak Türklerinin siyasi durumlarını ihmal etmesinden dolayı bu konu Türk-Irak ilişkilerini çok fazla etkilememiştir. Türkiye, Irak Türklerine

yapılan baskı ve zulümleri dönemin koşulları gereği siyasi soruna dönüştürmemiştir. Türkmenler ise, Arap milliyetçisi Baas Partisi ve Kürtler arasında sıkışıp kalmışlardır. Irak Türklerinin çeşitli vesilelerle Irak'ı ziyaret eden Türk devlet adamlarına gösterdikleri yoğun sevgi gösterileri, Irak yönetimlerini rahatsız edecek boyutlara ulaşmıştır. Ancak, yine bu bölümde görülecektir ki Türkiye hiçbir zaman soydaşlarını bahane ederek komşu devletler aleyhine çalışmamış, iyi ilişkileri devam ettirmeyi ön planda tutmuştur. Fakat Türkiye'nin bu barış politikası, Türkmenlerin, her dönemde başta katliam olmak üzere çeşitli fiziki, kültürel ve psikolojik baskılara maruz kalmasına meydan vermiştir. Ayrıca Türkmenlerin sahipsiz kaldığını düşünen ve zaman zaman bölge dışı güçlerin de desteğini alan Kürtler, başta Kerkük olmak üzere bir çok Türk şehrinde günümüze kadar uzanan iddialarda bulunmuşlardır. Türkmenleri Baas'ın baskı politikaları ve Kürt saldırılarından koruyarak Irak ile ikili ilişkilerini sürdürmesi gereken Türkiye bu konuda sadece, "eğer Irak Anayasasında Kürtler lehine bir düzenleme yapılırsa Türklerin de aynı haklardan yararlanması gerekir" şeklinde bir politika yürütmüştür. Irak'ın kuzeyinde yaşayan Türklerin sadece siyasi haklarını değil aynı zamanda kültürel ve sosyal varlığını da tehlikeye sokan bu pasif politika günümüzde Kerkük meselesinin ortaya çıkmasına ve Kürtlerin bu konuda bir adım önde olmasına büyük bir zemin oluşturmuştur. Türkmenlere kültürel ve siyasi haklar konusunda taviz vermeyen Irak yönetimleri Kürtlere zaman zaman bazı tavizler vermiş gibi gözükse de Irak iktidarlarının esas niyeti Kürtlere kültürel ve siyasi ayrıcalıklar vermekten çok, Irak'ın kuzeyinde Kürt isyanlarıyla bozulan istikrarı sağlamak ve otoriteyi temin etmektir ki Kürtlere verilen sözlerden daha sonra dönülmesi bunu ortaya koyar.

Beşinci bölümde ele alınan Kürtler ise, Irak siyasi tarihi süreci içerisinde Türkmenlerden daha çok yer kaplamıştır. Çünkü, Türkmenlerden farklı olarak Irak'taki Kürtler özerklik gibi siyasi amaçların peşinde koşmuş ve bu sebeple aralıklarla da olsa isyan etmiş, sınır olaylarına karışmış, bazen de dış destek bulmuştur. Irak'ın Kuzey bölgesinde siyasi faaliyet yürüten Kürtler bir yandan merkezî Irak yönetimi ile mücadele etmiş ve bir yandan da bölgede rakip olarak gördükleri Türkmenlere karşı baskı ve yıldırma politikası uygulamışlardır.

Türkiye ise, 1980'lere kadar Kürt hareketinin kendi topraklarına sızrama endişesini taşımakla birlikte bu tarihten itibaren sınırın Türk tarafında faaliyet gösteren terör örgütüne karşı uzun sürecek bir mücadeleye başlamıştır. Kendi topraklarında asayiş sağlama amacındaki Türkiye, bu konuda Irak yönetimi ile diyalog ve işbirliğine girerek gerektiğinde sınır ötesi operasyonlarla kendi sınırını korumaya çalışmıştır. Bu çerçevede 1984 yılında Irak ile sıcak takip anlaşması yapmış ve Türkiye bu anlaşmaya dayanarak 5 Temmuz 1985, 15 Ağustos 1986 ve 4 Mart 1987'de üç kez sınır ötesi operasyon düzenlemiştir. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Ancak araştırma konusu 1990 yılına kadar olan süreyi kapsadığı için bu tarihten sonraki olaylara değinilmemiştir.

Bu çalışmada, öncelikle, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri olmak üzere Orta Doğu ve Irak konusunda yazılmış kaynak eserlerden olabildiğince faydalanmaya çalıştım. Dışişleri Bakanlığı arşivinin açık olmaması nedeniyle oluşan birinci el kaynak eksikliğine rağmen oldukça geniş bir kaynak taraması yaparak bu eksikliği mümkün olduğu kadar gidermeye çalıştık. Mevcut araştırmanın amacı Türk - Irak ilişkilerinin hangi temel üzerinde şekillendiğini ve uluslararası politikayı ne şekilde etkilediğini ve bu ilişkilerin uluslar arası politikadan nasıl etkilendiğini ortaya koyarak günümüz Orta Doğu gelişmelerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktır.

2. II. DÜNYA SAVAŞINA KADAR TÜRK-IRAK İLİŞKİLERİNİN TARİHİ BOYUTU

2.1. Mezopotamya'nın Tarihteki Önemi ve Birinci Dünya Savaşına Kadar Türk – Irak İlişkileri

Mezopotamya, ister geniş ister dar anlamıyla olsun Orta Doğu teriminin zihnimizde canlandırdığı bölgenin her zaman tam ortasında bulunur. Günümüzde Irak devletinin yer aldığı bu bölge, tarihi devirlerin başladığı yer olarak insanlık tarihi için çok büyük bir kültürel önem arz etmektedir. Bununla birlikte Mezopotamya İlk Çağ'dan bu yana dünyanın en önemli siyasi çekişmelerine sahne olmuştur. Kuşkusuz, bölgenin jeopolitik durumu burayı siyasi, askeri ve ticari açıdan vazgeçilmez kılan en önemli özelliktir.

Türkmenler, Orta Asya'dan göç eden Oğuzlardır. İslamiyet'i kabul ettikten sonra Türkmen ismini alan bu Türk kavmi İslam ülkelerine yayılmış, kurduğu devlet ve beyliklerle bu ülkelerin kaderini çizmiş ve tarihinde çok belirgin bir rol oynamıştır. Türkmenlerin, bir kısmı kırsal alanlarda, diğer kısmı ise şehirlerde yaşamakta idi. Bunlardan konar-göçer olanlar Maverâünnehir ve Horasan bölgelerine yakın yerlerde bulunurlardı. Oğuz boylarının ana vatanlarından çıkarak, yakın doğu ülkelerine yayılmaları, bir hamlede meydana gelmemiş, birbirini takip eden göçler uzun yıllar sürmüştür.

Türkmenlerin Irak'a girişleri birbirini izleyen çeşitli dönemlerde gerçekleşmiş, böylece sayıları çoğalarak önemleri artmıştır. Emevilerin ve Abbasilerin ordularında görev verdikleri Türkmenlerden çok faydalandıkları bilinmektedir. Türkmenler Orta Doğuda büyük ve etkin rol oynamışlardır. Müteakip Haçlı seferlerinin yenilgiye uğramasında büyük rol oynamış ve Abbasi ordusunun bel kemiğini teşkil etmiştir. Halife Mutasım zamanında Ankara civarındaki Ammurya'nın fethinde de etkin rolleri olmuştur (Saray, 2006: 88).

Birbirini takip eden devrelerde yapılan göçlerle Irak'a yerleşen ve Türkmen adı verilen Oğuz Türklerinin yerleştiği yerler kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan bölge üzerinde yayılmaktadır. Bu bölge Musul'da Telafer'den başlamak üzere, Kerkük vilayetinde bulunan Altunköprü, Tuzhurmatu, Kızlarbat ve Diyale vilayetine bağlı Mendeli'ye kadar olan sahayı kapsamaktadır.

Türkmenlerin Irak'a yerleşmelerinin birinci dönemi, bu topraklara ilk defa ayak bastıkları 674 yılına kadar uzanır. Bu dönem Ubeydullah bin Ziyad'ın 2000 Türkmen'i getirerek, Basra'ya yerleştirmesiyle başlar. Abbasiler de savaş ve çarpışmalardaki kudret ve maharetlerinden dolayı Türkmenlerden yararlanmışlardır. Halife Cafer'ül-Mansûr "Tanrı'nın armağanı" anlamına gelen Bağdat şehrini 762'de kurduktan sonra burada Bağdat'ın korunması Türklerden oluşan askerî kıta için 10.000 kişilik bir garnizon da inşa ettirmişti. Özellikle Halife el-Mutasım'ın Türkmenlere büyük güven beslediği için göçlerin ardı kesilmemiştir (Hürmüzlü, 2003:12, Güney, 2002: 132).

Halife Harun'ür-Reşid (786-809) daha da ileri giderek muhafız birliğini tamamen Türklerden oluşturmuştu. Harun Reşid'in oğullarından Halife Me'mun ağabeyi Emin'e karşı giriştiği iktidar mücadelesini kazandıktan sonra, Maverâünnehir bölgesindeki valileri yardımıyla ücretli Türk askeri tedarikine önem verdi. Me'mun'dan sonra Abbasi Halifelik makamını işgal eden Mu'tasım (833-842) devrinde 835 tarihinde Bağdat ile Musul arasında Tekrit'e yakın bir yerde Sâmerâ şehri kuruldu. Bu şehirde tamamen Türk asıllı askerler kalabilmekteydi. Bu arada Sâmerâ'nın hemen kuzeydoğusunda bilinen ilk Türk kasabası olan Dokuk kurulmuş ve burada ilk Türk yerleşmesi meydana

gelmiştir. Sâmerrâ şehrinde Türk askerlerinin mevcudu bir ara 40.000 miktarına ulaşmıştı. Sâmerrâ'nın önemi gittikçe artmış ve bir ara Hilâfet merkezi dahi Bağdat'tan buraya nakledilmişti. Türk askerlerinin başka milletlerle karışmaması için yine çeşitli Türk ülkelerinden Türk kızları getirilerek onlarla evlendiriliyor ve bu kızlara devlet bütçesinden maaş ödeniyordu. Bunun sonucu olarak Abbasi devletinin siyasi ve askeri bölümlerinde etkilerini gittikçe artıran Türk hassa ordusu, halifelerin tahta geçmesinde ve tahttan indirilmesinde tek söz sahibi olmuştur. İlk yerleşme döneminin, Türkmenlerin bu ülkeye yerleşme fikrini benimsemeleri ve uygun bir ortam yaratması bakımından zemin hazırladığı söylenebilir (Saray, 2006: 88; Koçsoy, 1991: 125; İmamzade, 1986: 126).

Irak'a ikinci Türk dalgası 1040 tarihinden sonra gelmeye başlamıştır. 1050-1054 arasında bölgeye diğer Oğuz boylarıyla birlikte, Türkmenler kalabalık gruplar halinde gelerek muhtelif şehirlere yerleşmişlerdir. Abbasi Halifesi, Şîî Büveyhîlerin baskılarından kurtulmak için Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'den yardım istemesi üzerine Sultan Tuğrul Bey 1055 tarihinde Büveyhî topraklarını Selçuklu topraklarına katarak aynı yıl Bağdat'a girdi. Daha sonra Şîî Büveyhî tehlikesini tamamen bertaraf eden Tuğrul Bey'e Halife Ka'im Bi-Emrillah taç giydirerek O'na (Şark ve Garb'ın Hükümdarı, Dünya Hükümdarı, Dinin Temeli v.b), unvanlar verdi. Abbasi Halifesi, bu hareketleriyle bir nevî, dinî hükümranlılığı dışındaki yetkilerini Tuğrul Bey'e devretmiş oluyordu. Bundan sonra binlerce Türkmen de Irak'a girmiş, arkasından öbek öbek Türkmenler Irak topraklarına yerleşmeye başlamıştır. Selçuklular döneminde yoğun bir şekilde Irak'a ilerleyen Türkmenler inzivaya çekilmeyerek Irak'taki kavimlerle iç içe yaşamaya başlamış ve parçalanmakta olan İslam âlemini tekrar bayrakları altında birleştirmeye başlayarak, bu topraklarda uzun bir dönem için istikrarı sağlamıştır. Selçuklular Irak topraklarında özgür bir devlet kurdukları gibi, Musul Zengi Atabeyleri büyük bir beylik, Erbil Atabeyleri de Musul, Erbil, Şehrizar, Hakkari, Ilman, Sincar ve Tikrit'te hüküm süren bir beylik kurmuşlardır (Turan, 1998: 12-36; Hürmüzlü, 2003: 12).

Büyük Selçuklularla beraber bölgede hâkimiyet kurmaya başlayan Türklere, daha önce yalnızca Etrâk (Türkler) diyen Araplar, artık "Etrak-u Bağdad" (Bağdad Türkleri) demeye başladılar. Artık Selçuklu Türkleri, bundan böyle İslâm'ın korunmasını ve yayılmasını da üstlenmiş oluyordular. 1149 yılında Irak Türklerinin bulunduğu saha (Musul, Erbil, Şehrizar, Kerkük) Beytekinler ve Erbil Atabeyleri de denen bir Atabey ailesinin (Selçuklu Atabeyleri) hâkimiyetine geçti (Turan, 1998: 14).

XII.yüzyılın ilk yarısında bu bölgedeki Türkmenler bilhassa Musul bölgesinde yaşıyordu. Sultan Mehmet Tapar ve oğlu Sultan Mahmud zamanlarında bölgede Türk emirler, askeri zümreler, Türkçe yer isimleri, Bağdat saraylarında güvenlikten sorumlu askerlerin kumandanları olarak görev yapan "Bekçiyye Emirleri"nin varlığı bölgedeki Türk yerleşiminin en önemli ispatlarıdır. Selahaddin Eyyubi'nin eniştesi Gök-Börü'nün Haçlı Savaşlarının en yiğit emirlerinden biri olmasının yanında yaptırdığı hastane, darülaceze, öksüzler yurdu gibi birçok tesisin yanında halka karşı gösterdiği şefkat ve yardımlar ile de ün yapmış olması Türklerin bölgeyi sadece siyasi olarak idare ettiğini değil aynı zamanda vatan olarak kabullendiğini göstermektedir (Sümer, 1992: 116).

1258 Moğol istilâsı ile Abbasi hilafeti son bulmuş, bölge Moğolların eline geçmişti. Yalnız bölgeye Moğollarla birlikte çok sayıda Türk askeri gelmişti. Yine Moğolların önünden kaçan kalabalık Türk grupları da geldiğinden, Türklerden az olan Moğollar kısa zamanda Türkleşmişlerdir. 1258-1336 İlhanlılar, 1338-1360 Celayirliler, 1360-1469 Karakoyunlular ve 1470 tarihinden itibaren de Akkoyunlular hâkimiyetinde kalan bölge 1508 yılında Safeviler'in eline geçmiştir. Çok geçmeden, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'da (1515) Safevi Devleti'ni yenmesi ve Kanunî Sultan Süleyman'ın

da 1534'de Bağdat'ı almasıyla Irak, Osmanlı hakimiyetine geçti. Böylece Türkmenlerin Irak'a yerleşmelerinin üçüncü dönemi başlamış oldu. 1535 yılında Kanunî Sultan Süleyman ve 1638'de Sultan IV. Murat zamanlarında, kalabalık Türkmen toplulukları Irak'ta bulunan soydaşlarına iltihak etti (Uzunçarşılı C.II, 1995: 348) .

Osmanlılar Irak'ı, Bağdat, Basra, Musul, Şehrizar ve el-Ahsa olmak üzere beş bölgeye ayırarak idare ettiler. Bir ara 1623'de bölge tekrar Safeviler'in eline geçti. IV. Murat'ın 1638'de Bağdat'ı geri almasıyla Kasr-ı Şirin Antlaşması yapıldı ve kesin sınır çizildi. Böylece Musul-Kerkük Bölgesi de dâhil Irak, I. Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı (Uzunçarşılı C.III, 1995: 203-205; Koçsoy, 1991: 125; Hürmüzlü ve Pamukçu, 2005: 11-20).

2.2. Irak Devletinin Kurulması: İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Türk – Irak İlişkileri

İngilizler savaşın başlamasıyla 1 Kasım 1914'de Irak'ı işgale başlayan İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ni imzasından sonra, Mütareke şartlarına aykırı olarak Musul'u Kuzey sınırlarına kadar işgal etmiş ve Basra, Bağdat ve Musul'u Irak adı altında birleştirerek manda yönetimi altına almıştır.

Irak topraklarında Osmanlı varlığı sadece büyük şehirlerle sınırlı kaldığından, kırsal kesimin büyük kısmı hükümet müdahalesine alışık olmayan aşiret konfederasyonunun hâkimiyetindeydi. Irak'ın farklı ve çoğunlukla özerk sakinlerini bir devlet içine sokmaktaki güçlükler 1920 Haziran ayında Fırat boyundaki aşiretlerin ayaklanmasıyla ortaya çıktı. Tarihe "1920 Ayaklanması" olarak geçen bu başkaldırma Mezopotamya'daki aşiretlerin, Şîf çevrelerin, aydınlar ve eşrafça desteklenen şehirlerin ve Suriye'ye Fransa'nın girişini protesto etmek isteyen ve çoğu Osmanlı ordusundaki Arap kökenli subayların birlikte vücuda getirdikleri güçlü bir tavidir. Dirayetli bir baştan yoksun olan bu direnişçi gruplar, camilerde toplanarak İngilizlere karşı hareketlerini koordine etmeye çalışıyorlardı. Mustafa Kemal, yöredeki milliyetçilerle aşiretler ve onların içinde de müstesna bir mevkiye sahip olan Şeyh Ajimi el Sadun vasıtasıyla devamlı temas halindeydi. Musul'daki Arap ve Kürt nüfusun Hicaz (ve dolayısıyla Faysal) kanalına değil de, selametleri için Anadolu'ya dayanmayı tercih ettiğini gören İngiliz dışişleri bakanı Curzon "Bizim için en büyük tehlike Kemalistlerle Mezopotamya aşırılarının bir araya gelmesidir" diyerek Türkiye'yi bölgede ne kadar etkili bir rakip olarak gördüğünü ortaya koyuyordu (Öke, 1995: 158).

Aylarca süren ayaklanma İngiltere'ye ve İngiltere'nin adem-i merkeziyetçi Osmanlı sistemi yerine merkeziyetçi devlet yapısı getirme çabalarına karşı bir isyandı. İsyan bilinçli bir milliyetçi hareket olmamakla birlikte İngiltere aleyhtarı duygulardan esinlenmişti ve Irak milli mitolojisinde yeni devletin yabancı idaresini reddetmesinin ilk sembolü olarak yer aldı. İngilizler sonunda isyanı bastırdılar, ama yaklaşık 10 bin Iraklı ve 450'si ölü olmak üzere 2 bin İngiliz askeri ve 40 milyon sterlin harcanmıştı. Savaştan bıkmış olan İngiliz kamuoyu ve tükenmiş durumdaki İngiliz hazinesi, Londra'yı bir daha böyle masraflara girmemesi gerektiğine ikna etmişti (Cleveland; 2008: 230). Ayrıca İngilizler Mart 1922'den itibaren Musul vilâyetinde güç duruma düştüler, Revandız'a kaymakam olarak yerleşen Remzi Bey, Özdemir takma adıyla Gaziantep'te ün yapmış olan Şefik Bey, Süleymaniye Şeyhi Mahmud ve onun kayını Fettah Bey epey başarılar elde etmişlerdir. Şeyh Mahmud da uzun yıllar İngilizlerin Süleymaniye'ye yerleşmesini engellemiştir. Dail Mail gazetesi adına bölgeye gelen Sir Percival Philips Türk çeteleri diye anlattığı Türk direnişçilerinin savunduğu bölgeye uçaklar sayesinde girilebildiğini, Türklerin bulunduğu her yerin bombalandığını belirtirken, O dönemde

Başbakanlık da yapacak olan İngiliz devlet adamı Bonar Law "İsterdim ki oraya hiç gitmemiş olsaydık" diyerek İngiltere'nin bölgede düştüğü durumu ifade etmiştir (Bayur, 1989: 367).

Farklı unsurların bir arada yaşadığı bu bölgede çıkan olayların, İngiltere'nin denetimi kolay sağlayamayacağını göstermesi üzerine İngiltere, Emir Faysal'ı Irak tahtına getirdi. 1925'te yapılan anayasaya göre hükümet biçimi anayasal monarşi olarak tanımlanmasına rağmen gerek 1922 Anlaşması gerekse 1930 anlaşması ile İngiltere Irak'taki çıkarlarını korumuştur. Özellikle 1930 anlaşmasına göre Irak'ın 1932'de bağımsız olacağı öngörülse de İngiltere askeri ve güvenlik ile ilgili ayrıcalıklarını sürdürmüştür.

Türkiye ise aynı dönemde, önce bir kurtuluş savaşı vererek işgalden kurtulmuş ardından bir dizi siyasi inkılâpla yeni bir yönetime kavuşmuş, bu arada 1923'teki Lozan anlaşmasıyla yeni yönetim uluslararası alanda bağımsız olarak tanınmıştı.

İngiliz mandasındaki Irak sınırı Musul sorunu nedeniyle Lozan'da karara bağlanamadı. İngiltere'nin haksız bir şekilde İşgal ettiği Musul konusunda sert tartışmalar yaşandı. Türkiye'nin hem siyasi hem sosyal açıdan haklı olduğu bu dava 31 Ocak 1923'te konferans gündeminden çıkarıldı. İkili görüşmelerden netice alınamayınca İngiltere 6 Ağustos 1924'ta Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Böylece mesele İngiltere'nin istediği mecraya girmiş oldu. Bu dönemde meseleyle ilgili yapılan gizli görüşmelerde TBMM'de Musul meselesinin hallinin bir yıl sonraya ertelenmesinin Musul'un kaybı olacağı iddialarına karşı Mustafa Kemal bugün karşımızda sadece İngilizlerin olmadığını ama bir yıl sonra sadece İngilizlere karşı ve daha kuvvetli olacağımızı ileri sürmüştür. Ayrıca Musul'un bugün askeri kuvvetle alınabileceğini fakat savaşın ne kadar süreceğinin kestirilemeyeceğini ifade etmiştir. Türk kamuoyunun Musul'un Türkiye'de kalması konusunda gösterdiği hassasiyet, tarihî, kültürel, coğrafi ve ekonomik yönden ortaya konulan delillerle dönemin Tevhid-i Efkâr, İkdâm, Vatan, Tanin gibi gazetelerine yansımıştır (Gök, 1998: 57; Eroğlu, 1990: 318).

Neticede Türkiye-Irak sınırı, *Türkiye-İngiltere ve Irak hükümetleri Beyninde Hudut ve Münasebât-ı Hasene-i Hemcivari Muahedenamesi* ile 5 Haziran 1926'da belirlendi (Öke, 1995: 308, Antlaşma metni için Bkz. Ek-1). Ankara antlaşması da denilen bu antlaşmaya göre Türkiye'nin, Musul petrollerinden 25 yıl süreyle % 10 hisse alması kararlaştırılmıştır. Antlaşmaya göre Musul ve Kerkük'ün Irak'a bırakılmasıyla Musul ve Kerkük İngiliz sömürgesi haline gelmişti. Bu tarihten itibaren de Musul meselesi Türkiye için, Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar gereği kapanmış oldu (Arı, 2007: 171; Koçsoy, 1991: 125).

Türkiye -Irak ilişkilerinde bu dönemin diğer bir önemli gelişmesi de Sâdâbad Paktı'dır. 1930'lu yıllarda Türkiye Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında denge politikası izliyordu. Fakat bu yıllarda Sovyetler'in Boğazlar üzerindeki Çarlıktan kalma emelleri gün yüzüne çıkmaya başladı. 1925'te Locarno Antlaşmasından sonra Sovyetler'in Musul konusunda Türkiye'ye verdiği desteği kesmesi Türkiye'nin Sovyet tehdidi konusundaki endişelerini kuvvetlendirdi. Ayrıca İtalya'nın, Musul'a saldırmaması konusunda Türkiye'yi uyarması, Asya ve Afrika'yı tarihsel emellerinin adresi olarak göstermesi ve 30 Ekim 1935'te Habeşistan'ı işgale başlaması, Türkiye'yi İngiltere ile ilişkilerini düzeltmeye sevk etti (Soysal, 1999: 330). Aynı dönemde İngiltere'nin bölgedeki baskısından şikâyetçi olan İran, Irak ve Afganistan bir yandan İngiliz-Sovyet çatışması durumunda tarafsız bir politika takip edebilmek, bir yandan da kendi aralarındaki sorunları halletmek hatta bir bölgesel ittifak kurabilmek amacıyla Sâdâbad paktını imzalamışlardır (DİB. 02.05.2009, www.mfa.gov.tr.). Haziran 1928'de Tahran'da Türk-İran-Afgan temsilciler arasında imzalanan protokoller Sâdâbad Paktna

giden ilk adımı oluşturdu. 1930'lu yıllarda Almanya ve İtalya'nın Revizyonist tutumunun yarattığı gergin ortamda, hem batı ile ilişkilerini düzelten, hem Hatay ve Boğazlar konusunda güvenliğini sağlayan Türkiye, bölgenin güvenliğini de sağlamak istiyordu. 1935'te Cenevre'de Türkiye, İran, Afganistan arasında daha sonra Irak'ın da katıldığı üçlü bir anlaşma parafe edildi (Eroğlu, 1990: 327). Bu gelişmeler sonunda Sâdâbad Paktı 8 Temmuz 1937'de İran Şahı'nın Sâdâbad sarayında Türkiye, İran, Irak, Afganistan arasında iç işlerine saygı ve saldırmazlık prensibi üzerine imzalandı. Türkiye böylece İtalya'nın giderek artan tehlikesine ve SSCB'nin Türkiye'ye karşı giderek sertleşen tavrına karşı tedbir almak istemiştir. Aynı zamanda Sâdâbad Paktı Türkiye'nin doğudaki konumunu sağlamlaştırmış ve liderliği tescil edilmiştir. (Bilgin, 2004: 158) Ayrıca bu pakt ile Türkiye uluslararası alanda ağırlığını ve gücünü artırmayı ve Milletler Cemiyetinde yarı devamlı statüde bir temsil hakkı elde etmeyi umuyordu. Ne var ki 1939'da başlayan İkinci Dünya savaşı ve ardından gelen soğuk savaş dönemi hem Orta Doğudaki hem de tüm dünyadaki dengeleri değiştirmiştir (Bilgin, 2003: 15).

3. II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GENEL DURUM

3.1. Soğuk Savaş Döneminin Başlaması

II. Dünya Savaşı kuvvetler dengesinde büyük değişiklikler meydana getirdiği gibi daha sonra Soğuk savaş denilen yeni bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Bu yeni dönemde dünya politikasına Süper Devlet adı verilen iki yeni kuvvet, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya hâkim olmuştur. Bu denge içinde Almanya, Japonya, İtalya ve Fransa büyük devletler arasından çıkmış, İngiltere de ikinci derecede bir büyük devlet mevkiine inmişti.

Sovyet Rusya'nın süper güç olması, uluslararası politikaya Doktrin ve ideoloji unsurlarının girmesine sebep olmuştur. Bu da komünizmi bütün dünyada hâkim kılmak isteyen Sovyet sistemine karşı komünist düzenin karşısında olan ülkelerin buna karşı koymasına yol açmıştır. Böylece milletlerarası mücadelenin konusu, farklı dünya görüşlerinin çatışması haline gelmiştir (Armaoğlu, 2005: 419).

1945'e kadar Dünya politikasının merkezi olan Avrupa artık bu özelliğini kaybetti. Amerika ve Sovyetlerin başrol aldığı bu yeni düzende Çin ve Hindistan sayesinde Asya ve elliden fazla bağımsız ülkesiyle Afrika uluslararası ilişkilerin yeni bir ağırlık noktası oldu. Bunun yanında uzay üstünlüğü ve ekonomik faktör yine ilişkilerde belirleyici rol oynayan önemli meseleler olarak karşımıza çıkmaktadır (Akşin, 1959: 110).

İkinci Dünya Savaşının bitiminde Avrupa'nın doğusunun Sovyet nüfuzu altına geçişinden sonra Batı Avrupa'da komünist partilerin iktidara aday görünmeleri ABD'nin tüm dikkatini Avrupa üzerinde yoğunlaştırmasına neden oldu. Avrupa'da geniş bir sanayi birikimi vardı, Atlantik kıyılarını ve dünya ticaretinin hayati yollarını güvenlik altına almak gerekiyordu. Oysa savaştan harap ve bitkin çıkan Batı Avrupa'nın takati tükenmişti (Dikerdem, 1977: 151). 1945-1948 yıllarında Avrupalı devlet adamlarından gelen ortak savunma çağrılarına pek kulak vermeyen Amerika böyle bir savunma düzenini kendi çıkar ve güvenlikleri bakımından gerekli de bulmuyorlardı. Bu yüzden ki, 1948 ortalarına kadar Birleşik Amerika'yı kendi yanlarına çekmek isteyen Batı Avrupa devletlerine, her şeyden önce kendi aralarında anlaşarak Avrupa savunmasını kendi başlarına sağlamalarını öğütlemişlerdir. İngiltere, Fransa ve Benelux devletlerinin, 17 Mart 1948'de Brüksel'de bir karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzalamaları, Birleşik Amerika'dan gelen bu telkinler üzerinedir. Öte yandan Amerikan yöneticileri, bu sırada her şeyden çok Batı Avrupa'nın ekonomik kalkınmasıyla ilgiliydi. Çünkü eğer Batı Avrupa ülkeleri savaş içinde bozulan ekonomik düzenlerini yeniden kurarlarsa, komünizmin buralardaki yayılma şansı azalacaktı. İkincisi, Batı Avrupa'nın ekonomik kalkınması sağlanırsa uluslararası ticaretin yeniden canlanması sağlanacaktı ki bundan en çok yararlanacak olan da, o sırada en kuvvetli ekonomiye sahip bulunan Birleşik Amerika idi. Bunların yanında Güvenlik Konseyinin Sovyet vetosu yüzünden işlemez duruma geldiğinin görülmesi ve Sovyetler Birliği'nin de en geç 1952'de atom bombası sahibi olacağına öngörülmesi Amerika'yı somut adımlar atmaya sevk ediyordu. İşte, 1947 yılında uygulanmaya başlanan Marshall Plânı, Truman Doktrini ve 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü ve nihayet 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşması bu amaçla kuruldu (Ülman, 1967: 144). Komünizmin yayılmasını göğüsleyebilmek için Batı Avrupa'yı ekonomik ve askeri bakımdan güçlendirip örgütlemek işi Amerika'ya düşüyordu. Böylece Soğuk Savaşın fikir babası sayılan Amerikalı diplomat George Kennan'ın «Containment = Komünizme Set çekme» teorisi uygulanmaya konulmuş oluyordu. General Eisenhower'ın ABD Başkanlığına seçilmesi

ve John Foster Dulles'm Dışişleri Bakanlığına getirilmesiyle «Containment» teorisi daha da genişleyip kesinleşerek, dünyanın her köşesinde «Komünizmin geri itilmesi = Rolling back Communism» politikasına dönüştü. Soğuk savaş Asya ve Afrika'ya da sıçramıştı. Dulles'a göre, Asya ve Afrika'nın eski sömürge ülkelerinde hızla gelişen özgürlük ve bağımsızlık akımları güçlendikçe sosyal ve ekonomik içeriği ağır basacak ve bundan uluslararası komünizm yararlanacaktı (Dikerdem, 1977: 151).

Bunların yanında soğuk savaşın derinleşmesinde Amerikan politikasının da Sovyetler kadar etkili olduğu görülmektedir. Amerikalı diplomat George Kennan İngiltere'de 1956'da İngiliz Radyosunda yaptığı konuşmalarda «Sovyetler'in Batı Avrupa'yı işgal etme olasılığının çok fazla mübalağa» edildiğini söyledi. 12 Mayıs 1965 tarihli London Times'da belirtildiği gibi, İsviçre'de Cenevre Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada da Atlantik Paketi'nin talihsiz ve gereksiz bir girişim olduğunu dile getirmiştir. Başkan Truman daha Temmuz 1945'de Amerika'nın savaştan sonra toprak almayacağını söylediği zaman Amerikan Kongresinden de, ordu mensuplarından da bir itiraz sesi yükselmişti. Bunlar Amerika'nın savaş yıllarında ele geçirdiği Pasifik üslerine sahip çıkılmasını istiyorlardı. O zaman, Truman da sözlerini değiştirerek bunu demek istemediğini söylemişti. Bu açıklamaların etkisi sanıldığından çok büyük oldu. Adı geçen Pasifik üsleri Sovyet topraklarına çok yakındı. Amerika'nın buraları elde tutmak istediğini açıklamış olması Sovyet kuşularının artmasını kolaylaştırıyordu. Savaşta Amerikan zaferinin sonucu ve barış hükümleri gereğince, Amerika'nın ele geçirdiği üsler kendi topraklarından 7.000 mil uzaktaydı. Amerika Uzak Doğu'nun en güçlü devletlerinden biri olan Japonya'ya da girmiş, Avrupa'nın ortasındaki Almanya'ya yerleşmişti. 1946'da Amerikan askerleri bütün kıtalara ve elli altı ülkeye dağılmışlar, 1949'a kadar dört yüzden fazla askerî üs kurmuşlardı (Ataöv, 1968b: 275-308).

Sovyetler Birliği, savaş zamanında Türkiye ile Yunanistan hariç Balkanları elde etmiş, İkinci Dünya Harbi'nden sonra da Doğu Avrupa Devletlerine komünizmi yaymıştır. İngiliz sömürgeleri ise komünizmi yerleştirmek için Sovyetler Birliğine imkânlar veriyordu. Sovyetler Birliği bu sömürülen milletlerin İngiltere'yle Fransa'ya karşı olan hoşnutsuzluklarını kullanarak İngiltere'yle Fransa'nın sömürge imparatorluklarına son vermek ve komünizmi buralara da yaymak istiyordu.

İngiltere 1947 yılının başlarında, bundan sonra Türkiye'yle Yunanistan'a yardım edemeyeceğini Washington Hükümetine bildirmiştir. İngiltere'nin, dünya siyasetindeki yerini Amerika'ya bırakması, yerinin Amerika tarafından doldurulmasını arzu ettiğini gösteriyordu. Hür Avrupa Ülkelerinin ciddi bir şekilde zayıf durumunu ve bunun yanı sıra da Sovyetler Birliği'nin yayılmacılık politikasını fark eden Amerika, komünizmi engelleme siyasetiyle önce Orta Doğu'nun ekonomik yönden korunması için Truman Doktrini'ni, daha sonra da Avrupa Ülkeleri için Marshall Planı'nı devreye sokmuştur. Bunun yanı sıra Batı Avrupa Ülkeleri ekonomik bakımdan 17 Mart 1948 tarihinde Batı Avrupa Birliği'ni kurmuşlardır. Bunun hemen akabinde ise Sovyet Rusya ve onun taraftan ülkeler 25 Ocak 1949 tarihinde CAMECOK'u meydana getirmişlerdir (Canatan, 1995: 62). Birleşik Amerika da 4 Nisan 1949'da, uzun bir çekimserlik döneminden sonra Batı Avrupa ülkeleriyle birlikte Kuzey Atlantik Antlaşmasını imzalamıştır (Armaoğlu, 2005: 447). Bu antlaşma, Birleşik Amerika'nın artık bütün dünyada Sovyetler Birliği karşısında uygulamaya başlayacağı «durdurma» (containment) politikasının ilk adımıdır. Bu adımın arkasından sırasıyla Güney-Doğu Asya Savunma Paketi (SEATO), Pasifik Güvenlik Örgütü (ANZUS), Bağdat Paketi ve Birleşik Amerika'nın çeşitli ülkelerle imzaladığı ikili güvenlik antlaşmaları gelecektir (Ülman, 1967: 147). İkinci Dünya Harbinin en mühim neticelerinden birisi de sömürgeciliğin sona ermesinin başlangıcı olmasıdır. İstiklallerini elde eden ülkeler,

dünya politikasında yeni bir denge meydana getiren bağlantısızlar hareketini, 1955 tarihinde yapılan Bandung Konferansı ile başlatmışlardır. Üçüncü dünya ülkeleri dediğimiz bağlantısız devletlerle dünya siyasetinde bir genişleme vücuda gelmiştir (Canatan, 1995: 62; Armaoğlu, 2005: 624).

3.2. Erken Soğuk Savaş Döneminde Orta Doğu ve Türkiye'nin Genel Durumu

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen ilk yılda Türkiye'nin dış politikasının en önemli sorunu, savaş içinde düştüğü yalnızlıktı. Savaş'ın son anında Mihver devletlerine savaş ilân etmesi ile aslî üyeleri arasına girmeyi, bir hak olarak kazandığı Birleşmiş Milletler Teşkilâtının kurulması amacıyla 25 Nisan 1945'de toplanan San Francisco Konferansında, Türkiye, bu yalnızlığını belirli bir biçimde hissetmiştir. Kurulacak teşkilât esas olarak savaşı kazanan devletlerin bir teşkilâtı olduğu ve savaş sonu dünyasını bu devletlerin istek ve çıkarlarına göre yürüteceği için, savaş sırasında çatışmaya katılmaktan dikkatle kaçınan Türkiye, şimdi bu çekimsizliğinin olumsuz etkilerini görmekten ciddi olarak endişe duymuştur. Türkiye'yi genel olarak Batıya, özellikle Birleşik Amerika'ya bağlayıcı nedenleri politik, ekonomik, sosyal - ideolojik olmak üzere üç bölümde toplayabiliriz. Türkiye'yi Batıya iten politik nedenlerin başında da, İkinci Dünya Savaşından sonra bu ülkenin karşılaştığı Sovyet tehditleri gelmektedir (Gönlübol ve Ülman, 1966: 149).

Türkiye'nin Sovyetler Birliği konusunda duyduğu endişe temelsiz değildi. Sovyet Hükümeti, Türkiye üzerindeki emellerini daha 1939 yılında Moskova'ya giden Türk heyetine açıklamış bulunuyordu. Savaş içindeki tutumu da, Türkiye'ye Sovyetler Birliği'nin savaştan sonra ortaya bazı isteklerle çıkacağını açıkça anlatmıştı. Nitekim Yalta Konferansından birkaç hafta sonra, 19 Mart 1945 tarihinde, Sovyet Hükümeti, Türkiye'ye bir nota vermiştir. Verildiği andan başlayarak Türkiye'nin dış politika tutumu üzerine büyük etkiler yapan bu notada, Sovyet Hükümetinin, süresi 7 Kasım 1945'de bitecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını yenilemek istemediği bildiriliyordu. Buna sebep olarak da, bu antlaşmanın İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun bulunmadığı ve ciddi surette geliştirilmeye muhtaç olduğu söyleniyordu.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı bu davranışı savaş sonunda izlemek istediği yayılma politikasının belirtilerinden biriydi. Gerçekten, Sovyetlerin bu tutumu önce Yalta Konferansında, sonra da San Francisco Konferansında açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Ancak, Türkiye'de geniş yankılar ve şiddetli tepkiler uyandıran bu Sovyet davranışı, Türkiye dışında aynı tepkiyle karşılaşmamıştır. Çünkü büyük devletler, özellikle Birleşik Amerika bu sırada, savaş sonu düzenini Sovyetler Birliği'nin işbirliği ile korumanın hâlâ mümkün olabileceğini düşünüyorlardı. Batılıların Sovyetler Birliği'nin yayılmak niyetini anlamaları, ancak, Sovyet Hükümetinin kurtarılan Avrupa Devletleri, özellikle Polonya konusunda Yalta'da yayınlanan demece aykırı davranışlarda bulunmasından sonradır. Nitekim İngiliz 'Başbakanı Churchill de, Almanya'nın teslim olmasından sonra, Truman'a gönderdiği 12 Mayıs 1945 tarihli bir mektupta şöyle diyor: "Avrupa'nın durumu beni gerçek bir endişeye düşürüyor... Sovyetlerin Yalta anlaşmalarını yanlış yorumlamalarından, Polonya'ya karşı davranışlarından, Viyana konusunda yarattıkları güçlüklerden, Yunanistan hariç bütün Balkanlardaki üstün nüfuzlarından, kendi kuvvetleri ile işgal veya kontrol ettikleri ülkeleri birleştirmelerinden... özellikle muazzam bir orduyu uzun süre silâh altında tutabilmek imkânlarından endişe duymaktayım."

19 Mart 1945 tarihinde Sovyet notasını aldıktan sonra, Türkiye'nin Sovyetler

Birliği ile uygun bir anlaşma zemini aramaya başlamasından çok geçmeden, Türkiye'nin, egemenlik ve bağımsızlık haklarının bir kısmını kaybetmeden Sovyetler Birliği ile anlaşabilmesinin çok zor olduğu ortaya çıkmıştır. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'le 7 Haziran 1945'de yaptığı bir görüşme sırasında, eğer Sovyetler Birliği ile anlaşmak istiyorsa, Türkiye'nin şu Sovyet isteklerini kabul etmesi gerektiğini söylemiştir:

1- 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile tespit edilen Türk-Sovyet sınırında Sovyetler Birliği lehine bazı düzeltmeler yapılması;

2- Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması ve bunu sağlamak için de Sovyetler Birliği'ne Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi;

3- Boğazlar rejimini tespit eden Montreux Sözleşmesinde yapılması gerekli değişiklikler konusunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir prensip mutabakatına varılması.

Molotov'a verdiği cevapta, Selim Sarper, Türk Hükümetinin 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasıyla tespit edilen Türk - Sovyet sınırının değiştirilmesine ve Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne üs verilmesine razı olamayacağını söylemiş, çok taraflı bir akit olan Montreux Sözleşmesinin yalnız Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni değil, bütün taraf devletleri ilgilendirdiğini, bu yüzden onların görüşlerinin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.

Türk Hükümetinin Sovyet isteklerini reddetmesi üzerine, Sovyetler Birliği 1945 yılının ortalarından başlayarak Türkiye üzerinde ağır bir siyasi baskı kampanyasına girişmiş, Sovyet radyo ve gazeteleri bazı Türk illerinin, bu arada Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne bırakılması yolunda yayınlar yapmaya başlamışlardır. O zamana değin her şeye rağmen Sovyetlerle dost kalmak çabası gösteren Türkiye bu istekler karşısında bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü bakımından büyük bir endişe duymaya başlamış, silâhlı bir Sovyet saldırısına uğradığı taktirde, tek başına da olsa, bu saldırıya karşı koymaya kararlı olduğunu çeşitli yollardan dünya kamuoyuna duyurmuştur (Gönlübol, 1996: 191).

Stalin'in 1945'te, Türkiye'nin Kars ve Ardahan illerinin Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını ve Boğazların ortak savunması yönündeki istekleri, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarafsızlık siyaseti takip etmesinin hayalci bir yaklaşım olacağı gerçeğini ortaya koydu. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına katılmaması 1923 yılından beri dikkatlice takip edilen tarafsızlık politikasının en büyük başarısıydı. Fakat Siyasi koşulların savaş öncesi siyasi çerçevesi ile karşılaştırılamayacak şekilde değişmiş olması sonucu, Atatürk tarafından belirlenen "tam bağımsızlık" prensibi terk edilmek zorunda kaldı. Böylelikle Türk Dış Politikasında yeni bir yöneliş başlamıştı (Armaoğlu, 2005: 428).

İkinci Dünya Savaşının müttefikler tarafından kazanılması, Batı'nın yeni gelişen siyasi felsefesi ve Türkiye'nin BM'ye üye oluşu, Türk Devletinin daha liberal ve demokratik olmasını gerektiren bir eğilim içine girmesine neden oldu. Bu anlamda Türkiye'nin Batı'ya yönelişinde, Amerika ile Türkiye arasında sıkı ikili ilişkilerin gelişmesi en önemli olaydır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde Türkiye'nin Yakındoğu'da tamamıyla yalnız kalması tehlikesi belirmişti. "Soğuk Savaş" Türkiye'ye bu bölgede bir "kilit rolü" oynama fırsatını vermişti. Truman Doktrini bu açıdan gerek Türk dış politikasında, gerekse de Amerikan dış politikasında bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Türkiye ile Amerika arasındaki ittifak böylece "Soğuk Savaş" nedeni ile daha da güçlenmiştir (Bağcı, 2007: 129).

Yugoslavya'nın 1948'de Kominform'dan çekilmesi, özellikle atom dengesi sağlandıktan sonra kara birliklerine dayalı Kore savaşı gibi bir savaşın Orta Doğu ve ya

Avrupa'da da çıkma ihtimali ve NATO'nun tümen sayısını tamamlama ihtiyacı gibi sebeplerden ötürü NATO Avrupa Kuvvetleri Başkumandanı General Eisenhower, Yugoslavya'nın bir Sovyet saldırısından korunabilmesi için bu örgütün güney - doğu kanadının kuvvetlendirilmesini istemiştir. Bunun yanı sıra, Amerikan strateji uzmanları, Avrupa'da bir savaş çıkarsa, Kafkaslardaki petrol ve Urallardaki endüstri bölgelerinin bombalanması gereğini de savunmaya başlamışlardır. O sırada Birleşik Amerika'nın elinde kendi topraklarından, ya da Batı Avrupa'daki üslerinden kalkıp bu bölgelere ulaşacak kadar uzun yollu bombardıman uçakları yoktu. Bunun için, Sovyetlerin komşusu Türkiye'den üs kiralanması düşünülmüştür. Fakat NATO'ya katılmayı Türkiye'nin güvenliği için kaçınılmaz gören Cumhuriyet Halk Partisinden 1950 Mayıs'ında iktidarı devralan Demokrat Parti, seçim kampanyası sırasında büyük bir sorun yaptığı bu girişi gerçekleştirmek için, Türk topraklarında Birleşik Amerika'ya üs verilmesini NATO'ya alınmak koşuluna bağlamıştır. Birleşik Amerika da, Avrupa savunması bakımından o kadar gerekli gördüğü bu üslere kavuşabilmek için, Türkiye'yi NATO'ya almaktan başka çare görememiştir.

İngiltere ise Türkiye'yi NATO içinde değil, fakat bölgedeki İngiliz çıkarlarını koruyacak bir Orta Doğu Pakti içinde, hatta başında görmek istiyordu. Türkiye NATO'ya girişinde İngiliz desteğini sağlamak için böyle bir Pakta öncülük yapmaya hazır görünüyordu. Nitekim Türkiye 1955'te daha sonra İngiltere'nin de katılacağı Bağdat Pakti'na öncülük etmiştir (Ülman, 1967: 148).

Öte yandan, iktisadî ve askerî gücünü göz önünde tutarak, Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalmak istemediği için Türkiye, 1939 yılından beri ittifak bağı ile bağlı olduğu İngiltere'nin ve İkinci Dünya Savaşı sonunda en kuvvetli devlet olarak bilinen Birleşik Amerika'nın desteğini kazanmaya çalışmıştır (Gönlübol, 1996: 191).

Türkiye'nin Batı'ya anlaşmalarla bağlılığı, özellikle Menderes Hükümetleri döneminde Türk-Amerikan ilişkileri şekline dönüştü. Menderes Hükümetinin algılaması, Türkiye'nin dış politika çıkar ve hedeflerinin Batı'nın dış politika çıkar ve hedefleri ile dengelenmesi için Amerika ile çok sıkı bir işbirliğine girmenin zorunlu olduğuna dayanıyordu.

Adnan Menderes başbakanlığındaki hükümetin Kore Savaşına katılma kararı, modern Türk tarihinin, Türkiye'nin 1923 yılından beri savunulan askeri doktrininden ilk sapmasını teşkil etmektedir. Türkiye o zamana kadar "kendi sınırları dışında" herhangi bir askeri harekâta girmemişti. Kore'ye 1950 yılında asker gönderme kararı siyasi açıdan "cesaretsiz bir karar" oluyordu. Türk askerinin Kore'ye gönderilmesi ve savaşta aktif olarak Batı'lı ülkeler ile birlikte ortaklaşa güvenlik sorununda yer alması, Türk Dış Politikası açısından çok radikal ve yeni bir adım idi. Bu katılım yeni seçilen Türk Hükümetinin dış politikasında takip edeceği yeni bir anlayışa işaret ediyordu. Muhalefet politikacılarından bazıları hükümetin Kore'ye asker gönderme kararının Anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile kararı eleştirmelerine rağmen, prensip olarak Kore'ye asker gönderme olayını onlarda onaylamışlardır.

Türkiye'nin NATO ittifakı içerisine alınması Türkiye'nin savaş sonrasında batı ittifakına katılma yolundaki en büyük başarısı olarak değerlendirilebilir. NATO'ya alınma Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olduğu ve böyle görülmesi gerektiği inancını daha da pekiştirmiştir. NATO'ya alınmakla Türkiye'nin Batı'da aradığı yasal sorumluluk gerçekleşmiş oluyordu. Gerek Demokrat Parti yöneticileri, gerekse kendilerinden önce iktidarda bulunan CHP Hükümeti yöneticileri, özellikle Soğuk Savaşın başladığı 1940'lı yılların ikinci yarısından sonra ABD'yi Türkiye'ye mümkün olduğunca tüm iç ve dış politika alanlarında daha sıkı bir şekilde yakınlaştırmaya çalışmışlardır.

Türkiye’de 1950’li yıllarda ABD ile çok boyutlu ilişkiye girmenin kâğıt üstündeki bir güvenlik garantisinden daha yararlı olacağı inancı hâkimdi. Fakat ABD’nin böyle bir yaklaşıma ilgi göstermesi için Türkiye’nin Balkanların yanı sıra Ortadoğu’da da aktif bir rol oynamayı kabul etmesi gerekmiştir (Bağcı, 2007: 129).

Ortadoğu terimi bu dünyanın nesnel ekonomik, siyasi ve coğrafi parçalarını, çok da anlamlı olmayan bir şekilde birkaç bölgeye ayıran Avrupa-merkezli bir terimdir. Terim ilk kez İkinci Dünya Savaşı’nda, Mısır’daki askeri birliklerini "Ortadoğu Komutanlığı" olarak adlandıran İngilizler tarafından kullanılmıştır. O zamanlar terim sadece, kuvvetleri Singapur ve Hong Kong gibi "Uzakdoğu topraklarında" ve Batı Avrupa ve Kuzey Batı Afrika gibi "İngiltere’ye yakın topraklarda" savaşılan Londra’daki İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı için bir anlam taşıyordu. . Ortadoğu, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Körfez alt-bölgesine ait ülkelerden oluşur. Yani bölgede en azından üç alt-bölünme vardır. Ortadoğu, "Batı Avrupa" gibi sıkıca kenetlenmiş, hükümet sistemleri, kültür ve tüm toplumsal ve beklenti düzeylerinde modernleşme gibi ortak siyasi özellikleri paylaşan devletlerin oluşturduğu siyasi olarak bütün bir birim de değildir. Ortadoğu ekonomik bir birim de değildir. Bir tarafta petrol zengini ve petrol fakiri ülkeler, diğer tarafta gelişmiş ve geri kalmış altyapılara sahip ülkeler yan yana yer alırlar. Bununla birlikte, kültürel ve etnik açıdan bakıldığında, din olarak İslam ve ulus olarak Araplar baskındır ve yalnızca bu ikisi, Türkiye, İsrail ve İran’ı dışarıda bırakan ortak paydalar olarak kabul edilebilirler (Dikerdem,1977: 220).

Türklerin değişik ırksal özellikleri ve laik devlet yapısı, Türkiye'nin bölgedeki yeri ve rolüne ilişkin olarak belirsizlikler yaratmaktadır. Bir başka gerçek de şudur ki, bölge nasıl tanımlanırsa tanımlansın -sınırlı ya da çok geniş- Türkiye şüphesiz tanımın sınırları içine girecektir. Fakat Türkiye birleştirici unsurlar olarak hizmet edebilecek baskın bağlardan hiçbirini paylaşmamaktadır. Çeşitli niteliklerinden ve "temel birleştirici unsurların" yokluğundan kaynaklanan belirsizlik, Türkiye'nin dönem dönem Ortadoğu'dan "soğumasının" temel nedenidir (Kürkçüoğlu, 1972a: 1).

II. Dünya Savaşı sonrasında Arap ülkelerindeki birlik hareketinde Muhafazakârlar ve idealistler olmak üzere iki temayül seziliyordu. Arap ülkelerindeki mevcut içtimai ve iktisadi düzenleri bozmadan bir Arap birliği cephesi kurmak isteyenler muhafazakârlardı. Arap hanedanları bu cereyanın başında idiler. Öte yandan bütün Arapları «tek millet» haline getirmek isteyenler de ikinci zümreye mensuptular. Arap Birliği'nin meydana gelmesi, uzun yıllar devam eden Arap Milliyetçiliğiyle ilgili yapılan çalışmaların açık bir sonucudur. Ancak bu I. Dünya savaşıdan sonra İngiliz vaatlerinin bir aldatmacadan ibaret olduğunu anlayan Arapları, bu defa milliyetçilik duygularını İngilizlere karşı meydana getirip sonuna kadar bu mesele üzerine gitmeyi amaçlamışlardır. Arapların hedef ve arzulan ise, kültür, ortak tarih ve coğrafya, dil, din, soy v.b. gibi müşterek milli değerleri etrafında güçlü bir birlik meydana getirmektir. Ancak II. Dünya Savaşı sırasında ve bu savaştan sonra kısmen de olsa bağımsızlıklarını elde ettiklerinden dolayı, birlik mücadelesi meydana gelmiş ve bunun neticesinde 1945 yılında bir Arap Birliği meydana getirilmiştir. İngiltere ise Arap Milliyetçiliğinin gittiği yönü ve varabileceği istikameti tahminleriyle görebildiğinden dolayı, bu bölgedeki menfaatlerinin tehlikeye girmemesi için Arap Birliği’ni destekliyor gibi görünmüştür. 25 Nisan 1945 tarihinde ise Mısır, Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan bu antlaşmayı resmen onayladıklarını bildirmişlerdir. Bununla birlikte söz konusu Birlik Antlaşması 10 Mayıs 1945 tarihinde kanuni olarak çalışmaya başlamıştır. Arap Birliği Paketi, üyeleri, bu paketi imzalamış veya imzalayacak olan Arap Devletlerinden meydana gelen bir Arap Birliği'nin kurulmasını temin etmektedir. Bu birlik muhtelif kanunların görüşülmesi için tesis edilen bir meclis ve ayrıca Birliğin çalışmasını organize eden bir

genel sekreterlikten meydana gelmektedir. Birlikte temsilci sayısına bakılmaksızın her üye devlet bir oy hakkına sahiptir. Bu Pakt'ta Birlik üyeliği, sadece bağımsız Arap devletlerine açıktır. Adı geçen antlaşmayı imzalayan asıl üyeler, Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen'den oluşmaktadır. Yapılan antlaşmada da ifade edildiği üzere, özellikle şu konularda üye devletler arasındaki işbirliği meseleleri tahakkuk ettirilecektir.

- 1-Ticaret, gümrük, borsa ve endüstri gibi iktisadi ve mali konular,
- 2-Kara, demir, hava ve deniz yolları, Posta ve telgraf gibi ulaşım ve haberleşme konuları,
- 3-Muhtelif alanlarda kültürel etkinlikler,
- 4-Vatandaşlık, pasaport, vize, yargı icrası ve sınır dışı etme gibi maddelerle ilgili konular,
- 5-Sosyal refah konuları,
- 6-Sağlık konuları.

Üye Devletlerin, aralarındaki bu meselelere zor kullanarak müdahale etmeleri yasaktır. Bu devletlerden herhangi bir ülkenin bağımsızlığını, hükümrancılığını ve toprak bütünlüğünü tehdit etmeyen herhangi bir anlaşmazlık çıkarsa ve her iki taraf ta meselenin halledilmesi için bu meclise başvurursa, ancak o zaman meclisin kararı geçerli ve zorlayıcı olur. Arap Birliği Meclisi, Birliğe üye iki ülke arasında veya diğer bir ülkeyle savaş çıkmasına sebep olabilecek anlaşmazlıklarda tarafları anlaşdırmak için ara buluculuk yapar. Birliğin kurulması bütün Arap âleminde olduğu gibi Irak'ta da oldukça olumlu ve müspet yönde bir kabul görmüştür (Akşin, 1959: 116). İsrail'in Orta Doğuya yerleşmesi arifesinde buna duyulan tepkinin de etkili olduğu Arap Birliği'nin kuruluşunda aynı zamanda Arapları Emperyalizme karşı birleştirmek düşüncesi de önemli rol oynamıştır. Arap çıkarlarını savunma konusunda kararlar alabilen ve Arap Kalkınma Bankası gibi mali kuruluşlara sahip bulunan Arap birliği, Araplar arası anlaşmazlıklara sahne olmuştur. Birlik, kuruluşundan itibaren, gelişip kuvvetlenmeye zaman ve imkân bulamadan birtakım ciddi siyasi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Buna örnek olarak ta ilk önce Fransa-Suriye anlaşmazlığıyla karşılaşan Pakt, büyük devletlerin araya girip Suriye tarafını desteklemeleriyle Fransa ile karşı karşıya gelmekten kurtulmuştur (Erendil, 1992: 44).

1920 yılından, 1958 ihtilâline kadar Irak'ta kurulan hükümet kabinelerine baktığımız zaman, bir yılda en az iki defa hükümet darbesinin ve hükümet kabinelerinin değiştiğini görebiliriz. Bunun en büyük ve en önemli sebebi, sık sık yapılan hükümet darbesi ve darbe girişimleridir. Irak ayrıca bir sünni ve şii çatışması içerisindedir. Bunun yanında Batı sömürgeciliğine karşı hissedilen bu büyük nefret de bunda en etkili faktördür. Ancak, Irak genelde II. Dünya Savaşından sonra da Batı ile özellikle de İngiltere ile münasebetlerini 1958 ihtilâline kadar sürdürmüştür. Ancak bu defada Orta Doğu'da nüfuz mücadelesine Sovyetler Birliği de iştirak etmişti. Sovyetler Birliği, 1945-1958 yılları arasında Önce Suriye ve Mısır üzerine ağırlığını koymuş, bunun yanı sıra daha sonra da 1958 tarihinde yapılan Irak ihtilâline destek olarak İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin önceki Irak hükümetine yaptıkları desteklere karşılık vermişlerdir. Sovyetler Birliği, bu hususta özellikle İsrail meselesini kullanarak Arap Ülkeleri arasında komünizmi yaymayı gaye edinmiştir. Bu şekilde Arap Milliyetçiliğinden dolayı meydana gelen nefreti, Batılılara doğru daha da kuvvetlice kanalize etmiştir. Bu durum ise Suriye ile Mısır'ın Sovyetler Birliği'nin yarı sömürgeci vaziyetine gelmesini meydana getirmiştir. Mısır ile Suriye'nin bu durumları ise Nuri Said Paşa'yı Batı ülkelerine doğru biraz daha yaklaştırmıştır.

1945 yılından sonra Orta Doğu bölgesinde Mısır Arap Cumhuriyeti ile Irak'ın

liderlik arzu ve ihtirasları daha da kızışmıştır. II. Dünya harbi sıralarında bağımsızlığını kazanan Suriye bu mücadelenin merkezi olmuştur. Irak'ın bu doğrultudaki gayesi ise Haşimi Krallığı adı altında Suriye ile Irak'ın birleşmesi bu gerçekleşmediği takdirde ise en azından bu hususta bir ittifak kurulmasını sağlamıştı. Bu dönemde Irak, İngiltere'yle yakın bir işbirliği ve ittifak kurduğu halde Mısır'da tesis edilen hükümetlere gelince ise İngiltere ile yapılmış olan antlaşmaları bozmaya çalışıyorlardı. İngiltere'ye gelince 1947 tarihinde Yunanistan'la Türkiye'ye yardımda bulunamayacağını ve bu görevi ABD'ye bıraktığını ifade etmiştir. Buna rağmen, İngiltere Orta Doğu'daki nüfuz meselesiyle ilgili politikasını hiç de değiştirmemiştir. İngilizlerin Orta Doğu siyasetlerinin değişmeyen bir maddesi, Irak'la güçlü ve dostane siyasi münasebetlerini devam ettirmektir. Ayrıca Suriye'nin geleceğinde ise İngiltere ile Irak'ın menfaatleri çok yakın bir ilişki içindeydi. Mısır ile Suudi Arabistan, Irak-Suriye birleşmesinde Irak'ın bu husustaki çalışmalarına karşı çıktığı gibi, Fransa ise 1956 yılına kadar İngiltere'nin bu bölgedeki nüfuz varlığının mevcudiyetine karşı çıkmıştı. Çünkü Fransızlar Suriye üzerindeki nüfuz varlıklarının sona ermesiyle İngilizlerin eline geçen ticari, kültürel ve siyasi nüfuzu kıskanarak, İkinci Dünya Savaşında bu nüfuzun yok olması için İngilizlerin oynadıkları rolleri unutmamışlardır (Canatan,1995: 66).

4. BAĞDAT PAKTI'NA KADAR TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ

4.1. Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Genel Bakış

Arap Orta Doğusu'ndaki milletlerarası gelişmeler karşısında Türkiye'nin izlediği politikanın gelişme seyri incelendiğinde, 1945-1947 döneminin, daha sonraki devrelerden önemli bir farkı olduğu görülmektedir: Türkiye'nin, Orta Doğu Arap ülkelerine karşı politikasını etkileyen başlıca faktörün, yani Batı etkeninin bu dönemdeki etkisi, sonraki devrelere göre en sınırlı oranda olmuştur. Gerçi Türkiye, 1945 yılında çok partili döneme girerek Batılı demokrasi modelini tercih etmek suretiyle, batılılaşmak yönündeki genel tarihî gelişme çizgisini devam ettirdiğini gösteriyordu. Dolayısıyla Batı faktörünün —en azından manevi plânda— Türkiye'yi Arap Orta Doğusu'ndan ayırmakta devam edeceği anlaşılıyordu. Ancak, 1945-1947 devresinde, Türkiye, Batı'yla ittifak bağlarına henüz girişmiş değildi. Bu sebeptendir ki, Batı faktörünün, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na karşı politikasındaki etkisi, bu devrede nispeten sınırlı olmuştur. Bunun tabii bir sonucu olarak da Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkeleri arasında nispi bir yakınlık söz konusu olmuştur (Kürkçüoğlu, 1972a: 15).

Türk-Arap ilişkilerinde keskin bir değişimin gözlemlendiği 1948 yılına kadar Türkiye'nin Arap yanlısı politikası devam etti. Türkiye İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke oldu ve Batı çıkarlarına hizmet etmeyi ve Arap ülkelerini Sovyetler Birliği'ne karşı kampta toplamayı amaçlayan talihsiz Ortadoğu Savunma Örgütü'nün kurulması sürecinde liderliği üstlendi. Bu, Araplar için İsrail'in, Batılı destekçileri ile birlikte, tek dış tehdidi oluşturduğu dönemdi. Kısa bir süre sonra, Türkiye, Arap ülkelerinin çoğunda "emperyalist Batı'nın tezgâhı" olarak görülen Bağdat Paketi'nin oluşturulmasında başı çeken devlet oldu. Mısır, Süveyş Kanalı'ndan İsrail gemilerinin geçişini engellemeye çalıştığında, Türkiye 1888 İstanbul Sözleşmesi'nin ilgili maddelerini ileri sürerek karşı görüşün yanında yer aldı. Böyle yaparak, Türkiye yalnızca Arap ülkeleri ile ilişkilerini soğutmakla kalmadı, fakat aynı zamanda, Atatürk'ün en önemli dış politika amacından da sapmış oldu: Türkiye'nin ülkesel bütünlüğünü ve güvenliğini korumak ve ilgisiz Ortadoğu karmaşasından kaçınmak. Böyle bir dış politika değişikliğinin nedeni başlıca şu üç gelişmedir: Ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik Sovyet tehdidi, çok partili parlamenter sistemin kuruluşu ve Türkiye'nin, Ortadoğu'da devam etmekte olan istikrarsızlıktan kaynaklanan savunma endişeleri.

Türkiye'nin Toprak bütünlüğüne yönelik bu Sovyet tehdidi gelecekte Batı ittifak sistemlerine katılımında çok önemli rol oynayan bir unsurdur. Aynı dönemde Araplar İsrail'den benzer bir tehdit algılamaktaydılar. Araplar İsrail'e verdiği destekten ötürü Batılı devletlerden şüphelenmekteydiler. Öyle görünüyordu ki Türkiye'nin, Sovyet politikasından dolayı, Batıyla birleşmekten ve Arapların da, İsrail tehdidi yüzünden, Doğu ile çitlerini çatmaktan başka bir seçenekleri yoktu. Sonuç olarak, Türkiye'nin Batı ile ittifakı onu Arapların gözünde "düşman kamp"a yerleştirdi. Fakat burada önemli bir nokta göz ardı edilmemelidir. Arap ülkeleri, kısmen Türk "tampon"u sayesinde Sovyet bloğu ile yakın bağlar, hatta ittifaklar oluşturma imkânına sahip olmuşlardır. Güçlü ve kararlı bir Türkiye Arap devletlerini doğrudan Sovyet tehdidinden koruyan bir "ayrılmaz" güvenlik ve böylece Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde rahatlık sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir bütün olarak Ortadoğu'nun istikrarsızlığı Türkiye'nin Batı ittifak sistemlerine katılımına katkıda bulunmuştur. Bölgedeki karmaşık gelişmeler ve giderek artan büyük güç müdahalesi olasılığı, anlaşılabilir bir şekilde Türkiye'nin acil güvenlik endişeleri taşımasına neden olmuştur. Özellikle de

60'lı yıllarda Avrupa'daki göreceli istikrar Türkiye'nin kıtayı dış politika öncelikleri arasında birinci sıraya koymasında ve kendisini birkaç on yıldır devam etmekte olan çokuluslu bütünleşme içinde güvenli bir yerde görmeyi istemesinde "çekici" bir unsur olmuştur (Sander, 1987: 228).

İkinci Dünya Savaşı sonunda, Türkiye ile Arap ülkeleri ayrı amaçlar peşindeydiler. Gerçekten, o sırada Sovyetlerin toprak istekleri ile karşılaşan Türkiye bu tehlike karşısında Batılı devletlerin desteğini ararken, Arap ülkeleri de aynı Batılı devletlerin kendilerini kısıvrak bağlayan yüklemelerinden kurtulmaya çalışıyorlardı. Sovyet tehlikesi karşısında her şeyi unutan Türkiye, işin içine sonradan yönetim felsefesi ve ekonomik yardım bulma gereği gibi başka nedenler de girince, Arapların haklı isteklerini anlamakta başarı gösterememiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Türkiye'ye Orta Doğu'dan yöneltilmiş bir tehdit yoktu. Orta Doğu'da Sovyetlerle işbirliği yapmak eğilimini gösteren devrimci yönetimler henüz kurulmadığı gibi, gözleri Avrupa'ya ve Uzak Doğu'ya çevrili olan Sovyetler Birliği de Orta Doğu işlerine karışmaktan dikkatle kaçınıyordu. Fakat bu rahatlığa rağmen, Türkiye bu bölge sorunlarının dışında kalamamıştır.

Türkiye Sovyetler Birliği karşısında bağlanmak istediği Batının etkisi ile ilk olarak, İsrail konusunda Orta Doğu'da Arapları ürküten tutumlar takındığını, görüyoruz. Türkiye de, 1945 yılından 1947 yılına kadar Filistin sorununda Arap ülkelerinin görüşünü desteklemiştir. Fakat Truman Doktrininin ilânından ve Marshall Plânının uygulanmaya başlamasından sonra, Türkiye'nin önce bu konuda tarafsızlık politikası izlemeye başlamış ondan sonra da, 1949 Martında, İsrail'i "defacto" olarak tanımıştır (Ülman, 1968: 270).

Soğuk savaş döneminin başlarında Türkiye Batıyla ilişkilerini geliştirdikçe, genel olarak Batı'ya karşı bir mücadele içinde olan Arap ülkelerinden uzaklaşmıştır. 1950'lerin Orta Doğu gelişmelerinde, Türkiye'nin Batı'nın paralelindeki politikasının Arap ülkeleriyle ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği bir gerçektir.

Türkiye'nin Arap ülkelere karşı Ortadoğu'daki siyaseti İkinci Dünya Savaşı sonrası "yeni bir yönelişin ilk işaretini vermesine rağmen, asıl değişim Menderes hükümetinin göreve gelmesinden sonra gerçekleşti. Menderes hükümeti dış politika davranışlarında özellikle bu bölgede " Batı klubünün bir fonksiyoneri rolünü" üstlendi. Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasında bölgede bulunması her şeyden önce bölgenin politik yapısında yeni bir değişiklik anlamına gelmekteydi. Sovyetler Birliği 1950'li yıllarda Arap Milliyetçiliğinin "savunucusu" rolünü üstlenmişti. Binlerce askeri danışmanın Mısır ve Suriye'ye gönderilmesinin yanı sıra bu ülkelere silah satışının da yapılması Sovyetler Birliği'nin bölgedeki gelişmelere ilgisinin artmasına ve Suriye'nin Sovyetler Birliği tarafından koruma altına alınmasına neden olmuştur. Menderes'in hedefi "ortak bir güvenlik zinciri" yaratarak NATO, Bağdat Paketi ve Balkan Paketi'nden oluşan bir set çekerek bu bölgedeki "Kızıl Tehlike"ye karşı koymaktı. Menderes hükümetinin temel dış politika hedefi Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki siyasal oluşumlarda belirleyici faktör olmasını mümkün olduğunca önlemektir. Ayrıca bölgede liderlik rolü için verilen kavga, büyük devletlerin gölgesinde Nasır ve Menderes'in arasında oldu. (Bağcı, 2007: 130) Ayrıca menderes hükümetinin daha kurulmadan önce belirlediği aktif doğu siyaseti ile 1950'lerde uygulamaya çalıştığı Big Brother politikası Türkiye'nin bölge ülkeleri ve Sovyetlerle ilişkilerinde belirleyici unsurlar olmuştur (Bağcı, 2007: 40) .

Demokrat Parti döneminde Türkiye NATO'ya girmiş olmasına rağmen Orta Doğu'da bir savunma paktı kumadan Türkiye'nin güvenliğinin tam olarak sağlanamayacağını savunmaktaydı. Bunun için Türkiye henüz Orta Doğu'daki etkinliğini tam olarak kaybetmemiş olan İngiltere ile yakın münasebetlere devam etmişti. Böylece Türkiye Orta Doğu'da ve uluslar arası alanda ağırlığını artıracak ve daha fazla Batı yardımı alabilecekti (Bilgin, 2004: 163).

1951 sonlarında bir yandan Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla, öte yandan da Orta Doğu Komutanlığı projesiyle ilgili gelişmeler, Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasına yeni bir görünüş vermekteydi. Bu görünüş, 1952 yılından itibaren, yani 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO'ya resmen katılmasından sonra, daha kesinlik kazanmağa başlamıştır. Bu tarihten itibaren, Türkiye, Orta Doğu gelişmelerinde Batı'yla birlikte hareket etmiştir. Dolayısıyla da, Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasını her dönemde etkilemiş bulunan Batı faktörü, esas ağırlığını 1950'lerden itibaren göstermeğe başlamış ve hattâ temel faktör haline gelmiştir. Batı faktörünün Türk dış politikasında kazandığı bu etki, hükümetin yarı resmî organı Zafer gazetesinde şu şekilde dile getiriliyordu :

“Atlantik Paktına girişimiz neden büyük bir dönüm noktasıdır? Çünkü tarihte ilk defadır ki, Türkiye, Batı demokrasileri cephesinde Birleşik Amerika ile de ahden bağlanarak, resmen yer almakta, kendi safını sarıh bir surette tayin etmektedir. Artık mukadderatımız, dünyadaki hür demokrasilerin mukadderatına bağlanmıştır. Müşterek barışı kurmakta onlarla işbirliği yapacağız ve medenî âlem manzumesi içinde hem kendi emniyetimizi garanti ederek, hem de her türlü tecavüz tehdidine karşı koyarak, medeniyetin, insanlık idealinin her ne şekilde olursa olsun örselenmesine müştereken mani olacağız”

Türkiye bu şekilde, Batı'yla «kader birliği»ne girerken, Arap dünyası ise 23 Temmuz 1952 tarihinde meydana gelen Mısır ihtilaliyle beraber, Batı'dan daha kesin çizgilerle ayrılmağa başlıyordu. Mısır ihtilâli, Arap dünyasındaki Batı aleyhtarlığına radikal bir nitelik getiriyordu Arap ülkelerindeki Batı aleyhtarlığının aldığı bu yeni görünüşün, Batı'yla tam bir politika paralelliğine yönelmiş bulunan Türkiye'nin Arap politikasını etkilemesi kaçınılmaz olacaktı. Batı'yla Arap ülkelerinin ilişkilerindeki olumsuz gelişmeler, Türkiye'nin bu ülkelerle olan ilişkilerini de aynı şekilde etkileyecekti. Dolayısıyla, 1950'lerin başlarından itibaren, Orta Doğu'da Arap ülkelerini Batı'yla karşı karşıya getiren her olay, zorunlu olarak, Türkiye'yi de bu ülkelere karşı tutum almaya sevk etmiştir.

Öte yandan Türkiye'nin Orta Doğu politikasını etkileyen ikinci başlıca faktör olan Sovyetler Birliği de, daha önceki dönemlerde ancak dolaylı bir etkiye sahip olduğu halde, 1950'lerden itibaren, doğrudan doğruya etkide bulunmağa başlamıştır. 1950'lerin başlarından itibaren Orta Doğu gelişmelerinde Türkiye ve Sovyetler Birliği zaman zaman karşı karşıya gelmişlerdir. Bu durum, Türkiye'nin Orta Doğu politikasındaki dönüm noktalarından birini teşkil eden Orta Doğu Komutanlığı projesiyle ortaya çıkmıştır. Orta Doğu Komutanlığı, Türkiye'nin Orta Doğu'da Batı paralelindeki politikasının başlangıcı olduğu gibi, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin (Orta Doğu'da) karşı karşıya gelişlerinin de başlangıcı olmuştur. Nitekim Sovyetler Birliği, 24 Kasım 1951'de ABD, İngiltere ve Fransa'dan başka Türkiye'ye de verdiği notada, Orta Doğu Komutanlığının saldırgan bir nitelik taşıdığını, Sovyet sınırlarından uzak olmayan bir bölgede "yeni saldırgan plânlara" göz yumamayacağını söyleyerek, dört ülkeyi, Kuzey Atlantik Bloku'nun saldırgan tedbirlerini gerçekleştirmek üzere, Orta Doğu Komutanlığı'nı tasarlamakla suçluyordu. Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da karşı karşıya gelmesi, başka bir deyimle, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin Orta Doğu

Arap politikasını doğrudan doğruya etkilemesi bu şekilde başlamış ve 1950'lerin ortalarından itibaren, SSCB'nin Orta Doğu'ya girmesine paralel olarak, gittikçe artan bir yoğunluk kazanmıştır (Kürkçüoğlu, 1972a: 49).

Türkiye'nin 1960'ların ortalarından başlayarak Arap ülkeleriyle bir yakınlaşmaya yönelmesi de, çeşitli etkenlerle Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinin bir soğukluk içine girmesinin sonucudur. Türkiye'nin Orta Doğu politikasında 1960'ların ortalarından itibaren görülen değişimde temel amaç, Orta Doğu sorununda daha kalabalık olan tarafın, yani Arap ülkelerinin, Kıbrıs konusunda desteğini sağlamak olmuştur. Bunun için de Arap ülkeleriyle bir yakınlaşma içine girilmiştir. Her şeyden önce, bu dönemde Batı faktörü, Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkelerini ayıran bir etkendi. Türkiye'nin bizzatihi Arap ülkelere yakınlaşması, geniş ölçüde, 1960'ların ortalarında çıkan Kıbrıs buhranı dolayısıyla Batı'ya karşı duyulan tepkilerin bir sonucuydu. Böyle olunca, Batı'ya duyulan tepkilerin sonucu olarak Arap ülkelere yakınlaşma seyrinin, devam etmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Yani, 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkilerinde görülen gelişmenin, geçici ve sınırlı bir nitelik taşıması kaçınılmaz, olmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinde 1965'den sonra başlayan gelişmeyi gerçek bir yakınlaşma olarak görmek pek gerçekçi değildir. Öte yandan, Türkiye'nin Arap ülkelere karşı devamlı bir yakınlaşma içinde olması bölgedeki istikrarsızlıktan dolayı esasen pek mümkün olmamıştır. Şöyle ki, bir taraftan Arap ülkelerinin iç istikrarsızlıkları, sonra, bu ülkelerin birbirleriyle ve her birinin teker teker İsrail'le ilişkileri, Orta Doğu'da üçlü bir istikrarsızlık unsuru yaratmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin Arap ülkeleriyle gerçek ve sürekli bir yakınlaşma içinde olması son derece güçleşmiştir. Orta Doğu'nun bu istikrarsız görünüşü yüzünden, Türkiye'nin Arap ülkelere karşı 1965'den itibaren izlediği yakınlaşma politikası, daha ziyade günlük gelişmeler karşısında, antipati toplamayacak tutum ve davranışlar şeklinde belirmektedir. Yani, ileriye yönelik istikrarlı bir politika izlenmesi söz konusu olmamıştır. Türkiye, her ne kadar geleceğini Avrupa'da görmekte ve Avrupa'nın siyasal ve ekonomik birleşmesinin dışında kalmamağa çalışmaktaysa da, her şeyden önce coğrafi yakınlığı dolayısıyla Orta Doğu gelişmelerinden şu veya bu şekilde etkilenmeğe devam edecektir (Kürkçüoğlu, 1972a:183).

1970'li yıllarda, Türkiye'nin Amerika'dan uzaklaşmakta olduğu bir sırada Amerika'nın kendisinin Arap ülkeleriyle yakınlığının artmakta olmasını ilgi çekici bir gelişme olarak dikkate almak gerekir. Arap ülkelerinin Batı'yla ve özellikle de Amerika ile kesin bir çatışma halinde olduğu yıllarda, örneğin 1950'lerde, Türkiye'nin Amerika'dan uzaklaşması Arap ülkeleri için elbette çok daha anlamlı olurdu. Arap ülkelerinin Batı'nın karşısında çok daha güçlü bir şekilde çıktığı 1970'lerin ortalarında, Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşması, Arap Orta Doğu'su bakımından pek önemli olmasa gerekir. Uluslararası ilişkilerde klâsik denge kavramı, büyük devletlerin ve güçleri sınırlı devletlerin her birinin kendi aralarındaki ilişkilerde geçerlidir. Güçleri sınırlı ülkelerin büyük devletler karşısındaki hareket serbestliklerinin artması da 1970'lerin uluslararası ilişkilerinin bir olgusudur. Türkiye'nin 1960'ların ortalarında Amerika'nın engellediği bir hareketi 1974 yılında gerçekleştirebilmesi—öteki nedenlerin yanında—bu gelişmenin bir sonucudur.

Güçleri sınırlı ülkeler arasında da denge ilişkileri geçerli olmakta devam ettiği sürece, Türkiye'nin genel olarak eşit güçteki Orta Doğulu ülkeler karşısında hareket alanı kendiliğinden daralıyor demektir. Amerika ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki denge konusundaki duyarlılıkları ise Türkiye'nin Orta Doğu'daki hareket alanını daha da kısımıştır. Türkiye'nin Kıbrıs sorununda bağımsız federasyon çözümünde ısrarı da öteki nedenlerin yanında Orta Doğu'da Amerikan-Sovyet dengesine aykırı düşmemek

gereğini görmesindedir. Türkiye'nin Orta Doğu'da liderlik sorununun cevabı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Orta Doğu'nun doğasından gelen süreklilik ve değişkenlik etkenleri, Türkiye'ye (veya başka bir ülkeye) Orta Doğu'da liderlik olanağını vermemektedir. Nitekim Türkiye 1955'de Bağdat Paktı denemesiyle bu yönde başarısız kalmıştı (Kürkçüoğlu, 1974: 157).

4.2. Türk – Irak İlişkilerine Genel Bakış

Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin, diğer Arap ülkeleriyle Türkiye arasındaki ilişkilerden ayırt edici özellikleri vardır: Bir kere, Irak'la Türkiye sınır komşusudur. Daha önemlisi, iki ülkeyi karşı karşıya getiren konular olmuştur. Hatta Türkiye, Misak-ı Millî sınırlarına dahil olduğu halde Musul'un, 1926 yılında -o zaman Irak'ta mandater devlet olarak bulunan- İngiltere'nin baskısıyla, Irak'a bırakılmasına razı olmuş ve bu konuyu bir daha da mesele yapmamıştır.

Irak'la Türkiye arasında Musul veya başka bir konudan dolayı her hangi bir sorun ortaya çıkmadığı halde, Türkiye'nin diğer Arap komşusu Suriye ile ise İskenderun Sancağı (Hatay) ve emlak konusu gibi sorunlardan dolayı çok 1970'lere kadar bir türlü yakın ilişkiler kurulamamıştır.

Irak'la ilişkiler herhangi bir önemli sorunla karşılaşmadığı içindir ki hemen her döneminde -hattâ Irak'taki rejim değişikliklerine rağmen- yakın bir çerçeve içinde gelişmiştir. Yani Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu tarihten itibaren gerek içeride uygulanan reformlar ve gerekse 1923 İzmir İktisat Kongresi'yle benimsenen liberal kalkınma modeliyle Türkiye, sosyal ve ekonomik alanda Batı'nın yolunu seçmiş bulunuyordu. Öte yandan, 1924 ve 1930 yıllarındaki çok parti denemeleriyle Türkiye, siyasal alanda da Batı yolunu benimsemeğe çalıştığını gösteriyordu. İşte sosyal, ekonomik ve siyasal alandaki bu gelişmeler Türkiye'nin dış politikasını da gittikçe Batı'ya yaklaştırmıştır. Türkiye bu şekilde Batı'ya doğru bir gelişme içinde bulunurken, aynı sıralarda Arap ülkeleri ve bu arada Irak ise, Batı'ya karşı bağımsızlık mücadelesi yapıyorlardı. Bu nedenle biri Batı'ya yaklaşma içinde, diğeri ise Batı'ya karşı mücadele halinde olan Türkiye ile Arap ülkelerinin yolları ayrılıyor demektir. Dolayısıyla, Batı faktörü, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri etkileyen temel unsur olmuştur. Arap ülkeleri genel olarak Batı'ya karşı bir gelişme içinde olmakla beraber bu ülkelerin hiç olmazsa bazılarında «Batı'ya daha yakın» rejimler de bulunmamış değildir. Özellikle krallık yönetimleri Batı'yla nispeten yakın ilişkiler içinde olmuşlardır. Ancak Orta Doğu'da genel trend, radikal cumhuriyet yönetimlerinin kurulması yönünde olduğuna, ve bu yönetimler de Batı'yla ilişkilerinde bir hayli mesafeli davrandığına göre, Batı faktörünün Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ayırıcı rolünün önemi ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Arap ülkeleri arasında Batı'ya yakın yönetimlerin bulunduğu ülkelerle Türkiye arasındaki ilişkilerin, diğerleriyle olana oranla daha yakın olduğu bir gerçektir. Hatta Türkiye ile ilişkilerinin ancak 1970'lerde düzelmeye başladığını söylediğimiz Suriye'de bile, 1949 yılında kısa bir süre için iktidarı ele geçiren ve Batı'ya nispeten yakın olan Hüsnü el-Zaim zamanında, Türkiye-Suriye ilişkileri, aralarındaki sorunların mevcudiyetine rağmen -Batı faktörünün bu sefer ayırıcı değil, birleştirici etkisi dolayısıyla- bir hayli dostane olabilmiştir. Daha sonra ise, Suriye'de -veya diğer bir Arap ülkesinde- Batı'dan uzaklaşan radikal yönetimlerin iş başına gelmesi, Türkiye ile ilişkileri de olumsuz yönde etkilemiştir.

İşte, Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinin en büyük özelliği de buradadır. Batı'ya yakın bir rejimin yönetimi altında olduğu zaman da, yönetimin radikal bir değişikliğe uğramasından sonra da Türkiye ile ilişkileri belirli bir seviyenin altına düşmeyen tek

Arap ülkesi Irak'tır. Gerçekten de, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını aldıktan sonra 1958 yılına kadar Irak'ı yöneten krallık rejimiyle, Türkiye arasında, tam bir yakınlık vardı. Irak'taki rejimin Batı'ya yakın olması, Türkiye ile aralarında doğal bir işbirliği sağlıyordu. 1950'lerin Orta Doğu gelişmeleri sırasında iki ülke birlikte hareket etmişti. 1955 yılında kurulan Bağdat Pakti'nin kurucuları da Türkiye ve Irak olmuştu. Pakt'a da zaten Irak'tan başka Arap ülkesi de katılmamıştı. Irak'taki monarşinin 14 Temmuz 1958'de General Kasım tarafından yıkılmasından sonra da, başlangıçta Türkiye'de tepki duyulduğu halde General Kasım, özellikle iç unsurlarla mücadeleleri sırasında Türkiye'nin düşmanlığını çekmemeğe ve hatta dostluğunu yeniden kazanmağa çalışmıştır. 1963 yılında General Kasım'ın yerine, Abdüsselâm Arif yönetimi ele geçirdikten sonra Türkiye - Irak ilişkilerindeki sarsıntılar süratle yok olmuştur. 1966 yılında Abdüsselâm Arif'in bir uçak kazasında ölmesi üzerine kardeşi Abdurrahman Arif başa geçmiş ve nihayet 17 Temmuz 1968'de Ahmed Hasan el-Bekr'in yönetimi eline almasından sonra da Türkiye - Irak ilişkileri yakınlık içinde yürümeye devam etmiştir. Görüldüğü gibi, rejim değişiklikleri Türkiye - Irak ilişkilerinde önemli bir aksaklık yaratmamıştır. Esasen, Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinin temel ayırt edici özelliği de burada yatmaktadır (Kürkçüoğlu, 1972a:12).

Türkiye - Irak ilişkilerinin hiçbir zaman belirli bir seviyenin altına düşmemesinin ilk nedeni, iki ülkeyi ayıran bir sorunun bulunmamasıdır. Aksine, iki ülkeyi birleştiren ve işbirliğine zorlayan unsurlar vardır. Bir kere, etnik azınlıklar konusu, iki ülke arasında işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Irak'ta önemli bir Kürt azınlığı vardır. Irak hükümetiyle uzun ve silâhlı mücadeleden sonra, 11 Mart 1970 tarihinde Kürtlere muhtariyet tanınmıştır. Ancak, Kürt sorunu Irak için tamamen çözümlenememiştir. Irak'ta muhtariyetin uygulanmasıyla ilgili bir takım sürtüşmeler meydana gelmiştir. Öte yandan, Türkiye de Irak'taki bu gelişmeleri dikkatle izlemekte ve aynı nitelikteki gelişmelerin kendi ülkesinde patlak vermemesi konusunda hassasiyet göstermiştir. Bu durum da, Türkiye ile Irak hükümeti arasında işbirliğini gerektirmektedir. Irak'taki Türk etnik unsuru da, Irak hükümetiyle Türkiye arasında iyi ilişkileri gerektiren ve bozulmayı engelleyen diğer bir nedendir (Kürkçüoğlu, 1972c: 131).

Türkiye ile Irak arasında yakınlığı gerektiren bu siyasal etkenlerin yanında, iki ülkeyi işbirliğine sevk eden ekonomik nedenler de vardır. Bunlar da, Fırat ve Dicle nehirlerinden ortaklaşa faydalanılması, doğal gaz nakli ve petrol sorunlarıdır. Fırat'ın kaynağı, Türk topraklarında olduğundan, Türkiye, fiilen bu nehrin sularının kontrolünü kendi elinde bulundurmaktadır. Bu nedenle, Irak'ın Türkiye ile işbirliğinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, 1972 Mayıs'ında Irak Petrol Şirketi'ni millileştirmek yönünden önemli bir karar almış bulunan Irak, kamulaştırılan petrolünün bir kısmını Türkiye'ye satmak istemiştir. Türk hükümetinin de «takdirle» karşıladığı bu karardan sonra, Türkiye'nin, petrol ihtiyacının karşılanması için Irak'la işbirliğini geliştirmek istemesi doğaldır. Nitekim Dışişleri Bakanı Halûk Bayülken'in 2-7 Eylül 1972 tarihinde Bağdat'a yaptığı ziyaretten sonra yayınlanan ortak bildiri de bu noktaya yer verilmiştir (Kürkçüoğlu, 1972b: 248).

4.3. 1945-1955 Yılları Arasında Ortadoğu'da Mühim Olaylar Çerçevesinde Türkiye - Irak İlişkileri

1945-1947 döneminin, daha sonraki devrelerden önemli bir farkı olduğu görülmektedir: Türkiye'nin, Orta Doğu Arap ülkelerine karşı politikasını etkileyen başlıca faktör olan Batı etkeninin bu dönemdeki etkisi, sonraki devrelere göre en sınırlı oranda olmuştur. 1945-1947 devresinde, Türkiye, Batı'yla ittifak bağlarına henüz girişmiş değildi. Bu sebeptendir ki, Batı faktörünün, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na karşı politikasındaki etkisi, bu devrede nispeten sınırlı olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkeleri arasında nispi bir yakınlık söz konusu olmuştur.

4.3.1. 1946 Türk – Irak Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması

II. Dünya Savaşı bittiğinde Türkiye ile Irak'ın aynı coğrafyayı paylaşmanın dışında siyasi olarak hemen hemen benzer kaygıları ve tehditleri yaşamaları iki ülkeyi birbirine yaklaştırdı. Şöyle ki Türkiye açık bir Sovyet tehdidinin yanında Kürt kışkırtmacılığı ve Hatay meselesinin canlandırılması gibi küresel ve bölgesel zorluklara karşı işbirliği yapabileceği devletler arıyordu. Aynı dönemde Irak Sovyet destekli Molla Mustafa Barzani isyanıyla uğraşırken bir yandan da Arap liderliğini Mısır'a kaptırmamak için bölgede ciddi bir desteğe ihtiyaç duyuyordu. İşte iki devletin içinde bulunduğu bu durum birbirleriyle işbirliği yapmalarını kaçınılmaz hale getiriyordu(Bilgin, 2003b; 220).

Bu dönemde ilk olarak Irak Kral Naibi Abdülillah, ve Nuri Said Paşa, 15 Eylül 1945 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü'nün davetlisi olarak Türkiye'ye geldiklerinde İnönü'yle bir Ortadoğu bloku tesis etme hususunda resmi olmayan bir öneri hakkında görüşme yapmışlardır. Irak heyetinin ziyaretine Türkiye'de büyük önem verilmiştir. Ziyaretten kısa bir süre sonra, 1 Kasım 1945'te TBMM'nin toplantı yılımı açış nutkunda, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Irak'la ilişkiler konusuna özel yer vermiş ve «...Irak ile dostluk münasebetlerimizin gelişmesi ve derinleşmesi İhtimallerini memnunlukla karşılıyoruz...» demiştir. Bunun yanında Irak ile iyi ilişkilerin geliştirilmek istendiğine bir başka örnek de sınırın Irak tarafında çıkan "Barzan İsyanı" sırasında *"isyancıların Türkiye'ye iltica etmeleri ihtimaline karşı sınırın kapatılarak gerekli tedbirlerin derhal alınmasını"* isteyen Irak'ın bu isteği karşısında Dışişleri Bakanı Hasan Saka *"Hudutlarımızın isyan muntıkası karşısına tesadüf eden kısmının kapatılmasını"* sağlamıştır (16 Ağustos 1945) (BCA 030.10/259.747.45 Ek-3). Bu yakınlaşmanın olduğu günlerde 28 Şubat 1946'da Türkiye'ye bir Irak heyeti ile gelen Nuri Sait Paşa, Türkiye ile işbirliği konusunda görüşmeler yapmış ve bu temaslar sonunda, 29 Mart 1946'da Türkiye ile Irak arasında "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanmıştır. (DİB.02.05.2009,www.mfa.gov.tr, Antlaşma Metni İçin Bkz. Ek-4)

Anlaşmanın 1. maddesi "Ülke bütünlüğüne ve 1926 tarihli anlaşma ile belirtilmiş ve çizilmiş olan aralarındaki hududa riayet etmeyi" öngörmektedir. 2. madde; "Anlaşan tarafların birbirinin iç işlerine karışmaktan kesin olarak kaçınmayı" taahhüt etmekte, 3. Madde ise, "Tarafların uluslararası ve bölgesel konularda birbirleriyle istişare ve tam bir yardım ve işbirliği" sağlanmasını içermektedir. 4. madde; "Taraflardan birinin ülke bütünlüğüne veyahut sınır dokunulmazlığına karşı herhangi bir saldırı tehlikesi görüldüğünde BM Örgütü'nün yetkili organına hemen haber verilmesini" taahhüt etmektedir. 5. madde; "İki taraf arasında uyuşmazlık vukuunda sorunun BM Anlaşması'nın 33. maddesi uyarınca barışçı yollardan

çözümlemesini" kararlaştırmakta ve gerektiğinde sorunun Güvenlik Konseyi'ne götürülmesi de yer almaktadır. 6. madde, söz konusu anlaşma ile kabul edilen 6 protokolden söz etmektedir. Kabul edilen protokoller şunlardır:

1 numaralı ek protokol olarak Dicle, Fırat ve kolları sularının düzene konması protokolü, 2 numaralı ek protokol Güvenlik işlerinde karşılıklı yardımlaşma protokolüdür. 3 Numaralı ek protokol de, ilk toplantısını 15 Eylül 1950'de yapan Irak-Türk Eğitim İşbirliği komisyonunun kurulmasını öngören protokoldür (BCA 030.18.0.02/125.22.1 Bkz. Ek-5). 4 Numaralı ek Protokol Posta, Telgraf ve Telefon Protokolü, 5 Numaralı ek protokol Ekonomi işleri Protokolü, ayrıca 5 Numaralı ek protokol teker teker bölümler halinde karma ekonomi komisyonu, gümrük işleri, banka ve maliye işleri, turizm işleri ve liman işleri gibi hususları da kapsamaktadır. 6 Numaralı ek protokol, hudut protokolü, hudut makamları, hudut bölgesinde genel düzen ve güvenlik, bölümlerini içermektedir. Daha sonra Irak Krallığı ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında 30 Haziran 1947 tarihinde akid ve İmza edilmiş olan hava ulaştırmalarına dair anlaşma ile eki de onanmıştır (DİB.02.05.2009,www.mfa.gov.tr, Canatan, 1995: 141; Jasim, 1989: 54).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, II. Dünya harbinden sonra, Arap Devletlerine nazaran, İngiltere'ye daha yakın olan Irak'la oldukça yoğun dostane siyasi münasebetler içine girmiştir. Ancak, Irak'taki muhalefetle halk, diğer Arap devletlerindeki devlet ricali ve aydınlarda olduğu gibi Türkiye'den hiç de memnun değillerdi. Bunun ilk örneği 1946 yılında yapılan Türkiye - Irak Antlaşmasının Irak Meclisi'nde muhalefet eleştirileriyle karşılaşarak bu antlaşmanın tasdik edilmesinin, 1947 yılında yürürlüğe girmesi ile meydana çıkmıştır. Irak ve Arap kamuoyunun çok sıcak bakmamasının yanında görüşmeler sırasında Anadolu Ajansı'na bir demeç veren, Irak heyetinin başkanı, Nuri Sait Paşa, «...Türkiye ve Irak arasında yapılan işbirliğinin bütün Arap milletlerini de Türkiye'ye raptedeceğine kaniz... Bizi takiben diğer Arap milletleri de Türkiye ile işbirliği yapacaklardır.» diyordu. Nuri Sait Paşa bu yöndeki görüşünü 1946'da Hatay'ın sorun olmaktan çıkması için Suriye ile Türkiye arasında arabuluculuk yaparak uygulama alanına koymuştur (Kürkçüoğlu, 1972a: 15).

4.3.2. Filistin Meselesinin Ortaya Çıkışından ve İsrail'in Kuruluşundan Sonra Türk - Irak İlişkileri

İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden sonra Filistin'in geleceği konusu yeniden önem kazanmıştır. Özellikle Yahudilerin —davalarına desteğini sağladıkları ABD kanalıyla— İngiltere üzerinde yaptıkları baskılar karşısında, İngiltere, 1947 Nisanında Filistin konusunu, «her iki tarafın da kabul etmediği ve kendi vicdaniyle de bağdaşmayacak bir çözüm yolunu zorla empoze etmenin sorumluluğunun sadece İngiltere'ye ait olmaması» gerekçesiyle, BM'ye havale etti (Ataöv, 1979: 21). İngiltere'nin başvurması üzerine 29 Nisan 15 Mayıs tarihlerinde toplanan BM Genel Kurulu 30 Kasım'da taksim kararını aldı. B.M.'nin taksim kararı Arap ülkeleri arasında geniş tepkilere sebep oldu. Irak Dışişleri Bakanı Fadıl Cemalî, 11 Aralık 1947 günü Washington'da Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile yaptığı görüşmede, Arapların, taksimi kabul etmektense ölmeyi tercih edeceklerini söylüyordu. Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen Dışişleri Bakanları da, 8-12 Aralık 1947 de Kahire'de yaptıkları toplantı sonunda yayınladıkları bildiride, B.M. kararına karşı mücadeleye kararlı olduklarını, "Allah'ın izni ile bu mücadeleyi başarılı bir neticeye ulaştıracaklarını, taksimi önlemek için "kesin tedbirler" almaya karar verdiklerini, taksim kararının "self-determinasyon" prensibinin bir ihlâli olduğu, taksim kararı ile

500.000 Arabin Yahudi boyunduruğu altına gireceğini söylüyorlardı. Ayrıca, Suriye'de eğitim görmekte olan 3.000 kişilik bir gönüllü kuvveti ile 10.000 tüfek ve hafif silâhlarla, gerekli cephanenin de Filistin'e sevkine karar verildi. Filistin Arapları dışında Suriyeli ve Irak'lı gönüllülerin de katıldığı bu kuvvetlere "Arap Kurtuluş Ordusu" deniyordu. Mart ayında Yahudilerin Araplarla çarpışmalarında elde ettiği başarılar dolayısıyla, Arap Ligi 24-25 Nisanda Amman'da tekrar toplandı. Yapılan açıklamada, toplantının amacının, Filistin Araplarını kurtarma plânlarının hazırlanması olduğu söyleniyordu. Gerçekten, yapılan durum muhakemesi sonunda, Suriye, Irak ve Lübnan askerlerinin 8 Mayıs'tan itibaren "gönüllü" kisvesi altında Filistin'e sokulmasına karar verildi. Ürdün Parlâmentosu da 26 Nisanda, Arap Lejyonu'nun Filistin'e gönderilmesi kararını aldı. Kral Abdullah yaptığı basın toplantısında, "Filistin'i kurtarma şerefi bana düşmüştür" diyordu (Armaoğlu, 1994: 90).

İsrail'in kuruluşunun ilânından bir kaç saat sonra, 14-15 Mayıs gecesi, Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak kuvvetleri üç istikametten Filistin'e girmeye başladı. Birinci istikamet güneyde olup, Mısır piyade ve zırhlı kuvvetlerinin Negev yönünde çöle girmeleri idi. Amaç, Gazze ve Birüssebi'yi (Beersheba) ele geçirmektir. İkinci olarak, doğuda Ürdün'ün Arap Lejyonu Şeria nehrini aşarak Filistin'e girmeye ve Jericho istikametinde ilerlemeye başladı. Üçüncü olarak da Suriye ve Lübnan kuvvetleri kuzeyden Filistin'e sarkmaya başladı. Mamafih, bu kuvvetlerin Celile ve Taberiye'yi almaları gerekirken, hemen hiç bir şey yapamamışlar ve bu bölgeler İsrail'in kontrolü altında kalmıştır. Mısır, Suriye ve Lübnan ile Irak'ın gönderdiği kuvvetlerin toplamı 50.000 kadardı. Lâkin bunlar iyi eğitilmiş değildi. Bilhassa Mısır kuvvetleri, suiistimal ve çeşitli disiplinsizlikler dolayısıyla hiç iyi durumda değildi. İsrail için en ürkütücü kuvvet, Ürdün'ün 75.000 kişilik Arap Lejyonu idi. Bunlara ek olarak, İkinci Dünya Savaşında Nazi Almanyasında hizmet etmiş olan ve 1936-39 da Filistin'deki Arap ayaklanmalarının liderliğini yapmış bulunan Fevzi Kavukçu'nun komutasındaki "Filistin Kurtuluş Ordusu" vardı (Armaoğlu, 1994: 94).

Türkiye, Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerinde 1945-1947 döneminin genel niteliğine uygun olarak BM'deki Filistin görüşmelerinde Arap ülkelerinin yanında yer almıştır. Türkiye, BM Genel Kurul'unun Filistin konusundaki görüşmelerinde, Arap ülkelerinin Filistin'e bağımsızlık verilmesi için sundukları karar tekliflerini desteklemiştir. Türkiye temsilcisi H. R. Baydur, 8 Mayıs 1947'de Genel Kurul Siyasî Komisyonunda yaptığı konuşmada, Filistin'in bağımsızlığını savunmuştur. Filistin konusunu incelemek üzere BM Genel Kurulunun bir soruşturma Komisyonu kurmasıyla ilgili oylamalarda da Türkiye, Arap ülkeleriyle birlikte hareket eden az sayıdaki ülkelerden biri olmuştur. Filistin Komitesi'nin raporları üzerinde yapılan görüşmelerde de Türkiye, Arap ülkelerini desteklemiş ve nihayet Genel Kurul'un 30 Kasım'daki taksim kararına Arap ülkeleriyle birlikte aleyhte oy kullanmıştır (Ataöv, 1979: 21). Karar 10 çekimser, 13 aleyhte oya karşı 33 oyla alınmıştı. Büyük devletlerden ABD, SSCB ve Fransa kararın lehinde oy kullanmış, İngiltere ise çekimser kalmıştı. Karara aleyhte oy veren 13 ülke ise Arap ülkelerinden başka, Afganistan, Küba, Yunanistan, Hindistan, Pakistan, İran ve Türkiye idi (Kürkçüoğlu, 1972a: 20).

Filistin sorununda, Arap ülkelerinin tezini destekleyen bir büyük devlet yoktu. Sovyetler Birliği de, o tarihte çeşitli nedenlerle Filistin'in taksimini desteklemişti. İşte bu durumda, Arap ülkelerini destekleyen birkaç ülkeden birinin de Türkiye olması önem kazanıyor ve Arap ülkelerinde de olumlu karşılanıyordu. Filistin meselesinde 1948'e kadar Arapların tezlerini destekleyen bir çözüm yolunu savunması Türkiye'nin tüm Arap dünyası tarafından 'Filistin'in müdafii' olarak ilan edilmesine sebep oldu. Arap-İsrail savaşında Mısır, Ürdün ve Irak ordularının yenilmesi üzerine Suriye ve

Lübnan Devlet Başkanları Türk Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak'a başvurarak Türkiye'nin tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi Arapların liderliğini ele almasını istemişlerdi. O dönemde Ortadoğu'nun patronluğu rolünü sürdüren İngiltere, Mısır'ın liderliğinin devamının İngiliz çıkarlarına uygun olacağını düşündüğünden Suriye ve Lübnan'dan yükselen seslere kulağını tıkamıştı (Bilgin,02.05.2009 <http://www.stargazete.com>)

Türkiye'nin Filistin konusunda Arapları desteklemesi, 1945-47 döneminin genel niteliğinin bir sonucu olmakla beraber, Sovyetler Birliği'nin bu sırada Türkiye için bir endişe unsuru olduğu dikkate alınır, Türkiye'nin Filistin sorunundaki tutumuna SSCB'nin bu konudaki tutumunun da etkisi olduğu söylenebilir. Gerçekten de, SSCB'nin Filistin'in taksimini yani Filistin'de bir- Yahudi devletinin kurulmasını istemesi, o yıllarda Türkiye'de kuşkuyla karşılanmış; Filistin'de kurulacak Yahudi devletinin Sovyetler Birliği taraftarı ve sol eğilimli olacağı endişesi dile getirilmiştir.

Türkiye'nin Filistin meselesindeki politikasının Sovyetlerin Orta Doğu politikasına göre şekillendiğini gösteren olay 12 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu tarafından kurulmasına karar verilen Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na ABD ve Fransa ile beraber Türkiye'nin de seçilmesidir. Filistin sorununda Türkiye'nin Araplara yakın tutumundan uzaklaşması somut olarak bu şekilde ortaya çıkmıştır. Çünkü Komisyonun kurulmasına Arap ülkeleri aleyhte, Türkiye ise lehte oy vermiş, böylece Filistin sorununda Türkiye ile Arap ülkeleri ilk defa tamamen ayrı yönde hareket etmiş oluyorlardı. Üstelik Türkiye, Arap ülkelerinin, kurulmasına karşı çıktıkları bir Komisyon'da görev alıyordu. Öte yandan, kurulan Komisyon'un amacı «uzlaştırma» olduğuna göre, bizatihi Komisyon üyeliği de âdil ve tarafsız bir tutumu gerektiriyordu. Bu durumda Türkiye'nin Araplara yakın politikasından uzaklaşarak tarafsızlığa doğru kayması doğaldı. Ancak ne var ki, Türkiye, iki Batılı ülkenin, yani ABD ve Fransa'nın yanında, Arap ülkelerinin, kurulmasına karşı çıktıkları bir Komisyon'da görev almakla genel plânda olduğu gibi, Orta Doğu'da da Batılıyla politika paralelliğine girmeğe ve dolayısıyla Arap Orta Doğusundan da uzaklaşmaya başlamış oluyordu (Kürkçüoğlu, 1972a: 30).

Öte yandan Arap Yüksek Komitesi 22 Eylülde Şam'da yaptığı toplantıda, bütün Filistin topraklarını içine almak üzere, Gazze'de bir "Filistin Hükümeti" kurulduğunu ilân etti. Bu Filistin Hükümeti, 12 Ekimde Mısır ve Irak tarafından, 14 Ekimde Suriye ve Lübnan tarafından ve 15 Ekimde de Suudi Arabistan tarafından tanındı. Uzlaştırma komisyonunun Kudüs planı BM genel kurulunda tartışılırken Irak delegesi de, Kudüs'ün, Filistin Arap Devleti içinde bir "Arap şehri" olarak kalması gerektiğini, fakat iş işten geçtiğini, bu sebeple de milletlerarası rejimi "ehveni şer" ("lesser evil") olarak kabul ettiklerini ve bu yönde oy kullanacağını bildirdi (Armaoğlu, 1994: 113).

4.3.3. Bağdat Paktı

3.3.3.1. Bağdat Pakıtının Kuruluş Nedenleri

1950 Haziranında Kore Savaşının patlak vermesinden sonra, ABD, gerek Uzak Doğu'da ve gerekse Avrupa'da birtakım savunma tedbirleri almağa başlamıştı. Böylece, Kore Savaşı'nın sorumlusu olarak görülen Sovyetler Birliğinin etrafında bir "güvenlik kordonu" meydana getirilmek isteniyordu. Orta Doğu ise, SSCB'ne bitişik olduğu halde Batı Kolektif sistemine bağlanmamış bulunan bir bölgeydi. Daha önce İngiltere'nin inisiyatifiyle girişilen Orta Doğu Komutanlığı projesi teşebbüsünden sonuç alınamamıştı. Ancak Kore Savaşı, Orta Doğu'nun önemini arttırdığı için, bu bölgeyi Batı savunma sistemine bağlamak işiyle, bizzat Batının lideri ABD ilgilenmeğe

başlamıştır. Orta Doğu'da bir savunma örgütünün kurulması; İngiltere'nin bölgedeki varlığının devamına uygun bir formül aranması sorunundan daha önemli bir konu haline gelmişti. ABD'nin inisiyatifi ele alması, Orta Doğu'da bir savunma sistemine giden gelişmelerde dönüm noktası olmuştur. ABD'nin İngiltere'den farklı olarak, Orta Doğu'da, özellikle Arap ülkeleri arasında antipati uyandıracak bir "geçmiş" yoktu. Üstelik İngiltere'den daha güçlü bir devlet olması dolayısıyla, doğrudan doğruya ABD'nin inisiyatifiyle girişilecek bir Pakt teşebbüsünün gerçekleşme şansı daha fazlaydı (Kürkçüoğlu, 1972a: 51; Dikerdem, 1977: 162).

Dışişleri Bakan John Foster Dulles, Orta Doğu'da kurulacak bir bölgesel savunma paktı için zemin yoklamasında bulunmak üzere 11-28 Mayıs 1953 tarihleri arasında Türkiye ve İsrail de dahil olmak üzere bir Orta Doğu gezisine çıktı Dulles'in 1 Haziran 1953'de açıkladığı raporu incelendiğinde şu noktalar ortaya çıkmaktadır:

1. Kurulması düşünülen Orta Doğu Savunma Paktı kısa bir sürede gerçekleşemez.
2. Arap ülkeleri; komşu olmadıkları için Sovyet tehlikesinin farkında değildir.
3. Yalnızca SSCB'ye komşu olan ve Arap olmayan "kuzey kuşak- Northern Tier" Orta Doğu ülkeleri Türkiye, İran, Pakistan, Sovyet tehlikesinin farkındadır.
4. Ortak güvenlik sistemi bizzat bölge devletleri tarafından gerçekleştirilebilir. ABD ise böyle bir sistemi her zaman destekleyecektir. ABD'nin kısa sürede gerçekleşemeyeceğini bildirdiği bir Orta Doğu Paktı, Türkiye ve Irak'ın ortak çabalarıyla kısa sürede gerçekleşecektir (Kürkçüoğlu, 1972a: 53; Gönlübol, 1996: 270; Armaoğlu, 1995: 222).

4.3.3.2. Bağdat Paktı'nın Kuruluşu

4.3.3.2.(1) Orta Doğu Savunmasında ABD ve İngiltere'nin Yaklaşımları

İngiltere Mısır'ın 1936 İngiltere-Mısır Antlaşmasına her an son verebileceği düşüncesiyle bir an önce Orta Doğu Komutanlığı Kurulmasını istiyordu. Bu nedenle 13 Ekim 1951'de ABD İngiltere, Fransa ve Türkiye, Mısır'ı Orta Doğu Komutanlığı'na katılmaya davet etti. Fakat Mısır İngiltere'nin bu yöndeki isteğini İngiliz askerlerinin Mısır'dan tamamen çekilmeden herhangi bir savunma teklifini değerlendirmeye almayacağını bildirdi ve 15 Ekim 1951'de reddetti. Böylece Orta Doğu Komutanlığı ölü doğmuş bir proje halini aldı (Sever, 1997: 91; Armaoğlu, 1995: 191).

ABD ise Aralık 1951'de İngiltere'nin Orta Doğu'daki kontrolü yavaş yavaş kaybettiğinin farkına vardı. İngiltere ise 1953'e kadar bu konuda kararlı görünüyordu. ABD ise Orta Doğu Komutanlığı'na mümkün olduğu kadar çok Arap devletinin katılmasını istiyordu. Bu nedenle Orta Doğu Komutanlığı kâğıt üstünde kaldı. İngiltere Hayata geçirilemeyen Orta Doğu Komutanlığı'nın adını Haziran 1952'de Orta Doğu Savunma Organizasyonu olarak değiştirdi. İngiltere böylece Arapları rahatlatarak bu organizasyona Arapların katılımını sağlamayı düşünüyordu. Ancak, Ortadoğu Savunma Organizasyonunun yapısı üzerinde devam eden uzun tartışmalar ve Arap devletleriyle süren sıkıntılarla karşı karşıya kalınca Amerikan hükümeti, Ortadoğu Savunma Organizasyonuna olan ilgisini kaybetmeye başladı. ABD Dışişleri bakanlığı 5 Kasım 1952'de İngiltere'ye bir nota vererek Orta Doğu Savunma Organizasyonunda kilit ülke olarak Mısır'ı gördüğünü ve Süveyş Kanalı Üssü sorunuyla ilgili olarak Mısır'a derhal açık seçik bir çözüm önermek gerektiğini bildirdi. Ancak bu şekilde Arap ülkelerinin bu

organizasyona katılabileceğini vurguladı. Sovyet sınırının güneyinde bir savunma paktı kurmaya hep istekli olan Amerikan hükümeti, İngiltere'nin Mısır merkezli savunma projelerinin başarısızlığı nedeniyle, 1953 yılı başlarında Ortadoğu'da Sovyetlere karşı yeni bir savunma projesi geliştirmek için Türkiye ve Pakistan'a öncelik vermeye başladı. Böylece Ortadoğu Savunma Organizasyonuna olan Amerikan desteği, Ocak 1953'de iş basma gelen Cumhuriyetçi yönetim tarafından yavaş yavaş çekilmeye başlandı ve Haziran 1953'de yeni yönetim Ortadoğu Savunma Organizasyonu fikrini bütünü terk etti (McGhee, 1992: 244).

Amerika'nın Türkiye ve Pakistan'a öncelik vermesiyle ilgili olarak Dönemin ABD Büyükelçisi George McGhee'in Mart 1952'de ABD Dışişleri Bakanlığına verdiği rapor önemlidir. Raporda Türkiye'nin güçlü Ortadoğu bağlarına sahip bir komşu olarak Ortadoğu Komutası'nın -geliştirilmesinde önemli bir rol oynayacağını belirten McGhee bölgedeki tek önemli askeri güç olarak Türkiye'nin savaş sonrası dönemde diğer Ortadoğu ülkelerine tek güvenlik temelini sunduğunu ayrıca NATO'ya girmesi ve askeri gücünün daha da artması ile Türkiye'nin ek bir saygınlık da kazanacağını yazmıştır.

Askeri yönden değerlendirilecek olursa; Türkiye'nin bir saldırı durumunda kara savunması yapabileceği, oysa Fransız ve ABD kara birliklerinin ortada olmadığını ve İngiltere'nin Ortadoğu kuvvetleri de ya Mısır'da ya da daha uzaktaki İngiliz Uluslar Topluluğu ülkelerinde çakılmış durumda olduğunu belirten McGhee, Türkiye'nin birliklerinin kuzey sıradağlarında, Ortadoğu'yu bir Sovyet istilasına karşı korumak için en uygun yerde konuşlandırılmış durumda olduğunu yazmıştır.

McGhee raporunda sonuç olarak, Türk liderliğine verilecek güvenceyi, Ortadoğu'da istikrara doğru atılacak ilk adım olarak gördüğünü, Türkiye'nin artık bir NATO ülkesi olarak, Ortadoğu'da daha etkili bir rol oynamaya istekli olduğunu ve Menderes'in Arap devletlerince duyulan kuşkuları gidermeye, o ülkelerin güvenini kazanmaya dönük olumlu adımlar atmakta kararlı olduğunu belirtmişti (McGhee, 1992: 209).

İngilizler ise hiçbir zaman Ortadoğu Komutanlığı ve Ortadoğu Savunma Organizasyonunu Ortadoğu ülkeleriyle eşit ortaklık örgütü olarak görmediler. Mısır'ın üyeliği buradaki üs olanaklarından dolayı isteniyordu ve İngilizler diğer Arap ülkelerine en iyi ikinci sınıf statü imkânını tanıyacaktı. Asıl güç dört ülkede, bulunacaktı ve bununla da öncelikle İngiltere ve Amerika kastediliyordu. Hem Türkiye'nin hem de Fransa'nın liderlik rollerini ele almalarının önüne geçilmişti. Ortadoğu Komutanlığı ve Ortadoğu Savunma Organizasyonu, Ortadoğu'nun savunma yükünü müttefikleriyle paylaşmak için yapılan girişimlerdi, fakat İngilizler liderlik konumunu ellerinde tutmakta ısrar ettiler. İngilizler stratejik konumlarını korumakla ilgilenmelerine karşın Arap ülkelerinin çoğunluğu yakın bir Sovyet tehdidinden endişe duymaktan ziyade ülkelerindeki İngiliz ve Fransız nüfuzuna bir son vermek ve İsrail'in bölgedeki bağımsız varlığını yok etmekle ilgileniyorlardı (Armaoğlu, 1995: s.192).

İngiltere'nin Mısır'la dostça bir anlaşmaya varamamasındaki başarısızlığına daha fazla tahammülü kalmayan Amerikan Dışişleri Bakam Dulles, Mayıs 1953'te Ortadoğu savunma problemine yeni bir yaklaşımın getirilmesi gerektiğine karar verdi. Durumu bizzat incelemek ve alternatif bir çözüm belirlemek üzere Dulles kapsamlı bir Ortadoğu ve Güney Asya gezisine çıktı. 9-29 Mayıs tarihleri arasında yedi Arap ülkesiyle birlikte İsrail, Hindistan, Pakistan, Yunanistan ve Türkiye'yi ziyaret etti. Dulles'in geziye çıkışından önce başlıca şu üç konu zihnini meşgul ediyordu: a) İngiltere-Mısır anlaşmazlığı b) Arap-İsrail çatışması c) Ortadoğu savunması. Dulles Irak, Türkiye, Pakistan ve Suriye'de Ortadoğu savunması konusunda daha olumlu bir izlenim edindi ve

bu, dikkatini "Kuzey Kuşağı Savunma Projesi"ne çevirmesine neden oldu (Sever, 1997: 107).

Orta Doğu gezisinin en önemli durağı olan Türkiye'ye geldiğinde Dulles ile görüşen Başbakan Menderes, bugün dünyanın Sovyetler ve uyduları, komünizme karşı olan güçler ve bir de bağlantısızlık, tarafsızlık peşindeki ülkeler olmak üzere üç kampa bölünmüş durumda olduğunu söyledi. Sovyetler kendi denetimleri altındaki ülkelere liderlik ve yönetim sağlayabiliyor; Batı kendinden yana olanları deneyememenin acısını yaşıyor, nedeni de sık sık ortaya çıkan yerel çıkar çatışmaları oluyor. Menderes bunları söyledikten sonra, özgür dünyayı birleştirmek için daha büyük çabalar gösterilmesi gerektiğini kesinlikle vurguladı. Kanal sorununa benzer sorunlara daha geniş bir açıdan bakmak gerektiğini söyleyen Menderes, İngilizlere komple Batı desteği verilmesi nasıl zorunluysa, Fransızlara da Kuzey Afrika'daki anlaşmazlıklarında destek sunmak gerektiğini ileri sürüyordu. Bu bölgeler, Batının savunması için ve NATO için çok hayati alanlardı. Menderes'e göre, bu sorunlara, hem ulusal çıkarları, hem de Batının çıkarlarını kollayarak çözüm bulabilmek için NATO gibi bir forum çaba göstermeliydi.

Ortadoğu savunması konusunda, Menderes, ilk fikrin Arap ülkelerini bir savunma örgütü içinde bir araya getirmek şeklinde başladığına işaret etti. Örgütün katılımcı güçlerinin bunu sağlamak için her çabayı gösterdiklerine inanıyordu. Şu noktada, Türk hükümetinin artık Arapların Orta Doğu Savunma Organizasyonuna katılacağından umudu kestiğini, yeni bir savunma kavramının geliştirilmesi gerektiğine inandığını açıkladı. Böyle bir durumda, Türkiye'nin, planın bel kemiği olarak işlev görmek zorunda olduğunu belirterek, bir bölgesel savunma örgütüne gerekli gücü sağlayacak siyasal istikrarın, askeri gücün ve Sovyet saldırısına karşı direnme adanmışlığının yalnız Türkiye'de bulunduğunu söyledi. Menderes bundan sonra, Türkiye'nin böyle bir örgütü oluşturmak için ne çaba gerekiyorsa, göstermeye hazır ve istekli olduğunu bildirdi (McGhee 1992: 255).

1953 yazında İngiltere hala Mısır sorunuyla uğraşırken Amerika tek taraflı olarak kuzey kuşağı savunma projesine devam etti. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Pakistan ve Irak gibi Batı ile işbirliğine girmeye hazır görünen devletlerle çalışmanın ve her biriyle iki taraflı ayrı ayrı anlaşma imzalamanın daha iyi olacağına karar verdi (Sever, 1997: 107).

Eylül 1953'de Pakistan kuzey kuşağı savunma projesine destek vereceğini açıkladı. Fakat karşılığında Amerika'dan ekonomik ve askeri yardım bekliyordu. Amerika, İngiltere'ye önceden danışmadan harekete geçirdiği Pakistan'a askeri yardım programını Pakistan ve Türkiye arasında bir tür askeri işbirliği aracılığıyla bağlamaya çalışıyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ve Pakistan arasında müzakere ve karşılıklı savunma planlaması imkânı veren bir anlaşmanın sadece askeri değeri olmayacağına, fakat aynı zamanda Pakistan'a askeri yardım verilmesinin haklılığını gösterecek ve Hindistan ile diğer ülkelerdeki karşı tepkileri azaltacak müşterek bir güvenlik çerçevesi sağlayacağına da inanıyordu.

Türkiye ve Pakistan'ın Ortadoğu'da bir savunma paktı için en iyi fırsatı sunduklarını bilen Dulles, 23 Aralık 1953'de Ankara'daki Amerikan Büyükelçisine, Pakistan'a verilmesi düşünülen askeri yardım konusunda Türk hükümetine bilgi vermesi ve Türk hükümetinin, karşılıklı savunma anlaşmasıyla ilgili askeri görüşmelere başlamak için Pakistan hükümetine yaklaşımda öncülük etmesi gerektiğini bildirmesini istedi. Amerikan hükümetinin öngördüğü bir müttefik anlaşması değil, Amerika ve diğer Batılı güçlerin dışta kalacağı, Ortadoğu ülkelerinin, özellikle Irak ve İran'ın daha sonra katılacağı müşterek bir savunma projesiydi. Amerikan hükümeti, Türkiye ve Pakistan'ın askeri görüşmelere başlama kararını ilan etmelerini bekliyordu. Çünkü

bunun ilan edilmesi Amerikan hükümetine Pakistan'a askeri yardım verme kararını açıklaması için uygun bir zaman verecekti (Yeşilbursa, 2004: 598). Amerikan memorandumunda 'Kuzey Kuşağı' devletleri arasında Sovyetlere karşı Orta Doğu savunmasına katılma konusunda, Pakistan'ın en ümit vadeden devlet olduğu belirtildi. Ayrıca ABD, Pakistan'ın bölge savunmasına yapacağı askeri katkıya değer veriyor, bu yüzden de Pakistan ve Türkiye arasında imzalanacak bir savunma antlaşması kapsamında askeri yardım sağlayarak Pakistan'ın savunma yeteneğini güçlendirmek istiyordu (Sever, 1997: 115).

İngiliz hükümetinin Amerikan planına ilk tepkisi, bunun Ortadoğu savunmasına yararlı bir katkısının olmayacağı idi. 5 Ocak 1954'de yapılan kabine toplantısında Dışişleri Bakanı Eden, Amerika'nın Türkiye ve Pakistan arasında bir askeri pakt ve daha sonra Irak ve İran'ın da katılması için girişiminin çabukluğu konusunda endişesini dile getirdi. Eden, açıkça savunmaya yönelik olduğu gösterilmedikçe bu projenin oldukça saldırgan ve Sovyet karşıtı gibi görüneceğini söyledi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Amerikan projesinin Ortadoğu savunmasına faydadan çok zarar vereceğini ve uygulanabilir olmadığını düşünüyordu. İngiltere tarafından öngörülen Ortadoğu Savunma Organizasyonunun temel fikri, bölgenin savunmasını sağlamada bölge ülkelerinin Batılı güçlerle işbirliği içinde olması idi, fakat Amerika tarafından öngörülen proje, bölge ülkelerinin Batılı güçlerle açık bir işbirliğini sağlamıyordu ve bu da İngiltere'yi bölgedeki menfaatlerini korumaktan alıkoyacaktı (Yeşilbursa, 2004: 599). İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Amerikan planının, Türkiye ve Irak arasındaki yakın ve güçlü bağları daha ileri götürme hedeflerini zora sokacağından ve Türkiye'nin, Mardin'de İngiliz kuvvetlerine Türkiye ve Irak arasında bağlantı görevi yapmalarına imkan veren üs olanakları sağlamayı alıkoymasından endişe ediyordu. Irak'ın İngiliz stratejisinde artan önemi Türk Genelkurmay Başkanlığı ve Orta Doğu Kara Kuvvetleri Komutanlığı arasında Aralık 1953'te yapılan askeri görüşmelerde de ortaya çıkmıştı. Mardin şehri bu görüşmelerde savaş zamanında kuzeydoğu Irak'ta operasyon düzenleyen İngiliz kuvvetlerinin teçhizat depolayarak kullanabilecekleri bir üs olarak gündeme geldi. Türk temsilciler Mardin'in bir teçhizat depolama üssü olarak İngilizlerce kullanılması olasılığını kabul ettiler. Özellikle İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Iraklılara İngilizlerin ülkelerini savunmakta ne kadar ciddi olduklarını kanıtlayacağından ve onları 1930 İngiliz-İrak Antlaşması'nı yenilemek için teşvik edeceğinden, Mardin'de bir üs kurma fikrine sıcak baktı. Fakat Mardin projesi yüksek maliyet nedeniyle hayata geçirilemedi (Sever, 1997: 118).

İngiliz Hükümeti ve Genelkurmayı, Amerika'nın Türkiye ve Pakistan'a yönelik teşebbüsünü prensipte destekliyordu, fakat İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Amerika'nın yeni teklifine karşı çıkışını sürdürdü. Dışişleri; Türkiye, Pakistan ve Irak'ta diplomatik avantajın Amerika'ya kaptırıldığına inanıyordu ve bölgedeki olaylar konusunda "bilgilendirilmekten" de rahatsız olmuştu. Haberdar edilmek değil, kendisine danışılmasını istiyordu ve Amerika'nın Irak'a yardımını artırmasına da kızmıştı. Dışişleri, Amerika'nın yeni adımını Ortadoğu politikasında İngilizlerden sıyrılma niyeti olarak görüyordu. Dışişlerine göre, Amerika birçok bakımdan İngiltere'nin konumunu görmezlikten geliyor ve İngiltere'nin görüşlerini ve Ortadoğu'daki menfaatlerini göz ardı ediyordu (Yeşilbursa, 2004: 599).

4.3.3.2.(2). Türkiye-Pakistan Dostluk ve İşbirliği (Karaçi) Antlaşması

Amerika'nın planını kabul eden Türkiye ve Pakistan kısa bir süre sonra, siyaset ve ekonomi alanlarında danışma ve iki ülkenin güvenliğini ilgilendiren meselelerde

işbirliği olanaklarının müşterek olarak araştırılmasını sağlayan bir antlaşmanın uygunluğu konusunda anlaşmaya vardılar. 19 Şubat 1954'de Türkiye ve Pakistan Amerika'nın da desteğiyle bir savunma paktı kurma isteklerini ilan ettiler. Ertesi gün Amerika, Pakistan'a askeri yardım verme kararını açıkladı. Nihai antlaşma 19 Mayıs 1954'de imzalandı ve hemen yürürlüğe girdi. 2 Nisan 1954'de Türkiye ve Pakistan "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzaladı (Armaoğlu, 1995: 226; BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr. Antlaşmanın metni için Bkz. Ek-6.)

Bağdat Paketi'nin kuruluşunda Türkiye ve Pakistan'ın ortak hareketi önemli bir yer işgal eder. Kuzey Kuşakta kurulacak olan ittifakın temel taşı ve bir nevi lideri, Orta Doğu'nun en güçlü devleti Türkiye olacaktır. Öte yandan 1952 yılında NATO'ya giren Türkiye, Batı ittifakında yer alan yegane Orta Doğu devletiydi. Bu konumuyla Türkiye, Batı ve Orta Doğu arasında tabii bir köprü oluşturmaktaydı. Yine kuzey kuşakta yer alan Pakistan da 70 milyon nüfusuyla bölgede önemli bir mevkiye ve öneme sahipti. Orta Doğu gezisinde Türkiye'yi de ziyaret eden Dulles, Türkiye'nin Orta Doğu Paketi'nde lider olmaya istekli olduğunu görmüş, sıra bu Pakta katılacak diğer ülkeleri tespiti gelmişti. Buna istekli ilk devlet Pakistan olmuştur. Doğrudan Sovyet tehdidine maruz kalmayan Pakistan, böyle bir pakta Keşmir meselesi yüzünden ilgi duyuyordu ve Türkiye ile ABD'den askeri yardım almaya hazırdı (Gönlübol, 1996: 270).

Pakistan'la bir Antlaşma yapmak için ABD ve Türkiye hemen hemen aynı zamanda harekete geçtiler. 28 Aralık 1953'de ABD ve Pakistan arasında bir teknik ve ekonomik yardım anlaşması imzalandı. 22 Şubat 1954'de Pakistan'ın, ABD'den askeri yardım talebinde bulunduğunu açıklamasından sonra 16 Mayıs 1954'de ABD ile Pakistan arasında bir karşılıklı savunma için Yardım Antlaşması imzalandı. Antlaşmada Pakistan'ın bölgesel savunma paktına katılacağı belirtilmekteydi. Nitekim 2 Nisan 1954'de Karaçi'de Türkiye-Pakistan arasında, bir Dostluk ve İşbirliği antlaşmasının imzalanmasıyla, Amerikan diplomasisinin öngördüğü gibi Orta Doğu güvenlik sisteminde ilk adım atılmış oluyordu (Soysal, 1991: 186; Gönlübol, 1996: 272; Kürkçüoğlu, 1972a: 54).

4.3.3.2.(3) İngiltere'nin Irak Üzerindeki Nüfuz Mücadelesi

Arap ülkeleri arasında sadece Irak Türkiye-Pakistan Antlaşması'na olumlu tepkide bulunmuştu. Irak'ta Kral, Kral Naibi ve eski başbakanlardan Nuri Said Irak'ın Türkiye-Pakistan Antlaşmasına katılmasını istemesine rağmen, Irak hükümeti bu konuda çekinceliydi. Ayrıca Irak içinde Türkiye-Pakistan Antlaşmasına girme fikrine karşı fazlaca muhalefet vardı. Bu konuda hükümet ve kamuoyu ikiye bölünmüştü. Bağdat'taki İngiliz Büyükelçisi Troutbeck'e göre, Başbakan Dr. Fadıl Cemali şiddetli halk muhalefeti ihtimaline karşı ciddi olarak endişe duyuyordu. Daha önce Cemali'nin İngilizlerle imzalamış olduğu 1948 Portsmouth Antlaşması halkın tepkisi üzerine bozulmuştu.

İngiliz hükümeti, Cemali'nin Türkiye ve Irak arasında yeniden yakınlaşma fikrini teşvik ediyor, fakat Irak'ın Türkiye-Pakistan Paketine katılmasını istemiyordu. İngiliz hükümetine göre, Türkiye'nin muhtemel Sovyet saldırısına karşı doğu ve güney sınırlarını korumak için Irak'ın aktif desteğine ihtiyacı vardı. Türkiye'nin güneydoğu sınırı NATO cephesinin açıkta kalan kısmını teşkil ettiği için İngilizler Irak'ın Türkiye'ye bu desteği vermesini ve kendilerinin de bu bölgeye katkıları için kolaylık sağlanmasını istiyordu. İngiliz hükümeti, Türk hükümetinden, İngiltere'nin Irak'taki üs

olanaklarını devam ettirmesinin önemi konusunda Irak hükümetini ikna etmek için yardımcı olmasını istiyordu (Yeşilbursa, 2004: 602).

Bu nedenle, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Irak hükümetine Türkiye ile askeri düzeyden ziyade diplomatik ve politik ilişkiler kurma yolunda rehberlik etme çabasında bulunuyordu. Türk hükümetinin, Irak hükümetini Batı ile yakın askeri ittifakı kabul etmesi konusunda ikna edeceğini umuyordu. Irak hükümeti, Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmek için hangi yolu seçerse seçsin, İngiliz hükümeti, Türk hükümetinin, Irak'ın yaklaşımını memnuniyetle kabul edeceğini ve müşterek savunma meselelerinde Irak'ı Türkiye ve aynı zamanda Batı ile de yakın işbirliği ihtiyacı konusunda ikna etmek için her türlü çabayı göstereceğini umuyordu. İngiltere'nin, Irak'ın savunmasına ve böylece Türkiye'nin doğu sınırının savunmasına katkıda bulunması bekleniyorsa, İngiltere, Türk hükümetinin harekete geçip Irak hükümetini hava üslerine sahip olmaktan vazgeçirmek için çaba göstermesini istiyordu. Ortadoğu savunması için gözden geçirilen ileriye dönük strateji konsepti küresel savunma stratejisi toplantısında Genelkurmay tarafından ortaya kondu ve bu strateji Ürdün ve Irak'a dayalı idi. Savaş halinde Irak toprakları kullanılabilir duruma geleceği için büyük bir savaşta düşmana karşı saldırıda bulunmak İngiltere ve müttefiklerine bağlıydı. İngiltere'nin amacı, düşman kuvvetlerini olabildiği ölçüde ilerde tutmak amacıyla Irak kuvvetlerinin yararına Ürdün'den kuzeydoğu bölgesine yayılmaktı. Mümkün olması durumunda İran'dan Irak'a açılan bölgeye yayılmaktı (Sever, 1997: 118).

Aynı zamanda Amerika da farklı bir nedenden dolayı Irak'ın Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesini teşvik ediyordu. Amerika Irak'ı kuzey kuşağı savunma projesine dahil etmek için çaba gösteriyordu ve askeri yardımı bir aldatmaca olarak kullanmıştı. Yaklaşık bir yıl önce Mart 1953'de Irak hükümeti silahlı kuvvetlerini muhtemel Sovyet saldırısına karşı güçlendirmek ve kendi toprağını savunmak için Amerika'dan askeri yardım istemişti. Türkiye ve Pakistan tarafından varılan antlaşma zarfında Irak hükümeti ile görüşmeler askıya alınmış olmasına rağmen, Irak'ın isteği Ocak 1954'de onaylandı. Bu sırada Amerika, 26 Şubat 1954'de Washington'da imzalanan ve gizli bir "Anlaşma Memorandumu" ile sonuçlanan Amerika'nın Irak'a askeri yardımına ilişkin olarak İngiltere ile görüşmelerde bulundu. Buna göre, Amerika, Irak'a yapacağı yardımın İngiltere'nin Irak'taki planları için tamamlayıcı olacağını vaat ediyordu ve bunun uygulanmasında İngiltere'ye danışılacaktı. Üstelik Irak'a Amerika tarafından mümkün olduğunca büyük ölçüde sağlanacak askeri yardım İngiltere'den alınacak malzemeye harcanacaktı.

Bu arada, Iraklı liderler Türkiye-Pakistan Antlaşmasına katılmaktan yana olmalarına rağmen, Amerika'nın askeri yardımı sağlamasından emin olmak istiyorlardı. Kral Naibi, Troutbeck'e Mısır'ın muhalefeti konusunda fazlaca endişeli olmazken, Suriye'nin takınacağı tavır konusunda endişeli olduğunu söyledi. 1 Mart 1954'de iş başına gelen yeni Suriye hükümeti Irak-Suriye Birliğine karşı eğilimli olduğu için Kral Naibi dış politika konusunda Suriye ile ilişkileri sürdürmeye büyük önem veriyordu. Kral Naibi, Troutbeck'e, diğer devletlerin Türkiye-Pakistan Antlaşmasını kabul etmesi durumunda, İngiliz hükümetinin Şam'da Suriye hükümetinin Irak'ı eleştirmekten kaçınması gerektiğini dile getirip getiremeyeceğini sordu. Troutbeck, Amerika'nın Irak'a askeri yardım meselesi çözümlenene kadar Irak'ın Türkiye-Pakistan Antlaşmasına girme düşüncesini tehir etmesinin daha yararlı olacağını söyledi. 15 Mart'ta İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir raporda Troutbeck, Amerika'nın Türkiye-Pakistan Antlaşmasını kurmada ve Irak'a askeri yardım vermede önyak olmasına karşı Irak'ta olabilecek tepkilere dikkat çekti. Troutbeck, Irak'ta İngiltere'nin konumu bakımından bu gelişmelerin muhtemel sonuçlarına karşı endişesini ifade etti ve İngiltere'nin

menfaatlerinin zarar görmemesi gerekiyorsa, İngiltere ve Amerika'nın politikaları arasında daha yakın işbirliği ihtiyacı konusunda ısrar ediyordu. Troulbeck'e göre iki tehlike vardı: Birincisi, Irak'ın kendisini Amerika'nın desteğindeki Türkiye-Pakistan Antlaşmasına dahil etmesi ve aynı zamanda Amerika'nın askeri yardımını kabul etmesi durumunda, İngiltere'nin Irak'taki konumu Amerika karşısında zayıflayacaktı. İkincisi, bütün planın yerel ve dış muhalefet nedeniyle başarısızlığa uğraması durumunda Irak, Batı ile münasebetten ve tarafsız Arap politikasından yön çevirebilirdi. İngiltere'nin Amerika'nın öncülüğüne karşı belirli bir tavır takınmaması durumunda, İngiltere'nin Irak ve başka bir yerdeki nüfuzunun zarar görmesi tehlikesi vardı. Irak'ın, Amerika destekli Türkiye-Pakistan Antlaşmasını ve Amerika'nın askeri yardımını kabul etmesi durumunda, Türkiye-Pakistan Antlaşması Amerika'nın öncülüğü ile kurulmuş ve askeri yardım ile doğrudan bağlantılı olduğundan, Irak'ın, güvenliği ve silah sağlama bakımından İngiltere-Irak Antlaşmasına daha az bağımlı olacağı tehlikesi doğacaktı. Böylece, İngiltere'nin nüfuzu ve sahip olduğu askeri olanakları elinde tutma şansı azalacaktı. İngiltere'nin Irak'taki konumu Amerika karşısında zayıflayacaktı (Yeşilbursa, 2004: 607).

Bu sırada Amerika Irak'ın Türkiye-Pakistan Antlaşmasına girmesi için Irak hükümetiyle askeri yardım anlaşması yapmaya çalışıyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Irak'a Türkiye-Pakistan Antlaşmasına girmeden önce askeri yardım yapılmasına karşıydı. Fakat Bağdat Büyükelçisinin baskısı sonucunda koşulsuz olarak Irak'a askeri yardım yapmayı kabul etti. Fakat koşulsuz olarak belirli bir miktar 1954'de teslim edilecek, tamamı Irak'ın Ortadoğu savunmasında işbirliği yapmasına bağlı olarak verilecekti. 21 Nisan 1954'de Amerika, silahları kendi iç güvenliği için kullanacağına ve hiçbir ülkeye saldırmayacağına dair garanti veren Irak'la askeri yardım anlaşmasını imzaladı. Fakat Irak'ın Türkiye-Pakistan Antlaşmasına dahil olmasıyla ilgili bir şart yoktu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Irak'ın yakın gelecekte Türkiye-Pakistan Antlaşmasına gireceği umudunda idi. Askeri yardım anlaşmasının bölgesel savunma sistemini savunan Iraklı liderlere destek sağlayacağı umudunda idi ve Amerika'nın askeri ve ekonomik yardımı Irak hükümetini Türkiye-Pakistan Antlaşmasına girmeye yönlendirebilirdi. Antlaşmanın 2. maddesine göre, Irak ayrıca şunları yapacaktı: a) Uluslararası ve dünya barışı için yardımda bulunmak; b) Uluslararası gerilimi engellemek için katkıda bulunmak; c) Kendi savunma gücü ve dünya savunma gücünün gelişmesi için politik ve ekonomik istikrarını sürdürmesi ve bu amaç için kendi insan gücünü, kaynaklarını ve ekonomik gücünü kullanması; d) Kendi savunma kapasitesinin geliştirilmesi için gerekli adımları atmak; e) Amerika tarafından sağlanan askeri ve ekonomik yardımın doğru biçimde kullanılması (Yeşilbursa, 2004: 608).

Türkiye-Pakistan Antlaşması ve Irak'a yapılan Amerikan askeri yardımında görüleceği gibi Amerika'nın Ortadoğu çıkarlarına göre, Eden Mayıs 1954'de kabineye Irak hükümetinin kendileriyle İngiltere'nin uzun süreli askeri ilişkiler kurulmadığı takdirde Ortadoğu'daki işlerin Amerika'ya bırakılacağını söyledi. Eden Ortadoğu savunması için İngiltere'nin Irak'la 1930 İngiltere-Irak antlaşmasını tekrar gözden geçirmesi gerektiğini ve Bağdat'taki İngiliz Büyükelçisini Irak Parlamentosundan antlaşmaları geçirebilecek bir başbakan seçilmesi konusunda İngiltere'nin Kral Naibine ipucu vermesi konusunda yetki verilmesi gerektiğini tavsiye etti. Eden Irak hükümetine yapılacak yaklaşımla beraber İngiliz Büyükelçisinin Kral ve Kral Naibi ile işleri hallettikten sonra İngiliz ve Irak hükümetlerinin ortak savunma anlaşmalarına yönelik askeri temsilciler aracılığıyla gizli görüşmeler yapılmasını önerecekti. Anlaşma askeri seviyeye geldiğinde İngiliz hükümeti antlaşmanın somutlaştırılması konusunda Irak hükümetine danışacaktı. Ortadoğu savunmasında ileriye yönelik savunma anlayışı

çerçevesinde İngiliz hükümeti Irak hükümetini özellikle savaş anında Irak ve İngiliz kuvvetlerinin işbirliğinde olmasının uygun olduğu ve Irak hava üslerinin İngiliz Hava Kuvvetleri tarafından kullanılması konusunda ikna etmeye çalışacaklardı.

İngiltere'nin Bağdat Maslahatgüzarı Hooper, 9 Temmuz'da Irak'taki siyasi durumun belirsiz olduğunu rapor etti. çok güçsüzdü. Hükümet, Irak'ın Türkiye-Pakistan Antlaşmasına dahil olmasını isteyen Arshad al Umari hükümeti güçlü muhalefet ve milliyetçiler ile solculara karşı bir şey yapamıyordu. Bu durum Irak hükümeti ile İngiltere arasında yapılacak yaklaşımı da engelliyordu. Bu arada Türk ve Pakistan Başbakanları aldıkları karara göre Irak'ın Türkiye-Pakistan Antlaşmasına girme konusundaki son kararını vermesini isteyecekti. Fakat İngiliz hükümeti böyle kısıtlı bir teklifin Irak hükümeti tarafından geri çevrilebileceği için böyle bir politika uygulanmamasını Türkiye'ye tavsiye etti. Bu sırada İngiliz hükümeti Kral Naibi'ne 1930 İngiltere-İrak antlaşmasının devam ettirilmesi için güçlü bir başbakana ihtiyaç olduğunu bildirmişti.

İngilizlerin tavsiyesi ve Irak'taki siyasi sorunlar Kral Naibini Irak'ta güçlü bir başbakana ve hükümete gerek olduğu konusunda ikna etti. İngiltere, Nuri Said başkanlığında tüm tarafların dahil olduğu komünizm karşıtı bir hükümetin kurulmasını istiyordu. Fakat Kral Naibi ile Nuri Said'in arası pek iyi değildi. Fakat Troutbeck'in de dikkat çektiği gibi Kral Naibinin yanlış yolda olduğunu itiraf etmesi ve Nuri Said'i güçlendirerek geri getirmesi gerekiyordu. Bu amaçla Temmuz'da Paris'e gitti ve burada Nuri ile görüşüp, Nuri'nin Irak'a dönüp bir hükümet kurması için büyük baskı yaptı. Nuri'nin Irak'a dönüşünde siyasal anlamda ne yapması gerektiği konusunda karşılıksız yardımda bulundu. Doktorların, hastalığı nedeniyle İngiltere'de iki ay daha kalması gerektiği tavsiyelerine rağmen, Nuri Said Temmuz sonunda Irak'a döndü. Mevcut Meclisi feshedip seçimleri yenilemesine izin verilmesi ya da en azından kendisinin uygun görmesi durumunda Meclisi feshetme yetkisinin verilmesi şartıyla hükümet kurmayı kabul etti ve 4 Ağustos 1954'de yeni bir hükümet kurdu (Yeşilbursa, 2004: 612).

4.3.3.2.(4) Türk-İrak Görüşmeleri ve Bağdat Pakti'nin İmzalanması

4.3.3.2.(4).(a). Irak'ın Önemi

Kurulması düşünülen Pakt, Orta Doğu'yu ve bu bölgede bulunan devletleri kapsıyordu. Orta Doğu devletlerinin yarısından fazlasını ise Arap ülkeleri oluşturmaktadır. Bu nedenle bu paktın başarılı olabilmesi için pakta mutlaka Arap ülkeleri de dahil edilmeliydi. Oysa bir anlaşma zincirinin ilk halkasını oluşturan Türkiye ve Pakistan Arap olmayan iki Orta Doğu ülkesiydi. İşte bu noktada Irak konumu itibariyle önem kazanmaktadır. Şöyle ki: Orta Doğu Arap ülkeleri arasında, Batı ile ve özellikle de İngiltere ile ilişkileri en yakın olan devlet Irak idi. Öte yandan Pakta giden gelişmelerde önemli rolü olan Türkiye'nin de Irak'la yakın ilişkileri -İkinci Dünya Savaşı'ndan önce kurulan Sâdâbad Pakti, savaştan sonra 1946'da Türk-İrak Dostluk Antlaşması v.b.- vardı. Ancak Irak için, Türkiye ve dolayısıyla da Batı ile ittifak'a girişme kararını vermek yine de kolay olmamıştır. Çünkü Batı tarafından teşvik gören bir bölgesel savunma kuruluşuna girmek Araplara göre, "İsrail'in statükosunu kabul etmekten farksızdı. Bu durumda, Irak'ın diğer Arap ülkeleriyle ilişkileri bozulacaktı. Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Kral'ın huzurunda siyasi liderlerle bir toplantı yapmış ve içeriden bir muhalefette bulunulmayacağı hususunda güvence almış ise de Irak'ın, kendi içinde de muhalefetle karşılaşması mümkündü. Fakat, Irak özellikle Kürt azınlığının

arz ettiği tehlike ve kanun dışı edilmiş olmakla beraber, Irak Komünist Partisinin bir endişe unsuru olarak devam etmesi gibi nedenlerle, ABD'nin inisiyatifiyle girişilen Orta Doğu Pakti'nin temel gerekçesini teşkil eden Sovyet tehdidine yine de az çok inanıyordu. Ayrıca Batı yardımıyla ekonomik kalkınmasını sağlamak suretiyle Arap dünyası içindeki yerini kuvvetlendirmek de istiyordu (Soysal, 1991: 189; Kürkçüoğlu, 1972a: 55).

Daha Irak ile Paktın görüşmeleri başlamadan önce Irak'ın Ankara elçisi Dr. İbrahim Akif Alusi Bağdat'a izinli olarak geldiğinde El-Zaman gazetesine bulunduğu beyanatta "*Türkiye'nin tarım ve sanayi alanındaki gelişmişliğinden övgüyle bahsediyor ve Türkiye ile Irak arasında bulunan kardeşlik ve samimiyet duygularının daha da kuvvetleneceğini*" belirtiyordu (Nisan 1952) (BAC 30.01/61.374.12, Bkz. Ek-7). Bu arada Irak'tan pakt için olumlu bir safha teşkil edecek bir adım atıldı. Irak 1954 Nisanında ABD'den silah yardımı almaya hazır olduğunu bildirdi. Mısır buna karşı, propaganda kaynaklarıyla şiddetli bir savaş açtı. Kahire yönetiminin sözcüleri, bu tepkinin yalnızca İngilizlerin boşaltılması sağlanıncaya kadar Batı ile yapılacak savunma antlaşmalarına karşın Arap Birliği'ni kuvvetli tutmak için yapıldığına dair Amerikalılara güvence verdiler. Tom Little gibi bazı sözcülerce, "bu kararı iptal ederseniz, Nasır çok uyumlu olacaktır (memnun kalacaktır), bunu Nasır kendisi söyledi." şeklinde güvence verdiler. Ne var ki Irak'ın, daha tecrübeli olan lideri Nuri Es-Said'in karakteri ve Irak'ın Irak Petrol Şirketi'nden almakta olduğu kâr payının büyük miktarda artması, bu ülkenin belli bir seviyede bağımsızlığına kavuşmasının güvencesi oldular. Bu durumda Arap Birliğinin kuruluşunda kabul edilen ve korunması Mısır Askeri rejimi için bir prestij meselesi olan Birlik'teki Mısır liderliği ve üstünlüğünü Irak'ın kabullenmesini zorunlu kılacak bir sebep yoktu. 1954 yılının Eylül ayındaki buluşmalarında Nuri, tarihi sona ermek üzere olan 1930 İngiliz-İrak Antlaşmasının yerine İngiltere ile BM Konseyi'nin 51. maddesine ön görülen bir bölgesel savunma antlaşması yapma fikrini Abdül Nasır'a açtığında, Nasır konuya olumlu yaklaşmamış Müslüman Kardeşlerin bastırılmasından sonra Aralık ayında Kahire'de yapılan Arap Birliği Sonbahar toplantısında da -Birlik içerisinde Mısır'ın liderliğini korumak için düzenlenmiş olan- Arap Birliği Güvenlik Pakti dışında herhangi bir işbirliği sözleşmesinin yapılamayacağı kuralını ısrarla tekrarlamıştı. Mısır'ın bu uzlaşmaz tutumu Türkiye ile Irak'ı yakın işbirliğine sevk etmiştir (Sever, 1997: 127; Bağcı, 2007: 62).

4.3.3.2.(4).(b). Türk-İrak Görüşmeleri

Türkiye'nin 1952 yılından itibaren yoğun diplomatik çalışmaları sonucunda, Türkiye ile aynı görüş ve endişeleri paylaşan Irak Türkiye'ye destek verdi. Görüşmeler sonunda 1953 yılında şekillenen ve "*Triangular Strategy*" denilen Üçlü Strateji Bağdat Pakti'nin gerçekleşmesinde önemli bir aşama kaydedilmesini sağladı. Türkiye'nin ortaya koyduğu bu strateji, merkezinde Türkiye ve Irak'ın bulunduğu, İngiltere'nin de yarı resmi dahil olacağı bir sistemi öngörüyordu (Bilgin, 2004: 163).

Irak'ın Batı'yla işbirliğine kararlı olması Türkiye'yi de umutlandırmış, 1954 yılının ikinci yarısından itibaren, kurulması düşünülen Pakt hakkında Türkiye ve Irak arasında yoğun temaslar yapılmıştır. Bu çerçevede, 2 Eylül 1954'de Irak Veliahdı Abdullah Türkiye'ye gelmiştir. (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.) Bir ay sonra ise 9 Ekim 1954'de Irak Başbakanı Nuri Said Paşa, İngiltere dönüşünde gayri resmi Türkiye'ye uğramış ve 19 Ekim'e kadar Türkiye'de kalmıştır. Nuri Said Paşa yaptığı bir basın toplantısında, Irak'ın selameti için Türkiye-Pakistan Pakti (Karaçi

Antlaşması)'na Irak'ın girebileceğini ve yine bölgede barışın tesisi için bu zincirin halkalarının Uzak Doğu'ya kadar uzanması gerektiğini bildirmiştir. Nuri Said 9-18 Ekimdeki resmi görüşmelerde Menderes'ten başka, Başbakan yardımcısı F.R.Zorlu, Dışişleri Bakanı F.Köprülü, Dışişleri Genel Sekreteri Nuri Birgi, Yeni Bağdat Büyükelçisi Muzaffer Göksenin, Irak Ankara Büyükelçisi İbrahim Alüssi hazır bulunmuştur. Görüşmelerde şu üç konu ele alınmıştır: Ortadoğu'nun güvenlik ve istikrarı, Ortadoğu'nun savunma sistemi ve Türk-İrak ilişkileri. Nuri Said artık pakt işinde son ve kesin adımı atmak kararı içindeydi. Çünkü önce Mecliste salt çoğunluğu sağlamış, sonra Arap Birliğine bilgi vermiş, artık fazla bir tepki gelmeyeceği izlenimini edinmiştir (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.).

İstanbul görüşmelerinde Nuri Said'in konuşması şöyle olmuştur: *“Arap Birliği toplantısında açıklandığı üzere; Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmak komünizm ve Rus tehlikesine yol açabilir; Tarafsızlık yeterince güçlü olmadıkça zordur; Demokrasi dünyası ile işbirliğinin gerçekleştirilmesine ise Kanal uyuşmazlığı ve İsrail sorunu engel olmaktadır. Ama yakında İngiltere-Mısır Antlaşması imzalanınca Kanal sorunu çözüme kavuşmuş olacaktır. İsrail sorununa gelince, Araplar İsrail tehlikesini Sovyet tehlikesinden daha yakın görüyorlar. Böyle olunca oldubittileri önlemek, BM kararlarının uygulanması ve 800 bini aşan Filistin mültecisinin yerlerine dönmeleri, dönmek istemeyenlere zarar giderini ödenmesi gerekir. Her halde Türkiye BM kararlarının uygulanması gereğini açıklamalı, Arap kamuoyunda İsrail'e yardımcı politika güttüğü izlenimini silmelidir”* (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.).

“..... Bu savunma işini, Filistin sorununun çözümüne değin, ertelemeye gerek yoktur. Sovyet tehlikesinin ön safında bulunan İran, Türkiye ve Irak'tır. Ancak Irak dışarıya kuvvet gönderecek durumda değildir. Katkısını kendi sınırları içindeki geçitleri tutarak yapabilir. Savaş başlayınca Irak'a havadan uçaklar ve paraşütçülerle saldırabilir. Biz şimdiden İran ile temastayız. İran'ın pakta katılmasına Türkiye ile birlikte çalışabiliriz. Suriye'nin de bizimle işbirliğine girmesi iyi olur. Ancak Suriyeliler bize karşı kuşku duyuyorlar. Bu işi daha çok Türkiye üstlenebilir. Abdülhâsır'ı anlayışlı görüyorum. Ancak zamana gereksinim duyuyor. Kendisine, Irak'ın Sovyet tehlikesine karşı ön salta olduğu için, fazla bekleyemeyeceğini, bildirdim. Bunu normal karşıladı. Türkiye de Mısır ile işbirliğini geliştirirse işler kolaylaşır.” (Soysal, 1991: 195) .

Görüşmelerde Adnan Menderes Orta Doğu savunmasıyla ilgili şöyle konuşmuştur: *“Türkiye-Pakistan antlaşması imzalanmış durumda olduğuna göre Irak'ın kiminle, nasıl bir bağ kuracağı konusunu düşünmemiz gerekiyor. En iyi yol tüm Ortadoğu devletlerinin birliğini gerçekleştirmektir. Ama bu zaman alacaktır. Şimdilik Türkiye ile Irak'ın öncelikle İran nezdinde çaba göstermesi gerekir. Türkiye ayrıca Suriye ve Lübnan üzerinde çalışabilir. Tüm Arap devletleri de aynı zamanda eşit koşullarla işbirliğine çağrılabilir. Aynı davet Pakistan'a yapılabilir. Ancak her şeyden önce, Irak ile Türkiye'nin ilişkilerinin özelliği nedeniyle, bizim aramızda bir bağ kurmamız yararlı olur. Böylece Türkiye-Pakistan Paktı da bir uygulama alanı bulmuş olacaktır.”* Görülüyor ki, Menderes, Irak'ın Türkiye-Pakistan Antlaşmasına değil, Pakistan'ın Türkiye ile Irak arasında yapılacak bir Antlaşmaya katılması düşüncesindeydi (Soysal, 1991: 196) .

Adnan Menderes yine bu görüşmelerde, Irak Başbakanına, Türkiye'nin Irak aleyhine bir harekette bulunmasının Türkiye'nin de zararına olacağı noktasında Irak'a her türlü teminatı vermiştir. Irak Başbakanı'nın ülkesine döndükten sonra gönderdiği teşekkür telgrafına 21 Ekim 1954'te verdiği cevapta Adnan Menderes, oluşan bu olumlu ortamda en kısa zamanda Irak'ı ziyaret edeceğini bildirmiştir. Başbakan Adnan Menderes, Başbakan Yardımcısı Fatih Rüştü Zorlu, Dışişleri Bakanı Prof. Fuad

Köprülü, Türkiye'nin Irak Büyükelçisi Muzaffer Göksenin ile Irak Başbakanı Nuri Said, Irak'ın Ankara Büyükelçisi İbrahim Alusî, Dışişleri Bakanlığı Baş Katibi Nuri Birgi arasında yapılan Türk-Irak görüşmeleri sonrasında, 18 Ekim 1954'de yayınlanan Resmi bir tebliğde şöyle denilmektedir:

"... Türk ve Irak Milletleri arasındaki kardeşliğin tabii neticesi ve iki milletin yüksek menfaatlerinin muktezası bulunan Türk-Irak dostluğunun her sahada faal ve sıkı işbirliği şeklinde tecelli etmesinin yalnız iki memleket için değil, bilhassa Orta şark için de çok hayırlı olacağı hakikati göz önünde tutularak bunu temine matuf hedef birliği tebellür etmiştir. Bugünkü şartlar muvacehesinde tecezzi kabul etmez bir bütün teşkil eden cihan sulhu ve istikrarının teessüs edebilmesinin ancak, BM antlaşmasının ideallerine ve prensiplerine samimiyetle bağlı milletlerin, onları topyekûn tahakkümü altına almak ve mevcudiyetlerini yok etmek gayesini güdenlere karşı aralarında tam tesanüt halinde ve gediksiz bir müşterek emniyet cephesi kurmalarıyla mümkün olabileceği hususunda mutabık kalınmış ve böyle bir müşterek emniyet cephesinin tam müsavat şartları içinde Orta şarkta da kurulabilmesi için daha fazla gecikmeden elbirliği ile çalışmak gerektiği neticesine varılmıştır (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.).

Türk-Irak görüşmelerinin olumlu sonuçlanmasında Mısır-İngiltere Kanal anlaşmasının da büyük rolü vardır. Çünkü Mısır ve İngiltere 19 Ekim 1954'te Süveyş konusunda bir anlaşmaya vardıklarını bildirmişlerdir. Dolayısıyla Irak'ın Batılı veya Türkiye gibi bir ülkeyle girişeceği bir işbirliğine artık Mısır'ın karşı çıkması düşünülemezdi. İşte Türk-Irak ilişkileri bu havada cereyan etmiş ve müspet sonuçlanmıştır. Bu anlaşma aşırı milliyetçiler hariç Irak umumi efkârında sevinçle karşılanmış 1930 Irak-İngiliz anlaşmasının da yeni bir anlaşmayla değiştirilmesi imkânını doğuracağı şeklinde yorumlanmıştır. Yine bu anlaşma Türkiye'de de olumlu karşılanmış, Başbakan Adnan Menderes, İngiltere Başbakanı Winston Churchill ve Mısır başbakanı Cemal Abdül Nasır'a anlaşmadan dolayı duyduğu memnuniyeti ifade eden birer mesajı göndermiştir. Mısır-İngiltere antlaşmasını iyimser bir şekilde yorumlayan ve de Abdül Nasır'dan yapılmasını istediği bölgesel savunma antlaşmasına başlangıç teşkil edecek bir ziyaret daveti bekleyen Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes için bitmek bilmeyen ertelemeler çekilmez oldu. Mısırlılar bu konuda daha ölçülü bir yaklaşım düşünüyorlardı. Ankara ve İstanbul Valilerinin Mısır'ı ziyaret etmesiyle, Mısır'daki genel kanaati Türkiye'yle daha dostane ilişkiler kurulması fikrine alıştırmaktaydılar ve resmi bir risalenin, Nasır'ın imzasıyla çıkan ön sözünde bu yönde samimiyetten uzak yazılar vardı. Fakat 1954 Aralığı'nda Mısır'ı ziyaret eden bir Türk Basın delegasyonuna, Salah Salim'in yaptığı samimiyetsiz konuşmalar ve Mısır Dış İşleri Bakanının "radyo, resim, tiyatro, turizm ve üniversitelerarası bağlantılar gibi kültürel ilişkilerden bahsederek bir geçişirme ve uyutma politikasıyla Türkleri oyalamağa çalışmaları Menderes'in, Mısır'dan ümidini kesmesine sebep oldu. Menderes planladığı üzere Ocak 1955'de Irak'a gitti (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr., Ekim 1954; Kürkçüoğlu, 1972a: 56).

4.3.3.2.(4).(c). Türk-Irak Deklarasyonu

Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, daha önce planladığı Irak ziyaretini 6 Ocak 1955'de bir Türk Heyeti ile gerçekleştirdi. Iraklı yöneticilerle yapılan görüşmeler sonunda 12 Ocak 1955'de yayınlanan (Joint Communique Between Turkey and Irak) Türk-Irak Deklarasyonunda, 18 Ekim 1954'de Türkiye ile Irak arasında yapılan görüşmelerden sonra tebliğ edilen resmi bildiride de kararlaştırıldığı gibi, Türkiye ve Irak'ın, aralarında bir antlaşma yapmaya karar verdikleri bildirildi. Bu antlaşmanın

yakın bir zamanda, nihaî şekliyle imzalanmasının kararlaştırıldığı bildirilen deklarasyonun geri kalan kısmında şöyle deniliyordu (Soysal, 2000: 499; BYEGM, 02.05.2009,www.Byegm.gov.tr.):

"Bu vesika, BM Antlaşması'nın 51.maddesinde ifade edilmiş olan meşru müdafaa hakkına istinaden, akitlere, gerek bölgeden, gerek dışından, yani her nereden olursa olsun kendilerini vuku bulabilecek tecavüzlere müştereken karşı konulması için onlar arasında işbirliği yapılması taahhüdünü ihtiva edecektir. Bu antlaşmaya, vakit kaybedilmeksizin, çok yakın bir zamanda, nihaî şekli verilip imzalanacaktır. Türkiye ve Irak hükümetleri, Orta Şark'ta, BM antlaşmasının prensiplerine ve bu prensiplere dayanan kararlara uygun şekilde istikrarın tesisine, her ne şekilde olursa olsun tecavüz niyetlerinin önlenmesi suretiyle emniyetin takviyesine ve sulhun vikayesine hizmet edeceğine kani buldukları böyle bir antlaşmaya, onun gayelerinin tahakkukuna hizmet azmini ispat etmiş olan veya coğrafi mevkiinden dolayı veya elindeki imkânlar sayesinde bu yolda faaliyet sarf edebilecek vaziyette bulunan devletlerin iltihakını faydalı ve lüzumlu telakki eylemektedirler.

Bu itibarla, bu antlaşmanın nihaî şeklini almasına takaddüm ederek çok kısa zaman zarfında bu mevzuda kendileriyle beraber hareket etmek arzusunu gösterecek devletlerle sıkı temas halinde bulunacaklar, mümkün olursa vesika'nın imzasının onlarla birlikte yapılmasına çalışacaklar ve her hâl ve kârda imzadan sonra dahi aynı gayretlere devam edeceklerdir." Deklarasyon incelendiğinde kurulacak paktın şu özellikleri taşıyacağı anlaşılmaktadır:

Öncelikle Pakt'ın gerek bölge içinde ve gerekse bölge dışından gelebilecek saldırılara karşı işbirliğini öngöreceği belirtiliyordu. Burada, "bölge dışından gelecek saldırı"yla, Sovyetler Birliğinden yönelebilecek bir saldırının kastedildiği belliydi. "Bölge içinden gelecek saldırı" ifadesiyle ise, İsrail'in kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde, Arap ülkelerinin imzalanacak antlaşmaya katılmalarını teşvik etmek amacının güdüldüğünü söylemek mümkündür.

İkincisi; Türkiye ve Irak hükümetleri, antlaşmaya katılmalarını uygun gördükleri devletlerin sahip olmaları gereken nitelikleri sıralarken sadece coğrafi kıstas, yani bölge devleti olmak zorunluluğu üzerinde durmamışlardır. Kurulacak Pakt'ın barışçı amaçlarının "tahakkukuna hizmet azmini ispat etmiş veya elindeki imkânlar sayesinde, bu yolda faaliyet sarf edebilecek" durumdaki devletlerin katılmasının da "faydalı ve lüzumlu" bulunduğu belirtmiştir. Dolayısıyla bölge dışından bir devletin örneğin İngiltere'nin Pakt'a katılması bir şekilde mümkün olabilecek demektir (Kürkçüoğlu, 1972a: 60).

4.3.3.2.(4).(d). Bağdat Paktı'nın İmzalanması (24 Şubat 1955)

Pakt fikrine gösterilen olumsuz tepkilere rağmen, Türkiye ve Irak, 24 Şubat 1955 günü Bağdat'ta 12 Ocak 1955 tarihli Türk-İrak Deklarasyonunda öngörülen antlaşmayı imzaladılar. Asıl adı "Treaty of Mutual Cooperation" olan ve daha sonra Bağdat Paktı adını alan bu Antlaşmanın metni TBMM'de 26 Şubat 1955'de müzakere edilerek 6496 no.lu kanunla kabul ve tasdik edilmiş, 28 Şubat 1955'te ise Resmi Gazete'de yayımlanarak resmîyet kazanmıştır. Antlaşma, onay belgelerinin Ankara'da verildiği 15 Nisan 1955'te yürürlüğe girmiştir (Soysal, 2000: 490; Armaoğlu, 1995: 234). Antlaşmanın metni şöyledir (BCA Bağdat Paktı Metni 030.01/35.215.3, Ek-8):

TÜRKİYE İLE İRAK ARASINDA KARŞILIKLI İŞBİRLİĞİ ANTLAŞMASI

Türkiye ile Irak arasında mevcut dostluk ve kardeşlik münasebetlerinin daimi bir inkişaf halinde bulunması hasebiyle ve iki memleket arasındaki sulh ve emniyetin bütün dünya milletlerinin ve bilhassa Orta-Doğu milletlerinin sulh ve emniyetlerinin ayrılmaz birer parçasını teşkil eylediğini kabul eden ve Türkiye Cumhuriyeti Reiscumhuru ile Majeste Irak Kiralı arasında Ankara'da 29 Mart 1946'da akdedilen Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmasını tamamlamak maksadıyla hareket ederek ve bunun her iki memleketin harici siyasetlerinin esasını teşkil ettiğine kani olarak, ve yine Arap Birliği Devletleri arasındaki Müşterek Güvenlik Paktı ve İktisadi İşbirliği Antlaşması'nın 2. maddesinin, bu antlaşmanın herhangi bir hükmünün Akid Tarafların BM Anayasasından doğan hak ve vecibelerinin hiçbirine herhangi bir şekilde halel getirmeyeceğini veya tesir icra etmeyi tasmim eylemediğini âmir bulunduğunu kabul ederek, BM Anayasasının 51'inci maddesi gereğince lüzumlu tedbirlerin alınmasını icap ettiren Orta-Doğu Bölgesinin sulh ve emniyetinin muhafazası ile ilgili BM âzası olmak sıfatıyla yüklendikleri büyük mesuliyetleri müdrük olarak, Türkiye ve Irak bu gayelerin tahakkuku için bir Antlaşma akdi lüzumuna tamamen kanat getirmişler ve bu maksatla aşağıda adları yazılı tam salâhiyetli murahhaslarını tâyin eylemişlerdir:

Ekselans Celâl Bayar, Türkiye Reiscumhuru: Başvekil, Ekselans Adnan Menderes Hariciye Vekili, Ekselans Profesör Fuad Köprülü, Majeste II'nci Faysal, Irak Kiralı: Başvekil, Ekselans Nuri Es Said, Hariciye Vekil Vekili, Ekselans Burhanettin Başayan. Bu murahhaslar usulüne uygun salâhiyet namelerini ibraz ettikten sonra aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1: Yüksek Akid Taraflar, emniyet ve müdafaaları için BM Anayasasının 51'inci maddesine uygun şekilde İşbirliği yapacaklardır. Bu işbirliğinin tahakkuku için itihaz etmeyi kararlaştıracakları tedbirler aralarında hususi anlaşma mevzuu olabilir.

Madde 2: İşbu Antlaşma yürürlüğe girer girmez Yüksek Âkid Tarafların salâhiyetli makamları birinci maddede derpiş olunan işbirliğinin tahakkuku ve tatbikini temin maksadıyla alınması gereken tedbirleri tâyin ve tesbit edeceklerdir. Bu tedbirler, Yüksek Âkid Tarafların Hükümetlerince tasvibini müteakip derhal tatbik mevkiine girmiş addedileceklerdir.

Madde 3: Yüksek Âkid Taraflar yekdiğerinin dâhilî işlerine her hangi bir müdahalede bulunmamayı taahhüt ederler. Yüksek Âkid Taraflar aralarında zuhur edecek ihtilâfları BM Anayasası gereğince sulh yolu ile halledeceklerdir.

Madde 4: Yüksek Âkid Tarafar bu Antlaşma hükümlerinin, içlerinden biri tarafından üçüncü bir Devlet veya Devletlerle giriştikleri beynelmilel taahhütlerden hiçbirisi ile tearuz teşkil etmediğini beyan eder. ler. Bu hükümler Âkid Tarafların yukarıda mâruz beynelmilel taahhütlerine mugayir değildir ve mezkûr beynelmilel taahhütlere mugayir oldukları şekilde de tefsir edilemezler. Yüksek Âkid Taraflar işbu Antlaşma ile gayrikabil telif her hangi bir beynelmilel mükellefiyet yüklenmemeyi taahhüt ederler.

Madde 5: İşbu Antlaşma Arap Birliği âzası Devletlerden her hangi birisinin veya bu bölgenin emniyet ve sulhu ile faal şekilde ilgili ve taraflarca mutlak olarak tanınan her hangi diğeri bir Devletin iltihakına açık bulunacaktır. İltihaknamenin ilgili Devlet tarafından Irak Hariciye Vezaretine tevdi tarihinden itibaren iltihak keyfiyeti tahakkuk etmiş addedilir. İşbu Antlaşmaya iltihak eden her hangi bir Devlet, Antlaşmaya taraf oları bir veya daha fazla Devletlerle 1 İnci maddeye tevfi kan. hususi anlaşmalar yapabilir. İltihak eden Devletin salâhiyetli makamı 2. maddeye göre tedbirler tâyin ve

tespit edebilirler. Bu tedbirler ilgili Tarafların Hükümetlerince tasvip edilir edilmez tatbik mevkiine girmiş addedilirler.

Madde 6: Âkidlerin adedi asgari 4 ü bulduğu andan itibaren Antlaşmayı alâkadar eden maksatlar dairesinde çalışmak üzere vekiller seviyesinde bir daimî konsey kurulacaktır. Konsey çalışma usullerini kendisi tayin eder.

Madde 7: Bu Antlaşma beşer senelik müddetlerle yenilenebilmek üzere beş sene için mer'idir. Taraflardan her hangi birisi işbu Antlaşmayı nihayete erdirmek arzusunda bulunduğunu diğer Taraflara yazılı olarak, yukarda mâruz müddetlerden her hangi birisinin hitamından altı ay evvel bildirmek suretiyle bu Antlaşmadan çekilebilir. Bu takdirde Antlaşma diğer Taraflar için mer'iyette kalır.

Madde 8: İşbu Antlaşma Âkid Taraflarca tasdik olunacak ve tasdiknameler en kısa bir zamanda Ankara'da teati edilecektir. Tasdiknamelerin teatisi tarihinden itibaren Antlaşma meriyete girecektir.

Yukarıdaki hususları tasdik maksadıyla adları geçen salâhiyetli murahhaslar işbu Antlaşmayı, her üç metin de aynı derecede muteber olmak ve ihtilaf halinde İngilizce metin hüküm ifade etmek üzere Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak imza eylemişlerdir. İki nüsha olarak Bağdat'ta 1374 hicri senesinin 2 Recep tarihine tekabül eden 24 Şubat 1955 Perşembe günü yapılmıştır.

Türkiye Reiscumhuru adına
Adnan Menderes

Irak Kıralı adına
Nuri Es Said

Türkiye Reiscumhuru adına
F. Köprülü

Irak Kıralı adına
Burhanettin Başayan

4.3.3.3. Arap Ülkelerinin Tutumu

Türk-İrak Deklarasyonu'nun son kısmında, imzalanacak antlaşmaya katılabilecek devletlerle sıkı temas halinde bulunulması öngörülüyordu. İşte Menderes bu amaçla Ocak 1955'de Bağdat'tan sonra Suriye ve Lübnan'ı da ziyaret etti. Yapılan temaslardan bir netice alınmadı. Suriye'de Türk-İrak işbirliği tepkiyle karşılanmıştı. Başbakan Menderes'in Şam'ı ziyareti öğrenci gösterileriyle protesto edilmişti. Bu protestolarda Baas Partisi'nin büyük rolü bulunmaktaydı. Baas Partisi, Bağdat Paktı'nı, Arapları, Sovyet aleyhtarı bir koalisyona yöneltmek ve İsrail'i himaye etmek amacına yönelik bir girişim olarak görmekteydi. Baas Partisi, Batı lehindeki siyaseti ve Bağdat Paktı'na üye olması yüzünden Irak aleyhtarı şiddetli bir kampanya başlatırken, Bağdat Paktı ile ilgili gelişmeler, Mısır'ın darbeden sonra yaşadığı izole atmosferden çıkıp aktif olarak Arap dünyasına döndüğü döneme de denk gelmiştir. Lübnan'ın ise Arap Birliği'nin onayını almadan Pakta katılmayacağı anlaşılmıştı (Şentürk, 2003: 162) (Erkin, II.Cilt, II.Kıs, 1999: 503).

18 Ekim 1954'de bir bildiriyle sonuçlanan Türk-İrak görüşmeleri öncesi Türkiye'nin Mısır'la işbirliği çabaları sonuçsuz kalmış ve bundan sonra Türkiye Irak'a yönelmişti. Mısır, bu kez de Mısır-İngiltere antlaşmasına rağmen uzlaşmaz tutumunu göstermiş ve Türk-İrak Deklarasyonuna karşı çıkmıştı. "Mısır Hükümeti 16 Ocak'ta Arap ülkelerinin başbakanlarını, Türk-İrak anlaşmasıyla Arap Birliğine "indirilen ciddi darbe"yi görüşmek üzere, toplantıya çağırdı. 22 Ocak'ta başlayan ve 6 Şubat'a kadar devam eden görüşmelerde Mısır diğer Arap ülkelerinin Türk-İrak işbirliğine karşı kesin bir cephe almalarını sağlayamamakla beraber toplantının havası, Irak'tan başka bir Arap ülkesinin Türkiye ile işbirliğine

katılmayacaklarını da ortaya koymuştur. Mısır, Türkiye ile işbirliğinin, aslında Batı ile işbirliği demek olacağı fikrini savunmaktaydı. Türkiye, Mısır'ın bu tepkisini ihtiyatla karşılamış kurulacak bir paktın, Arap ülkelerinin aleyhinde olmayacağını bildirmiş ve bu Pakta Arap ülkelerinin desteğini bir defa daha rica etmiştir. Mısır'ın Batı ile işbirliğini reddettiği için, bu sonucu doğuracak bir Pakt'a girmek istemeyişini Türkiye hâla yanlış değerlendirmekte devam ediyordu. Türkiye "dostluk", "kardeşlik" duygularının Arap ülkelerini peşinden sürüklemesi için yeterli olduğunu sanıyor, Batı faktörünün, Türkiye ile Arap ülkeleri arasında işbirliğini güçleştirici bir unsur olduğunu göremiyordu (Kürkçüoğlu, 1972a: 62; Canatan, 1995: 144) .

4.3.3.4. Bağdat Paktı'nın İncelenmesi

1. Bağdat Paktının birinci maddesine göre bu antlaşma, BM Anayasasının 51. maddesine uygun bir antlaşmadır. İş bu 51. madde BM üyelerine münferiden ve müştereken kendilerini savunma hakkını tanımaktadır. Anayasanın 52. maddesinin konusu olan bölge anlaşmaları savunma hakkının tabii bir neticesidir. Bağdat Paktı da bu anlaşmalardan birisidir. Bağdat Paktının bölge anlaşması olmasını gerektiren vasıfları şunlardır: Paktı imzalayan Devletlerin aralarında çıkacak anlaşmazlıkları barış yolu ile çözmeyi taahhüt etmiş olmaları, iktisadi ve kültürel yollardan işbirliği ederek serbest müesseselerin kuvvetlendirmek istenilmesi,

2. Paktta yalnız bir saldırıya karşı koyma hali zikredilmiş ve dışarıdan gelen kışkırtıcı faaliyetler hakkında bir şey denmemiştir. Fakat Paktın I. maddesindeki, imzacıların "güvenlikleri" için iş birliği edecekleri hakkındaki hüküm umumidir. Bu gibi "kışkırtıcı faaliyetler" tabii olarak her Devletin güvenliğine dokunduğundan bunları önlemek için Paktın 2. maddesinde tasrih edilen tedbirler müştereken alınacaktır.

3. İmzacı Devletlerden biri saldırıya uğrarsa diğer imzacı devletlerin bunu bir saldırı sayarak harekete geçmeleri, her üye devletin kendi anayasası hükümlerine göre yetkili makamlarca, yani meselâ bizde Büyük Millet Meclisince verilecek karara bağlıdır. Saldırı çeşitli şekillerde kendini gösterebilir ve hiç gecikmeden mukabele edilmesini gerektiren durumlar olabilir. Hakiki durum şudur ki imzacı devletlerden birine karşı vaki olacak saldırı öbür imzacıları saldırcıya karşı muhakkak olarak silahla mukabelede bulunmağa mecbur etmemektedir. Müştereken savunma tedbirleri alınması harbe katılmak demek değildir. Müttefik Devletler saldırıya uğrayan devlete nasıl ve ne şekilde yardım edebileceklerini kendileri tayin ederler. Paktın, barış ve güvenliğini korumayı hedef tuttuğu saha Pakistan'dan Akdeniz'e kadar yayılan geniş topraklardır. Bunun içindir ki imzacıların herhangi bir durumda nasıl davranacakları Paktın 1. maddesinde zikredilen "özel anlaşmalar" ile tayin edilebilecektir. Paktın derpiş ettiği tedbirler cümlesinden olarak kurulan askeri organların bu yolda çalışacakları tabiidir. Bir Pakt hükümlerinin ne suretle uygulanacağı hususu o paktın en can alacak noktasıdır. Tarih bize zamanı gelince uygulanmamış bir çok ittifak antlaşmaları gösterir. Bunun için bir Devletin kendi güvenliğini ilgilendiren taahhütler alırken bunların zamanı gelince yerine getirileceğinden emin olması zaruridir.

4. NATO Antlaşması ve anlaşmaları gereğince bir saldırı halinde Müttefik Devletler Baş Komutanı önceden hazırlanmış olan plânlar gereğince derhal müdafaaya geçecektir. NATO'nun özelliği NATO Baş Komutanının eli altında derhal kullanılmaya hazır bir orduya sahip oluşudur. Doğu Bloku Devletleri de 1956 Varşova Paktı ile NATO'nunkine benzeyen bir teşkilat kurmuştur. Diğer bölge antlaşmalarında bu yoktur. Netice itibariyle her durumda üye Devletler saldırıya karşı nasıl duracakları hususunda

takdir haklarını daha geniş olarak kullanacaklardır. Amerikan Senatosunun Dış münasebetleri komitesi NATO İttifakı hakkındaki raporunda: "Her üye, NATO İttifakı bölgesinde güvenliği yeniden tesis ve idame etmek hususunda alınması gerekli olan tedbirleri, namuskârane bir anlayışla, almak hususunda serbesttir." demektedir. Böylece mesele dönüp dolaşıp bir antlaşmanın uygulanması hususunun imzacı devletin "iyi niyetine" bağlı olduğu neticesine varmaktadır.

5. Doğuya yöneltilen bir askeri saldırı yalnız kuzeyden gelmez. Orta Doğu içindeki bir devletten de saldırı olabilir. Böyle bir saldırı İsrail'den gelebileceği gibi meselâ Suriye'den de gelebilir. 1957 yılındaki Türkiye-Suriye buhranı sırasında Şam'ı ziyaret eden Irak Başbakanı verdiği bir demeçte "Irak'ın hiç bir zaman kardeş Suriye aleyhinde harekette bulunamayacağını" açıklamıştı. Şu halde Suriye, Moskova'nın öğütlerine uyarak Türkiye'ye saldırsaydı Irak Türkiye'ye karşı olan yardım taahhüdünü yerine getirmeyecekti. Türkiye ile Suriye arasındaki bu buhranlı ihtilâfın Moskova tarafından kışkırtıldığı ve ancak Amerika'nın ve NATO'nun, Türkiye'ye yöneltilen bir saldırıya karşı açıkça cephe almaları üzerine silahlı bir çatışmaya meydan verilmediği düşünülürse Orta Doğuya karşı vaki olacak tehditlerin yalnız kuzeyden gelmediği ve hariçten tertiplenerek bölge içinde çıkacak silahlı bir ihtilafın bir Türk-Arap çatışması haline sokulabileceği ve böyle bir ihtimalde müttefik Irak'ın, Türkiye'nin yanında yer alma ihtimali düşük olduğu görülmektedir..

Görüldüğü üzere Türkiye'nin Bağdat Paktından, askeri bakımdan kazandığı menfaat, daha ziyade, Birleşik Amerika ile İngiltere'nin sağlayabilecekleri menfaatler ölçüsü ile ölçülebilir. Irak'ın Bağdat Paktına bağlı kalmasında kral hanedanının ve Nuri Sait Paşanın büyük rolleri vardır (Akşin, 1959: 104; Soysal, 2000: 491).

Antlaşmanın imzası sırasında Nuri Said Paşa Filistin konusundaki BM kararlarının uygulanması için iki tarafın da sıkı işbirliği yapacağı yazılı olan bir mektubu Menderes'e vererek Arap ülkelerine bir İsrail saldırısı olduğunda Türkiye'nin desteğinin sağlanmış olduğu izlenimini vererek onlardan gelecek tepkiyi yumuşatmak istemiştir (Soysal, 2000: 503; BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.).

BAĞDAT PAKTI İMZALANDIĞI GÜN VERİŞİLEN MEKTUPLAR

Bağdat, 24 Şubat 1955

Ekselans,

Bugün imza ettiğimiz Antlaşma münasebetiyle, bu Antlaşmanın ülkelerimizden herhangi birine yöneltilen herhangi bir saldırı eylemine karşı koymak için ülkelerimizin işbirliği yapmalarını olanaklı kıldığı yolundaki anlaşmamızı belirtmek ve, Ortadoğu'da barış ve güvenliğin sürdürülmesini sağlamak amacıyla, Filistin konusundaki BM kararlarının uygulanması için sıkı işbirliği içinde çalışmak üzere mutabık kaldığımızı bildirmekle onur duymaktayım.

Ekselanslarınızdan en derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Nuri Es-Said

(Yanıt)

Ekselans,

Aşağıda içeriği yazılı bugünkü mektubunuzu aldığımı bildirmekle onur kazanmaktayım.

"(Yukarıdaki mektubun tıpkı metni)"

Yukarıdaki mektubunuzun içeriğini kabul ettiğimi doğrularım.

Ekselanslarınızdan, en derin saygılarımın kabulünü dilerim.

Adnan Menderes

4.3.3.5. Bağdat Pakti'nin Sonuçları

4.3.3.5.(1) Genel Olarak

Paktın 24 Şubatta imzası üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı 25 Şubatta yayımladığı bir bildiriye, Paktı Ortadoğu'da komünist tehlikesinin varlığının ve Türkiye ile Irak'ın buna karşı önlem almaktaki kararlılığının göstergesi olarak tanımlamıştı. İngiltere ise çok memnundu. Basın genellikle paktı övüyordu. Buna karşılık Sovyetler Birliği pakta açıkça cephe almış, bölgede kendi etkisi altındaki gizli güçleri pakta karşı harekete geçirmişti. Fransa'nın Bağdat Pakti karşısındaki tutumu genellikle olumsuzdu. Bağdat Paktının hazırlanışına Fransa çağırılmamış, hatta ona bilgi de verilmemişti. 1954 Kasımında başlayan Cezayir iç savaşı Fransa'nın başında büyük bir sorundu. Bu sorun yüzünden Arap devletleri, özellikle Mısır ile arası açılmıştı. Fransız Hükümeti Bağdat Paktının Ortadoğu'da Anglo-Saksonların etkinliğini artıracaklarını düşünerek ona kuşku ile bakıyordu. En azından kendi etki alanı saydığı Suriye ve Lübnan'ın Bağdat Pakta kaymasından kaygı duyuyordu. Fransız basını Türk hükümetini "pactomanie" ile damgalıyordu. 12 Ocak 1954 Bağdat Bildirisi yayımlanınca Suriye ve Lübnan'ı böyle bir paktan uzak durmaları için uyarıyordu. Ayrıca Suriye Meclisinde ağırlığı olan Halid El-Azm yoluyla partiler arası dengeleri etkilemiş, hatta Pakta karşı Suriye'de girişilen gösterileri hoş karşılamıştı (Soysal, 1991: 210).

İsrail'e gelince: Bağdat Paktının kuruluşundan İsrail'de derin bir kaygı duyulmuştu. Çünkü ABD ve İngiltere'nin desteğine sahip bu Pakta Arapların alınmasına çalışılıyordu. Paktın imzalanışından iki gün sonra, 26 Şubatta İsrail hükümetinin yaptığı bir açıklamada, Pakt'da saldırı ve saldırı tehdidinden söz edilmeyişi eleştirilmiş ve Nuri Said ile Menderes arasında, Filistin konusunda BM kararlarının uygulanmasına ilişkin Mektubun İsrail için düşmanca bir bağıt olduğu vurgulanmıştı. İsrail, çok geçmeden, 17 Martta, Ankara'daki elçiliği aracılığı ile Dışişleri Bakanlığına bu konuda bir nota vermişti. Notada ileri sürülen görüşler şöyle özetlenebilir:

"Türkiye ile İsrail arasında ilişkiler şimdiye dek dostça gelişmiştir. Şimdi durum değişiyor. Türkiye Arapların uzlaşmaz tutumunu desteklememeli ve Ortadoğu'da "statü quo" ve güç dengesi bozulmamalıdır. Dışişleri Bakanı Köprülü 30 Kasım 1954'de AFP ajansına yaptığı bir açıklamada, Türkiye'nin Araplarla İsrail arasındaki uyuşmazlıkta hiç birine karşı düşmanca bir tutum içine girmeyeceğini, dolayısıyla Türkiye'nin Araplarla dostluk ve işbirliğinin onun İsrail'e karşı politikasını değiştirmeyeceğini ve BM çerçevesinde de bunun böyle kalacağını söylemiştir. Ayrıca Arapların tehdit ve saldırıdan vazgeçmeleri ve uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümünü zımnen kabul etmelerinin bir Türk-Arap anlaşması için zorunlu koşul olacağını belirtmişti. İsrail bu güvenceleri çok iyi karşılamıştı. Ama 12 Ocak 1955 Bağdat Bildirisi İsrail'de kaygı uyandırdı. Bildiride BM Yasasının 2. maddesinde belirlenen ve genellikle ittifak antlaşmalarında (1949 NATO, 1954 Üçlü Balkan ittifakı gibi) yer alan saldırı tehdidinden vazgeçilmesi, ya da uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözümü ile ilgili ilkeler bildiride yer almamaktadır. Öte yandan İsrail ile Arap devletleri arasında 1949 Silâh Bırakışımı Sözleşmeleri ile ortaya konulan "statü quo" var iken, BM'nin 1947 Filistin'in bölünmesi kararı artık geçerliliğini yitirmiştir. Eğer bildiride bu karar düşünülmüşse, Arap revizyonizmine yol açılıyor demektir. Bunun gibi, Bağdat Bildirisinde Ortadoğu bölgesi dışından ve içinden gelecek bir saldırı durumunda Türkiye'nin Irak'a yardımı öngörülmüştür ki, eğer bununla İsrail'den gelebilecek saldırı da anlaşılıyorsa, Araplar İsrail'in varlığını bile bir saldırı saydıklarından, tehlikeli bir yol açılmış, demektir.

24 şubatta imzalanan Bağdat Paktı Türkiye'nin kaygıları gidermedi, aksine artırdı. Gerçekten Paktta, "Kuvvet kullanımı ve Kuvvet tehdidini" önleyici bir hüküm yok. Üstelik ekli Mektupta Filistin ile ilgili BM kararlarının uygulanması için işbirliği öngörülüyor. Bunlar Arapların aşın savlarını destekleyici etki yapabilir. Ankara İsrail ile önceden danışmalarda bulunabilirdi. Bu durumda İsrail Türkiye'den BM kararlarının uygulanması konusunda Irak ile sıkı işbirliğinin kapsamını sormak ve Paktta İsrail'in ülke bütünlüğü ve bağımsızlığına karşı bir hüküm bulunmadığı güvencesinin verilmesini istemektedir."

Bu notaya Bakanlığın verdiği yanıtta özellikle şunlar belirtilmişti:

"27 Ocak 1955'de Menderes, İsrail Elçisine Türkiye'nin, savunma niteliğini aşacak hiç bir pakt yapmak niyetinde olmadığını ve Türkiye'nin hiç bir devlete karşı saldırgan niyetler beslemediğini bildirmişti. Paktta BM yasasının söz konusu maddesindeki ilkelere yollama yapılmamış ise bu sadece biçimsel bir şeydir. Paktın üçüncü maddesinde söz konusu olan "uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümü"nden imzacılar arasındaki uyuşmazlıklar anlaşılmaktadır. İsrail bunu belki yanlış yorumlayıp onların dışındaki uyuşmazlıkların bu hüküm kapsamına girmediği sonucunu çıkarmıştır. Ek Mektuba gelince, bu Araplara yapılmış bir ödün değildir. Türkiye Ortadoğu'da hakça bir barış ve istikrardan yanadır. Ancak, Filistin ile ilgili BM kararlarının artık geçersiz olduğu yolundaki İsrail görüşüne katılmıyoruz. Bu tutumumuz zaten biliniyor. Kararların gerçekçi ve hak gözetir biçimde uygulanması yanlısıyız. Öte yandan, İsrail'in bir Ortadoğu devleti olarak, kuşkusuz paktın saldırıya karşı koruyucu niteliği ile ilgilenmesi düşünülebilir. Ama İsrail'in Araplarla uyuşmazlığı nedeniyle, bugün için onun pakta alınması söz konusu değildir. Önceden danışma konusuna gelince, Paktta İsrail ile ilgili yükümlülükler üstlenilmemiştir ki, onunla önceden danışmalar yapılsın. Ama Paktın niteliği üzerinde zamanında İsrail'e bilgi verilmiştir. Durum böyle olunca, Türkiye'nin İsrail ile dostluğuna bağlı kaldığı gerçeği ortaya çıkar. Onun bu politikası değişmemiştir."

Türkiye'nin bu açıklamaları üzerine İsrail az çok tatmin olmuştu. Ancak Bağdat Paktına Irak'tan başka Arap devletlerinin katılması durumunda Türkiye'nin daha çok Araplara kayması olasılığından kaygı duyuyordu. 1959'da Irak Paktan ayrılınca bu kaygıları yok olacaktır (Soysal, 1991: 211).

Bağdat Paktı, imza edilirken, diğer Arap devletleri ve özellikle Lübnan ve Ürdün'ün buna katılması halinde, Mısır-Suriye blokunun izole edilmiş olacağı ve sonunda da yalnız kalan bu devletlerin, ister istemez Pakt'a katılacakları düşünülmüştü. Fakat düşünülen gerçekleşmedi. Lübnan ve Ürdün nezdinde yapılan teşebbüsler bir sonuç vermedi. Bununla beraber, bu iki devlet Mısır-Suriye blokuna da katılmadılar (Kürkçüoğlu, 1972a: 66).

Orta Doğuda Pakt'a en büyük tepki Arap Birliği'nin şampiyonu Mısır başbakanı Nasır'dan geldi. Pakt'ın imzasından sonra Mısır ve Suriye, Türkiye ve Irak'a karşı geniş bir kampanya açtılar (Soysal, Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları, 2000: 491). Bağdat Paktı, Batı emperyalizminin bir vasıtası, İsrail'e hizmet eden bir alet olarak gösterildi. Mısır ve Suriye'nin bu kampanyasını etkisiz bırakmak için Paktın genişletilmesine çalışıldı. İngilizler, 4 Nisanda Bağdat Paktı üyesi oldular. Bu zaten bekleniyordu. Ürdün tüm İngiliz baskılarına rağmen popüler muhalefete teslim oldu, dışarıda kalmayı seçti. Ama Pakistan 23 Eylül 1955'de katıldı, Batı düşmanı başbakanı Muhammed Musaddık'ın devrilmesinden sonra Batıya dönmüş olan İran Şahı da 31 Kasım 1955'de anlaşmaya imza attı. İngiltere'nin Pakta katılması Pakt için bir zayıflık unsuru olmuştur. Zira böylece Mısır ve Suriye'nin eline yeni bir silah verilmişti. Bu da Bağdat Paktı'nın İngiltere'nin Orta Doğu'daki sömürgeciliğinin yeni

bir eseri olduğu idi. İran ve Pakistan'ın katılması ise büyük bir şey ifade etmedi. Zira Pakistan ve İran, Orta Doğunun Arap kuşağına dahil değildi. Böylece Bağdat Paktı Arap devletlerinin desteğinden tamamen mahrum kaldı. Bu da Pakt için önemli bir zaaf oldu. Asıl kuşku çeken durum, ABD'nin bu pakta dahil olmayışıydı. ABD daha sonra Pakt ile bir askeri bağlantı oluşturdu, paktın komite toplantılarına katıldı, ama belki Arap ülkelerinde doğan muhalefet ve Mısır'ın tepkisinden çekinerek, belki de İsrail lobisinin çabaları sonucu, pakta katılmadı. Bu da paktı büyük ölçüde zayıflattı ve paktın ikinci büyük zaafı oldu. Böylece Bağdat Paktı, gerçekleştirmek istediği gayeye oranla, çok zayıf temeller üzerine oturtulmuş garip bir bina oluyordu (Armaoğlu, 2005: 527; Gönlübol, 1996: 280; McGhee, 1992: 262).

24 Şubat 1955'de Türkiye ile Irak arasında imzalanan bu anlaşma Nuri Said açısından büyük bir hata oldu, çünkü o sıra Mısır'ın sevilen Başbakanı Cemal Abdül Nasır'ın liderliğinde Arap dünyasını kasıp kavuran milliyetçilik akımını görmezden gelmişti ve sonunda Arap Birliği'nin çözülmesine neden oldu.

Dulles'la İngiltere'nin yeni Başbakanı Eden'in, Türkiye, İran ve Pakistan'ın yanı sıra ABD ile İngiltere'nin de dahil olacağı bir savunma birliği konusunda genel görüş birliği içinde olmasına rağmen Eden, Dulles'a hiç haber vermeden Türkiye ve Irak'la, sonradan Bağdat Paktı adını alacak anlaşmayı imzalayıvermişti. İran'la Pakistan daha sonra katılmışlardı ama, Arap Birliği ülkelerinden olan Irak'ın katılması ABD-İsrail ilişkileri açısından büyük zorluklara yol açmış ve Dulles'ın pakttan desteğini çekmesi zorunluluğunu getirmişti. Bundan sonra Eden, Dulles'ın pakta ihanet ettiğini düşünmeye başlamıştı. Ayrıca Irak'ın pakta dahil edilmesi, Mısır'la Suudi Arabistan'ı olumsuz tutuma itmişti, çünkü bu ülkeler Irak'ı bir İngiliz kuklası olarak görmekteydiler. Bu da ABD'nin Arap ülkeleri konusundaki hassasiyetinin ve pakta katılmadaki isteksizliğinin ek bir nedeni olmuştur (McGhee, 1992: 262).

Mart 1955 başlarında bir yandan Mısır ve Suriye, öte yandan da Mısır ve Suudi Arabistan, aralarında birer askeri pakt imzalamaya karar verdiler. Yemen de bunlara katılacağını bildirdi. Gerçekten, 20 Ekim 1955'de Mısır-Suriye, 27 Ekim 1955'de Mısır-Suudi Arabistan savunma antlaşmaları imzalandı. 21 Nisan 1956'da da Mısır-Suudi Arabistan - Yemen Savunma antlaşmaları imzalandı. Orta Doğu'da Bağdat Paktına karşı bir blok ortaya çıkmış oluyordu. Her iki bloğun dışında kalan Lübnan ve Ürdün de göz önünde tutulunca, Bağdat Paktı Orta Doğu'da ve özellikle Arap kuşağında birleştirici bir rol oynamak isterken, bu kuşağı üç parçaya ayırmış olmaktaydı. Bu parçalanmadan ve parçalar arasındaki rekabetten Sovyet Rusya faydalanmıştır. Böylece Bağdat Paktı'nın bir sonucu da, pakt karşıtı geniş bir kampanya başlatan Sovyetlerin Orta Doğu'ya girmesi olmuştur (Soysal, 2000: 491). Halbuki bu Pakt Sovyet tehdidine karşı bir savunma blok'u teşkil etmek için kurulmuştu. Fakat tamamen aksi oldu. Çünkü Mısır Bağdat Paktına karşı mukabil bir blok kurmakla da yetinmeyip, sözde İsrail'in muhtemel bir saldırısına karşı kendisini kuvvetli bulundurmak için, 1955 sonbaharından itibaren Sovyet Rusya ve peykleriyle silah alış verişine girişti. Suriye Sovyetlerle yakınlık kurmakta Mısır'dan da ileriye gitti. Bu iki devlet Sovyetler Birliği'ni adeta Orta Doğu'ya çektiler. Bu ise Orta Doğu'daki Doğu-Batı mücadelesini daha da şiddetlendirdi. Şimdi, 1950'de faaliyet alanlarını Avrupa'dan Uzak Doğu'ya aktaran Sovyetler Birliği, bu gelişmelerle faaliyetlerini Uzakdoğu ve Asya'dan Orta Doğu'ya aktarmış oluyordu. Bu ise 1956'dan itibaren Orta Doğu Buhranlarını daha da şiddetlendirmeye götürecektir. Bağdat Paktı, kendisi açısından ise 1956'dan itibaren gelişecek olan Orta Doğu buhranlarıyla bambaşka bir nitelik ve gayeye bürünecektir. 14 Temmuz 1958 Irak ihtilâliyle Irak Krallığının yıkılmasından sonra 24 Mart 1959'da Irak'ın Pakt'tan çekilmesiyle Pakt

CENTO (Central Treaty Organisation) adını almıştır (Kürkçüoğlu, 1972a: 70; Armaoğlu, 2005: 527; Gönlübol, 1996: 280; Bağcı, 2007: 67; Canatan, 1995: 145; Akşin, 1959: 112).

4.3.3.5.(2) Türkiye Açısından Sonuçları

Bağdat Paketi'nin imzalanması üzerine Adnan Menderes "Bütün Arap devletlerinde olduğu gibi Irak ile de iyi ve kardeşçe münasebetler tesisine gayret sarf etmek dış politikamızın mühim esaslardan birin teşkil etmiştir" diyerek ilişkilerin gelişmesine verdiği önemi göstermiştir. Paktın imzalanmasıyla Türkiye, Irak ile doğal olarak ilişkilerini geliştirmiştir. (BCA 030.01/35.215.1, Bkz. Ek-9) 5 Mart 1956'da Meclis Başkanı Refik Koraltan başkanlığında bir milletvekili heyeti, Irak Âyan ve Mebusan Meclisleri Reisleri tarafından vâki davet üzerine 27 kişilik bir heyetle 15 günlük Irak ziyaretinde bulunmuştur (BCA 030.01/50.298.9, Bkz. Ek-10).

İlişkilerin geliştirilmesi adına Bağdat Büyükelçiliğinden gelen 22 Eylül 1957 tarihli tavsiyeler birçok alanda nelerin yapılabileceğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Buna göre ticari, kültürel, turistik münasebetler geliştirilirken propaganda faaliyetlerine de ağırlık verilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. (BCA 30.01/62.384.07, Bkz. Ek-11) Ayrıca T.C. Bağdat Büyükelçiliği'nin 21 Ocak 1957 tarihli haftalık haber ve yorum bülteninde Bağdat'ta Mahadil-Vatani Enstitüsünde Türkçe kurslar açıldığı, Bağdat'ta kurulacak kültür merkezi için gerekli hazırlığın başladığı bildirilmektedir (BCA 030.01/127.825.4.6, Bkz. Ek-12).

Paktın imzalanmasıyla Türkiye, Avrupa ve Amerika ile ilişkilerini pekiştirmişti, ancak bu arada Türkiye'nin özellikle Mısır, Suriye gibi Arap ülkeleri ve Sovyetlerle ilişkileri tamamen bozulmuştur. Ayrıca Türkiye 1947'den sonra iyi ilişkiler içinde bulunduğu İsrail ile de gergin bir döneme girmiştir. Türkiye, Batı ittifakına katılması kesinleştikten sonra, Orta Doğu'da bir Pakt'ın kurulmasını adeta "görev" kabul etmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu Paktı konusundaki bu kesin ve hatta biraz "idealist" tutumu, Pakt karşısındaki tepkileri değerlendirilmesinde esnek davranma imkânını ortadan kaldırmıştır. Türkiye Orta Doğu Paktının kurulmasındaki rolünü, mutlaka yerine getirilmesi gereken bir "görev" olarak kabul etmeseydi, Pakt karşısındaki tepkiler üzerine bu projeden tamamen veya hiç olmazsa bir süre için vazgeçmesi mümkün olurdu (Gönlübol, 1996: 282; Canatan, 1995: 144; Ülman, Dış Politikaya Yön Veren Etkenler, 1968: 270).

4.3.3.5.(3) Irak Açısından Sonuçları

Nuri Said Bağdat Paketi'nin imzalanmasının ardından "iki ülke ve bütün bölgenin refahını teminde işbirliğinin sürmesini ümit ettiğini ve Türkiye gibi bir müttefike sahip olmakla kendisinin ve Irak halkının son derece bahtiyar ve talihli olduğunu" belirterek memnuniyetini ortaya koymuştur (BCA 030.01/19.111.14, Bkz. Ek-13). Öte yandan Bağdat Paketiyle, Batılı ülkeler ve Türkiye ile ilişkilerini pekiştiren Irak, Arap ülkeleri ve Sovyetlerle ilişkilerinde soğuk bir döneme girmiştir. Sovyetler Paktın imzalanmasıyla birlikte Irak'la diplomatik ilişkilerini kesmiştir.

Bağdat Paketi'na, 1950'de Arap Birliği Devletlerince, imzalanan Arap Kollektif Güvenlik Paketi'na muhalif olduğu şeklinde Mısırca karşı çıkılmasına rağmen Irak Hükümeti, iki antlaşmaya birden katılmasında tutarsızlık olmadığı görüşündeydi. Buna karşılık Mısır ve Suudi Arabistan tarafından yapılan devamlı tahrik, fiilen Irak'ı Arap politikalarından çıkararak Mısır'ın kefil olmasıyla Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen'in

katıldığı karşı bir paktla sonuçlandı. Bu, Türkiye ve İngiltere'yle Irak'ın Arap dayanışması nezdindeki kaderini çizme şeklindeki, hükümetlerinin düşüncesini sorgulayan bazı Irak'lı siyasilerin eleştirilerini gündeme getirdi. Şimdilik sessiz kalan muhalefet zamanla bölgede çıkacak olayların da etkisiyle Irak Hükümeti için ciddi tehlikeler doğmasına yol açacaktır. Gittikçe gelişen muhalefet 1958 ihtilâliyle yönetimi devirecektir. Mısır'ın tepkisi karşısında "Irak, Türkiye ve İran ile ortak çıkarları bulunduğunu ve komünizmin yayılmacılığı karşısında komşularıyla antlaşma işine girme hakkına sahip olduğunu bildirdi. Irak için kısaca şunu söyleyebiliriz, Irak diğer ülkelerle birlikte Bağdat Paktına katılırken bütün Arap ülkelerinin de bu Pakta gireceğini ümit etmişti. Ancak bu gerçekleşmediği gibi Pakt'a katılmakla 1958 ihtilâline de büyük bir zemin hazırlamıştır. Irak açısından Bağdat Paktı'nın bir diğer neticesi de 1930 tarihli İngiltere-İrak Antlaşmasının değiştirilerek yenilenmesi olmuştur. Bağdat Paktı İngiltere'ye o sırada muhtaç olduğu yeni bir imkân vermiş, bu sefer Orta Doğu'ya başka bir kılıfla girmiştir. İngiliz Başbakanı Eden 1955 Martında Bağdat'ı ziyaret etti ve Irak devlet adamlarıyla görüşmeler yaptı. Bağdat'tan döndükten kısa bir süre sonra, 20 Mart'ta İngiliz Avam Kamarasında bir konuşma yaparak, İngiltere'nin Türk-İrak Paktı'na katılacağını ve Irak hükümetine, bu Pakt'ın birinci maddesi gereğince, karşılıklı savunma işbirliği için özel bir anlaşma yapılmasının teklif edildiğini açıklamıştır. Nitekim, bu açıklamasının akabinde İngiltere 4 Nisan 1955'te Bağdat Paktı'na katıldı ve aynı gün Britanya ile Irak arasında yakın işbirliğini sağlayacak olan özel bir Antlaşma imzalandı (Bağcı, 2007: 66; Canatan, 1995: 145; Gönlübol, 1996: 282; Armaoğlu, 1994: 119; Ülman, 1958: 234).

Bu antlaşmaya göre:

"Birleşik Kırallık Hükümeti, Irak Hükümeti'nin aşağıda bildirilen konularla ilgili talebi halinde elinden geleni yapacaktır:

1. Irak'a Yardım yapılması

(i) Ortaklaşa eğitim ve bölgede yapılacak çalışmalarla etkili bir Irak Hava Kuvveti oluşturup, Orta Doğu'da ortak talim ve tatbikatlarla devamlılığının sağlanması; ve

(ii) Bu amaçla kurulacak hava alanları ve zaman zaman ihtiyaç duyulacağı sanılan tesislerin gerekli bakımı, müdafaası ve işletilmesi;

2. Irak Hükümeti'yle, aşağıda belirtilen alanlarda (işbirliğine gidilmesi) :

(i) Hava saldırılarına karşı etkili bir ikaz sistemi kurmak;

(ii) Irak'ın savunması için gerekli araç ve gerecin Irak'ta kullanıma hazır halde bulunmasını sağlamak ve

(iii) Irak kuvvetlerini, ülkelerini savunmak için eğitmek ve gerekli silahlarla donatmak; ve

3. Bu maddenin a ve b maddelerinde öngörülen hususların etkili kılınması için gerekli İngiliz teknik personelinin Irak'ta bulunmasını sağlamak.

Yukarıdaki maddelerden anlaşılacağı gibi, İngiltere bu Antlaşma ile Irak'ın bir kapısından çıkmış diğer bir kapısından tekrar girmiştir (Akşin, 1959: 103).

9. TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİNDE IRAK TÜRKLERİ

Türklerin Irak Topraklarına gelişinden II. Dünya Savaşına kadar olan dönemi çalışmamızın başında incelemeye çalışmıştık. Dolayısıyla bu bölümde Irak Türklerinin durumunu ve ilişkilere etkilerini Krallık döneminden itibaren ele almayı uygun bulduk.

9.1. Irak Krallığı (1932-1958) Döneminde Irak Türkleri

1920-1932 yılları arasında Irak'ın İngiliz Mandası altında bulunduğu dönemde Türkler baskı ve zulüm dolu bir devre yaşamışlardı. 1930 İngiliz-İrak Antlaşmasıyla Manda idaresinin sona ermesi ve Irak'ın 1932'de Milletler Cemiyeti'ne kabul ile bağımsızlığına kavuşmasından sonra da, Irak Türkleri rahat yüzü görmemiş, üstelik baskı ve şiddetin dozu daha da artmıştır.

1920 Geçici Irak Anayasası ile Irak halkının Arap, Türk ve Kürt unsurlarından oluştuğu kabul edilmişti. Anayasa'nın 14. maddesi Türklerin ana dilleri (Türkçe) ile öğretim yapmalarını kabul ettiği halde buna müsaade edilmemişti. Buna mukabil diğer bir azınlık olan Kürtlere, çok az sayıda olmalarına rağmen Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerine dahi geniş haklar verilmiş, eğitim ve öğretimlerini kendi dilleriyle yapmalarına müsaade edilmişti. Bağımsızlıktan sonra, başında millî ruhu körükleyen ve yerel lisanlar kanununun doğru bir şekilde uygulanmasını isteyenlerin bulunduğu 70 kadar Türk öğretmen Arap bölgelerine sürülmüşlerdir. Yine 1932'de "...bütün Türk bölgesinde ve her dereceli okullarda Arapça diliyle tedrisat yapılması..." kabul edildi. Böylece Irak Türkleri bölgesinde alfabe ve birinci sınıf dâhil Arapça tedrisat yapılmaya başlandı ve Türkçe, ancak aile içinde konuşulan bir dil oldu.

Kral I. Faysal, birçok kere Başbakanlık yapmış olan Nuri Said Paşa ve 1933'de kral olan Kral Gazi dönemlerinde Türklere çeşitli baskılar yapılmıştır. Türklere, değil bakanlık, genel müdürlükler dahi verilmezdi. Harbiye'ye girmeleri bir problemdi, hele kurmay olmak, asla mümkün değildi. Türklerin yaşadıkları bölgelere Kürt idareciler, belediyelere Kürt belediye başkanları tayin edildi. Petrol şirketlerine Ermeni, Asuri, Kürtler yerleştirilirken, Türkler buralarda işçi bile olamazlardı. Parayla tutulmuş, birçok yazar ve bilginler Kürt tarihi, Kürt edebiyatı gibi sözde eserler imal ederken, birçok Kürt gençleri de, Londra'ya gönderilerek orada kendilerine Türk düşmanlığı aşılanıyor, döndüklerinde Türklerin başına idareci olarak görevlendiriliyorlardı (İmamzade, 1986: 126; Yakuboğlu, 1976: 18).

Bütün bu baskı ve sindirme politikalarının Irak Türklüğü'nü yok edemediği 1937 Sâdâbad Paketi'nin imzalanması sırasında ortaya çıkmıştır. 8 Temmuz 1937'de Sâdâbad Paketi'ni imza için Türk heyetinin Kerkük'ten geçeceği haberi yıldırım hızıyla bütün kentte, köyde yayıldı. Mütarekeden sonra hiçbir Türk heyeti gelmemiştir. Kerkük'te büyük bir heyecan yaşanıyordu. Nihayet 27 Haziran 1937 günü Tefvîk Rüştü Aras ve Celal Bayar'ın bulunduğu heyet geldi, dükkânlar kapandı, alış-veriş durdu, genç ihtiyar herkes sokaklara döküldü. Irak Hükümeti şaşkın, halkı dağıtmak için çareler aranmakta, atlı polisler toplananları dağıtmaya hazırlanırken, herkeste Türklüğe derin bir bağlılık ifadesi vardı. Heyet, İstasyon Otelinde misafir edildi, halk istasyon çevresinde sabahladı, sabahladı ama o gece birçok kişi tutuklandı, işkence gördü, sürüldü. Türk Heyeti'nin Kerkük'e gelişi acı ve tatlı hatıralarla dolu bir tarih sayfası olarak kaldı. Kimi Türkmenler, çocuğunun yaşını, kimisi evlenme tarihini, kimisi evinin yapılışını ona göre hesapladı. Türk heyetiyle birlikte Kerkük'e gelen ve Türklerin tezahüratını gören Nuri Said Paşa, Bağdat'a dönüşte verdiği raporda, geçmişte Abbasiler'in Türklerin nüfuzu altına girdiği gibi, Türklerin Irak'ı ele geçirebileceklerini dolayısıyla daima baskı

altında tutulmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu tarihten sonra, Türkiye'den gelen hiçbir Türk heyeti Kerkük'e sokulmamıştı. Bu arada da yüzlerce Türk aydını Kerkük'ten Irak'ın güneyine sürülmüş, Türk gazetelerinin Irak'a sokulması yasaklanmıştı. Bu dönemde Hatay meselesini yanlış değerlendiren ve Türkiye'nin Irak'taki Türkler üzerinde ayrılıkçı bir politika izleyebileceği yanılgısına kapılan Irak, Türkmen politikasını daha da acımasız hale getirmiştir (Koçsoy, 1991: 128; Hürmüzlü, 2003: 44).

12 Temmuz 1946 tarihinde Irak polisi, Kerkük'ün Gavurbağı denilen bahçelerinde miting yapan ve bu mevkide aileleri ve çocuklarıyla birlikte toplanan Irak Petrol Şirketi işçileri üzerine ateş açmak suretiyle, bir çok ölü ve yaralı bırakarak çekildi. Kerkük'te yayılan infial ve kızgınlık üzerine, Irak hükümeti bir tahkikat komisyonu kurarak, işten çıkarılan işçilerin tekrar işlerine dönmelerini kararlaştırdı ve olaylara sebep olanlardan bir kısmını tutukladı. Ancak tutuklanan polislerin hepsi düzmece bazı yargılamalardan sonra serbest bırakıldı.

1950 yılında Irak hükümeti Kerkük ve öteki Türkmen bölgelerindeki eğitim müdürlüklerine gönderdiği genelgede, Türkçe tedrisatın durdurulması ve Türkçe ders açıklamalarının azaltılmasını istemişti. Bölgedeki kültürel tesislerin sindirilmesi çabaları içinde, 1954 yılında Tuzhurmatu'da Türkçe kitap ve dergilerin dağıtımını sağlayan kitabevi yakıldı. 1957 yılında nüfus sayımı yapılmadan hükümet çevreleri Kerkük, Erbil ve diğer Türkmen bölgelerinde, Türkmen mevcudiyetini ve dürüst bir sayım isteyenleri sindirmek için bazı tutuklamalar yapıldı. Genellikle Türkmenlerin oturdukları kahveler gözetim altına alınarak, Türkmen aileler korkutuldu ve nüfus sonuçları çarpıtıldı (Koçsoy, 1991:130; Hürmüzlü, 2003: 44).

9.2. Bağdat Paktı Döneminde Irak Türkleri

Bağdat Paktı'nın imzalanacağı duyulduğunda, buna en fazla sevinen Irak Türkleri olmuştur. 1954 yılında Tevfik İleri başkanlığında bir Türk heyeti Bağdat'ı ziyaret etmişti. Program gereği heyet Kerkük'e de uğrayacaktı. Tanınmış Türk aydınları emniyetçe bir gün önceden tezahürat yapmamaları hususunda uyarıldı. Fakat Türk heyeti Kerkük'e vardığında büyük bir tezahüratla karşılaştı. Ertesi gün heyet Kerkük Lisesi'ni ziyaret etti. Ancak Irak'ın Türkiye'ye ihtiyacı vardı. Türklere baskı yapılmadı, sadece baskı ertelenmişti. 24 Şubat 1955 tarihli Bağdat Paktı'nı imza için Türkiye Başbakanı Adnan Menderes Irak'a geldiğinde Kerkük'ü de ziyaret etmek istemiş, ancak Kerkük'ün Kürt olan Valisi Reşid Necib tarafından büyük tedbirler içerisinde ve Türklerin sevgi tezahüratları polis kuvvetleri tarafından dağıtıldıktan sonra bazı yerleri görmesine müsaade edilmiştir. Bu hadise o zaman Menderes'i üzmüş fakat Türkiye'ye döndükten sonra bu konuyla ilgili herhangi bir girişimde bulunmamıştır (Koçsoy, 1991: 128).

Tarihî ve kültürel bağlarla bağlı olduğumuz dost ve kardeş Irak'la Bağdat Paktı ile dostluğumuz ve kardeşliğimiz artıyor ve bu suretle siyasi yönden de kendilerine bağlanıyorduk. Türk Milleti başta Nuri Said olmak üzere Irak büyüklerini kendine has misafirperverlik gösteriyor, Türk üniversiteleri kucağını Iraklı öğrencilere açıyordu. Türkiye'nin bu samimi yaklaşımına karşılık Irak, bir milyondan çok soydaşımız üzerindeki baskıyı artırıyordu.

Nuri Saîd, Irak-Ürdün Federasyonu Başbakanıyken Irak Başbakanı Ahmet Muhtar Baban (Kürt), İçişleri Bakanı yine Kürt ve Kürtçü Said Kazzaz idi. Bunlar kendileri gibi bir Kürt olan Reşit Necip adındaki bir Türk düşmanını Kerkük'e vali olarak tayin etmişlerdi. Reşit Necip ilk olarak Kerkük'ün Türk asıllı belediye başkanını değiştirmiş, yerine Fazıl Talabani adında bir Kürdü tayin etmişti. Kürt vali ile Kürt

belediye başkanı, Kerkük'te, Türkler zamanından kalan ne kadar tarihî eser varsa, hepsini tahrip ve yok etmişlerdi. Bununla da yetinmeyerek Türk memur ve öğretmenleri Türk bölgelerinden uzaklaştırmışlar, yerlerine Kürtleri getirmişlerdi. Yıllardan beri Kürtleştiremedikleri Kerkük'ün etrafına gecekondu yapıtırmak suretiyle işsiz güçsüz Kürtleri buralara yerleştirmişler ve bunlara petrol şirketinde iş vermişlerdir.

Türk diplomatları, Kerkük şehri hariç, Irak'ın her bölgesinde serbestçe dolaşabilirlerdi. Türk gazetecilerine, sporcularına, ses sanatkârlarına ise Kerkük'ün kapısı kapalı idi. Sait Kazzaz Merhum Lütfü Kırdar'ın, Kerkük'te bulunan babasının mezarını ziyaret etmesine zorlukla izin vermişti. Nuri Said'in arzu ve ricası üzerine Irak'a gönderilen merhum Mesut Cemil ve Cevdet Çağla gibî musikişinaslarımızın Türk bölgelerindeki sanatkârlarla temasları yasaklanmıştı. Nuri Said'in bu politikaları karşısında, Türkiye ciddi bir tepki göstermemiştir. Bağdat'taki Türk Elçilik erkânından bir basın ateşesinin, Türkiye'de bir magazin dergisinde yazdığı yazıda, «Irak Türklerinin mevcudunu on bin olarak» göstermesi, mevcut gerçeklere uymadığı gibi Türkmenleri yaralayan bir ifade olmuştur.

Bağdat Pakti'nin imzasından sonra Türklere yapılan baskılar artmış, bu arada Kürtler büyük serbestlik içinde, Komünist Parti etrafında teşkilâtlanmışlardır. Amerika'nın Kürtlere karşı olan himayekâr tutumlarının da etkisiyle Kürtlerin en çok şımarıldığı devir Bağdat Pakti dönemi olmuştur. Bağdat Paktiyle Nuri Said, Türkiye gibi kuvvetli bir devleti kazanmakla Arapları tehdit ediyor ve böylece Arap milletini Türkiye ve Türklük aleyhine kışkırtıyordu (Yakuboğlu, 1976: 18) .

9.3. General Kasım Döneminde Türkmenlerin Genel Durumu

14 Temmuz 1958 tarihinde yapılan darbeden sonra, Irak'ta cumhuriyet kurulmuş ve bundan ümitlenen Türkmenler, artık bütün vatandaşların eşit olarak temel hak ve hürriyetlerini kullanacak bir konuma geleceklerin beklemişlerdi. Darbeden iki hafta sonra bir Türkmen heyeti, yeni yönetimi kutlamak üzere Bağdat'a gitti. Bu heyete Kerkük Erbil, Musul, Telafer, Tuzhurmatu, Kifri ve öteki Türkmen ilçe ve kasabalarından gelen bir çok Türkmen vatandaşı katıldı. Darbenin lideri Başbakan Abdulkerim Kasım, heyeti karşılayarak bakanlığın büyük salonunda bir konuşma yaptı ve Irak'taki bütün milletlerin kardeşçe yaşamalarından bahisle, Türkmenlerin de artık temel hak ve hürriyetlerine kavuşacaklarının müjdesini verdi. Bu sözler üzerine büyük bir özgürlük ümidine kapılan Türkler da sonra büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar. Nitekim bu yönetim sırasında Irak Türkleri için gerçek bir facia olarak hep akıllarda tutulan Kerkük Katliamı meydana geldi. Ancak, Kasım Dönemi'nde Irak Türkleri için yaşanan tek facia bu katliamdan ibaret değildi. Bu dönemde Türklerin iskân ettiği bölgeler yasak bölge ilân edilmiş ve burada yaşayan Türklere çeşitli açılardan ambargolar uygulanmıştır. Bunu takiben, katliamdan sorumlu görülerek idama mahkûm edilen komünistlerin pek çoğunun cezası infaz edilmemiştir (Hürmüzlü, 2003: 45; İmamzade, 1986: 127).

General Kasım ihtilâlinin birinci yıl dönümünde Türklere karşı düzenlenen Katliam öncesi, rejimin kollayıcılığı altında birtakım ön hazırlıklar yapıldı. Kerkük Belediye Başkanlığı'na Moskova'da eğitim görmüş azılı bir komünist olan Mâruf Berezeni getirildi. Bunu takiben yönetim kadrolarında da komünistler lehine önemli değişiklikler oldu. Katliam öncesinde Müslüman Türk aydınlarından oluşan birkaç bin kişi tutuklanarak tecrid kamplarına, gönderildi. Kerkük'te çıkan mahallî gazeteler, İslâmiyet aleyhtarı ve komünizm propagandası yapan birer yayın organı hüviyetine büründüler. Türklere yönelik saldırılar artınca, İkinci Fırka Komutanı sokağa çıkma

yasağı ilân etti. Fakat saldırganlar serbest dolaşmaktaydılar. Diğer taraftan, güvenlik kuvvetleri olayları bahane ederek önemli buldukları Türkleri sırayla tutukluyorlardı. Bunlardan birçoğu işkencelerle şehit edildi. Saldırganlar sokaklarda «Kahrolsun Türkler» diyerek dolaşıyor evleri ve dükkânlar yağmalıyorlardı. Bu olaylar üç gün sürdü. O sırada başta Moskova Radyosu olmak üzere komünist blok olaylarda Türkleri haksız göstermek için büyük bir propagandaya başladılar. Irak yetkilileri ise, buna karşılık susmayı yeğliyorlardı. Bu arada Türkiye de meseleyi suskunlukla izlemekle yetiniyor gibi gözüküyordu (İmamzade, 1986: 127).

Bu arada özel olarak Kerkük'te Türkmenleri kışkırtmak için türlü çabalar gösterilmeye ve çok sinsi bir politika uygulanmaya başlanmıştı. Türkmen kahve ve kıraathanelerine saldırıların ardı arkası kesilmiyor ve Türkmen aydınları taciz ediliyordu. Mustafa Barzani'nin ziyareti esnasında yaşanan üzücü olaylar, 1 Şubat 1959 da Bağdat Radyosu Türkmence Bölümü'nün açılışı, Türkmen bayan spikerin "Burası Bağdat Radyosu Türkmence Bölümü" anonsunun yüz binlerce Türkmen'in coşkulu tezahüratı, ve öğrenci birlikleri seçimlerinde Türkmenlerin bütün sandalyeleri kazanarak komünist yayılcılığının önüne bir set çekilmesi, arkasından Öğretmenler Sendikası seçimlerinde Bütün Irak vilayetlerinde Komünistlerin listeleri kazanmışken, Kerkük'te Türkmenlerin kazanması, hükümet çevrelerini telaşlandırdı. Bu arada Türkmenlere karşı düzenlenen entrikaların ardı arkası kesilmiyordu. Kerkük'te etnik yapının değiştirilmesi umidini güden güçler, Bağdat'taki merkezi idareye türlü itham ve isnatlar ulaştırmaya devam ediyordu. Bu bağlamda sözde ruhsatsız silahları aramak üzere Türkmenlerin ileri gelenlerinin evlerine baskınlar düzenleniyordu (Hürmüzlü, 2003: 45).

Kasım döneminde yapılan geçici anayasaya göre; Irak halkı, Arap ve Kürt unsurlarından oluşuyordu. Bu iki unsurun dışında kalan bir milyon Türk «azınlık» olarak nitelenmekteydi. Kasım, ilk olarak ihtilâlin liderlerinden Arap milliyetçisi Abdüssalâm Arif'i ve arkadaşlarını tasfiye etti. binlerce Arap milliyetçisini tutukladıktan sonra diktatörlüğünü ilân etti. Devletin idaresi Kasım'ı destekleyen Komünistlerle Kürtlerin eline geçmişti. Irak ordusundaki Milliyetçi Arap subayları emekliye sevk edilirken, Kürt ve komünist subaylar kilit noktalara yerleştiriliyordu. Irak kabinesinin üyeleri, Kürtlerden ve komünistlerden oluşuyordu. Sanki ihtilâl Kürtler için yapılmıştı. Rusya'dan Irak'a dönmesine izin verilen «Molla Mustafa Barzanî» ve adamları mutantan bir merasimle karşılanarak, Bağdat'taki Nuri Said'e ait kasra yerleştirilmişlerdi. Kısa zamanda Barzanî devlet yönetiminde ikinci adam olmuştu. Barışsever, ileri gençlik ve silâhlı halk mukavemet teşkilâtı, adlarındaki komünist teşekküllerinin bağlı olduğu «El Meclisi Vatanî» adındaki kurulun üyelerini Komünist Araplarla Kürtler teşkil ediyordu. Yüksek Komünist Şûrası diye adlandırılan bu kurulda; Avukat, hâkim, Kürtçe gazete sahibi, Kürt tarihçisi, Kürt şairi, Kerkük belediye başkanı (aynı zamanda Kerkük katliâmı tertipçisi olan Maruf Berezeneci adındaki komünist Kürt, uzun yıllar Rusya' da yetiştirildikten sonra Kasım tarafından, Irak'a davet edilerek, Kerkük belediye başkanlığına getirilmişti.) gibi çeşitli mesleklerden Kürt üyeler bulunuyordu (Yakuboğlu, 1976: 22).

Barzani'nin dönüşü Kürtleri yüreklendirip azdırdı. Bağdat'ın da göz yumması, hatta teşvikiyle, Kerkük Türklerine karşı Kürt ve komünist saldırıları başladı. İhtilâlden hemen sonra Kerkük'teki 2. Tümen Komutanlığına atanan General Nazım Tabakçalı, Kürt azgınlığına karşı General Kasım'ı üst üste uyardı. Önlem alınmazsa, "*Kürtler, çoğunluğu Türklerden oluşan Kerkük'ü ileride Kürdistan bölgesine katacaklardır!*" diye yazdı. Fakat bu uyarılar Bağdat'ta dikkate alınmadı. Komünistlerle işbirliği yapan Kürtlerin Türklere karşı saldırıları devam etti. Kerkük'ün Türk halkına karşı, "*Buraları terk edin gidin, Kerkük Kürtlerindir*" diye sloganlar atarak sokaklarda dolaşan silahlı

Kürtler, olayları gittikçe büyüttüler. Kürtlerle Türkler arasında çarpışmalar baş gösterdi. Kerkük'te bazı Türklerin evlerine silahlı baskınlar düzenlendi, aramalar yapıldı. Birçok Türk aydını kara listelere geçirildi ve Kasım'a başvurularak, listelerde adları bulunanların ortadan kaldırılması istendi. General Nazım Tabakçalı'nın gayretleri sayesinde ki bu Türk aydınlarının hayatları kurtarıldı (Şimşir, 2004: 128).

9.3.1. Kerkük Katliamı (14 Temmuz 1959)

1959 yılının mart ayı ortalarında Kasım'ın tasvibi ve meclisin kararıyla, Musul'da kendi deyimleriyle gericileri (Milliyetçileri) tel'in için bir miting düzenlendi. Irak'ın muhtelif bölgelerinden toplanmış binlerce komünist başlarında liderleri Suriyeli komünist Kâmil el Kazancı olduğu halde birkaç trenle Musul'a hareket ettiler. Ancak Musul istasyonunda karşılarında, şehrin Garnizon Komutanı Abdülvahab Şevvaf'ı buldular. Komutan bu komünist güruhunun şehre girmelerini yasakladı; emrine itaat etmeyen, Kazancı'yı kurşunla yere serdi. Haber kısa zamanda Kasım'a iletildi

Hemen onun emriyle Musul garnizonu hava kuvvetleri tarafından bombalandı. Diğer yandan Barzanî'nin silâhlı adamları da halka saldırmaya başladılar. Albay Şevvaf'ın vurularak öldürülmesinden sonra Komünistler Musul şehrine tamamıyla hâkim oldular. Çoluk çocuk, ihtiyar, kadın demeden önlere gelen herkesi öldürdüler veya diri diri mezarlara gömdüler. Kur'an-ı Kerim ayaklar altında çiğneniyordu. Bu katliâm dört gün sürdü. Komünistlerin başarı olarak niteledikleri bu vahşet numunesi katliâm, dünyadaki bütün yoldaşları sevince boğmuştu. Musul isyanına iştirak eden subaylar teker teker tutuklanarak idam edildi.

Irak halkı, korku ve baskının etkisiyle Kasım'a bağlılık telgrafları çekiyorlardı. Barzanî de bir o kadar tebrik telgrafları almıştı. Buna karşılık, asil bir milletin evlâtları olan Irak Türkleri ve özellikle Kerküklüler, Müslüman Arap kandaşlarına reva görülen bu insanlık dışı hareketleri asla tasvip etmiyorlardı. Çok mânâlı bir sükûtun içindeydiler. Komünistler ve Barzanî için de çok güzel bir fırsattı. Katliâm sırası Kerkük'e gelmişti.

Kerkük, Irak Türklerinin merkezi idi. Barzanî emrinde kurulacak Kürt devleti için en büyük engel bunlardı. Bir yıl önce Kerkük'ü ziyaret eden Barzanî, burada bir saat bile kalamamış, polis ve asker himâyesi altında şehri terke mecbur kalmıştı. Barzani Kerkük Türklerini imha zamanının geldiğini düşünüyordu. İşte bu ruh haleti içersinde komünistler, Kürtlerle baş başa vererek, katliâm plânını hazırladılar. Bu plâna göre öteden beri Türkleri koruyan Kerkük ikinci tümen komutanı Nazım Tabakçalı'yı bertaraf etmek gerekiyordu. Bu asil general Musul isyanında parmağı vardır diye tevkif, sonradan da idam edildi. Tümen komutanlığına komünist general, Davut El-Cenabî atandı; Belediye başkanlığına yıllarca Moskova'da kalmış ve yetiştirilmiş komünist Kürt Maruf Berezenci getirildi. Bunlar kendileri gibi birer komünist olan Kürt Cebbar Piruzhan, Nuri Molla Veli, Ermeni Ojin gibi kimselerle işbirliği yaparak, tümendeki Milliyetçi Arap subaylarını başka yerlere tayin ettirerek, yerlerine komünist Kürt subaylarını getirdiler, aynı atamaları emniyet teşkilâtında da yaptırıldılar. İleri Gençlik, Barış Severler, Devrimci Öğretmenler ve Halk Mukavemet Teşkilâtı gibi komünist kuruluşlarını silâhlandırıdılar, üç binden fazla Türk aydınına Turancılık isnadıyla tutukladılar. Nihayet Irak ihtilâlinin yıl dönümü olan 14 Temmuz 1959 günü komünistler ellerinde, silâh ve iplerle şehirde nümayişler yaparak faşistleri, Turancıları, gericileri tel'in ettiler. Bunlardan bir grup, «Aslan Yuvası adındaki gazinoda oturmakta olan Türklere hücum ederek bu gazinonun sahibi Osman Hıdır adındaki genci bir kurşunla şehit ettiler. Osman'a atılan bu kurşun bir kıvılcım niteliğinde idi. Arkasından

Tümen Komutanlığı tarafından dışarı çıkma yasağı ilân edildi, ancak bu yasak sadece Türkler içindi. Komünist subaylar ve polisler evlere hücum ederek önlerine geleni kurşunladılar ve daha önceden tespit ettikleri aydınları evlerinden alıp kışlaya götürerek süngülerle, dipçiklerle şehit ettiler ve bir kısmını da askerî araçlara bağlayarak caddelerde sürüklemek suretiyle öldürdüler. Bazılarını da diri diri mezara gömdüler. Bu vahşet numunesi katliâm, üç gün üç gece devam etti, ölenlerin yanında çıldıran insanların ve çocuğunu düşüren hâmile kadınların haddi hesabı yoktu (Yakuboğlu, 1976: 28; Hürmüzlü, 2003: 45).

Katliâmı yapanlar amaçlarına ulaşmışlar, arkalarında 25 şehit ve resmî kaynaklara göre 130 yaralı bırakmışlardı. Irak sıkıyönetim kumandanlığı 20 Temmuzda bir bildiri yayımlayarak, hükümetin Kerkük olaylarından çok üzüntü duyduğunu, Kerkük'e bir soruşturma heyeti gönderileceğini ve suçluların ağır biçimde cezalandırılacağını açıkladı. General Kasım, 29 Temmuz 1959 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyerek, gazetecilere Kerkük katliâmından kalan toplu mezarların, cesetleri toplu olarak çukurlara yuvarlayan dozerlerin ve II. Tümen Komutanlığı'nın bitişiğinde elektrik direklerinde çürümeye terk edilen cesetlerin fotoğraflarını göstererek, bunların Barbarların ve Hülagu'nun yaptıklarından geri kalmadığını söyledi. Kasım şöyle devam etti: "*İnanın zamanında ne Hülagu bu vahşeti yaptı, ne de Siyonistler. Sorarım size, bunu yapanların demokratik örgütler olduklarını iddia etmeleri ne kadar gerçekçidir?*" Kasım, gerçekten masum ve şoka uğramış olarak vasıflandırdığı Türkmen vatandaşlara başsağlığı dileyerek, bu cinayetlerden sorumlu kişilerden hesap sorulacağı sözünü verdi. Kasım bu konuşmasından bir kaç gün sonra, Bağdat Radyosu'nun yeni bir stüdyosunun açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmada, açılan bu yeni stüdyoya, son zamanlarda çok mağduriyete uğramış olan Türkmenlere destek anlamında "Türkmen Stüdyosu" adının verilmesini istedi. Ayrıca Abdülkerim Kasım, Askerî Harekât Müdürü Kurmay Tuğgeneral Abdurrahman Abdulsettar başkanlığında bir tahkikat komisyonu kurdurdu.

Bir müddet sonra Kasım 7 Ekim 1959 tarihinde uğradığı suikastın akabinde, bu tutumunu değiştirerek, komünist ve partilileri temize çıkarmaya çalışarak el-Selam Hastanesinde yaptığı basın toplantısında bunları aklamaya ve Kerkük olaylarından, Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Baasçıları sorumlu tutmaya başladı. Daha sonra cinayetin sorumlularından çoğu, askerî sıkıyönetim mahkemeleri önüne çıkarıldı. Bir çoğunun cinayetlere katıldıkları sabit oldu ve 28 kişi idam, kendilerine yardım ve yataklık eden bir çoğu da, bir kaç yıllık hapis cezasına çarptırıldılar. Ancak bu hükümler uygulanmadan bekletildi. 1963 yılında Baasçıların ilk darbesi olunca, bunlar hakkında verilen idam cezalarını infaz ettiler. Zaten 1963 Baas darbesinin ilk günlerinde, 11 Şubat tarihinde de General Davut Cenabi de idam edildi (Şimşir, 2004: 134; Hürmüzlü, 2003: 45).

9.3.2. Kerkük Katliâmının Yankıları

Savunmasız insanlara karşı reva görülen bu nâmertçe ve hunharca katliâm karşısında, başta Rusya olmak üzere komünist blokuna mensup devletlerin radyoları bayram yapıyor ve kabahati da Irak Türklerine ve Türkiye'ye yüklüyorlardı. Hür dünya radyoları ise insanlık tarihine kara bir leke olarak geçecek olan bu vahşiyane hareketi tel'in etmekten geri kalmıyordu.

Türkiye ise katliâm haberleri karşısında Türkmenlerin beklediği tepkiyi vermiyordu. Katliâmından birkaç gün sonra Türk radyolarından verilen bir haber ise

şöyle idi: “Kerkük'te vuku bulan olaylarda İngiliz kolonisinin bir zarar görmediği bildirilmektedir»

Türk hükümetinin, olayları sadece izleyen tutumuyla birlikte fedakâr Türk basını kendisine düşen tarihî görevini hakkiyle yerine getirmeye çalışmıştır. Milliyet gazetesi yazarlarından Turhan Aytul, büyük bir feragatle Irak'a gitmiş olayları yerinde incelemiş, görgü şahitlerinin seslerini banda almış, ancak Türkiye'ye dönmek üzere Bağdat hava alanına geldiği sırada, Bağdat'taki Türk Elçiliğinin direktifi sonucunda, Irak makamları tarafından tutuklanarak elindeki bantlar alındıktan sonra hudut dışı edilmişti. Türkiye'nin bu ilgisizliği, Irak Türklerinin serzenişlerine sebep oluyordu. Türkmenlerin duygularını anlatması bakımından şu söz önemlidir. «Bizi öldüren düşman kurşunu değil ve fakat Türkiye'nin sükûttur» (Yakuboğlu, 1976: 36).

Kerkük katliamı haberleri 19 Temmuz günü Türk basınında geniş yer almaya başladı. O akşam Dışişleri Bakanı Zorlu İsviçre'den Ankara'ya döndü. Geç saatlere kadar katliam hakkında bilgi aldı ve gelen haberleri değerlendirdi. Kerkük olayları hakkında bilgi vermek üzere Ankara'ya çağrılan Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Fuat Bayramoğlu da Zorlu ile görüştü ve bakana bilgi sundu. Gerekli talimatı aldıktan sonra Bağdat'a dönen büyükelçi Türk Hükümetinin Irak'tan istekleri ile birlikte başbakan Adnan Menderes'in bir mesajını da General Kasım'a götürdü.

21-22 Temmuz günleri hem Ankara'da, hem Bağdat'ta girişimler yapıldı. Dışişleri Bakanı Zorlu, 21 Temmuz günü Irak'ın Ankara Büyükelçisi Talip Muchtak'ı bakanlığa çağırdı. Kerkük katliamından dolayı Türk Hükümetinin ve Türk milletinin duyduğu derin üzüntüyü dile getirerek, Irak'taki soydaşlarımız için can ve mal güvencesi istedi. Bir gün sonra Bağdat Büyükelçimiz Bayramoğlu da Irak Dışişleri Bakanı Haşim Cevat'a çıkarak Kerkük katliamı hakkında girişimde bulundu. Büyükelçi Bayramoğlu, Türkiye'nin, olaylardan duyduğu kaygıyı dile getirdi ve Irak'taki soydaşlarımızın can ve mal güvenliği hakkında Irak Hükümetinin ne gibi önlemler aldığını sordu. Irak Dışişleri Bakanı, bu olaylardan üzüntü duyduğunu, bu olayın Türkiye-İrak ilişkilerini bozmaması gerektiğini söyledi. Irak Hükümetinin ülkedeki çeşitli unsurlar arasında ayırım gözetmediğini, bu gibi olayların bir daha tekrarlanmayacağını bildirdi. Bu girişimlerin ardından, 25 Temmuz 1959 günü Türk Dışişleri Bakanlığı kamuoyuna bir açıklamada bulundu. Açıklamada, Kerkük'te bazı üzücü olayların meydana gelmesi üzerine otuza yakın Irak vatandaşı Türk'ün öldüğü belirtildi. Türk Hükümetinin, Bağdat Büyükelçiliği kanalıyla Irak Dışişleri Bakanlığı katında girişimde bulunduğu, Ankara'daki Irak Büyükelçisinin de Dışişleri Bakanı Zorlu tarafından kabul edildiği ve Irak Hükümetinin bu gibi olayların tekrarlanmayacağına dair güvence verdiği duyuruldu.

Kanlı olaylardan altı ay kadar sonra, 6 Ocak 1960 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Grubu tarafından hazırlanan bir raporda katliam özetle şöyle değerlendirildi: *"Olayları solcu Kürtler çıkardı. 70 Türk evi yağma edildi, dükkânlar yakıldı, soydaşlarımız feci şekilde öldürüldü. Olaylar komünistler tarafından tahrik edildi. Irak Hükümeti olaylara sert tepki gösterdi. Üzüntülerini açıkladı. 260 kişi tutuklandı. Yaklaşık 10 kişi idam, ömür boyu hapis gibi cezalara çarptırıldı. Türk Hükümeti büyük üzüntü duydu ve girişimde bulundu. Soydaşlarımızın can ve mal güvenliği için Irak Hükümetinin ne gibi tedbirler aldığını sordu. Irak Dışişleri Bakanı Haşim Cevat, bu girişimimizi anlayışla karşıladı, üzüntü bildirdi, suçluların cezalandırılacağını söyledi ve Kerkük olaylarının Türkiye ile Irak'ın arasını açmamasını istedi. Komünistler olayları çarpıtma yoluna saptılar. Olayları Türklerin kıskırttığını ileri sürdüler. Oysa olayların komünistlerce tahrik edildiği sabit olmuştur.*

9.3.3. Katliamdan Sonra Türkiye ve Türkmenler

1960 yılında Türk Dışişleri Bakanlığı harekete geçti. Irak'ta Kürtçe eğitime izin verilirse, Türkçe eğitime de izin verilmesi gerekeceği üzerinde durmaya başladı. Dışişleri Bakanlığında, dış Türklerden de sorumlu olan Beşinci Daire Genel Müdürlüğü, 3 Şubat 1961 tarihinde Bakanlık Makamına bir müzekkere sundu. Özetle şu görüşleri dile getirdi: *"Irak'ta Arapçanın yanında Kürtçe öğretime de başlanacağı anlaşılıyor. Araplardan ve Kürtlerden sonra Irak'ta önemli bir yer tutan Türk azınlığı ise Türkçe öğrenim ve yayın hakkından mahrumdur. Kürt azınlığa tanınan hakların Türk azınlığa da tanınması için Irak Hükümeti katında gerekli girişimlerde bulunmak için şimdiden prensip kararı alınması yüksek tensiplerine arz olunur."* Dışişleri Bakanlığı, bu konuda Bağdat Büyükelçiliği'nin de görüşünü sordu. 10 Şubat 1961 günü Bağdat Büyükelçiliği'ne çekilen telgrafta, *"Irak'taki Türk topluluğuna da Kürtlere tanınan haklara benzer haklar sağlanması için Irak Hükümeti katında girişimlerde bulunmayı düşünüyoruz. Bu konuda görüşünüz nedir?"* deniyordu. Bu arada 14 Temmuz 1958 darbesi üzerine Sovyetler Birliği'nden Irak'a dönmüş olan Molla Mustafa Barzani, 1961 yazında ayaklandı. 1975 yılında Barzani'nin yenilerek İran'a kaçmasına kadar süren bu ayaklanma ve okullarda Kürtçenin okutulmasını protesto eden Türkmen öğrencilerden ikisinin öldürülmesi Kerkük'teki havayı iyice gerdi. Ayrıca General Kasım'ın tutumu, Kerkük Türkleri üzerindeki baskıları daha da artırdı.

Bu sırada T.C. Bağdat Büyükelçiliği Ankara'ya 26 Haziran 1961'de şunları rapor ediyordu: *"Güvenilir bir Iraklı kaynak şu bilgileri verdi: General Kasım, tamamıyla Irak'taki Türk unsurunun aleyhindedir ve Kerkük katliamı bizzat Kasım tarafından düzenlenmiştir. Katliamın bir kısmı ordu mensupları tarafından yapılmıştır. Kerkük Türklerinin hayatları hep tehlikededir. Bağdat'ta halen 10 bin kadar Iraklı Türk vardır, ama bunlar baskı ve kontrol altında tutulduklarından Türkiye Büyükelçiliği'yle temastan çekinmektedirler. Türkmen Kulübü General Kasım'a yaranmak isteyenler tarafından kurulmuştur. Kulübün başkanı Dr. Merdan Ali, General Kasım'ın emriyle hareket etmekte ve Irak'ta bir Türk azınlığı bulunmadığı propagandasını yaymaktadır. Bağdat Radyosu'nun Türkçe yayını Türk kültüründen mahrum ehliyetsiz kişilerin eline bırakılmıştır."*

19 Temmuz 1962: Dışişleri Bakanlığı Beşinci Daire Genel Müdürü, Bakanlık Makamına şu servis notunu sundu: *"Iraklı bir soydaşımızdan şu bilgiler alındı: Irak'ta Türkleri eritmek için büyük çaba harcanıyor; Türkler haksız yere tutuklanıyor, Kerkük mutasarrıfı Türkler aleyhinde çalışıyor, polis müdürü açıkça Kürtleri koruyor, eğitimde durum Türkler aleyhine dönüyor; Irak Komünist Partisi Türkler aleyhinde bildiri yayımladı. Kerküklü Türklerin Türkiye'yi ziyaretleri kısıtlanıyor, Barzani isyanı bastırılmıyor, ABD ve Almanya Kürt davasını benimsiyor."*

Kerkük Türkleri diken üstündeydi. General Kasım ve yerli makamlar Kürtleri koruyup kayırıyordu. Türkler ise baskı altındaydı ve baskılar gittikçe artıyordu. Eğitimde durum Türkler aleyhinde geliyordu. Türkiye'nin girişimleri, General Kasım'ın politikası yüzünden etkisiz kalıyordu. Bu durum dört buçuk yıl kadar sürdü (Şimşir, 2004: 128).

Abdülkerim Kasım'ı çok zor bir duruma düşüren Musul ve Kerkük katliamı ve dış dünyanın baskıları sonucu katliamı yapanlara karşı intikam hissi uyanmış, ilk önceleri Kerkük'te, onu takiben Musul'da, gizli eller komünistleri öldürülmeye başlanmış ve failleri bir türlü tespit edilememişti. Bu intikam hareketleri kısa bir zamanda Irak'ın bütün bölgelerine yayılmıştı. Bununla beraber Kasım, komünistlerle olan ilişkilerini tedricî bir şekilde kesmeye başladı. Musul ve Kerkük katliamlarını tertip

edenlerden bir kısmını askeri mahkemelere sevk etti. Fakat mahkemelerce verilen idam kararlarını infazdan çekiniyordu. Diğer yandan kuzeyde müstakil Kürt devletinin kurulmasını geciktirdiği için Barzanî'nin de itimadını kaybetmişti, nitekim Barzanî isyan bayrağını çekmişti. Kasım, bu durum karşısında öteden beri Barzanî'ye düşman olan bir kısım Kürt aşiret reislerini Bağdat'a davet ederek onlara çok miktarda para ve silâh vermek suretiyle, Barzanî'nin üzerine saldırttı. Bu hareketleriyle Kasım bir taraftan komünistlerin, diğer yandan da Barzanî'nin desteğinden mahrum kaldı. Nitekim kısa bir müddet sonra «Mübarek 14 Ramazan ihtilâli» diye adlandırılan 8 Şubat 1963 tarihli ihtilâl oldu. Bu suretle Kasım devrilerek kısa bir muhakemeden sonra idam edildi (Yakuboğlu, 1976: 37).

9.4. Arif Kardeşler Döneminde Irak Türkleri (1963-1968)

Abdüssalâm Arif, Kasım'ın 8 Şubat 1963'te devrilmesiyle Irak Reisiscumhuru olmuştu. Yeni idare kelimenin tam anlamıyla komünist düşmanıydı, nitekim idareyi ele alır almaz ilk iş olarak bütün komünist liderlerinin bir çoğunu kurşuna dizmek suretiyle idam ettirdi. Diğerlerini de çok ağır cezalara çarptırdı. İntikam çok ağır olmuştu. Komünist ve Demokrat Kürdistan Partilerinin müştereken tertipledikleri Musul ve Kerkük katliâmları faillerinin idamları da bu arada infaz edilmişti. Kerkük Türk katliâmının failleri 23 Haziran 1963 günü sabah erkenden halkın huzurunda asılmışlardı. İhtilâl hükümetinin bu âdilâne hareketi, Irak Türklerini fazlasıyla mütehasis etmiş, kader birliği yapmış olan Arap-Türk unsurlarını daha da çok birbirine yakınlaştırmıştı. Gerçekten Irak Türklerinin yaraları biraz da olsa sarılmıştı (Yakuboğlu, 1976: 39).

General Kasım devrilince Türkiye hemen harekete geçti. Türk Hükümeti, Irak'taki yeni rejimi resmen tanıırken Bağdat'a iki kanaldan şu mesajı ilettiler: *"Yeni Irak ihtilâl rejimini tanıyoruz. Irak'la dostluğa önem veriyoruz. Ancak Kasım rejiminde sıkıntılar yaşadık. Şimdi yeni rejimden memnunuz. Yeni dönemde dostluk ve kardeşliği geliştirmek istiyoruz. Devrik rejimde Irak Türkleri, Kürtlerden daha aşağı muamele gördü ve ezildiler. Bundan böyle bu ayrımcılığa son verilmesini bekliyoruz."*

General Kasım'ın devrildiği tarihte Türkiye'de Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü Başbakan ve Feridun Cemal Erkin Dışişleri Bakanı idi. Dışişleri Bakanı Erkin, 11 Şubat 1963 günü Bağdat Büyükelçisi Seyfettin Turagay'a telgrafla şu talimatı verdi: *"...Irak Sefirini yarım saat kadar sonra kabul ederek kendisi ile aşağıdaki esaslar dairesinde konuşacağım: Türkiye'nin Irak ile dostane münasebetler idamesine ne derece ehemmiyet verdiği, milletimizin kardeş Irak milletine karşı olan, çeşitli sebeplerden mütevellit, samimi duyguları, fakat buna mukabil Kasım rejiminin anlaşılması güç tutumu yüzünden vuku bulan makus inkişaf malumunuzdur. Şimdi bütün bu sıkıntılı hatıraların geride kalmış ve Irak milletinin menfaatlerine daha uygun hareket etmesi için sebepler ve belirtiler mevcut olan bir rejimin idareyi ele almış olmasını memnuniyetle karşılıyoruz... ..Bu suretle açılan yeni devrede Türkiye-Irak münasebetlerinin her iki milletin âli menfaatlerine uygun olarak, dostluk ve kardeşlik esasları dairesinde inkişaf ettirilmesinin mümkün olacağını düşünüyor, her halükârda bize taalluku nispetinde bunu sağlamak için elimizden geleni yapmaya kararlı bulunuyoruz."*

Bu arada bir cihete de temas etmeliğimiz faydalı olacaktır. Irak'ın Türk soyundan vatandaşları, Irak Cumhuriyeti'ne karşı en samimi sadakat duygularıyla bağlı buldukları halde, her nedense, sakıt rejim tarafından mesela Kürtlere nazaran dün bir muameleye tâbi tutulmuş, hatta çeşitli şekillerde ezilmelerine göz yumulmuştur. Yeni

rejimin Türkiye ve Irak bakımından ayırıcı değil birleştirici ve müspet bir unsur teşkil etmesi gereken Türk soyundan vatandaşlarına karşı şimdiye kadarki farklı muameleye son vermesini, kendilerine şefkatle muamele etmesini temenni ediyoruz..."

General Kasım devrilince Irak Türkleri de harekete geçip kaygı ve beklentilerini hem Türkiye'ye hem de Irak Hükümetine iletiler, Bağdat Büyükelçimiz Turagay, 12 Mart 1963 günü Ankara'ya özetle şunları rapor etti: *"Kerküklü saygıdeğer bir soydaşımızla görüştim. Anlattıkları şudur: Kürtlere özerklik verilirse Irak Türklerinin durumu kaygı verici bir aşamaya girecek. Şimdiye kadar Irak Türklerine karşı hep ayrımcılık yapıldı, farklı muamele edildi. Eski Iraklılar, Türklerin yaşadığı yerleri Araplarla Kürtler arasında bir tampon bölge olarak görüyordu, şimdiki genç Araplar ise bunu takdir etmiyor ve Türkleri eritmeyi amaçlıyor. Irak Türkleri, Kürtlerle mi yoksa Araplarla mı işbirliği yapmalı? Nüfus bakımından Araplar ve Kürtlerden sonra üçüncü sırada olan Irak Türkleri de hak aramalı, girişimlerde bulunmalıdırlar. Soydaşımız, Türk basınının Kerkük Türkleriyle ilgilenmesini rica ediyor."*

13 Haziran 1963 günü T.C. Dışişleri Bakanlığı'ndan Bağdat Büyükelçiliği'ne özetle şu talimat gönderildi: *"Ankara'daki Irak Büyükelçisi, Kuzey Irak'ta, asayiş sağlandıktan (Barzani isyanı bastırıldıktan) sonra, ademi merkezîyet rejimi uygulanacağını ve Kürtçe eğitim yapılacağını açıkladı. Gazetecilerin bir sorusu üzerine büyükelçi, "Irak Türkleri ile ilgili olarak hükümetimiz tarafından bir çalışma yapılmaktadır. Türklerin de Kürtler gibi ademi merkezîyet ve umumi valilik sistemlerinden faydalanmaları sağlanacaktır" dedi. Ancak Türklerin nüfusunun Kürtlere göre az olduğunu da söyledi.*

Bakanlığımız bu konuda bir açıklama yaptı. Irak Hükümetinin, bütün azınlıklara eşit haklardan yararlanacakları sözü gerçekleşmemiştir. Irak Hükümetinin, ademi merkezîyet sistemi çerçevesinde soydaşlarımıza da ayrı bir muhafızlık (bölge) verileceği yolundaki sözünün Irak Dışişlerine acele hatırlatılması ve Türk azınlığının her türlü hak ve hukukunun güvence altına alınmasına büyük önem verdiğimizizin belirtilmesini rica ederim."

Bu talimat üzerine Büyükelçi Turagay, Irak Dışişleri katında girişimde bulunma görevini müsteşarına havale etti ve Ankara'ya şu cevabı verdi: *"Irak Dışişleri Bakanlığı Siyasi Daire Reis Vekili, müsteşarımıza, ademi merkezîyet projesinin uygulanacağını, Irak'ın altı muhafızlığa ayrılacağını, Süleymaniye muhafızlığında Arapça ve Kürtçenin resmi dil olacağını, Türk-İrak dostluğunun ise şarta bağlanmaması gerektiğini söylemiştir. Müsteşarımız, Ankara'daki Irak Büyükelçisinin Irak Türkleri hakkında söylediği sözleri ve Türklerle de ayrı bir muhafızlık verileceği yolunda evvelce verilmiş olan sözlerini sormuştur. Daire Reis Vekili bu konuda bir cevap veremeyeceklerini söylemiştir."*

Büyükelçinin bu cevabı, Ankara'yı memnun etmemiştir. Bunun üzerine büyükelçiye, uyarı niteliği de taşıyan ikinci bir talimat gönderilmiş ve Türk hükümetinin eşitlik konusuna önem verdiği, dolayısıyla bu konuda doğrudan büyükelçi tarafından üst düzeyde girişimde bulunulması emredilmiştir. 21 Haziran 1963 günü Bağdat Büyükelçiliği'ne şu talimat verilmiştir:

"1- Irak'taki soydaşlarımıza diğer azınlıklarla eşit haklar tanınması meselesinin, konuya verdiğimiz ehemmiyet dolayısıyla, bundan böyle bizzat Zatı Devletleriyle Irak Hariciye Veziri arasında görüşülmesinin daha muvafık olacağı mütalaa edilmektedir. Bu itibarla, Irak Hariciye Veziri ve Vezaret ilgilileri büyükelçiliklerime verilen metinleri tetkik ettikten sonra da aynı ifadeleri kullanmaya devam eyledikleri takdirde, bu ifadelerin, tarafı devletlerinden ikinci madde maruz şekilde Hariciye Vezirine izah olunması uygun görülmüştür:

2- İdare sisteminde bazı değişiklikler yapmanın ve mahalli hususiyetlere göre gerekli tedbirleri almanın Irak Hükümetinin dâhili işlerinden madut olduğu izahatandır. Diğer taraftan, iki memleket arasında iyi münasebet ve işbirliği esaslarını kurarken bunları şarta bağlamayı da düşünmedik ve böyle bir şartı ileri sürmedik. Ancak, beş yüz bini müteceviz ırkdaşımızın yaşadığı bir memlekette yapılacak idari değişikliklerden ve adem-i merkeziyet sistemi içinde aynı muntikalarda yaşayan diğer azınlıklara tanınacak haklardan kendi soydaşlarımızın da benzer derecede istifade ettirilmesini talep eyleminin, gelişmekte olan iyi komşuluk münasebetleri ve işbirliği siyasetinin gözle görülebilecek en büyük bir tezahürü olacağını belirtmeyi de lüzumlu addetmekteyiz, istediğimiz, lisan, tahsil, sosyal yenilikler, idari değişiklikler ve bunlara benzeyip de Kürtlere tanınacak birçok hakların soydaşlarımıza da aynen tanınmasıdır. Irak Hükümetinin de bu görüşlerimizi anlayışla karşılayacağından ve bundan evvelki temaslardaki vaatlerini hatırlayarak Iraklı Türklere de diğer azınlıklara tanınan her türlü hakkı tanıyacağından şimdiden emin bulunmak istiyoruz. İrkdaşlarımıza bu hakların tanınmamasını, bu mevzuda çok hassas olan umumi efkârımıza ve parlamentomuza izah etmek güç olacaktır.

3- Irak'taki Türklere de Kürtlerle eşit hakların tanınması ve bu konuda gerekli teminatın şimdiden sağlanması hususundaki gayretlere, muhatapları infiale sevk etmeyecek bir üslupla fakat ısrarla devam olunmasını ve neticeden bakanlığımıza bilgi verilmesini rica ederim."

Bu talimat üzerine Büyükelçi Turagay, 27 Haziran 1963 günü Irak Dışişleri Bakanı ile görüştü. Irak'ta Kürtlere tanınacak hakların Türklere de tanınmasını istedi. Bakan düzeyindeki bu girişimi Ankara'ya özetle şöyle bildirdi: "Irak Türkleri konusunu Dışişleri Bakanı ile görüştüm haber verdi. Bakanın söyledikleri özetle şunlardır: Irak Hükümetinin prensibi hiçbir azınlığa özel haklar tanımamaktır. Kürtler konusunda bazı özel tedbirler almak zorunlu olmuştur. Ancak adem-i merkeziyet uygulanacak değildir. Kürtlerin, diğer unsurları kaçırıp kendi bölgelerini genişletme planına karşı bir plan uyguluyoruz. Türklere ayrı haklar tanımak onları diğer unsurlardan tecrit eder, onların lehine olmaz. Onları felaketlerden korumak için önlemler alıyoruz. Bakan, bir taahhüde girmiyor."

Irak Dışişleri Bakanı Kürtlere ademi merkeziyet veya özerklik verilse bile bunun uygulanmayacağını ileri sürüyordu. Türkiye, Irak'taki gelişmeleri izlemeye devam ediyordu. Kürtlere özerklik verilirse aynı hakların Irak Türklerine de verilmesini isteyecekti, bu konuda kararlıydı (Şimşir, 2004: 140).

Darbenin üzerinden bir ay geçmişti ki 8 Mart 1963 sabahı bir yürüyüş yapıldı. Bağdat'ta yapılan bu yürüyüşe Türkmenler belki tarihlerinin en büyük katılımıyla yaklaşık elli bin kişiyle katıldılar. Devrim Komuta Konseyi temel hak ve hürriyetlerinin talibi olan bir Türkmen heyetini kabul etti. Bu toplantıda heyet üyelerinden biri Türkmenlerin yıllar boyu bu ülkeye gösterdikleri sadakat ve yaptıkları hizmetlerle, ordunun Refik Arif, Mustafa Ragıp ve Ömer Ali gibi gözde komutanlarla çok değerli bürokratlar, hukukçular, doktorlar ve aydınlar yetiştirdiklerine rağmen, nasıl olup da müteakip kabinelere hiç bir Türkmen alınmadığını sorarak, ortaya büyük bir soru işaretini yerleştirdi. Komuta Konseyi başkan yardımcısı konuyu değiştirmek isteyince de aynı üye, Türkmenlerin bakanlar kurluna mutlaka katılmaları gerektiğini ve bunun kanalizasyondan sorumlu bir bakanlık olsa dahi, Türkmenlerden esirgenmemesini hiddetle istemesi ve Baasçlar ve Milliyetçi Arap hareketinin uzlaşma ve birleşmeyi kabul etmemesi soğuk bir hava estirdi. 1963 sonlarında 9 aylık ilk Baas hükümetinin sonu gelince, Cumhurbaşkanı Abdusselam Arif'in iktidara tümüyle el koymasının ardından, orantılı olarak bir sükunet devresi yaşandı (Hürmüzlü, 2003: 58).

Bu kadar tecrübelerden sonra memleketin istikrara kavuşması arzulanırken ne yazık ki bu istikrarlı devre pek kısa sürmüş, bu sefer Baas Partisi ile Reiscumhur Abdüssalâm Arif taraftarları arasında çekişme 18 Kasım 1963 Baas Partisinin aleyhine olunca, bu partinin liderleri Irak'ı terk etmek zorunda kaldılar.

Abdüsselam Arif, Barışçılardan oluşan sivil hükümeti, 18 Kasım 1963 günü bir iç darbe ile bertaraf edince Bağdat'ta Tahir Yahya başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Türkiye Büyükelçisi Seyfi Turagay, 9 Aralık günü yeni Irak Dışişleri Bakanı Suphi Abdülhamid'i ziyaret etti ve Irak Türkleri hakkında girişimde bulundu: *"Irak'ın yeni Dışişleri Bakanını ziyaret ettim. Soydaşlarımıza karşı Kasım zamanında yapılan kötü muamelelerin tekrarlanmaması dileğinde bulundum, hak Hükümetinin bütün vatandaşlara eşit davranacağını söyledi"* diye rapor etti.

Büyükelçimiz, iki gün sonra, 11 Aralıkta yeni Irak Başbakanı Tahir Yahya'ya çıktı ve Ankara'ya şunları bildirdi: *"Irak'ın yeni Başbakanını ziyaret ettim. Irak vatandaşı soydaşlarımıza Kasım zamanında reva görülen kötü muamelelerin tekrarlanmamasını istedim ve hükümetimizin görüşünü anlattım. Hiçbir Irak vatandaşına farklı muamele yapılmayacağını söyledi. Kıbrıs konusunda Türkiye'nin haklı olduğunu belirtti. Kürt ayaklanmasının yakında bastırılacağını bildirdi."* (Şimşir, 2004: 148)

Irak Türkleri, 1963 yılında Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kuruluna yeni bir 'muhtıra' ilettiler. Dışişleri Bakanlığı arşivindeki örneğinde günü ve ayı belli olmayan bu belgede Irak Türkleri Türkiye'den ilgi ve destek istendi. Muhtıradan özetle şöyle deniliyor: *"Irak Türklerinin yaşadığı bölgeler, Araplar ve Kürtlerin arasında tam bir set oluşturur. Lozan'dan sonra önce İngilizler Türk azınlığını yok etme ve eritme politikası izlediler. Irak Türkleri, 14 Temmuz 1958 darbesiyle başa geçen hükümetten, Baasçılardan ve komünistlerden de çok zarar gördüler. Şimdiki Bağdat Hükümeti de eskisinden daha iyi değildir. Kürtler, güçlenmişlerdir ve Türk bölgelerini de ele geçirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu, Irak Türkleri için büyük tehlikedir. Kürt idaresine düşecek Türklerin durumu, Kıbrıs'ta Rum idaresi altındaki Türklerin durumundan daha iyi olmayacaktır. Irak'ta 11 Türk bölgesinde durum. Kıbrıs'ta 120 bin Türk'e karşılık Irak'ta 750 bin Türk vardır ve Türklüğe karşı katliamlar Kıbrıs'tan önce Irak'ta başlamıştır. Irak Türkleri fikri bakımdan kendilerini savunabiliyorlarsa da silahlı saldırılara karşı kendisini savunabilecek durumda değildirler. Türkiye'den ilgi beklemektedirler."*

Dışişleri Bakanlığı, bu isteklerin imkân ölçüsünde gerçekleştirilmesi için harekete geçmiş ve örneğin 9 Ağustosta Milli Eğitim Bakanlığına özetle şunları yazmıştır: *"Irak'taki soydaşlarımız, Türk okullarında okutulan tarih, coğrafya ve edebiyat kitaplarına Irak Türkleri hakkında bilgiler eklenmesi dileğinde bulunmuşlardır. İlk, orta ve lise kitaplarında dış Türkler hakkında eklenecek bilgilerin bakanlıklar arası bir komisyon tarafından kararlaştırılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Görüşlerinin bildirilmesini rica ederim."*

Irak'ta Kürtlere tanınacak hakların Türklere de aynen tanınması için Türkiye 1964 yılında bazı diplomatik girişimlerde, bulunmuştur. Bunlardan bazıları özü itibarıyla şöyledir:

15 Ocak 1964. T.C Dışişleri Bakanlığı'ndan Bağdat Büyükelçiliğine tel. *"Kürtlere bazı haklar tanınacağını söyleyen Irak Dışişleri Bakanına, aynı hakların soydaşlarımıza da tanınmasına büyük önem verdiğimizizi bildirmenizi rica ederim."*

18 Şubat 1964: T.C. Bağdat Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na tel. *"Irak Dışişleri Bakanını ziyaret ederek Kürtlere tanınacak hakların soydaşlarımıza da tanınması konusunu görüştüm. Bakan, Kürtlere tanınan hakların sınırlı olduğunu"*

anlattı. Türklerin bir talepleri olmadığını ileri sürdü. Kürtlere tanınan hakların sayıca Kürtlerden sonra gelen Iraklı Türklerle de tanınmasını söyledim. Bakan, böyle bir davanın ortaya atılmasının iki tarafın da çıkarına olmayacağını ileri sürdü, Türkiye'deki Araplardan söz etti. Cevap verdim. Tartıştık. Irak Hükümetinin Kürtlere tanınan hakları soydaşlarımıza tanımak istemediği izlenimi edindim."

21 Mart 1964: T.C. Dışişleri Bakanlığı'ndan Bağdat Büyükelçiliğine tel.

"Irak Türkleri, kendilerine de haklar, tanınması için birçok defa Bağdat Hükümetine başvurmuşlardır. Irak Dışişleri Bakanı bunu unutmuş görünüyor. Bakanın açıklaması da Türk azınlığına karşı tutumlarının farklı olduğunu gösteriyor. Krallık rejimi anayasasında Türklerle de azınlık hukuku tanınmıştı. Iraklı Bakanın Türkiye'deki Araplardan bahsetmesi dayanaksızdır. Irak Dışişleri Bakanına bunları anlatarak, Irak Türklerinin Kürtlerden farklı muameleye tâbi tutulmamasına verdiğimiz önemi belirtmenizi rica ederim."

1 Nisan 1964: T.C. Bağdat Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na tel. :

"İçişleri Bakanı ve Askeri Genel Vali ile görüştim. Kürt sorununun halledildiğini, Kürtlere özel haklar verilmeyeceğini söyledi. 'Irak'ta Araplar, Kürtler, Türkmenler hepsi birdir, ayrı haklar mevzubahis değildir' dedi. Ben, 'Kürtlere özel haklar tanınırsa Türkmenlere de aynı hakların tanınacağına şüphe yoktur' dedim. Bakan, Türkmenlere ayrı muamele yapılmayacağını tekrarladı. Durum hâlâ belirsizliğini koruyor."

4 Nisan 1964: T.C. Bağdat Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na tel.

"Irak Türkleri konusunu Dışişleri Bakanıyla görüştim. Irak'ta hiçbir azınlığa farklı davranılmayacağını, baskı yapılmayacağını, tam seçme ve seçilme hakkı verileceğini söyledi. Anayasada Kürtlerle ilgili ayrı bir madde bulunup bulunmayacağı yolundaki soruma açık cevap vermekten kaçındı. Türkiye'nin, Irak Türkleriyle Irak Hükümetinin arasına girmesinin doğru olmayacağını ifade etti. Görüşmemiz tatmin edici olmadı. Türklerle anadilde eğitim hakkı verilip verilmeyeceğini Eğitim Bakanına da sordum. Kaçamak cevap verdi. Kerkük Türkleri de girişimlerde bulunacaklar. Kabine'de Kürtlere 4, Türklerle 1 bakanlık verileceği söylentileri var. Türklerle en az 2 bakanlık istenecek. Cumhurbaşkanı Arif, Pakistan seyahatinde Türk asıllı Albay Mustafa Tayfur'u da yanına almıştır."

5 Nisan 1964: T.C. Dışişleri Bakanlığı'ndan Bağdat Büyükelçiliği'ne tel. Zata mahsus:

"Hükümetimiz, Irak Türklerinin haklarına ilişkin diplomatik girişimlerini sürdürüyor. Soydaşlarımız da bu uğurda hareketsiz kalmamalı, Kürtlere tanınan kültürel hakların kendilerine de verilmesi için yoğun çaba harcamalıdır. Kerkük, Kürt yönetimine bırakılmamalı, Türkler Kürtleştirilmemelidir. Soydaşlarımız, Irak Hükümeti aleyhinde faaliyette bulunmamalıdır. Türk azınlığının hakları konusunda basınımızda yayın yapılacaktır, ancak önce soydaşlarımızın girişimlerinden ne sonuç alınacağını görelim."

6 Nisan 1964: T.C. Bağdat Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na tel. "Irak Dışişleri Bakanı, Kürtlere verilecek hakların soydaşlarımıza da verilmesi yolundaki haklı talebimiz karşısında ikna edici bir cevap veremeyince, kurtuluşu, Irak'ın içişlerine müdahale iddiasında aradı ve Türkiye'deki Araplardan söz etmeye kalkıştı. Çelişkiye de düştü. Irak vatandaşları arasında ayrılık gözetmemeleri gerektiği, ilkokullarda milli dilde eğitim üzerinde ısrarla durdum. Haklı isteklerimize karşı Irak'ın direnmesinde BAC'ın (Mısır'ın) rolü olduğu sezilmektedir. Daha yüksek düzeyde girişimde bulunmak, soydaşlarımızın girişimleri sonucunu beklemek şıkları akla geliyor."

11 Nisan 1964: T.C. Dışişleri Bakanlığı'ndan Bağdat Büyükelçiliği'ne tel.:

"Soydaşlarımız hakkındaki girişimlerimizin Irak Dışişleri Bakanı tarafından yanlış yorumlandığı izlenimi edindik. Amacımız, Kürtlere bazı haklar tanınırken, Irak Hükümetine yardımcı olmuş olan soydaşlarımıza farklı davranılmamasını, esasen eskiden tanınmış olan hakların kendilerine verilmesini sağlamak ve böylece dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerimizi güçlendirmektir. Irak Hükümetine sadık olan soydaşlarımızı teşvik etmeyi akıldan bile geçirmiyoruz. Soydaşlarımızın, taleplerini yeni anayasa çıkmadan önce cumhurbaşkanına ve başbakana sunmaları yararlı olur" (Şimşir, 2004: 153).

Görüldüğü üzere Türkiye, Irak Türkmenlerinin haklarını diplomatik yollarla korumaya çalışmıştır. Ne var ki Irak'ın içinde bulunduğu durum, Kürt faktörü ve Türkiye'nin Kıbrıs politikasından kaynaklanan Araplara yaklaşma stratejisi nedeniyle Türkiye Türkmenler konusunda daha somut adımlar atamamıştır.

Kuzey Irak'ta Barzani ayaklanması Şubat 1964'te durmuştu. Ancak aynı yılın sonlarına doğru Barzani'nin yeniden ayaklanma hazırlığı yaptığı anlaşılıyor ve dolayısıyla Irak Türklerinin kaygı ve korkuları artıyordu. Büyükelçilikten gelen haberler birbirini kovalıyordu.

9 Ekim 1964: Kürtler, Kerkük, Erbil ve Süleyrmaniye'de gizli silah depoları kuruyor. Irak Türkleri bir Kürt baskısı endişesi içindedirler. Kuzeydeki Irak askeri birlikleri de kuzeye kaydırılıyor.

17 Kasım 1964: Barzani, gıda stoku yapıyor. Peşmergelere İran'dan gıda ve mühimmat yardımı geliyor. Kuzey Irak'ta bazı yerler Kürtlerin kontrolünde. Irak Hükümeti kararsızlık ve şaşkınlık içinde görünüyor. Irak kabinesindeki Kürt bakan Mesud Muhammed istifa edip Barzani tarafına geçiyor. Irak Türklerinden bazılarının Barzani'yi desteklediği ileri sürülüyor.

15 Aralık 1964: Barzani, Irak'ta bir Kürt hükümeti kurabilmek için soydaşlarımızı da yanına çekmeye çalışıyor. Irak Türklerinin Barzani'yi desteklemeleri yanlış olur, soydaşlarımız tarafsız kalmalıdır.

17 Aralık 1964: Irak Türkleri, Kürtlerle Irak Hükümeti arasındaki mücadelede tarafsız kalıyor ve kendi aralarında bir tutum birliği sağlamaya çalışıyorlar.

Nisan 1965: Irak kuvvetleri ile Kuzey Irak'taki Kürtler arasında çatışmalar yeniden başlıyor. Türkler tarafsız kalıyor (Şimşir, 2004: 157).

Türkmenlerin Barzani isyanı sırasındaki tarafsız tutumu, başka bir deyişle Barzani'ye destek vermemeleri, Türkmenlerin devlete bağlılığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kerkük Türkleri 1963 Kıbrıs olayları ve sonrasında bu konudaki tutumlarını açık bir şekilde ortaya koymuşlar ve Türkiye'nin yanında yer almışlardır. Kıbrıslı Rumlar, 21 Aralık 1963'te Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkmış ve Kıbrıs Türk cemaatini yok etmeyi amaçlayan Akritas Planı'nı uygulamaya başlamışlardı. Silahlı Rumlar, adanın çeşitli yerlerinde Türklere karşı saldırıya geçmişler ve üç gün içinde 24 Türk'ü öldürmüş, 40 soydaşımızı da yaralamışlardı. O yılın Noel'i Kanlı Noel diye tarihe geçmişti. Bunun üzerine Kıbrıs Türkleri kendi özerk yönetimini kurmuşlardı. Kıbrıs'ta kanlı olayların genişlemesi üzerine 15-31 Ocak 1964 tarihlerinde Londra'da bir konferans toplanmışsa da bundan bir sonuç çıkmamıştı.

Kıbrıs'taki bu acı gelişmeler, yakın geçmişte benzer acılar ve katliamlar yaşamış olan Kerküklü soydaşlarımızı da duygulandırıp etkilemişti. Kerkük Türkleri, Kıbrıs Türkleri için kendi aralarında topladıkları bir miktar parayı ve dayanışma içinde olduklarını dile getiren bir yazıyı, Şubat 1964'te Bağdat Büyükelçiliğimize iletmişlerdir. Bağdat Büyükelçimiz, 29 Şubat 1964'te şunları rapor ediyor:

"Irak Türkleri adına konuşan Kerküklü bir soydaşımız, Kıbrıs Türklerine yardım için topladıkları 102 Irak Dinarını ye T.C. Bakanlar Kurulu'na ulaştırılmak üzere hazırladıkları bir muhtırayı Büyükelçiliğimiz Müsteşarına sunmuştur. Müsteşarımız, soydaşlarımızın da en az Kürtlere, verilen haklar kadar haklar talep etmelerinin doğru olacağını söylemiş ve hükümetimizin Irak Türklerine ilgisiz olmadığını bildirmiştir."

Kerkük Türkleri, Bağdat Büyükelçiliğimize bir de yazı sunmuşlar ve bunun Türk Hükümetine ulaştırılmasını rica etmişlerdir. 'Muhtıra' adı verilen ve 26 Şubat 1964 tarihini taşıyan bu belgede özetle şöyle deniyor:

"Kıbrıs'taki son olaylar Irak Türklerine, 4 Mayıs 1924'te ve 14 Temmuz 1959'da uğradıkları katliamları hatırlattı. Girit'in 1897 katliamı da gözümüzün önüne geldi. İngilizler, Asuriler aracılığıyla 1924 katliamını düzenlediler, petrol şirketlerine Hıristiyanları doldurdular ve Müslümanlar ve hele Türklere buralarda yer vermediler. Tabii Türklere buna göğüs gererek vatanlarını terk etmediler. Üst üste protestolarımız sonucu Türklere de işe alındı. Tarih boyunca Türk düşmanlığı yapmış olan İngilizler şimdi Kıbrıs'ta arabulucu rolündedirler. Arap ülkelerinde görülen Türk düşmanlığı da İngilizlerin eseridir. Irak Türkleri olarak, Kıbrıs politikasından dolayı Türk Hükümetini kutluyor ve Kıbrıs'taki soydaşlarımızı canla başla destekliyoruz" (Şimşir, 2004: 154).

9.5. 1968 Baas İhtilali'nden Sonra Irak Türkleri

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Irak ziyaretinin ardından, 17 Temmuz 1968 günü, Bağdat'ta yeni bir askeri darbe yapıldı. İki buçuk ay önce dostu Sunay'ı ağırlamış olan Irak Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif devrildi. 1966'da Bir helikopter kazası sonucu ölen Abdüsselâm Arifin yerine geçen kardeşi General Abdurrahman Arif devlet başkanlığına getirildikten sonra, Irak Türkmenlerinin durumu iyiden iyiye düzelmeye başlamıştı. General Arif gerçekten Türk dostu idi. Kerkük katliamını yapanların daha ileri gitmelerini engelleyen Karahan'daki tugayın komutanlığını yapmıştı. Bu sebeple Türkler tarafından sevilirdi. Sakin mizaçlı, barışsever bir lider olan bu değerli General, Baas gibi yalnız Irak'ta değil Suriye'de, Ürdün'de ve daha bir kısım Arap memleketlerinde geniş teşkilâta sahip bir partinin yeraltı faaliyetlerine mukavemet edemeyerek 1968'de iktidarı kaybetti. Çok sevdiği ve ikinci vatanım diye nitelediği Türkiye'de, İstanbul'a yerleşti (Yakuboğlu, 1976: 39).

Bu darbe sonucu kurulan Devrim Komite Konseyi, General Hasan El-Bekr'i cumhurbaşkanı seçti. 19 Temmuzda Yarbay Abdürrezzak El-Mayeî yeni Irak Hükümetini kurdu. Ancak General Bekr, bu kabineyi kısa sürede azletti ve 31 Temmuzda yeni hükümeti kendisi kurdu. 1970'te yapılan anayasa ile General Hasan El-Bekr, Devrim Komite Konseyi Başkanı, Saddam Hüseyin de ikinci başkan oldu.

Irak Türklerinin temsilcileri, Bağdat'taki Türkmen Kardeşlik Kulübü Yönetim Kurulu, 11 Eylül 1968 günü, yeni Cumhurbaşkanı Hasan El-Bekr'e çıktılar. Türkmenler adına hem cumhurbaşkanına tebriklerini, hem de bir muhtıra sundular. Türkmenlerin Irak'ta Araplar ve Kürtlerden sonra üçüncü ırk olduklarını hatırlatıp hükümette temsil edilmek istediklerini bildirdiler (Şimşir, 2004: 169).

9.5.1. Baas İdaresi ve Türkler

Yeni yönetim, memleket için bir çibanbaşı olan Barzanî ile anlaşmayı yararlı buldu; gerçekten Barzanî'ye geniş yetkiler tanıdı, Kürtlerin merkezi sayılan Süleymaniye şehrinde bir Kürt üniversitesi açtı, Kürt bölgelerindeki okullarda Kürtçe öğretim yapılmasına izin verdi ve yine bu bölgelerdeki emniyet teşkilâtını Barzanî'nin

silâhlı askerlerine terk etti. Buralardaki birçok idarî görevleri Kürtlere devretti ve bununla da yetinmeyerek Irak kabinesine Barzanî taraftarı Kürt bakanlar alındı. Ne var ki Barzanî bütün bunlarla yetinmiyordu, o öteden beri Irak'ın kuzeyinde muhtar Kürt devletinin kendi başkanlığı altında kurulmasını istiyordu. Bu devletin, merkezi de Kerkük olmalıydı. Oysa Kerkük bir Türk şehriydi. Diğer yandan Irak için ekonomik değeri haiz bir petrol bölgesi idi. Barzanî bu isteğinin gerçekleşmesi için gizli den gizliye Türk liderlerine adamlarını göndererek kendisiyle birleşmelerini, kurulacak Kürt devletinde Türklere hak tanıyacağını, başbakanlığın ve birçok bakanlıkların Türklere verileceğini, Kerkük katliamında hiçbir rolünün bulunmadığını, Türklere, Kürtlerin kardeş olduklarını, Türkiye'ye karşı kötü emelinin mevcut olmadığını telkine çalışıyordu. Ne var ki Türklere, böyle vaatlere iltifat etmiyor; aksine, bağlı bulunduğu devletin Kanun ve nizamlarına, saygılı, memlekette istikrar ve huzurun bir an önce kurulmasını arzuladıklarını her fırsatta açıklamaktan geri kalmıyordu, kader birliği yaptığı Arap halkından kopmak istemiyordu.

Baas idarecileri Türklere bu tutumları karşısında, Barzanî ile açıktan açığa mücadeleyi göze alırken, Türklere de geniş haklar vermeye başladı. Baas Partisine bağlı Irak İhtilâl Konseyi, 29.1.1970 tarihinde ilân ettiği bir kararla Türklere kültür alanında geniş haklar tanıdı (Yakuboğlu, 1976: 41).

Bu kararın tam metni şudur:

"İhtilal Komuta Konseyi'nden çıkan karardır.

Vatandaşlarının, ülkeye hizmetlerini artırmanın, milli birliği koruma ve mücadele azmini derinleştirmenin, onların ancak meşru haklarına kavuşmaları ile sağlanacağına inanan 17 Temmuz devrimi, Türkmen azınlığının yaşadığı bölgelerde, kültürel haklarını kullanmasını uygun görmüştür. Bundan dolayı İhtilal Komuta Konseyi 24 Ocak 1970 tarihli oturumunda;

- 1) *İlkokullarda 'Türkmen dili okutturulmasına;*
- 2) *Bu dille öğretim yapan bütün okullarda açıklama usullerinin Türkmen diliyle yapılmasına;*
- 3) *Türkmence öğretimi hususunda Terbiye ve Talim Bakanlığına bağlı bir müdürlüğün kurulmasına;*
- 4) *Türkmen edebiyatçı, şair ve yazarlarının, kendilerine mahsus bir birlik kurmalarına imkân verilmesine, eserlerini bastırabilmeleri için yardım edilmesine, dil bakımından istidat ve kabiliyetlerini artırma fırsatı verilmesine ve bu birliğin Irak Edebiyatçıları Birliği'ne bağlanmasına;*
- 5) *Kültür ve Tanıtma Bakanlığı'na bağlı olarak, bir Türkmen Kültür Müdürlüğü kurulmasına,*
- 6) *Türkmence haftalık bir gazete ve aylık bir dergi çıkarılmasına*
- 7) *Kerkük televizyonundaki Türkmence yayınların artırılmasına karar verilmiştir"* (Hürmüzlü, 2003:60; Şimşir, 2004: 175).

Bu kararlar doğrultusunda Türk okullarında Türkçe dersleri okutulmasına izin verdi, Kerkük Radyo ve Televizyonunda Türkçe yayın saatle çoğaltıldı. Gazete, dergi çıkarmalarına, kültürlerini artırmak için dernekler kurmalarına müsaade edildi. Türkiye'den Irak'a gelen spor kabileleri, ses sanatkârları, ilim heyetleri rahat rahat Türklere bir araya gelebiliyor, karşılıklı" davetler, kültür alışverişleri kolaylıkla yapılabiliyordu. Baas iktidarı gerçekten kendisini Türklere sevdirmişti. (Yakuboğlu, 1976: 41)

Bu karara rağmen Irak Türklerinin Türk harfleriyle Türkçe öğrenim görmelerine izin verilmedi. 'Türkmence' kelimesiyle, Arap harfleriyle Türkçe eğitim-öğretim

kastedilmiş olduğu anlaşıldı. Ancak Arap harfleriyle dahi Türkçe öğretim verebilen okulların sayısı çok sınırlı tutuldu. Baas rejimi Kürtlere özerklik vermeye hazırlanırken Türklerin haklarını adeta hiçe sayıyordu, Bağdat'ın bu ayrımcı tutumu Türkiye'de tepki yarattı ve Türkiye'nin diplomatik girişimlerine neden oldu. Baas kararında dikkati çeken önemli bir nokta da şuydu: Irak Türkleri 'azınlık' olarak zikrediliyordu. Türkmen azınlığı' ifadesi kullanılıyordu. Oysa, Irak Türk toplumu, sayıca Araplardan ve Kürtlerden sonra gelse bile, sadece bir 'azınlık' değil, Irak'ı oluşturan üç 'milliyet'ten biri idi (Şimşir, 2004: 175).

Türkmenlere kâğıt üstünde verilen haklar uygulamada yer bulamazken, diğer yandan Türkiye ile de dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri yüksek bir düzeye ulaşmıştı. Artık Barzanî'yi tenkil etmek zamanı gelmişti. Baas iktidarı fırsatı kaçırmadı, uzun bir savaştan sonra 1975'te Barzanî yenilgiye uğrayarak, selâmeti İran'a sığınmakta buldu.

İşte bu tarihten sonra Irak idarecilerinin Türklere karşı tutumlarının süratle değiştiğini görmekteyiz. Verilen haklar teker teker geri alınmakta, okullarda Türkçe öğretim ve eğitim kaldırılmakta, Türk öğretmen ve memurlar Arap bölgelerine sürülmekte, gazete ve dergiler kapatılmakta, soydaşlarımız çağlar boyunca yaşadıkları topraklardan başka bölgelere göçe zorlanmakta, yerlerine Araplar iskân edilmekte ve son olarak ta Türkiye Dışişleri Bakanının Kerkük'ü ziyareti sırasında Kerkük'ü adının «ELTEMEM» olarak 'değiştirildiği, bu ile bağlı Türk ilçelerinin, Arap olan Tikrit iline bağlandığı, zaman zaman Türk aydınlarının hapsilere atıldığı ve böylece mânevi imha hareketinin bütün şiddetiyle yeniden devam ettiği görülmektedir. (Yakuboğlu, 1976: 42)

Mart 1970'te hazırlanmakta olan yeni Irak anayasasında Kürtlere kültürel özerklik tanınacağı haberleri çıktı. Haberlerde Türklerin adı ise hiç geçmiyordu. Irak'ta Kürtlere kültürel özerklik verileceği haberleri devam ederken Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil 10-13 Temmuz 1970'te Irak'ı ziyaret etti. Çağlayangil'in yurda dönüşünün hemen ardından, 17 Temmuz 1968 ihtilâlinin üçüncü yaş gününden bir gün önce 16 Temmuz 1970 günü yeni Irak Anayasası yürürlüğe kondu.

Yeni Irak Anayasasının 5. maddesi Irak halkının Araplardan ve Kürtlerden oluştuğu belirtiliyor, fakat Iraklı Türkler (veya Türkmenler) hiç zikredilmiyor, sadece Irak birliği içinde 'bütün azınlıkların' kanuni haklarının onaylandığı belirtiliyordu. Anayasanın 7. Maddesi ise Irak'ın resmi dilinin Arapça olduğunu, bunun yanı sıra Kürtçenin de 'Kürt bölgesinde' Arapçanın yanında 'resmi dil' sayıldığını belirtiyordu.

Yani yeni Anayasa, Kürtleri, Irak halkını oluşturan iki halktan biri sayıyor, bir Kürt bölgesinin varlığından ve bu bölgede Kürtçenin de resmi dil olmasından söz ediyor, Kürtlere neredeyse eşit olan köklü Türk kitlesinin, Türk bölgesinin ve Türk dilinin adlarını bile anmıyor. Böylece Kerkük bölgesi veya Türk bölgesi, Araplar ve Kürtler tarafından yutulmak isteniyordu. Hem Araplar, hem Kürtler Kerkük bölgesine, Türkmen eline göz diktiler ve hemen harekete geçtiler. Baas yöneticileri ve Kürt peşmergeler kolları sıvadı. Irak hazinesi kesenin ağzını açtı. Kerkük yöresine neredeyse bir çırpıda 50 bin Arap ailesi yerleştirildi. Bunlara 180 bin dönüm arazi dağıtıldı. Kerkük bölgesine yerleşen her Arap göçmene, hibe olarak, 10 bin Irak dinarı (o zamanki kurla 33 bin Amerikan doları) veriliyor, taşınma masrafı olarak da 5 bin dinar daha ödeniyordu. Ayrıca bölgenin yerlisi olan Türklerden arsa satın alması ve inşaat yapması için her Arap göçmene 10 bin dinar (33 bin dolar) veriliyordu. Bölgedeki Türk topraklarının, taşınmaz mallarının Araplar tarafından ele geçirilmesi özendiriliyor ve destekleniyordu. Arapların Türk mallarını satın almaları için büyük kolaylıklar sağlanıyordu. Buna karşılık Türklerin birbirlerinden taşınmaz mal satın almaları, birbirlerine taşınmaz mal satmaları engellendi ve yasaklandı. Arap göçmenlerin işsiz kalmaması için önlemler alındı. Kerkük Petrol Kumpanyası, Dibis Elektrik, Mukavilin

el-Arap gibi şirketler kurarak göçmenlere iş sahaları açtılar. Hükümetçe yeni mahalleler inşa ettirildi: el-Hürriye, el-Kerame, el-Baas gibi adlar verilen bu yeni semtlere yeni yeni göçmen kafileleri yerleştirildi. Kerkük'teki Türk kamu görevlileri, özellikle ve öncelikle nüfus ve tapu dairelerinde çalışanlar başka bölgelere nakledildi ve yerlerine Araplar getirildi.

Baas Hükümeti, askeri birliklerin dışında, taraftarlarını otomatik silahlarla donattı ve bunları Türk Bölgesin hızla Türklerden arındırılması ve tez elden Araplaştırılması için bu bölgelere gönderdi. Ayrıca bir Türk kıızıyla evlenen her Arap'a 10 bin dinar (33.000 dolar) hediye ediliyordu. Çünkü hesapça, Irak Türk toplumundan bir fert daha koparılıp eksiltilmiş ve Arap toplumuna bir yeni üye daha katılmış oluyordu (Şimşir, 2004: 176).

1976 yılı nisan ayı sonlarında Cumhurbaşkanı Korutürk'ün Irak ziyareti sırasında, Kerkük'e uğradığı zaman oradaki Türklerin coşkun sevgi ve tezahüratı yanında, Irak idarecilerinden çektiklerini nasıl dile getirdiklerini, başta Cumhurbaşkanı Korutürk olmak üzere senatörler, milletvekilleri, general ve amiraller, gazeteciler ve hariciyecilerimiz görmüşler ve dinlemişlerdir (Yakuboğlu, 1976: 42).

9.5.2. 1980'li Yıllarda Irak Türkleri

1980 yılı Türkmenler için kara haberlerle başladı. 16 Ocak 1980 günü dört Türkmen lideri Bağdat'ta idam edildi. Irak Türkmenlerinin liderleri durumunda olan seçkin aydınlar 1970 yılında gözaltına alınmış, ağır işkencelere tâbi tutulmuş ve sonunda idam edilmişlerdi. Bunlar arasında Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın uzun yıllar başkanlığını yapmış olan emekli albay Abdullah Abdurrahman, Bağdat Üniversitesi'nde öğretim üyesi Doç. Dr. Necdet Koçak başta geliyordu. Ayrıca Abdullah Abdurrahman'ın yakın çalışma arkadaşı Dr. Rıza Demirci ve müteahhit Âdil Şerif'de idam edildiler.

Ne yazık ki bu günlerde Türkiye içerde kanlı sağ-sol çatışmaları ve anarşi, dışarıda da Ermeni terörü nedeniyle çok karışık bir dönemden geçiyordu. Zaten aynı yılın 12 Eylülünde Türkiye askeri bir darbeyle ara rejime girmiştir. Dolayısıyla bu dönemde de Türkiye Irak'taki soydaşları için somut girişimlerde bulunamamış ve onları Baas'ın baskılarına karşı savunmasız bırakmıştır.

Türkiye, Irak ile İran arasında sekiz yıl süren savaş boyunca bölgede barışın ihyası ve dengelerin korunması için bir müspet tarafsızlık politikası benimsedi. Fakat Irak'ta durum kötüleşirken, Türkmenler daha da zor duruma düştüler. Bağdat yönetimi bir yandan Türkmen gençlerini dalga dalga savaş cephesinin ön saflarına sürerken, diğer yandan ileri gelen Türkmenleri idam etmeyi sürdürdü. 1980 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında, dokuz masum Türkmen idam sehpalarına gönderildi: Binbaşı Halit Sait Akkoyunlu, öğretmen Mehmet Korkmaz, Rüştü Raif Muhtar, İzzettin Celil Abdülhamit, Sefahattin Abdullah Tenekeci, Selahattin Necim Hattat, Muhsin Ali, Mustafa Mehmet Abbas ve Hamit Rahman.

1980 yılındaki idamlar bununla bitmedi. Yine 1980 yılı içinde ikinci parti altı masum soydaşımız daha idam edildi: Kerküklü ziraat teknisyeni Cemal Abbas, öğretmen Salah Hasan, avukat Ali Ekber Rauf, Musul'un Karayatağ adlı Türkmen köyünden Ahmet Raşit Beyatlı ile iki kişi daha. 1980 yılı içinde idam edilen Türkmenler, toplam 19 kişidir. 1981 yılında ise toplam 11 Türkmen idam edildi. İran-İrak Savaşı dolayısıyla özellikle Şii Türkmenler çok ağır baskılar gördü. Asılsız ve haksız suçlamalar yüzünden birçok Türkmen aydını ipe gönderildi. 1982 yılında iki masum Türkmen daha idam sehpasına gönderildi. Böylece, 1980-82 yıllarında idam

edilen Türkmenlerin sayısı 32'ye yükseldi. Bağdat yönetimi Türkmen gençlerini İran cephesinin ateş hattına gönderirken, öğretmen gibi meslek sahibi Türkmenleri ve hatta bazı öğrencileri de ipe gönderdi.

Bağdat yönetimi, İran'la savaşın uzayıp gitmesini adeta fırsat bilerek Türkmen bölgelerinde çeşitli baskı yöntemlerine başvurdu. Çeşitli yerleşim yerlerinde yeni askeri tesisler kurulacağı gerekçesiyle Türkmen köyleri boşaltıldı ve evler buldozerlerle yerle bir edildi. Boşaltılan bazı köylere de uzaklardan getirilen Araplar yerleştirildi. Kerkük'e yakın yüzde yüz Türk olan Bılava köyü, askeri havaalanı yapılacak diye boşaltılırken, hemen yakınındaki Arap köyüne hiç dokunulmadı. Bılava'dan başka, Badava, Topzava, Kümbetler, Yayçı, Tokmaklı gibi Türk köyleri halkı zorla yerlerinden edildiler. Köylüler hiçbir tazminat alamadan köylerinden göç ettirilip başka bölgelere yerleşmeye zorlandılar.

Bu arada idamların da ardı arkası kesilmiyordu. Halis bir Türk köyü Beşir'den 100 kadar genç idam edildi. Köy halkı da Erbil taraflarında bir kampa sürüldü. Başka bölgelere sürülüp dağıtılan Türk köylülerin arkada bıraktıkları evleri ya güneyden getirilen Araplara verildi ya da yıkılarak ortadan kaldırıldı.

Kerkük'te Türklerin yoğunluğunu azaltmak için başka yollara da başvuruldu. 600 m. genişliğinde bir otoyol yapılacağı gerekçesiyle, yaklaşık 2 bin ev yıkıldı. Bu arada Muhammediye Camii de yerle bir edildi. Daha sonra eski Tisin mahallesinde bir tren istasyonu yapılacağı gerekçesiyle 500 kadar ev yıkıldı; yeni Tisin mahallesinde Türklere ait 1.000 kadar eve el konuldu Türklere taşınmaz mal satın almak yasaklandığı için, evlerine el konulan Türkler yeni ev satın alamadılar.

Bir başka baskı yöntemi de Türk bölgelerine düzenlenen arama-tarama operasyonlarıydı. 1985 yılının kasım ayında, başta Kerkük olmak üzere, bütün Türk bölgelerini kapsayan ve askeri güçler tarafından yürütülen geniş çaplı arama-tarama operasyonları düzenlendi. Bu operasyonlarda evlerinin aranmasına karşı çıkan veya evlerinde av tüfekleri gibi bir silah bulunan insanlar tutuklandı, bunlardan bazılarının evleri buldozerlerle yıkıldı.

Bu arada Baas yönetimi, 12 Ekim 1987 tarihinde görülmemiş bir "nüfus sayımı" veya "plebisit" yapmaya ve Türkmenleri yok saymaya da kalkıştı. Sözde sayım için hazırlanan formlarda "Arap" ve "Kürt" haneleri vardı; Türkmenler kendilerini ya Arap ya da Kürt yazdırabilecek, fakat Türkmen olduklarını söyleyemeyeceklerdi. Bağdat yönetimi 1971 yılında da buna benzer bir uygulamaya kalkışmış, fakat tepkiler karşısında bundan vazgeçmişti. Bu defa da Türkmenlere karşı bu açık baskı ve sindirme hareketi tepkiler ve protestolarla karşılandı. En büyük tepki Irak dışındaki Türkmenlerden geldi. Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 12 Ekim 1987 günü Ankara'da bir protesto mitingi ve yürüyüş düzenledi. Türkiye'nin her tarafından, hatta Türkiye dışından Ankara'ya toplanan binlerce insan, Irak yönetiminin Türkmenlere karşı politikasını, baskı ve sindirme hareketlerini protesto etti. Baas yönetimi Türkmenlere karşı baskılarını hiç durdurmadı. 1988 yılında Musul'un ilçelerinden Telafer'de birçok Türkmen idam edildi. Kısacası Saddam dışarıda İran ile savaşırken içerde de Türkmenlere karşı savaş açmıştı (Şimşir, 2004: 193).

Günümüzde her ne kadar yaygın bir şekilde kabul görmese de Türkmen kaynaklarına göre, Irak'taki Türkmen nüfusu yaklaşık 3 milyondur. Türkmenlerin kendilerini Türkmen olarak kayıt ettirmelerine izin verilen son nüfus sayımı olan 1957 sayımına göre, toplam 6.3 milyon nüfusun 567.000'i Türkmendi. Ancak diğer etnik gruplar, özellikle Kürtler bu denli yüksek Türkmen nüfusunu inkâr etmekte ve Türkmen nüfusunun toplam nüfusun %5"inden az olduğunu iddia etmektedirler. Irak Türkmen Cephesi (ITC) Irak'ta yaklaşık 3 milyon Türkmen yaşadığını (Irak nüfusunun yüzde

13'ü) ileri sürmektedir. Irak'ta uygun ve adil bir nüfus sayımı yapılmadan bu sonuçlar farklı siyasi hassasiyetlerle oluşturulan çeşitli kaynaklarda değişiklik göstermeye devam edecektir. Kürtler için inkârın çok açık nedeni coğrafi olarak Kürtlerin çoğunluğunun yaşadığı Irak'ın kuzeyinde Türkmenlerin de yaşaması ve Türkmen varlığının kabul edilmesinin bu toprakların Türkmenler ile paylaşımı anlamına gelecek olmasıdır. Bu ortamda Türkiye de Irak'ta yaşayan Türkmen soydaşlarının eşit haklara sahip olarak ve kendi öz kültürlerini, dillerini ve geleneklerini bir saygınlık içinde sürdürebilmelerini sağlamak için bu meseleyle daha yakından ilgilenmelidir (Sirkeci, 2005; 10).

5. BAĞDAT PAKTI SONRASINDA TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ

5.1. Süveyş Krizi Çerçevesinde Türk – Irak İlişkileri

Bağdat Paktının imzalanmasından itibaren Orta Doğu'da zincirleme buhranlar çıkmaya başladı. İlk önce Süveyş buhranı patlak verdi. Mısır, Bağdat Paktı dolayısıyla her ne kadar Batılılara cephe almışsa da batıdan da kopmak istemiyordu. Bunu Asvan Barajı için Batılılardan kredi talep etmesiyle göstermiş oldu. Ancak Batılılar Mısır'ın bu talebini sonradan geri çevirdiler Mısır'ın buna cevabı 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etmek oldu. Batılıların bu tutumu Mısır'ı Doğu Blokuna itti. İngiltere ve Fransa ise Mısırın bu uzlaşmaz tavrına karşı İsrail'i kullandılar. İsrail 29 Ekim 1956'da İngiltere ve Fransa tarafından planlandığı gibi aniden Mısır'a saldırarak Mısırın elinde bulunan Gazze ve Sina yarımadasını ele geçirdi. İngiltere ve Fransa'nın Mısır hava alanlarını bombalamaları ve Mısır'a asker çıkarmaya başlamaları üzerine Mısırlılar Kanalda bulunan bütün gemileri batırarak Kanalı tıkadılar (Armaoğlu, 1994: 164).

Süveyş meselesinde Irak da İngiltere ve Fransa'yı desteklemişti. Bu gelişmeler üzerine Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'ya gayet tehditkâr mesajlar göndererek savaşı durdurmalarını, aksi takdirde güç kullanacağını bildirdi. Ayrıca Amerika'ya gönderdiği mesajda da savaşın, üçüncü bir dünya savaşıma sebep olabileceği bildirildi. Zaten Amerikan kamuoyu da, İngiltere ve Fransa'nın Süveyş krizinde Amerika'ya danışmamış olduklarından dolayı, bu iki ülkeye cephe almışlardı. Bundan dolayı Amerika sert bir tepki göstererek üç ülkenin de Mısır topraklarını terk etmelerini istedi. Bunun üzerine bu üç ülke (İngiltere, Fransa, İsrail) Mısır'dan çekilmek zorunda kaldılar. Kanal temizlenerek Mart 1957'de deniz trafiğine açıldı.

Süveyş krizi bir nevi, bölgeden İngiltere ve Fransa'nın tasfiye edilmesi sonucunu doğurmuştur. Buna karşılık bölgede bu iki devletin yerini ABD'nin doldurmasını sağlamıştır. Sovyetlerin ise Orta Doğudaki durumunu daha da güçlendirmiştir. Yine Süveyş Krizi, Nasır'ın zaferiyle neticelenmiş ve Kanalı'nın kullanımı Mısır'ın eline geçmiştir.

Türkiye ile birlikte Bağdat Paktı'nın tutumu ve sonucu ise Pakt üyelerinin aleyhine neticelenmiştir. Şöyle ki; Mısır-İsrail savaşının çıkması üzerine Tahran'da bir araya gelen Pakt üyeleri Türkiye, Irak, İran ve Pakistan -İngiltere Irak'ın isteği üzerine katılmamıştı- arasında toplantı sonrası yayımladıkları bildiride, İsrail'in saldırısı kınanmış İngiltere ve Fransa'nın askerlerini geri çekerek Mısır'ın egemenliğine saygı duyulması istenmiştir. Tabii bu karar Arap ülkeleri ve Mısır'ı tatminden uzaktı. Hatta Pakt'ın bölgedeki ilk krizde böyle bir tutum göstermesi Paktın zayıflaması şeklinde yorumlanmıştır. Sonuç olarak Süveyş buhranı, Türkiye'yi Orta Doğudaki Batı Aleyhtarı gösterilerle bir kere daha karşı karşıya getirmiş oluyordu (Koçsoy, 1990: 181).

Ayrıca ABD Sovyetlerle birlikte hareket ederek üç ülkeyi kınadı. Bu ABD ve Sovyetlerin birlikte hareket ettikleri ilk krizdi. Menderes hükümeti, ABD Kriz için tartışma platformu olarak güvenlik konseyi yerine Genel Kurulu önerdiğinde çekimser kaldı. Yani Türkiye Nasır'a karşı gösterilen tepkiden ABD kadar şikâyetçi değildi. Fakat kriz çatışmaya dönüştüğünde Türkiye'nin ABD'ye tam destek vermekten başka seçeneği kalmadı zira Türkiye, ABD'nin ateşkes çağrısına lehte oy kullandı. Fakat İngiltere'nin başarısızlığı Türkiye'yi ve Bağdat paktını Orta Doğuda zor durumda bıraktı (Sever, 1997: 165).

5.2. Suriye Krizi Çerçevesinde Türk – Irak İlişkileri

Süveyş krizi, Mısır'ın zaferiyle sonuçlanmış Sovyetleri de bölgede daha aktif bir rol oynar konuma getirmişti. İngiltere ve Fransa bölgede etkinliğini kaybetmişti. ABD ise bu boşluğu doldurmak çabasıındaydı. İşte ABD bu amaçla, Orta Doğuda artarak hissettiren Sovyet tehdidini engellemek için askeri yardımlarını içeren Eisenhower doktrini ilan etti. Doktrin, Orta Doğu'yu ikiye böldü. Lübnan, Türkiye, Irak, Pakistan, Yunanistan daha sonra ise Afganistan, Libya, Tunus ve Fas bu doktrin önerdiği teklifleri kabul ettiler. Ancak Mısır, Suriye ve Ürdün şiddetli tepki gösterdiler.

Nasır, Orta Doğu'daki monarşileri devirmek için faaliyetlerini hızlandırmıştı. 1956 Ekiminde Ürdün seçimlerini Nasırcılar kazanmıştı. Komünizm'den mülhem bu politikacılar, Sosyalist Cumhuriyet taraftarıydılar. 10 Nisan 1957'de Kral Hüseyin'in, hükümetin istifasını istemesiyle Ürdün karıştı. Kral'ı devirmek isteyen Genelkurmay Başkanı Ali Navar Suriye'ye sığındı. Ürdün-Suriye ve Ürdün-Mısır ilişkileri bozulmaktaydı. Suriye - Ürdün arası açılmakta olduğu bir zamanda, Suriye, Sovyetler ile bir ekonomik ve teknik yardım anlaşması yaptığını açıkladı. Bu durum Sovyetlerin bölgeye yerleşmesi anlamına geliyor ve kriz uluslararası bir boyut kazanıyordu. Mayıs 1957 Suriye seçimlerinde sol kanadın daha da güçlenmesi Türkiye'yi de endişelendirmiş, Türkiye'nin Suriye karşısındaki tutumu, kendisini Sovyetler Birliği ile karşı karşıya getirmiştir. Sovyetler ve Suriye karşısında, Türkiye-Suriye buhranı niteliğini alan krizde ABD, Türkiye'yi desteklemiştir. Böylece ABD bölgede Sovyetlerle ilk doğrudan çatışma konumuna gelmiştir (Armaoğlu, 2005: 506).

Türkiye'nin Suriye sınırında yaptığı tatbikatları, Suriye ve Rusya, Türkiye'nin bölgeye yığınak yaparak, Suriye'ye saldıracağı şeklinde yorumlamışlar, Türkiye'nin bu tatbikatların saldırı amaçlı olmayıp her zamanki olağan tatbikatlardan biri olduğu şeklindeki açıklamalarını kabul etmemekte devam etmişlerdir. Sovyetlerin Amerika'nın Türkiye'yi desteklemesi karşısında, Ekim 1957'den itibaren Türkiye'ye karşı tepkisini yumuşatmaya başlaması ile Türkiye-Suriye gerginliği de kendiliğinden azalmıştır. 22 Şubat 1958 de Suriye ve Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyetlerini kurarak birleşmeleri, ilişkileri daha da yumuşatmıştır. Türkiye, bu Mısır-Suriye birleşmesini 11 Mart 1958'de resmen tanımış, böylece de Türkiye-Suriye gerginliği tamamen ortadan kalkmıştır.

Buhranın neticelerine gelince; ABD buhran dolayısıyla ve Eisenhower Doktrini ile daha önceki Orta Doğu siyasetini değiştirmiş ve bölgeye fiilen girmiş, bu, Arap devletlerinin karşısında yer alması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Arap ülkeleri, özellikle Mısır ve Suriye Birleşik Arap Cumhuriyetleri altında birleşerek tepki göstermişlerdir. Yine ABD, daha önce girmekten kaçındığı fakat hareketleriyle yakından ilgilendiği Bağdat Pakti'na 3-6 Haziran 1957'de, Paktın askeri komitesine resmen katılmıştır. Yine Suriye Buhranı ile Orta Doğu, Sovyet-Amerikan çatışma sahası haline gelmiştir (Gönlübol, 1996: 290).

Eisenhower Doktrini ile ABD, o an yapılması gereken şeyin, Orta Doğu'yu milletlerarası komünizm tarafından idare edilen ülkelerin saldırısına karşı savunmak olduğunu açıkladı. Lübnan, Ürdün ve Suudi Hükümetleri itirazsız ABD'nin açık müttefiki oldular ve Kahire ile Şam'ı, bölgede Komünizm'in yayılmasına izin verdikleri için suçladılar. Sonuçta Amerikan silah ve para yardımıyla ödüllendirildiler. Bu ortam, sonuçta Mayıs 1958'de başlayan Lübnan'daki silahlı ayaklanmaya ve iki ay sonra da Irak'taki Monarşinin askeri bir devrim ile tasfiye edilmesine sebep oldu. A.B.D.'nin Eisenhower Doktrini ile bölgeye girişini destekleyen Türkiye, ilk defa Suriye

buhranıyla bir Arap ülkesiyle doğrudan doğruya çatışma içine girmiştir. Türkiye'nin Suriye karşısındaki bu aşırı hassas tutumu, SSCB'nin bölgeye girişini adeta kolaylaştırmıştır (Koçsoy, 1990: 183; Gönlübol, 1996: 299).

5.3. Irak-Ürdün (Arap) Birliği ve Türkiye

Mısır ve Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti adıyla anılacak olan birlik 1 Şubat 1958'de resmen kuruldu. BAC'ın başkanlığını üstlenerek, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplayan Nasır, Suriye'nin tüm siyasi hayatına hükmedecek bir pozisyona geldi ve Komünist Parti dahil Suriye'deki tüm siyasi partileri feshetti.

Başlangıçta Menderes yönetimi, BAC'a göstereceği tepki konusunda kararsızdı. İki ülke arasındaki birliğin Sovyet güdümlü bir girişim olabileceğinden kuşkulanıyordu. Daha sonra Batılı müttefikleriyle birlikte hareket ederek, Nasır'ın Mısır'da olduğu gibi Suriye'de de komünizme geçit vermeyeceğini düşünerek BAC'a temkinli bir tepki verdi. Dışişleri Bakanı Zorlu, 25 Şubat 1958'de TBMM'ye Türk dış politikasıyla ilgili geleneksel Bakanlık raporunu sunarken BAC'ın kendilerince onaylandığını açıkladı. Fakat bu iki ülke arasındaki birliğin Suriye'deki Sovyet nüfuzunu azalttığı sürece Türkiye'de memnuniyetle karşılanacağını da ekledi. Zorlu'nun açıklamasını izleyen günlerde Nasır, Türk Büyükelçisiyle görüştü ve Bakan'ın sözlerinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek iki ülke arasında karşılıklı iyi niyetin geliştirilmesinin önemine dikkat çekti. Nasır ayrıca Büyükelçiye "hükümetini kendisinin, Albay Nasır'ın komünistlere karşı mücadele ettiğine ve mücadeleyi sürdüreceğine dair temin edebilirsin" dedi.

İki ülke arasındaki bu ümit verici görüş alışverişine rağmen, DP hükümeti hâlâ Nasır'ın Sovyetlerle işbirliği içinde olabileceğine dair ciddi tereddütler içindeydi. Bu bağlamda, hükümet "Albay Nasır Batı nüfuzunu Orta Doğu'dan dışlamak gibi şu an için genelde Ruslarla aynı olan hedeflerine ulaşmak için Rusya'yı kullanmaya devam edecektir" inancını taşıyordu. Dışişleri Bakanı Zorlu da bölgede başlıca güç haline gelene dek Sovyetlerle birlikte çalışmaktan vazgeçmeyeceğine inandığı Nasır'ın, uzun vadeli hedeflerinin Batı'nın hedefleriyle bağdaşmayacağını düşünüyordu. Bu nedenle Zorlu, Nasır'ın dostluğunu kazanmak için Batı'nın sunabileceği bütün yardım tekliflerinin yetersiz kalacağını da ifade ediyordu. Bu değerlendirmeler ışığında Türk hükümeti Nasır'ı 'yakın gelecekte amansız bir düşman olarak nitelendirebiliyordu. Dile getirilen görüşler, hükümetin soğuk savaşı Orta Doğu'ya indirgerken çok dar görüşlü bir yaklaşım geliştirdiğini gösteriyordu. Bunu kısaca 'bizimle değilseniz bize karşısınız' cümlesiyle açıklamak mümkündü. Bu nedenle Nasır beyanatlarında Türklerle dost olabileceğini söylese de, bölgedeki Batı politikalarını benimsemediği sürece Menderes yönetimini iyi niyetine inandırması hemen hemen olanaksızdı. Ancak, Nasır'ın uzun vadeli hedefleri hakkındaki şüphelere rağmen Türkiye müttefiklerini izleyerek Mart 1958'de BAC'ı sessiz sedasız tanıdı. Bu tanıma kararının ardında çeşitli nedenler yatıyordu. Her şeyden önce Amerikalılar ve İngilizler gibi Türkler de Suriye'de Sovyetler yerine Nasır'ın etkili olmasını tercih ediyorlardı. Ayrıca hükümet, Nasır'ın ve özellikle de onun güçlü propaganda faaliyetlerinin hedefi olmak istemiyordu. Nihayet, BAC'a açıkça karşı çıkmak bölgedeki Batı yanlısı dost ülkelerdeki Nasır yanlısı milliyetçileri kışkırtabilir ve böylece bundan sadece Türkiye değil, bu Batı yanlısı dost ülkeler de zarar görebilirdi (Sever, 1997: 206).

Bu düşünceler ışığında Türk hükümeti, BAC'a yönelik açık bir karşıtlık sergilemek yerine, bu yeni oluşumun Orta Doğu'da yaratabileceği olası olumsuz sonuçları bertaraf etmek için girişimde bulunmayı tercih etti. Bu amaçla Ürdün ve Irak, Nasır'ın BAC aracılığıyla nüfuzunu tüm bölgeye yaymasını engellemek için aralarında

bir federasyon kurmak üzere görüşmelere başladığında Türk hükümeti, bu girişimi büyük bir memnuniyetle karşıladı ve Ürdün'le Irak'ı bu girişimlerinde cesaretlendirdi. İki ülke arasında bir birlik kurma fikrinin ardındaki itici güç, BAC'ın karşısında Irak'ın desteğini kazanmayı arzulayan Ürdün'dü. Ancak Ürdün'ün askeri ve ekonomik açıdan söz konusu birliğe yapacağı katkının sınırlılığı düşünülürse, böylesine bir birlik kurma fikri Irak için ilk bakışta hiç de çekici değildi. Bununla birlikte Irak, Ürdün'ü Nasır'ın etkili propaganda kampanyası karşısında yalnız bırakmamak ve bölgede BAC'ı dengelemek için bu ülkeyle 14 Şubat 1958'de bir federasyon kurmaya karar verdi. Irak-Ürdün federasyonunun başına Irak Kralı Faysal geçecek ve iki ülke federasyon çerçevesinde savunma, dış politika, eğitim ve gümrük konularında koordinasyon içinde çalışacaklar, ancak ayrı birer devlet olarak egemenliklerini koruyacaklardı.

Menderes hükümeti iki ülke arasındaki bu federasyon haberini sevinçle karşıladı. Ancak Irak-Ürdün federasyonu ile ilgili görüşmeler sürerken federasyonun kurulması için Irak'ın Bağdat Pakti'nden çekilmesi koşulunun öne sürüldüğüne dair bazı haberler hükümeti biraz telaşlandırdı. Bununla birlikte Irak Büyükelçisinin hükümete bu haberlerin temelsiz olduğu konusunda teminat vermesiyle bu endişeler kısa sürede kaybolup gitti. Menderes hükümeti, federasyon'un kuruluşundan sadece beş gün sonra, 19 Şubat 1958'de Arap Birliği olarak adlandırılan Irak-Ürdün Birliği'ni tanıdı. Türkiye açısından bakıldığında, Irak ve Ürdün arasındaki federasyon, BAC'ın kurulmasından sonra Nasır'ın Arap kitleleri arasında artan popülaritesini dengelemek açısından ümit verici bir gelişme idi. Dolayısıyla, Menderes hükümeti, AB'nin ABD ile İngiltere gibi dost devletlerin tüm desteğini hak ettiğini düşünüyordu (Sever, 1997: 207).

6. 1958 IRAK İHTİLALİ SONRASINDA TÜRK - IRAK İLİŞKİLERİ

Irak 1945-1958 döneminde diğer Arap ülkelerinden farklı bir dış politika izlemiştir. Irak'ın Özellikle İngiltere'ye yakın durması onu bu dönemde Arap ülkelerinden ayıran en önemli özelliğidir. Irak bu özelliği nedeniyle Bağdat Paktına katılan tek Arap ülkesi olmuş, bu yüzden de Arap dünyasından dışlanmıştır. Ne var ki 1958 ihtilali, Irak'ı diğer Arap ülkelere yaklaştıran bir başlangıç olmuştur. Dolayısıyla 1958'den itibaren Türkiye – Irak ilişkilerini Türkiye ile Arap Orta Doğusu arasındaki ilişkiler çerçevesinde incelemek mümkündür.

6.1. Irak İhtilali ve Cumhuriyet'in İlanı

Bağdat Paktı'nın tek Arap ülkesi olan Irak, Pakt'a karşı gösterilen tepkiler sonucu Arap dünyasından adeta tecrit edilmiş durumdaydı. Irak monarşinin liderleri, devamlı olarak, "Batı taraftarı olmakla" suçlanıyordu. Bağdat Paktı'nın imzalandığı yıl olan 1955'den sonraki gelişmeler, Arap Orta Doğusu'nda Batı aleyhtarı ve radikal milliyetçilik taraftarı unsurları güçlendirmekteydi. Dolayısıyla, bu gelişme, etkisini ilk önce Irak üzerinde gösterdi.

14 Temmuz 1958'de meydana gelen darbeden birkaç hafta evvel, Bağdat'ta rejime karşı darbe girişiminde bulunulacağı yolunda söylentiler dolaşmaktaydı. Şubat ayında alelacele Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulmuş, ardından da Irak ile Ürdün, aralarında resmi bir birlik kurduklarını açıklamışlardı. Bu oluşumlar ve zıt oluşumlar gerçekleşirken her iki ülkenin de halkına danışılmamıştı. Irak'ta da Ürdün'de de halkın çoğunluğu olaya kayıtsız kalmakta, bir kısmı da tasvip etmemekte idi. Lübnan'daki bunalım, hükümet ile kamuoyunun arasını açmıştı. Başkan Nasır ile tamamen zıt fikirlere sahip olan Başbakan Nuri Said, Batılıların Lübnan'a müdahale edeceklerini ümit ediyordu, böyle bir durumda da Irak, askerlerini kullanmak için hazırlıklı gibi görünüyordu. Bu, ülke genelindeki eğilime tamamen ters düşecek bir davranış olurdu. Irak hükümeti ve de özellikle başbakanı aleyhine Kahire'den yoğun bir radyo propagandası yapılmaktaydı. Bir süredir işten çıkarılmış subaylar gruplar halinde gizlice buluşarak, rejimi devirmenin planını yapmaktaydılar. Tuğgeneral Abdülkerim Kasım'ın başkanlığında ana teşkilât oluşturulmuştu. Bağdat'ın Kuzeydoğusunda bulunan bir tugaya, 14 Temmuz'da Ürdün'e intikal etmesi emredildiğinde, devrimciler fırsattan yararlanmasını bildiler. Tuğgeneral Kasım ile aynı fikirlere sahip olan tugayın komutan yardımcısı Albay Abdüsselâm Arif, tugayı Bağdat'ın çevresinden dolaştıracağına direk şehre sokup başkenti işgal edecek, Kasım da hemen arkasından civar bir kışladan getireceği bir tugayla ona destek olacaktı. Plan başarı ile tatbik edildi. Polis, Albay Arifin öncü kuvvetlerini önleyemedi. Olayın bu derece başarılı olarak gerçekleşmesinde etkili bir faktör, rejime karşı halkın destek vermemesi idi. Devrim esnasında Kral (II. Faysal), Kral Varisi Veliahd Abdullah ve biri hariç tüm kraliyet ailesi vurularak öldürüldü. Her ne kadar bunun, planlı mı yoksa askerlerin o anki duygularına kapılarak mı yaptıkları hakkında tartışmalar varsa da, planlı bir hareket olduğu fikri genelde daha yaygındır. Başbakan Nuri Said Paşa Bağdat'tan gizlice kaçarken halk tarafından tanındı ve linç edildi. Rejimi ele geçirdikten sonra yürütülecek olan politika hakkında subaylar, herhangi bir program yapmamışlardı. İlk günler bazı küçük ayaklanmaları baktırdılar ve ülkede sıkı bir şekilde hâkimiyeti sağladılar. Cumhuriyetin kurulduğu açıklandı. Bir başkan göreve gelene kadar, oluşturulan yönetim kurulunun başkanlığa vekâlet etmesi kararlaştırıldı. Bu kurulun üç üyesinden ikisi subaydı. Tuğgeneral Abdülkerim Kasım'ın

hem başbakan hem de Savunma Bakanı olduğu bir kabine kuruldu (Kürkçüoğlu, 1972a: 122; Bağcı, 2007: 99).

İhtilâlin yapıldığı, "14 Temmuz 1958 günü, Bağdat Radyosu tarafından yayımlanan bildirimde, "Ulu Tanrının yardımı, halkın ve silahlı kuvvetlerin desteğiyle", Irak'ın, "emperyalistler tarafından başa getirilmiş, doğru yoldan ayrılmış idareciler grubunun tahakkümünden kurtarıldığı" ilan ediliyordu. Bildiri de ayrıca, Irak'ta "milli birliği koruyacak, diğer Arap devletleriyle kardeşlik bağları kuracak ve Bandung Konferansı kararları ile BM Antlaşmasına uygun ve Irak menfaatine olan bütün milletlerarası taahhütlerine sadık" bir Cumhuriyet yönetiminin kurulduğu da açıklanıyordu. Öte yandan yeni Irak hükümeti, 19 Temmuz 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) ile karşılıklı bir savunma Antlaşması imzalamıştır (Dikerdem, 1977: 176; Gönlübol, 1996: 300).

6.2. ABD'nin Lübnan'a Müdahalesi

Eylül 1958'de Anayasa gereği Başkanlık süresi bitecek olan Chamoun, süreyi uzatmak için Anayasada değişiklik yapmak istemiş, fakat Nasır'cı Lübnan Arap milliyetçilerinin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu nedenle ülkede silahlı çatışmalar başlamıştı. 14 Temmuz Irak ihtilâliyle Chamoun kendisini tehlikede hissetmişti. ABD 15 Temmuz'da yayınladığı bir bildiri ile, Lübnan Cumhurbaşkanı Camile Chamoun'un çağrısı üzerine, Lübnan'daki Amerikan vatandaşları ve dünya barışı için Lübnan'inegemenliğini korumak için Lübnan'a denizden ve havadan çıkarma yaptığını ilan etmiştir. ABD'nin bu kararı, Eisenhower Doktrini'nin ilk uygulaması oluyordu (Kürkçüoğlu, 1972a: 134; Armaoğlu, 2005: 510).

6.3. İngiltere'nin Ürdün'e Müdahalesi

Irak ve Ürdün , 1957 Suriye Buhranı sırasında Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti oluşturmalarına karşı Federal bir Birlik kurmuşlardı. Birlik Anayasasına göre Birliğin Başkanı olan Irak Kralı ihtilâl sırasında öldürüldüğünden bütün yetkiler Ürdün Kralı Hüseyin'e geçmişti Lübnan gibi Ürdün de Irak'ın müdahalesinden korkmaktaydı. Kral Hüseyin'in isteği üzerine İngiltere, 17-18 Temmuz 1958 'de Kıbrıs'ta bulunan kuvvetlerini Ürdün'e şevketti. İngiltere'nin Ürdün'e çıkarma yapmasına ABD'de yardım etmişti. Yine Ürdün, iç işlerine karıştığı gerekçesiyle 17 Temmuz'da BAC ile de diplomatik ilişkilerini kesmiştir (Armaoğlu, 1994: 205; Gönlübol, 1996: 303).

6.4. Yeni Irak Cumhuriyeti'nin Tanınması ve Buhranın Sona Ermesi

General Kasım 22 Temmuzda ihtilâlin Batı'ya karşı yapılmadığını, karşılıklı saygı devam ettiği müddetçe Batıyla dostluk ve işbirliğini devam ettireceklerini bildirmiştir. Irak Batıyla olduğu gibi Doğuyla da işbirliğine taraftardı ve Sovyetlerle 1955'den beri kesik olan diplomatik ilişkileri yeniden kurdu. Irak bu arada Bağdat Pakti'ndan da çekilmemişti, bundan amacı rejimin Batılılarca tanınmasını beklemektir. Irak'ın Batılılara verdiği bu garantiler sonucu, ABD, İngiltere ve bazı Batılı ülkeler Ağustos 1958 de yeni Irak rejimini resmen tanıdılar. 26 Ekim de Amerika, 2 Kasım'da da İngiltere Lübnan ve Ürdün'den tamamen geri çekildiler. Böylece Irak ihtilâliyle gelişen buhran ortadan kalkmış oldu (Kürkçüoğlu, 1972a: 129).

6.5. Buhranın Genel Sonuçları

Haziran 1958 Irak ihtilâli, İngiltere'nin Irak'taki konumunu bertaraf etti ve akabinde Amerikan ve İngiliz birliklerinin bu ülkelerde rejimi devirmeye yönelik zincirleme reaksiyonları engelleyeceklerini ileri sürerek sırasıyla Lübnan ve Ürdün'e yaptıkları çıkartma, Arap iç işlerinde, tayin edici rol oynamak amacıyla Batı'nın yaptığı son büyük müdahaleydi. 1959'dan itibaren sınırları dışındaki bir iki istisna hariç, Arap ülkelerini yönlendiren kesin kararları Araplar kendileri verdiler (Bağcı, 2007: 101).

Buhran'ın en büyük sonucu, Paktın tek Arap ülkesi olan Irak'ın 24 Mart 1959'da Pakt'tan çekildiğini ilan etmesidir. Irak'ı Bağdat Paktı'ndan çeken ve Sovyetler Birliği ve Doğu bloku devletleriyle yakın ilişkiler kuran Kasım darbeden kısa bir süre sonra SSCB ile askeri ve ekonomik yardım anlaşması imzaladı. Bu anlaşmayla ABD'nin sınırlama politikası bozulmuş oldu; üç güçlü Arap ülkesi Mısır, Suriye ve son olarak Irak, birkaç yıl içinde Batı ittifakını reddederek ülkelerini Sovyet etkisine açık duruma getirmiş oldular. Bağdat Paktı, başkenti Bağdat olan ülkeden yoksun kalmıştı. Üç devlet de, bir süper devletler çatışmasında tarafsız kalacaklarını ilan etmişlerse de, silahlarını Sovyetler Birliği'nden alıyorlardı ki, bu ilişki ekonomik ve diplomatik bağımlılık potansiyeli taşımaktaydı (Cleveland, 2008: 365).

Bağdat Paktı Konseyinin, 23 Ekim 1958'de Ankara'da yaptığı toplantıdan sonra yayınlanan bildiride, ABD, İngiltere, Türkiye İran ve Pakistan hükümetlerinin "mevcut durum" nedeniyle ve Paktın faaliyetlerinin devamını sağlamak amacıyla, teşkilât merkezinin "geçici olarak" Ankara'ya alınmasına karar verdikleri açıklanıyordu. Irak'ın Paktan ayrılması üzerine, Bağdat Paktı'nın merkezi Ankara olmuştu. Böylece Paktın ve dolayısıyla da Batı'nın, Arap dünyasıyla olan tek bağlantısı da kopmuş olmaktadır. Bundan sonra Pakt, isim değiştirerek CENTO adını alarak diğer üyeler arasında işbirliğine devam edildi. Bağdat Paktı, başlangıcından beri, Moskova'nın Arap dünyasında temel propaganda konusu idi. Sovyet propagandasının sloganı "Tüm kötülükler Bağdat Paktı'ndan gelir" idi. Ne var ki, Irak'ın ayrılmasından sonra da CENTO'ya Sovyet saldırısı azalmadan devam etti (Ülman, 1958: 237).

6.6. Irak İhtilâli Karşısında Türkiye'nin Tutumu

6.6.1. Türkiye'nin İhtilâl'e Tepkisi ve Irak'a Müdahale İhtimali

Irak ihtilâli öncesinde, Bağdat Paktı'nın üyeleri, İstanbul'da Devlet Başkanları düzeyinde bir toplantı yapacaklardı. Fakat ihtilâlin olması üzerine Irak Başkanı ve heyeti katılamamıştı. Menderes ve Zorlu ihtilâli Ankara'dan İstanbul'a giderken uçakta örgendiler. İstanbul'a indiklerinde de Kral Abdülillah ve Başbakan Nuri Said'in öldürüldükleri haberi geldi. Bunun üzerine Türkiye, İran ve Pakistan devlet Başkanları, 14-17 Temmuz 1958'de yaptıkları toplantıda, Irak olaylarını görüştüler. Toplantı sonunda yayımlanan Ortak bildiride Irak ihtilâlini ve vahşeti şöyle ifade etmişlerdir:

"...Müttefik bir memlekette hariçten mülhem olan yıkıcı faaliyetlerin, müttefikler arasındaki müzakeratta kıymetli irşatları daima şükran ile hatırlanacak mümtaz şahsiyetlerin hunharca katline münce olan en son tecellisi büyük bir endişeyle müşahede edilmiştir. Bu bölgede beynelmilel şekaveti durdurmak için alınması icap eden tedbirleri, mümkün olan her şekilde desteklemek azminde olan Devlet Başkanları ilhamını hariçten alan bu vahşet tezahürünü takbih etmişlerdir" (Günver, 1985: 108; Bağcı, 2007: 99).

Türkiye Irak ihtilâlini dış kaynaklı yıkıcı bir faaliyet olarak görmüştür. Irak ihtilâli Türkiye'de iki türlü tepki doğurmuştur. "Bunların birincisi iktidar çevrelerinin, ikincisi de muhalefet ve bazı yayın organlarının tepkileridir. İktidar çevreleri, bu ihtilâli hiç değilse başlangıçta bir dış tahrike bağlamışlar ve Irak olaylarını "hariçten mülhem yıkıcı faaliyetlerin bir tecellisi" olarak görmüşlerdir. İktidar organlarına göre, Irak ihtilâlini yapan ""siyaset eşkıyaları" bu hareketleri ile Orta Doğu da önemli bir barış ve istikrar unsuru olan Bağdat Paktını da vurmak istemişlerdir. İhtilal gününün seçiliş şekli bu "melun kasdi" göstermeye kâfidir. Türkiye ihtilâl sonrası hala 1958 Şubat'ında oluşturulan Irak-Ürdün Federasyonu'nu tanıyordu. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 17 Temmuz'da yaptığı bir basın toplantısında, yeni Irak Hükümeti'nin Bağdat Paktı'ndan ayrılıp ayrılmayacağı konusunda sorulan bir soruyu şöyle cevaplandırmıştır: "Bize göre yeni bir Irak hükümeti bahis mevzuu değildir. Bu günkü günde Irak-Ürdün Federasyonu'nun reisi Kral Hüseyin'dir ve meşru hükümeti de Kral Hüseyin'in idaresi altındaki hükümettir." İktidar'ın Irak Hükümetini tanımaması karşısında, muhalefet ve bazı yayın organları ihtilâlin istibdada karşı bir direniş hareketi olduğunu savunmuşlardır (Ülman, 1958: 243).

Bu arada Türkiye'nin Irak'a müdahale edilmesinden yana olduğu ileri sürülmüştür. "Daily Mail gazetesi muhabirinin Türkiye Dışişleri Bakanı F.R. Zorlu ile yaptığı ve bu gazetenin 19 Temmuz 1959 tarihli sayısında çıkan mülakatta, Türkiye Dışişleri Bakanı'nın, "Ürdün'deki İngiliz harekâtının Irak'a da teşmil edilmesi ümidini izhar ettiği" belirtilmiştir. Bu sözler, Türk kamuoyunda tepki uyandırmış, bunun üzerine Türk Hükümeti, haberin gerçeğe uymadığını açıklamak zorunda kalmıştır (Gönlübol, 1996: 302).

Türkiye'nin Irak'a müdahaleye niyetlenmesi Sovyetleri harekete geçirdi. Sovyetler derhal, ağırlıklarını General Kasım tarafına koyarak, 24 Temmuz'da Türkiye'ye verdikleri bir muhtıradan, bölgede silahlı bir çatışmayı başlatmanın getireceği "ağır sorumluluklar" konusunda Türkiye'ye uyarı da bulunmuşlardır. Aynı zamanda Rusya'nın güney bölgeleri ile Bulgaristan da askeri manevralar yapıyordu. Sovyetler, aynı sertliği sadece Türkiye'ye karşı değil aynı zamanda Amerika ve İngiltere'ye karşı da gösterdiler ve bu yüzden yeni bir Doğu-batı gerginliği ortaya çıktı. Bu gerginlik üzerine, Amerika Dışişleri Bakanı Dulles, kendi inisiyatifi ile, Türkiye, İran ve Pakistan'a, Türkiye'nin Kafkaslar bölgesinden Hayber geçidine kadar olan 3.000 millik bir sınır bölgesinin savunma garantisini verdi. Gerçekten de Türkiye'nin Irak'a müdahaleye karar verdiği, 27 Mayıs 1960 Devriminden sonra açıklanan DP Bakanlarından Hayrettin Erkmen'in notlarından ve ABD Başkanı Eisenhower'in hatıratı'ndan anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Fatin Rüştü Zorlu'nun Irak'a müdahale için yaptığı teklif, Menderes ve Celal Bayar tarafından onaylanmış , ve Irak'a müdahale için ABD'nin maddi ve manevi yardımı istenmiş ancak ABD hükümeti, Türkiye'ye engel olmuştur. Bu arada Irak İhtilali ile gelişen Lübnan ve Ürdün olaylarına ABD ve İngiltere'nin müdahaleleri de Türkiye tarafından desteklenmiş ve Türkiye 1958 krizinin başından sonuna kadar Batı ile aynı tarafta olduğunu göstermiştir (Kürkçüoğlu, 1972c: 119; Ülman, 1958: 260).

6.6.2. Türkiye'nin Yeni Irak Rejimini Tanıması

Türkiye, başlangıçta sert bir tepki gösterdiği ve hatta müdahale girişiminde dahi bulunduğu yeni Irak Rejimini gelişen olaylar karşısında bir nevi tanımak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin tutumunu değiştirmesi birçok olayın gelişmesinin bir sonucudur. Başta, Türk Hükümetine içeriden bir muhalefet oluşmuştur. Bu arada Sovyet Rusya Irak

"Rejimi'nin yanında yer alarak Türkiye'yi tehdit etmiş, belki en önemlisi de Batı'nın Irak'a karşı tutumunu yumuşatması olmuştur. Yine Fatin R. Zorlunun 17 Temmuz tarihinde, Irak-Ürdün Federasyonu Liderinin Kral Hüseyin olduğunu açıklamasına karşın, Kral Hüseyin'in kendisi de, ihtilâlden sonra böyle "bir birleşmenin yürümeyeceğini anladığı içindir ki, 2 Ağustos 1948'de Irak-Ürdün Federasyonu'nun son bulunduğunu açıklamıştır. İşte, Türkiye başlangıçta, bir hükümet değişikliği olarak bile görmek istemediği Irak ihtilâli karşısındaki tutumunu kısa sürede yumuşatmış ve 31 Temmuz-1958 tarihinde yeni Irak Hükümetini resmen tanımıştır (Kürkçüoğlu, 1972a: 133).

6.6.3. Buhranın Türkiye Açısından Sonucu

Irak'taki ihtilâl Türkiye'nin Orta Doğu'daki liderlik konumuna ve prestijine büyük bir darbe vurmuştur. (Bilgin, 2004: 165) 18 Temmuz 1958 tarihinde Türkiye'ye verilen ve SSCB'nin Orta Doğu gelişmelerinden duyduğu endişeye Türkiye'nin dikkatini çeken Sovyet notasına, Dışişleri Bakanı Fatin R. Zorlu 22 Temmuzda cevap vermiştir. Cevapta Türkiye, "1958 olaylarını, kendisinin ve müttefiklerinin "güvenliğinin tehlikeye düşüp düşmediği açısından değerlendirmiş ve politikasını da mensup bulunduğu ortak güvenlik paktlarının korunması amacına uygun olarak tespit etmiştir." Türkiye'nin bu tutumu, NATO'ya girmesinden itibaren global "plandaki dış politikasının tabii bir sonucuydu.

1958 Orta Doğu buhranı, bölgedeki Batı aleyhtarı unsurların güçlenmesi sonucunu verdiğine göre, bu durum, buhran sırasında Batı'yla birlikte hareket etmiş olan Türkiye bakımından da olumsuz bir sonuç yaratmış demektir. Buhran sırasında, özellikle Lübnan gelişmeleri karşısında, Batı taraftarı Chamoun rejimini açıkça destekleyen Türkiye, bu şekilde, Araplar arası nitelik gösteren ve hatta bir Arap ülkesinin kendi iç gelişmeleri sayılabilecek bir olaya da müdahale etmiş oluyordu. Türkiye, bu şekilde hareket etmekle, buhran sonunda güçlenen Batı aleyhtarı unsurların, Türkiye'ye de, Batıya baktıkları gözle bakmalarına hak kazandırmış olmaktadır. Türkiye ile ittifak başına sahip tek Arap ülkesi olan Irak'taki değişiklikten ve Irak'ın 24 Mart 1959 da Bağdat Paktı'ndan ayrılmasından sonra, Türkiye 1958 buhranı sonunda Arap Orta Doğu'sundan tamamen kopmuş oluyordu (Kürkçüoğlu, 1972a, 135; Ülman, 1958: 256).

7. 1963-1980 DÖNEMİNDE TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ

Arif iktidarının hem Sovyetler hem de Batı ile iyi ilişkiler kurma gayreti Türkiye-Irak ilişkilerini daha da pekiştirdi. Bu dönemde Türkiye İran'ın Bağdat'a karşı Irak Kürtlerine verdiği destekten dolayı rahatsızdı. Türkiye de, özellikle 1962 Küba krizi, 1964 Johnson mektubu gibi gelişmelerle ABD ile sıkıntılar yaşanırken, Doğu bloku ile ilişkilerinde yeni bir açılımın içerisindeydi. Dolayısıyla hem Ankara hem de Bağdat Bloklar arasındaki yumuşamadan da yararlanarak, ABD ve Sovyetlerle ilişkilerini dengede tutmaya gayret ediyorlardı. İkili ilişkilerin gelişmesinin bir yansıması olarak Irak Dışişleri Bakanı'nın Şubat 1966'daki ziyaretini izleyerek en üst düzeyde karşılıklı ziyaretler birbirini izledi (Sever, 2008: 665).

7.1. 1960'lı Yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu Politikası'na Genel Bakış

Türkiye'nin 1961 anayasasıyla sahip olduğu yeni siyasi ve toplumsal ortam ve devam etmekte olan çoğulcu yapılanma daha fazla insana siyasal süreçte yer alma imkânını verdi. Şehirlerde ve taşrada ortanın altı sınıf, girişimci çiftçiler ve işçiler siyasi ve ekonomik işlerde seslerini daha çok duyurabilmeye başladı. Sonuç olarak, kamuoyu hükümet politikaları üzerinde daha fazla baskı uygulamaya başladı. Türk siyasal yaşamındaki bu yeni güçler için İslam, cumhuriyetçi kadro, Osmanlı'nın aydın sivil ve askeri seçkinlerinin mirasçıları ve yeni cumhuriyetin kurucuları için ifade ettiğinden daha fazlasını ifade ediyordu. Bir anlamda Türk siyasetindeki yeni etkin unsurlar daha fazla Ortadoğulu ve Türkiye'nin bölgede oynayabileceği rolle daha ilgilidiler.

Özgür ve hareketli bir siyasi ortamdaki bu gelişmeler cumhuriyet hükümetlerini dış politikalarında, Batı pahasına, Ortadoğu bağlantısını daha çok vurgulayacak şekilde gözden geçirmeye yöneltti. Arap yanlısı bir politika izlemek isteği, belki de en sağından en soluna bütün siyasi partilerin üzerinde anlaştıkları tek konuydu, ama tabii ki değişik amaçlarla. Araplara gelince, onların tarafındaki benzer bir gelişme her iki taraf için ilişkileri normalleştirmeyi kolaylaştırdı. Araplar, büyük ölçüde değişen uluslararası konjonktürlere bağlı olarak Doğu'ya bağımlılıklarını azalttılar ve Batı ile bir diyalog kurmaya çalıştılar. Dahası, genel görüşün aksine, 60'ların ortalarından itibaren ekonomik unsur Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerini normalleştirmesinde önemli bir rol oynamadı. Ne var ki, siyasi bağlar geliştikçe ekonomik ilişkiler de gelişti. Bu, süregitmekte olan yeniden yakınlaşmanın bir nedeni olmaktan çok sonucuydu. 70'lere kadar Türkiye'nin Ortadoğu ile ticareti Türkiye'nin toplam ticaretinin % 7'si ile 10'unu oluşturuyordu (Sander, 1987: 233).

Türkiye'nin, 1958 Orta Doğu olayları sırasında bir kere daha açığa çıkan Batı paralelindeki politikası, 1960'ların ortalarına kadar devam etmiştir. Gerçi, 1958'den, 1960'ların ikinci yansına gelinceye kadar Orta Doğu'da başlı başına önem taşıyan bir uluslararası buhran meydana gelmemiştir. Dolayısıyla da, en son uygulaması 1958 buhranında görülen Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasında bir değişiklik olmadığını, yeni örnekleriyle ortaya koymak güçleşmektedir. Ancak, bir kere, büyük çapta olmasa da bazı Orta Doğu gelişmeleri karşısında takınılan tutumlar, Türkiye'nin Orta Doğu politikasının önemli bir değişikliğe uğramadan devam ettiğini göstermiştir. İkincisi ve asıl önemlisi, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerini etkileye gelen temel dış faktörler olan Batı ve Sovyetler Birliği unsurlarının durumunda ancak 1960'ların ortalarında bir «değişme» söz konusu olacaktır. İşte, ancak o tarihten sonradır ki, Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasında da bir değişiklikten bahsetmek mümkün olmuştur. Nitekim 9 Ocak 1963'te Nihat Erim TBMM'deki genel görüşmede, dış

münasebetler konusundaki konuşmasında "*Yakın Doğu'da Arap memleketleri ile dostluk Türkiye'nin her zaman değer verdiği bir anlayıştır. Hatta Denilebilir ki Türkiye'nin, beklediği karşılığı her bir Arap devletinden daima görmemesine rağmen sebat etmemiz, sabırla yakınlık aramız yerindedir*" diyerek Türkiye'nin Arap dünyasına ve özellikle komşularına karşı geliştirdiği yakınlık politikasının başlayacağını sinyallerini veriyordu (B.C.A 030.01/50.299.3, Bkz. Ek-14).

1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin Batıyla ve sosyalist ülkelerle ilişkilerinde görülen yeni durum doğal olarak Türkiye'nin Orta Doğu Arap politikasını da etkilemiştir. Batı faktörü, Türkiye ile Orta Doğu Arap ülkelerini genel olarak ayıran bir unsurdur. İkinci Dünya Savaşından sonra, Türkiye ile Batı arasındaki bağlar kuvvetlendikçe, Türkiye Arap Orta Doğu'sundan da uzaklaşmıştı. Oysa 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye ile Batı arasına nisbî bir «uzaklığın» girmesi, Türkiye'nin Orta Doğu'nun Arap ülkelerine yakınlığı için uygun bir ortam yaratmış olmaktadır. Başka bir deyişle, Batı'ya yaklaştıkça Arap Orta Doğu'sundan uzaklaşan Türkiye'nin, bu ülkelere yaklaşması için, âdeta Batı'dan «uzaklaşması» gerekmiştir. (Gönlübol, 1996: 534) Öte yandan, 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerde görülen gelişme de Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkileri bakımından elverişli bir ortam yaratmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1950'lerin ikinci yarısından beri Orta Doğu'ya girdikleri ve bu durumun, Türkiye'yi, Arap ülkelerinin sayıları gittikçe artan bir bölümünden uzaklaştırdığı hatırlanacaktır. Sovyetler Birliği faktörünün Türk-Arap ilişkileri üzerindeki olumsuz etkisi, Türk-Sovyet ilişkileri iyi bir çerçeve içine giremediği sürece devam etmiştir. İşte, 1960'ların ortalarından itibaren Türk-Sovyet ilişkilerinde sağlanan gelişme, Sovyetler Birliği faktörünü, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suyla ilişkileri bakımından olumsuz bir etken durumundan çıkarmıştır (Kürkçüoğlu, 1972a: 137).

İşte bu yakınlık ortamının başladığı dönemde Irak'ta General Kasım 8 Şubat 1963'te bir darbeyle devrilmiş ve yerine Mareşal Abdüsselam Arif geçmişti. Mareşal Arif, 13 Nisan 1966 günü bir helikopter kazasında ölünce yerine kardeşi Abdurrahman Arif geçti ve 1968 Baas darbesine kadar iktidarda kaldı. Mareşal Arif zamanında Türkiye'de de Adalet Partisi (AP) tek başına iktidara geldi. 10 Ekim 1965 günü yapılan milletvekili seçiminde AP, 450 üyeli Millet Meclisi'nde 240 sandalye kazandı. AP lideri Süleyman Demirel hükümeti kurdu ve 11 Kasım'da güvenoyu aldı. AP Hükümetinde Dışişleri Bakanlığı görevini İhsan Sabri Çağlayangil üstlendi. Dört ay sonra, 28 Mart 1966'da Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı seçildi.

Irak'ta Arif kardeşler ve Türkiye'de Birinci Demirel Hükümeti döneminde Türkiye-İrak ilişkilerinde belirgin bir yakınlık görüldü. 3 Ağustos 1965'te iki ülke arasında Ticaret Anlaşması ve ekleri Bağdat'ta imzalandı. Ardından karşılıklı ziyaretler başladı. Bu dönemdeki yakınlığın Türkiye açısından önemi 1963'teki Kıbrıs bunalımında yatmaktadır. Kıbrıs sorununda Johnson mektubu ve sonrasındaki Batı'nın Türkiye'ye karşı tutumu özellikle de 17 Aralık 1965'te BM'nin Kıbrıs kararında Türkiye'nin yalnızlığı ve bu süreçte Irak ve diğer Arap devletlerinin Türkiye'yi desteklememesi Türkiye'yi 1960'ların ortalarından itibaren Arap dünyasına yaklaştıran etkenler olmuştur.

Dışişleri Bakanları düzeyinde ziyaretler: Irak Dışişleri Bakanı Adnan Paçacı, Türkiye Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in davetlisi olarak, 7-11 Şubat 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etti. 10 Şubat'ta yayımlanan ortak bildiri, "*Türk-İrak ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için mutabık kalındığı*" belirtildi. "*Türkiye Dışişleri Bakanı, Irak Hükümetinin milli birliğini muhafaza ve toprak bütünlüğünü savunma yolundaki gayretleri ile ilgili olarak Türkiye Hükümetinin alaka ve desteğini ifade etmiştir*" denildi.

28 Şubat 1966'da Türkiye ile Irak Arasında Pasaport Vizesi Harçlarının Karşılıklı Olarak Kaldırılması Anlaşması yapıldı. Mektup teatisi suretiyle Bağdat'ta yapılan anlaşma, 1 Mart 1966'da yürürlüğe girdi. Vize harçlarının kaldırılması öncelikle Irak Türklerinin yararına oldu.

13-16 Nisan 1966 tarihlerinde, Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Irak Dışişleri Bakanı Adnan Paçacı'nın daveti üzerine Irak'ı ziyaret etti. Irak Cumhurbaşkanı ve bazı yakın arkadaşlarının zamansız ölümü dolayısıyla Türk Hükümeti ve Türk milletinde duyulan derin üzüntüyü teyit etti. 26 Mayıs'ta yayımlanan Türk-İrak ortak bildirisinde, "*Türk Dışişleri Bakanı, Irak Hükümetinin Irak'ın milli birliğini korumak ve toprak bütünlüğünü savunmak hususundaki gayretlerine Türk hükümetinin tam anlayışını, sempatisini ve desteğini ifade etmiştir*" ifadesi yer aldı. Görüşmelerde Kıbrıs, Filistin, ortak sular konularının ele alındığı ve Türkiye başbakanı Demirel'in Irak Başbakanı Prof. Abdurrahman El-Bazzaz'ı Türkiye'ye davet ettiği ve davetin kabul edildiği belirtildi. Çağlayangil, bu ziyareti çerçevesinde Kerkük'e de gitmeyi ve Kerkük Türklerini hoşnut etmeyi unutmadı. (Şimşir, 1996: 164)

Irak Başbakanı ve Cumhurbaşkanı'nın Türkiye ziyaretleri: Irak Başbakanı Prof. Abdurrahman El-Bazzaz, Başbakan Süleyman Demirel'in daveti üzerine, 3-6 Temmuz 1966 tarihlerinde Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu. Demirel ile görüşmeler yaptı ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından da kabul edildi. 7 Temmuz'ta yayımlanan ortak bildiride, konuk başbakanın, "*Irak'ın milli birliğini koruma yolundaki başarılı gayretlerine karşı Türk Hükümetinin gösterdiği anlayış ve müsaid tutum için hükümetinin derin takdir ve şükranlarını ifade etmiş*" olduğu belirtildi. İki başbakanın, son birkaç ay zarfında Türk-İrak ilişkilerinin ulaştığı düzeyi, "*büyük bir memnuniyetle kaydetmiş*" oldukları vurgulandı. İki memleket halklarının birbirleriyle ve diğer memleketlerin halklarıyla temaslarını daha çok geliştirmek amacıyla bir turizm anlaşması imzalanmasını da memnuniyetle kaydettiler. Konuk başbakan, Süleyman Demirel'i ülkesine davet etti ve Demirel 'ilk fırsatta' Irak'ı ziyaret edeceğini beyan etti.

Irak Başbakanının Ankara'yı ziyareti sırasında, 6 Temmuz 1966 günü Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Arasında Turizm Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma ve Eki Ankara'da imzalandı. Anlaşma, 27 Ağustos 1966 tarihinde onaylandı ve *Resmi Gazete*'nin aynı tarihli sayısında yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu anlaşmadan dolayı biçimde Irak Türkleri de yararlanacaktı. 20-26 Şubat 1967 tarihlerinde Irak Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif, Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulundu. Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı Irak'a davet etti ve davet kabul edildi. 1967-1968 yıllarında iade edilecekti. (Şimşir, 1996: 165)

Başbakan Süleyman Demirel'in Irak ziyareti: Başbakan Süleyman Demirel, Irak Başbakanı General Tabir Yahya'nın daveti üzerine, 20-24 Ekim 1967 tarihlerinde Irak'a resmi bir ziyarette bulundu. Başbakanın heyetinde Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile birlikte Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Rafet Sezgin de yer aldı. Irak Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif tarafından kabul edilen Demirel, Bağdat'tan sonra, Kerbela, Musul, Kerkük ve Basra'yı da ziyaret etti. Başbakan Demirel, Türkiye'ye dönüşünde verdiği demeçte şunları söyledi: "*Benim ziyaretim, Türk-İrak münasebetlerini inkişaf ettirmek için sarf ettiğimiz gayretlerde yeni ve çok tatminkâr bir merhale teşkil etmiştir. Irak ile münasebetlerimizi, ... bütün Arap memleketleriyle geliştirdiğimiz dostluk ve kardeşlik münasebetleri açısından değerlendirmek doğru olur... Irak'ta Sayın Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif, Başbakan Tahir Yahya ve diğer hükümet ricalinden gördüğümüz alaka ve yakınlık yanında, ziyaret ettiğimiz Bağdat, Kerbela, Musul, Kerkük ve Basra şehirlerinde halkın bize ve gizler vasıtası ile*

Türkiye'ye ve Türk milletine canı gönülden ve cömertçe sevgi ve kardeşlik izhar ettiğini bilhassa belirtmek isterim." Bu ziyaretin ardından, Türkiye ile Irak arasında bir petrol anlaşması imzalandığı haber verildi. Petrol konusunda Türk-Irak görüşmeleri daha 1967'nin temmuz ayında Bağdat'ta başlamıştı, ekim ve kasımda Ankara ve Bağdat'ta devam ediyordu. Irak'tan hem petrol ürünleri ithali, hem de petrol kaynaklarının araştırılması ve geliştirilmesi için TPAO ile Irak Milli Petrol Şirketi INOC arasında işbirliği için görüşmeler sürüyordu. (Şimşir, 1996: 166)

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Irak ziyareti: Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Irak Cumhurbaşkanı General Abdurrahman Arifin daveti üzerine, 27 Nisan-1 Mayıs 1968 tarihleri arasında Irak'ı ziyaret etti. Cumhurbaşkanı, Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Senato Üyesi Fethi Tevetoğlu, milletvekilleri Mehmet Altınsoy, Sabahattin Savcı ve Turgut Göle ile yüksek dereceli memurlar da refakat ettiler. Bu ziyaret, Irak Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri bir Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Irak'a yaptığı ilk resmi ziyaret oldu. Ziyaret sonunda yayımlanan ortak bildirimde, Kıbrıs konusundaki Türk görüşünün Irak tarafından benimsendiği, Ortadoğu konusunda, kuvvet kullanılarak toprak ve siyasal yarar sağlanamayacağı, Arapların haklarına saygı gösterilmesi gerektiği belirtildi. 1 Mayıs 1968 tarihinde yayımlanan Türkiye-Irak ortak bildirisinde şöyle deniyordu: *"Bu ziyaret, Irak Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana bir Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Irak'a yaptığı ilk resmi ziyareti teşkil etmiştir. Ziyaret, Irak ve Türkiye arasında manevi ve tarihi bağlara, iyi komşuluk ve karşılıklı menfaatlere müstenit mevcut ananevi ilişkilerin hakiki bir tezahürü olmuştur. Sayın Türkiye Cumhurbaşkanı, bütün ziyaret devamında Sayın Irak Cumhurbaşkanı, Irak Hükümeti ve halkının muhabbet hisleri ve candan hüsnü kabulü ile karşılaşmıştır. Sayın Türkiye Cumhurbaşkanı, Irak'taki ikameti sırasında, Bağdat'tan başka, Küfe, Kerbela, Necef, Musul ve Kerkük şehirlerini ziyaret etmiş ve muhtelif alanlardaki terakkiyi yakından görmüştür. Bağdat Belediye Reisi, Sayın Türkiye Cumhurbaşkanı'na Bağdat'ın anahtarını ve Bağdat şehri fahri hemşehriliği unvanını sunmuştur. Türkiye ve Irak Cumhurbaşkanı arasında kardeşlik ve samimiyet havası içinde resmi görüşmeler yapılmıştır. İki devlet başkanı, memleketleri arasında mevcut samimi münasebetleri gözden geçirmişler ve genel olarak hâlihazır milletlerarası durumu ve özellikle Ortadoğu meselesini görüşmüşlerdir... İki cumhurbaşkanı, memleketleri arasında mevcut ilişkilerin artmasından ve manevi ve kültürel bağların hakiki ifadesini ve her iki memleketin menfaatlerine hizmet edecek ve neticede barış davasına katkıda bulunacak yapıcı işbirliğinin takviyesi hususundaki gerçek arzularının teyidini teşkil eden bu ilişkilerin muhtelif alanlarda gelişmesinden duydukları büyük memnuniyeti belirtmişlerdir..."* ...*"İkili ilişkiler konusunda, iki devlet başkanı, bu ilişkilerin takviyesi ve geliştirilmesi hususundaki kuvvetli arzularını tekrar ifade etmişler ve ülkeleri arasında mevcut manevi ve tarihi bağların bu bakımdan temellerin en kuvvetlisini ve sağlamını teşkil ettiği yolundaki sarsılmaz inançlarını belirtmişlerdir. İki cumhurbaşkanı, özellikle, iktisat, ticaret, kültür ve ulaştırma alanlarında iki memleket arasında şimdiye kadar sağlanan neticelerden duydukları memnuniyeti İzhar etmişlerdir..."*

Türkiye-Irak ilişkileri çok yönlü olarak geliyordu. Cumhurbaşkanı Sunay'ın Irak ziyaretinin ardından, 27 Haziran 1968 günü Türkiye ile Irak Arasında Turizm Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma ile ilgili çalışma programının 1. kısmı, Ankara'da, Türkiye ve Irak Turizm Genel Müdürleri tarafından imzalandı. On gün kadar sonra, 10 Temmuz 1968 tarihinde Türkiye-Irak Karma Kültür Komisyonu Ankara'da çalışmalarına başladı. Milli Eğitim Bakanlığında sürdürülen bu çalışmalarda Türkiye ve Irak'ta ikinci kültür merkezleri açılması, Türkiye'de Arap dili ve Irak'ta Türk dili

kürsülerinin çalışmaları, iki memleket arasında verilen burslar, öğrenci ve öğretmen mübadelesi, karşılıklı misafir öğretim üyesi değişimi, Irak'ta Fuzuli'nin ve Ankara'da Emr'ül-Kays'ın mezarlarının iki memleket arasındaki kardeşlik anlayışına uygun bir şekilde sokulması, iki memleket arasında sanat mübadelesi gibi konular ele alındı. Bunların bir bölümü Irak Türklerinin yaralanabilecekleri konulardı. Irak'ta ikinci Türk kültür merkezi, Türk dili kürsüsü, öğrenci bursları, öğretim üyesi değişimi gibi konularda gelişen Türkiye-İrak dostluğu olumlu katkılar sağlıyordu (Şimşir, 1996: 167).

7.2. 1960'lı Yıllarda Türkiye-İrak İlişkilerini Etkileyen Önemli Siyasi ve Askeri Olaylar

60'lı yılların ortalarından başlayarak, Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin normalleşmeye doğru bir eğim kazandığını görmek mümkündür. Bu normalleşmede hem dış hem de iç nedenler söz konusudur.

7.2.1. 1967 Arap İsrail Savaşı

7.2.1.1. Savaş Karşısında Türkiye

Türkiye'nin 1965'ten sonra başarıyla uygulanan yeni Orta Doğu politikası ve özellikle 1967 Arap-İsrail savaşı boyunca sergilediği ihtiyatlı tutum Arap dünyasında sempati uyandırmıştır. Türkiye, 1967 Mayıs'ında birdenbire şiddetlenen ve bir ay içinde savaşa yol açan gelişmeleri dikkatle izlemiştir (Kürkçüoğlu, 1972c: 126). 22-24 Mayıs tarihleri arasında, Orta Doğu gelişmelerinin gittikçe hızlandığı bir sırada, Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerinde görevli Büyükelçileri, Ankara'da bir toplantıya çağırılmıştır. Yapılan görüşme ve değerlendirmelerin ışığı altında, Türk hükümeti, 28 Mayıs'ta, Orta Doğu buhranı ile ilgili resmî tutumunu açıkladı. Açıklamada şöyle deniliyordu ;

«...Hükümetimiz, Orta Doğu buhranının gelişmesini büyük bir dikkatle izlemektedir. Bölgede barış ve güvenliğin hâkim olmasına büyük önem atfeden ve bu yolda her zaman elinden gelen gayreti sarf etmekten geri kalmamış olan Türkiye'nin, barışı tehdit edici durumların meydana gelmesinden ciddi endişe duyacağı tabiidir. Türkiye, barışın ihlâlüne yol açacak bütün hareketlerden kaçınılması lüzumuna kani bulunarak, buhrana son verecek gayretleri desteklemektedir. Türk hükümeti, her zaman olduğu gibi bu defa da buhrana sebebiyet veren durumun mütâlâasında BM yasası ile hak ve adalet prensiplerine dayanmak gerektiği inancındadır. Bu arada hükümetimiz, komşuları ile iyi dostluk münasebetleri çerçevesi içerisinde Türkiye ile Arap memleketleri arasında mevcut yakın ilişkileri de göz önünde bulundurmaktadır.»

Hükümet açıklamasında, Türkiye'nin Arap ülkeleri ile arasındaki «mevcut yakın ilişkileri de göz önünde bulundurduğu» belirtilmek suretiyle, üstü kapalı bir şekilde, Arap ülkelerinin desteklediği ortaya konmuş oluyordu. Türkiye'nin bu açıklaması üzerine, Kahire'de yayınlanan yarı resmî El-Ahram gazetesi, «Kuzey Atlantik Antlaşması teşkilâtının üyesi Türkiye'nin, İsrail - Arap uyuşmazlığında Arap dünyasının yanında yer aldığı» yazmıştır. BAC hükümetinin resmî görüşlerini yansıtan gazete göre, Türkiye, topraklarındaki NATO üslerinin, Arap ülkelere karşı girişilecek bir müdahalede kullanılmasına izin vermeyeceğini ve bu üslerin tamamen Türkiye'nin kontrolü altında bulunduğunu BAC'ne bildirmiş ve Suriye sınırında askerî yığınak yapmayacağı yolunda da söz vermiştir. Öte yandan, Dışişleri Bakanı Vekili F. Sükan, 29 Mayıs'ta TBMM'nde Orta Doğu buhranı hakkında şunları söylüyordu :

«...Türkiye'nin menfaatlerinin de bu bölgenin sulh ve güvenlik içinde bulunmasında olduğu aşikârdır... Buhranın her safhası ve inkişafı, Hükümetimiz tarafından gayet yakinen, ciddiyetle ve soğukkanlılıkla takip edilmektedir. Bölgemizde sulh ve sükûnun hâkim kılınması hususunda müteyakkız bulunmaktayız.»

1967 Savaşının patlak vermesi üzerine, Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 5 Haziran günü Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

«...Hükümetimiz, birkaç hafta evvel başlayan buhranın silâhlı bir çarpışmaya müncer olmaması ve ihtilâfın diplomasi yoluyla sona erdirilmesi gayesiyle elinden gelen gayreti sarf etmiş ve bu maksatla ilgili ' taraflar nezdinde gerekli itidal tavsiyesinde ve teşebbüslerde bulunmuştur... Çarpışmaların devam etmesinin dünya barışı için bir tehlike teşkil edeceği kanaatindeyiz. Bu itibarla, bu safhada bile barışın teatisi için gayretlerimize devam edeceğimiz tabiidir. Bu buhranın geniş ihtilâflara meydan vermeden kısa bir zamanda yatışacağı, ümit ve temennisini muhafaza ediyoruz...»

Dışişleri Bakanı, aynı görüşü 6 Haziran'da Senato'da yaptığı konuşmasında da tekrarlamış, ayrıca verdiği bir demeçte de, «Türkiye'deki üslerin Araplara karşı bir olup-bittiyle kullanılmasının söz konusu olamayacağı»nı söylemiştir. Çağlayangil, savaşın sonucunun anlaşılması üzerine, 10 Haziran'da yaptığı açıklamada, Türkiye'nin «kuvvet istimali suretiyle arazi kazancı sağlanması veya pozisyon takviyesi yoluna gidilmesine» karşı olduğunu bildirmiştir. Türkiye, Savaşta ağır kayıplara uğrayan Arap ülkelerine derhal yiyecek, giyecek ve ilâç yardımında bulunmuştur. Savaş sona erer ermez ilk önce Suriye'ye olmak üzere, Türkiye, Arap ülkelerine Kızılây kanalıyla yardım malzemesi göndermeğe başlamıştır. 250 ton şeker, 200 ton pirinç, 10 bin çift kundura, 250 bin paket sigara, 5 ton çay gönderilenler arasındadır (Armaoğlu, 2005: 847; Gönlübol, 1996: 534; Kürkçüoğlu, 1972a: 154).

7.2.1.2. Savaş Karşısında Irak ve Arap ülkeleri

Savaş karşısında ilk tepki doğal olarak Arap ülkelerinden geldi. Savaş çıkmadan bir gün önce, yani 4 Haziran 1967 günü, Irak, Suudi Arabistan, Libya, Cezayir, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Abu Dabi (bu son üçü o sırada İngiltere'nin himayesinde emirliklerdir.) ve Mısır temsilcileri Bağdat'ta toplandılar. 5 Haziranda aldıkları kararda, herhangi bir Arap devletine saldıran veya İsrail'e yardım eden devletlere petrol ambargosu tatbik edileceğini bildirdiler. Mısır'ın 6 Haziranda, İsrail'in hava baskınına Amerika ve İngiltere'nin yardım ettiğini iddia etmesi üzerine, bu iki ülkeye petrol ambargosu tatbiki kararı alındı. Kuveyt, Bahreyn, Katar, Abu Dabi ve Suudi Arabistan, Amerika ve İngiltere'ye petrol sevkiyatını durdurdu. Cezayir, Mısır, Sudan, Suriye, Yemen, Tunus, Amerika ve İngiltere ile diplomatik münasebetlerini kestiler. Irak ve Lübnan, Amerikan ve İngiliz büyükelçilerinin 48 saat içinde ülkeyi terk etmelerini istediler. Libya hükümeti ise, Amerika ve İngiltere'den, Libya'daki üslerini tasfiye etmelerini ve bütün kuvvetlerini geri çekmelerini istedi. Bütün Arap başkentlerinde Amerika ve İngiltere aleyhine geniş gösteriler yapıldı. Lâkin Arap ülkeleri tepkilerini daha ileri götüremeden savaş Arap dünyası için tam bir hezimet olarak sona erdi. Artık Araplar için mesele, İsrail Devleti'nin ortadan kaldırılması değil, bu hezimetin neticelerinin nasıl ortadan kaldırılacağı idi. Başka bir deyişle, bundan sonra başta Mısır, Suriye ve Ürdün olmak üzere, Arap ülkelerinin İsrail politikasının temelini, 1967 savaşında kaybedilmiş toprakların geri alınması veya İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi veya çıkarılması teşkil edecektir. 1967 Arap-İsrail savaşının, İsrail Meselesinde meydana

getirdiği en mühim değişiklik budur. Bu bakımdan da, 1967 savaşı, Arap-İsrail meselesinde veya genel deyimini ile Filistin Meselesi'nde, bir dönüm noktası ortaya çıkarmış, yeni bir safha açmıştır (Armaoğlu, 1994: 259).

Buna karşılık, şimdi İsrail de yeni bir politikanın tatbiki içine giriyordu. İsrail Başbakanı Levi Eshkol, 12 Haziran 1967 günü İsrail parlamentosunda "bütün dünya milletlerine" hitaben yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "İsrail Devletinin, bir hafta önceki (yani savaştan önceki) duruma avdet edeceğine dair hiç kimse hayale kapılmasın... Bugüne kadar mevcut olan durum artık bir daha geri gelmeyecektir". Böylece İsrail, 1967 savaşında ele geçirdiği Arap topraklarını geri vermeyeceğini açıklamış oluyordu. Mamafih, Başbakan Eshkol, 20 Haziranda Şarm el Şeyh'te yaptığı konuşmada, Nasır, Kral Hüseyin ve diğer Arap liderleri ile nerede ve ne zaman olursa olsun, barışı görüşmeye hazır olduğunu söylemek suretiyle duruma bir açıklık getirdi. Yani, bundan sonra İsrail'in politikası, elinde tuttuğu bu toprakları bir koz olarak kullanmak sureti ile, Arap ülkelerini kendisi ile ikili müzakereye zorlamak olacaktır. İkili müzakere, Arap ülkelerinin İsrail'i tanımaları demek olacağından, Araplar da buna yanaşmayacaklardır.

Yenilgiden sonra 10-17 Temmuz 1967 günlerinde Kahire'de bir Arap Zirvesi yapıldı. Bu zirveye Nasır, Irak Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif, Suriye Cumhurbaşkanı Atassi, Cezayir Cumhurbaşkanı Bumedjen ve Sudan Cumhurbaşkanı İsmail el-Azhari katıldı. Yapılan açıklamaya göre, Başkanlar, İsrail saldırısının "neticelerinin" nasıl bertaraf edileceği ile "Arap olmayan" ülkelerle münasebetlerin geleceğini görüşmüşlerdi. Bu sonuncu nokta ile İsrail'i destekleyen bazı "Batı" ülkeleri kastedilmekte idi. Ayrıca, Başkanlar, bütün bu konuların, Dışişleri Bakanlarının yakın bir gelecekte Hartum'da toplanarak, önce onlar tarafından müzakere edilmesine karar vermişlerdir.

Dışişleri Bakanları 1-6 Ağustos günlerinde Sudan'ın başkenti Hartum'da toplandılar. Toplantıda, İsrail ile her türlü "barış" fikri reddedilmiş ve İsrail'i desteklediği için Amerika, İsrail'e "sempatik" tutum aldıkları için de İngiltere ve Federal Almanya ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Öte yandan, Suriye, Irak ve Cezayir'in, Amerika, İngiltere ve Federal Almanya'ya petrol ambargosu tatbik edilmesi fikri, Tunus, Suudi Arabistan ve Libya gibi "ılımlıların" muhalefeti ile karşılaşmıştır. Dışişleri Bakanlarının bu toplantısında, İsrail sempatzanı Batı ülkelerine petrol ambargosu tatbiki meselesini incelemek üzere, Arap ekonomi ve maliye bakanlarının Bağdat'ta toplanmalarına karar verilmişti. Bu toplantı 15-20 Ağustos günlerinde yapıldı. Toplantı sonunda yayınlanan bildiride, petrol ambargosundan hiç söz edilmiyordu. Çünkü Irak'ın hazırladığı ve bütün ülkelere üç ay süre ile petrol satılmaması," üç ay sonra ise, ancak "dost" ülkelere petrol verilmesi hususundaki plân, Suriye ve Cezayir tarafından hararetle desteklenmesine rağmen, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Libya, bu ambargonun Arap ülkelerinin ekonomilerine çok zarar vereceği gerekçesi ile bu plâna karşı çıkmışlardır. (Gürel, 1979: 121) Bu bölünme ve görüş ayrılığı, bir Arap Zirvesinin gündemini hazırlamak için 26-27 Ağustos 1967'de yine Hartum'da toplanan Dışişleri Bakanları toplantısına da hâkim olmuştur. 13 Arap devletinin katıldığı bu toplantıda zaten etkili olamayan petrol ambargosunun tümüyle kaldırılması ve başlıca petrol üreten Arap devletleri olan Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt'in, Mısır ve Ürdün'e para yardımı yapmaları kararlaştırılmıştır. Böylece petrolün bir silâh olarak kullanılması imkânı ortadan kalkıyordu (Kürkçüoğlu, 1972a: 149; Armaoğlu, 1994: 261; Gürel, 1979: 121).

7.2.1.3. Türkiye'nin BM'deki Tutumu

Haziran savaşı üzerine BM Genel Kurulu'nun olağanüstü toplantıya çağırılması söz konusu olunca, Türkiye bu teklifi desteklemiştir. BM Genel Kurulu'nun olağanüstü toplantısında, 22 Haziran günü bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türkiye'nin tutumunu şu şekilde belirtmiştir:

«...Geleceği bizi çok yakından ilgilendiren bir bölgedeki bu durum, bizi son derece üzmüştür. Türkiye'nin politikası daima bütün komşuları ve bölge memleketleri ile siyasî bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne riayet şartına dayanan iyi münasebetler geliştirmeye yönelmiştir. Burada, Arap ülkeler halklarına beslediğimiz derin dostluk ve sempatemizi tekrarlamak isterim. Onların, tarihlerindeki bu ağır ve güç devreden süratle geçmeleri ümidini izhar ediyoruz... Türk hükümeti, kuvvete başvurulması sonucunda meydana gelen toprak iktisaplarını kabul edemeyeceğini derhal beyan eylemiştir... Genel Kurulun, İsrail kuvvetlerinin işgal ettikleri topraklardan geri çekilmesi hususunda ısrar etmesi gerekmektedir» (Gönlübol, 1996: 536; Armaoğlu, 1994: 273).

Türkiye'nin BM Genel Kurulu'ndaki oylamalar sırasındaki tutumuna gelince : Türkiye, BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve Kudüs'ün statüsünün değiştirilmemesini öngören iki karar tasarısının sunucuları arasında yer almıştır. İsveç tarafından hazırlanan ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 23 ülkenin desteklediği ve bütün ülkeleri, resmî ve gayri resmi kuruluşları ve gerçek kişileri, BM Filistin Mültecileri Komisyonu'na özel yardımda bulunmağa çağırın tasarısı da Genel Kurul'ca kabul edilmiştir. (Ataöv, Son İki Yılda Üçüncü Dünya, 1968: 23) Genel Kurul'da görüşülen fakat gerekli oy çoğunluğunu toplayamayan karar tasarılarının oylamasında da, Türkiye, genel olarak Arap ülkelerinin yanında yer almıştır. Böylece, Türkiye, önemli bir sorunda, ABD ve İngiltere'nin liderliğindeki Batı'lı ülkelere ayrılarak Arap ülkelerini desteklemiş ve tarafsız Ülkelerle birlikte hareket etmiş oluyordu. Bunun tipik Örneği, Türkiye'nin, Genel Kurula tarafsız ülkelerce sunulan ve İsrail'in 5 Haziran 1967 öncesi sınırlarına çekilmesini öngören tasarıya, Arap ülkeleriyle birlikte lehte oy vermesidir. ABD ve diğer Batı'lı ülkeler ise karara aleyhte oy vermişlerdi. Türkiye, Araplara yakın tutumunu BM Genel Kurulu'ndaki müzakereler sırasında da sürdürmüştür. Başbakan Demirel, 8 Temmuz (1967)'de yaptığı basın toplantısında Türkiye'nin BM'deki tutumu hakkında şunları söylüyordu :

«...Türkiye, Genel Kurul'daki müzakere ve çalışmalar sırasında, Orta Doğu'da barışı, adalet ve nefaset prensipleri dairesinde yeniden tesise matuf teşebbüsleri kuvvetle desteklemiş ve bazı teşebbüslerde bizzat inisiyatif almıştır. Şu anda bütün temennimiz dost ve kardeş Arap memleketlerinin meşru ve haklı menfaatlerinin bugünkü şartlardan zarardide olmaksızın çıkması noktasında toplanmaktadır. Barışın tesisi için son muhasemat neticesi, İsrail kuvvetleri tarafından işgal edilmiş olan Arap topraklarının tahliyesinin şart olduğu kanaatindeyiz...» (Kürkçüoğlu, 1972a: 154).

7.2.1.4. Savaşın Türkiye Açısından Sonucu

Türkiye'nin 1965'den itibaren Arap ülkelere yaklaşma çabaları bakımından 1967 Savaşı önemli bir dönüm noktası olmuştur. Savaş sırasında, Türkiye Arap ülkelere yaklaşma çabası içinde olduğunu kesin ve somut bir şekilde ortaya koymak fırsatını bulmuştur. Arap ülkelerini, en fazla ihtiyaçları olduğu bir sırada desteklemek suretiyle, Türkiye, bu ülkelerle olan ilişkilerinin önemli ölçüde gelişmesini sağlayacak bir adım atmış oluyordu. Gerçekten de, Türkiye'nin savaş sırası ve sonrasındaki tutumu Arap ülkelerinde olumlu etki yaratmıştır.

BAC Devlet Başkam Nâsır'ın sözcüsü durumunda olan Hasan Heykel, El Ahrım gazetesindeki yazısında Türkiye'nin Orta Doğu buhranındaki tutumunu övüyordu. Bu arada, Arap ülkeleri ABD ve İngiltere'ye petrol ihracını durdururken, Türkiye'ye (ve Fransa'ya) karşı bu kararlarını uygulamayacaklarını açıklamışlardır. Suriye Dışişleri Bakam İ. Makus, Türkiye'nin buhran sırasındaki tutumu hakkında 21 Ağustos 1967'de şunları söylüyordu: «Türkiye'nin son buhran sırasında Arap milletini gerek Birleşmiş Milletler'de, gerek bu teşkilât dışında desteklemesi, Suriye halkında takdir ve şükran duyguları yaratmıştır. Türkiye'nin, Arap devletlerinin haklı davasına devamlı destekte bulunmasının, diğer dost devletlerle birlikte bu alanda faaliyet sarf etmesinin, saldırının izlerinin silinmesine, dolayısıyla iki memleket arasında dostluk ve komşuluk münasebetlerinin kuvvetlendirilmesine ye Orta Doğuda âdil bir barışın yeniden kurulmasına katkısı olacağına inanıyoruz.» BAC hükümet sözcüsü Hasan El Zeyyad da 17 Kasım (1967)'de verdiği bir demeçte, «Modern tarihin kaydettiği ve bizim, yakın geçmişimizde geçirdiğimiz acı krizde Türkiye'nin iftihar edilecek bir tutumu, davranışı olmuştur» diyordu(Kürkçüoğlu, 1972a: 158).

Türkiye'nin 1967 Savaşındaki tutumunu, Arap ülkeleri içinde Türkiye'yle ilişkileri en fazla zarar görmüş iki ülkenin, yani BAC ve Suriye'nin özellikle olumlu karşılması ilgi çekicidir. Bu durum, Türkiye'nin 1965'den sonra değişmeğe başlayan Orta Doğu politikasının istenilen sonucu elde edebileceğini gösteriyordu. 1967 Savaşı sırasında, ABD'nin paralelinde görünmekten dikkatle kaçınan ve bu şekilde Araplara yakın bir tutum alan Türkiye, Savaş dolayısıyla Arap ülkelerinin birçoğuyla" diplomatik ilişkileri kesilmiş bulunan ABD'nin, bu ülkelerle olan ilişkilerini Türkiye aracılığıyla yürütme teklifine yanaşmamıştır. Nitekim, ABD'nin, Irak nezdindeki çıkarlarının Türkiye tarafından korunması için yaptığı teklifi, Türkiye, Irak (ve diğer Arap ülkeleriyle) olan ilişkilerini dikkate alarak reddetmiştir. Türkiye, daha sonra da Arapların tepkisini çekecek davranışlardan dikkatle kaçınmağa devam etmiştir. 21 Ocak 1968 günü, ABD Dışişleri Bakanı yardımcılarında Eugene Rostow, İngiltere'nin 1971'de Süveyş'in doğusundan çekilmesiyle ortaya çıkacak boşluğu doldurmak üzere, Türkiye, İran, Pakistan, Suudî Arabistan ve Kuveyt arasında, Basra Körfezi bölgesinin savunmasını sağlayacak bir Pakt'ın kurulacağını açıklamıştı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, derhal bir açıklama yaparak, Rostow'un öne sürdüğü projeden Türkiye'nin haberi olmadığını bildirmiştir. Böylece Türkiye, İkinci bir Bağdat Paktı macerasına atılmak istemediğini göstermiştir (Gönlübol, 1996: 535).

Türkiye, 1967 Savaşından sonra, Orta Doğu'daki aktüel gelişmeler karşısında da Araplara yakın tutumunun gerektirdiği şekilde hareket etmeğe dikkat göstermiştir. İsrail ile Arap komşuları arasında zaman zaman ortaya çıkan silâhlı, çatışma ve karşılıklı misilleme hareketlerinde Türkiye hemen her defasında İsrail'i protesto etmiştir. Öte yandan, 1968 Kasımında Paris'de yüksek rütbeli bir Amerikan subayının yaptığı açıklamaya göre, Türkiye, NATO'nun Ekim ayında yapılmasını kararlaştırdığı «Orient Express» tatbikatına izin vermemiştir. Türkiye, Diyarbakır ve Suriye sınırı civarında yapılacak böyle bir tatbikatın, Orta Doğu'daki durum dolayısıyla uyandıracığı tepkiyi dikkate alarak, NATO Başkomutanlığının bütün ısrarına rağmen, tatbikat için gereken izni vermekten kaçınmıştır. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü de, yaptığı açıklamada bu durumu doğrulamıştır. Böylece, 1950'lerden farklı olarak, atılacak her adımın Arap ülkeleri üzerinde uyandıracığı tepki, aktüel gelişmeler karşısındaki Türk tutumunun tespitinde göz önüne alınan başlıca faktör haline gelmiş oluyordu. 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda, Türk hükümeti Birleşik Devletler'e, İsrail'e yardım etmesi için Türk üslerini kullanılmayacağını bildirmesiyle altmışların ortalarından başlayarak Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında dikkat çekici bir eğilim görülmeye başlanmıştır.

Daha önce hiç yapılmamış böyle bir hareket Arap ülkelerinin fazlasıyla hoşuna gitti. Çatışmaların sona ermesiyle, Türk hükümeti silah kullanımı yoluyla toprak elde edilmesi ve konumların sağlamlaştırılmasına karşı olduğu görüşünü tekrarladı. Bu, açıkça İsrail'in Arap toprakları pahasına kendi topraklarını genişletmesine karşı olma (Sander, 1987: 233).

7.3. Irak'ta Baas Partisi ve Araplararası Birleşme Çabaları

İlk defa 1940'larda Suriye'de gelişmeye başlayan ve "Diriliş" anlamına gelen Baas ideolojisinin önderliğini bir Ortodoks-Yunan olan Misel Eflak yapmıştır. Partinin temel felsefesi Arap ulusçuluğunu sosyalizmle birleştirmeyi öngörmektedir. Bir kitle partisi görünümünde olan Baas'ın Körfez bölgesindeki ideolojik muhalifleri, sağda tutucu ideolojiler ile solda Marksist ideolojilerdir. Baas Partisi Irak hariç olmak üzere diğer Arap ülkelerinde büyük bir gücünün olmadığını bilmekteydi. Ürdün ve Lübnan'ın özel durumları, partiye bu ülkelerde ciddi girişimlerde bulunmak olanağını sağlamazken, Baas Partisi Arap Yarımadası'ndaki şeyhlik ve prensliklerde de bir devrim yapma olasılığını pek mümkün görmemekteydi. Buralarda partiyi destekleyenler az olduğu gibi, Genel Merkez'in bulunduğu Suriye ile ortak sınırlar da bulunmamaktaydı. Bu zaafı ilaveten belirtilen yerlerde siyasi ve sosyal koşulların yeteri kadar gelişmediğini de dikkate almıştı. Baas Partisi Arap dünyasına bu açıdan genel olarak baktığında tek uygun ortamın Irak'ta olduğuna inanmaktaydı (Şentürk, 2003: 66; Arı, 1992: 41; Erendil, 1992: 45).

Bir dönem Arap dünyasında liderlik arayışına yönelen ve bazen Mısır bazen de yine Baas'ın iktidar olduğu Suriye ile rekabete girişen Irak, uhdesine almaya çalıştığı Arap Milliyetçiliği konusunda aşiret politikalarıyla zaafiyet yaşıyordu. Çünkü Arap Sosyalist Milliyetçiliğine göre, bu akım mezhepçilik, bölgecilik ve aşiretçilik karşısında bir panzehirdir. Suriye'deki Baas mezhepçilik, bölgecilik ve aşiretçilik kartlarının oynanmasını, emperyalizmin toplumu bölme planlarına hizmet eden aşağılık bir yöntem olarak değerlendiriyor ve halk düşmanı olarak görüyordu. Baas'ın bu üç kutsal Suriye'yi etkisi altında tuttuğu gibi, aynı şekilde Irak'a da egemen oldu (Şentürk, 2003: 132).

Irak, Arap ülkeleri içinde 1930 yılında bağımsızlığına kavuşan ilk ülke olduğu gibi, aynı zamanda 1936 yılında ilk askeri darbeyi yaşayan ülkeydi. 1941 yılında ise Raşit Ali Geylani darbesi olmuştu. Bu tarihten sonra ise Irak, 1958 yazına kadar görece olarak en istikrarlı ülke olarak kabul ediliyordu. Bununla birlikte Irak da Suriye gibi, "mozaik" toplum yapısına sahipti. Dinsel, etnik ve dini azınlıkların yanında Sünniler, Şiiiler, Araplar ile Kürtler ve Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında siyasi tansiyon yüksekti. Bu atmosfer içinde Irak Baas Partisi, 1954 yılına kadar herkese açık olmayan siyasi bir çizgi izlemekte ısrar etmişti. Bu dönemde Irak Komünist Partisi, Ulusal Demokratik Partisi ve İstiklal Partisi parlamento seçimlerine katılmak için "Ulusal Cephe" oluşturduklarını açıkladıkları zaman, Irak Baas Partisi kendine özgü bir siyasi çizgi izlediğini iddia ederek ve bu cephe karşısında sert bir tutum takınarak seçimlere girmeyi kabul etmemişti.

Irak Baas Partisi, 1955 yılından sonra ise diğer partilere karşı daha esnek bir siyasi tutum takındı. Iraklı asker ve sivil politikacılara Nasır milliyetçiliği cazip gelmekteydi, ancak Pan-Arabizm Irak'taki Şiiiler arasında pek popüler değildi. Aynı durum Kürtler için de fazlasıyla geçerliydi. Bu duruma rağmen Nasır ve Pan-Arabizm,

monarşi karşıtı 1958 darbesinin siyasi ilham kaynağı oldu. Lübnan ve Ürdün'deki rejimleri Batılı güçler kurtarmıştı ama Ortadoğu'da oynanan siyasi oyunu Suriye'den sonra Irak'ta da Nasır kazanmıştı.

Başbakan Nuri Sait Paşa'nın Irak'ta izlediği siyasi baskı politikaları, Komünistler, Baasçılar, İstiklal ve Milli Demokrat Partisi gibi milliyetçi ve solcu siyasi grupları, General Abdülkerim Kasım'ın destekçileri durumuna getirirken, Kasım, 14 Temmuz 1958 tarihini darbe için ideal bir tarih olarak görmekteydi. Bağdat'ta Kasım'ın zaferi, aynı zamanda Nasır'ın zaferi olarak yorumlandı. Nuri Sait'in devrilmesiyle Nasır'ın önemli bir rakibi siyaset sahnesinden silinmişti. Bağdat Paktı'nın önemli aktörlerinden Nuri Sait Paşa bu şekilde tasfiye edilirken, bu paktın bir diğer önemli aktörü Adnan Menderes hükümeti ise 27 Mayıs 1960'da Türkiye'de gerçekleştirilen bir askeri darbe ile iktidardan alındı. Irak'ta 1958 yılında monarşi yıkılınca Haşimi Hanedanı'nın öteki kolu Ürdün'ü yönetmeye devam etmekle birlikte, Haşimi Hanedanı'nın Arap siyasi hayatındaki o zamana kadar devam eden siyasi etkinliği önemli ölçüde zayıflamış oldu. Suriye-Mısır birleşmesine yönelik olarak kurulmuş olan Irak ile Ürdün arasındaki Arap Federal Birliği ise 2 Ağustos 1958'de sona erdi (Şentürk, 2003: 181).

Irak, 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan resmen çekilerek bu Pakt'ın Arap dünyasıyla olan tek siyasi bağlantısına son vermiş oldu. Irak'ta bir devrim konseyi oluşturulduğu gibi, yeni bir hükümet de kurulmuştu. Abdülkerim Kasım Başbakan ve Savunma Bakanı, Abdüsselam Arif Başbakan Yardımcısı ve İçişleri Bakanı, Baasçı Fuad Rikabi ise Kalkınma Bakanı oldu. 1958 Darbesi esnasında Baas'ın Irak'taki üyeleri birkaç yüz kişiden ibaretken, Albay Ahmet Hasan al-Bekr monarşi devrildikten kısa bir süre sonra Baas'a katılmıştır. Misel Eflak darbeden hemen sonra Bağdat'a giderek parti üyeleriyle bir toplantı yaptı ve onları Mısır ve Suriye'nin kurduğu ve Nasır'ın etkisi altındaki Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılma konusunda faaliyette bulunmaya çağırdı. Irak'ın birliğe katılması, Baas'ın Nasır karşısında Birleşik Arap Cumhuriyeti'ndeki güç dağılımı konusundaki pazarlık gücünü arttırmasına olanak sağlayacaktı. Irak ile Mısır arasında birlik için görüşmeler başlarken iki ülkede de monarşiler devrilerek Batı etkisine son verilmesi iki ülkenin ortak özelliği idi. Abdüsselam Arif Başkanlığında bir Irak delegasyonu 19 Temmuz 1958'de Şam'da Nasır ile bir araya gelerek yakın işbirliği konusunda bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmada sürpriz olan nokta, Arap Birliği'ne atıfta bulunulmamış olmasıydı. Kasım önce içerde birliği ve bağımsızlığı güçlendirmek istiyordu. Birçok Iraklı, petrol zenginliğini ve ülkenin egemenliğini Birleşik Arap Cumhuriyeti ile paylaşmak istemiyordu. Irak, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılırsa Suriye gibi bu birliğin küçük bir ortağı olacağını fark etmişti. Mısır-Suriye birliğinden kaynaklanan sorunları yakından bilen Kasım, bu nedenlerden dolayı Mısır'la birleşmeyi bir süre erteleme yanlısıydı. Irak delegasyonu Şam'dan döndükten birkaç gün sonra Kasım yaptığı bir basın açıklamasında önceliği Irak'ın bağımsızlığına verdiğini açıkça belirtti. Başbakan yardımcısı Arif ise farklı düşünüyordu. Baas üyesi olmamakla birlikte, Irak'taki Baasçıların etkisi altında kalarak Arap Birliği'nden yanaydı. Arif Şam'da Nasır ile yaptığı görüşmede, Kasım'a karşı gelerek Arap Birliği'ni destekleyeceğine dair Nasır'a söz vermişti. Aslında Kasım'a rağmen anlaşmayı imzalamakla ihanet etmişti. Arif 30 Eylül 1958'de Başbakan Yardımcılığı ve İçişleri Bakanlığı görevlerinden alındı ve Batı Almanya'ya Büyükelçi olarak atandı. Arif bu karara bir süre direndiyse de gitmeyi kabul etti. Avrupa başkentlerini dolaştıktan sonra 4 Kasım 1958'de tekrar Irak'a dönen Arif bir gün sonra tutuklandı. Abdülkerim Kasım'ın

1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmayacağını bu şekilde belli olması, daha geniş bir Arap birliğine yönelik umutları azaltırken, Nasır, Suriye'de ciddi kriz ve engellerle karşılaşmaktaydı (Şentürk, 2003: 183).

14 Temmuz 1958'de, General Abdulkerim Kasım'ın, Krallığa karşı yaptığı darbeden yararlanamayan Baasçılar, sürekli fırsat kollamaya başladılar. Fakat yine de Baasçılar General Kasım'ın yaptığı darbeden faydalanmaya çalıştılar. Kasım krallığı devirmekle aynı zamanda İngiliz çıkarlarına da darbe indirmiş oluyordu. Bunu iyi değerlendiren Baasçılar İngiltere'nin kendi mücadelelerine olan desteğini sağlamayı başardılar. Baasçılar 8 Şubat 1963'de yönetimi ilk defa ele geçirdiklerinde, Arifi işbaşına getirdiler. Bu dönemde Irak-İngiliz ilişkileri de süratle gelişti. Bu şekilde Baasçılar İngiltere'ye olan şükran borçlarını ödüyorlardı. Financial Times Gazetesi 15 Şubat tarihli nüshasında «Yeni yönetimin, dışişleri bakanının Irak-İngiliz ilişkileri konusundaki yapıcı beyanatı ve petrol şirketlerimiz konusundaki sözleri, iki ülkenin çıkarları doğrultusunda olup, bizleri son derece sevindirdi.» diye yazıyordu (İmamzade, 1986: 86).

Arap Birliğini gerçekleştirme teşebbüsü, Suriye'deki Baas darbesinin hemen arkasından, Irak Baasçılarından geldi. Esasında birlik fikri Suriye Baasçılarındı. Suriye Baasçıları, Mısır ile yeni şartlar altında bir birlik meydana getirmek istemişler, fakat bu işin Irak Baasçıları tarafından desteklenmesine ihtiyaç duymuşlardır.

1963 Mart ayı içinde Bağdat, Şam ve Kahire arasında bir takım temaslar ve Kahire'de de bir dizi toplantılar yapıldı. Suriye ile Mısır arasında 1958 Şubatında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyetinin, 1961 Eylülünde Suriye'de yapılan bir darbe ile yıkılmasını bir türlü hazmedemeyen Nasır, Suriye ve Irak Baasçılarının bu birleşme çabaları karşısında fazla istekli görünmedi. Açıklı ki, Nasır, kurulmak istenen birliğin Baasçıların kontrolü altında kalması ihtimalinden hoşlanmıyordu. Sosyalist Baas Partisinin 8 Şubat 1963 de Irak'ta (8 ay ile sınırlı kalmıştı) ve 8 Mart 1963'te de Suriye iktidara gelmesi ve Baas ideolojisinin, ülke farkı gözetmeksizin bütün Arapları tek bir millet olarak, bir bayrak altına toplamayı amaçlaması, bir süre için Arap Birliği teşebbüslerini de ön plâna çıkardı. Lâkin, Baasçılar şunu da biliyorlardı ki, Arap dünyasını bir bayrak altında toplayabilmek için, Arap milliyetçiliği sancağını elinde tutan Nasır ile işbirliği yapmak zorunlu idi. Kaldı ki, söz konusu Arap Birliği esas itibarı ile İsrail meselesine yönelik olduğuna göre, İsrail'e karşı mücadelenin liderliğini de yine Nasır yapmakta idi. Irak, Suriye ve Mısır liderlerinin 7-17 Nisan 1963 günlerinde Kahire'de yaptıkları müzakereler sonunda Birleşik Arap Cumhuriyeti Federasyonunun 13 maddelik Anayasa taslağı hazırlandı. Fakat Nasır ve Baasçılar arasındaki nüfuz mücadelesi nedeniyle hayata geçirilemedi (Armaoğlu, 1994: 217).

Ne var ki Baas'ın iktidarı uzun sürmedi. Baas hükümetinin sekiz aylık dönemindeki faaliyetleri, bölge ülkelerinin iş birliği yapması karşısında şekillendi. Daha hükümetin ilk günlerinde Bağdat radyosu Nasır'a karşı propaganda aracı durumuna gelmişti. Halkın karşı direnişleri de devam etmekteydi. Üç gün içerisinde 50.000 kadar direnişçi öldürüldü. Bu direnişler, liderlik kadrosunda birtakım anlaşmazlıklara yol açtı ve Abdüsselam Arif bu anlaşmazlıklardan yararlanarak, kendisini hapisten çıkarıp Cumhurbaşkanı yapan Baasçılara karşı onların "gerici bir darbe" dedikleri 18 Kasım 1963 ihtilâlini yaptı ve Baas hükümetini yıktı (İmamzade, 1986: 62; Devrimci Irak, 1974: 13).

Irak'ta 18 Kasım 1963'deki askerî darbe ile Baas yönetimine son verildikten sonra, Başkan Abdüsselâm Arif Mısır'a yavaşmaya başladı. Asvan Barajının ilk bölümlerinin tamamlanması dolayısıyla yapılan törenlere katılmak için gittiği Kahire'de 26 Mayıs 1964 de Nasırla bir "Arap Birliği" anlaşması yaptı. Bu anlaşmaya göre,

Kahire’de, her iki tarafın devlet başkanları ile, her iki taraftan 6’şar üyenin meydana getireceği bir "Başkanlık Konseyi" kuruluyordu. Bu Konsey, üç ayda bir toplanarak, iki ülkenin siyasî, ekonomik, askerî, sosyal ve kültürel politikalarını "koordine" edecekti. Yine Kahire’de, iki ülke arasında, silâhlanma, eğitim ve strateji meselelerini koordine etmek ve taraflardan birine bir saldırı halinde askerî harekâtı yönetmek üzere bir ortak komutanlık teşkil olunuyordu. Abdüsselâm Arifin Mısır ile yakınlaşma politikası, tamamen Irak’ın iç politikası ve Baasçılardan kurtulma amacı ile ilgili idi. Mamafih, Birleşik Arap Cumhuriyeti ve ondan sonraki tecrübeler dolayısıyla, Nasırın da Irak ile birleşme konusunda çok hevesli olduğu söylenemez. Kaldı ki, İsrail’e karşı mücadele bakımından Nasırın ağırlık ve ehemmiyet verdiği ülke, İsrail ile sınırı olmayan Irak değil, İsrail’e karşı stratejik durumda bulunan Suriye idi. (Nitekim Nasır’ın, Suriye ile 4 Kasım 1966’da yaptığı ittifak mahiyetindeki anlaşmaya Irak, *Suriye’ye bir "tehlike"nin yönelmesi halinde, Irak’ın da kendisine düşen yükümlülükleri yerine getireceğini* bildirerek katılmamıştır (Armaoğlu, 1994: 219).

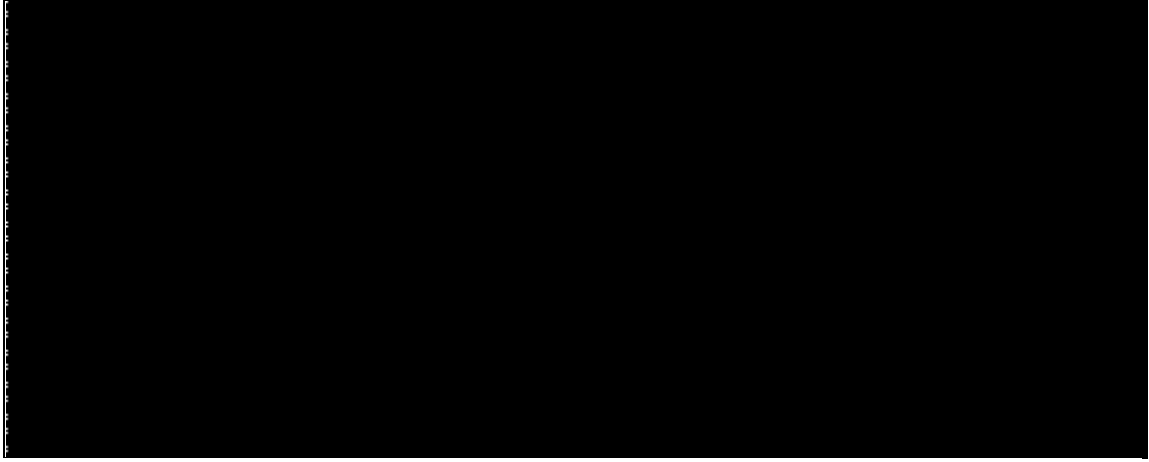
Abdüsselam Arifin 14 Mayıs 1966’da bir helikopter kazasında ölmesi üzerine yerine kardeşi Abdurrahman Muhammed Arif geçti. Onun döneminde ordu yönetimde büyük bir etkinlik kazandı. Arif kardeşler dönemi de denilen 1963-1968 yılları arasında yönetimde bir etkinlik gösteremeyen Baasçılar, 17 Temmuz 1968’de Tümgeneral Ahmet Hasan al-Bekr öncülüğünde bir darbe gerçekleştirerek yönetimi ele geçirdiler. Sarayı yaylım ateşine tutulunca teslim olmayı kabul eden Abdurrahman Arif yurt dışına gönderildi. Bu nedenle kendilerinin “Beyaz Devrim” dedikleri 1968 Baas ihtilâli gerçekleşmiş oldu (Devrimci Irak, 1974: 39).

Bu devrimle birlikte gençliğinden beri Baasçılar arasında yer alan Saddam Hüseyin, yönetimde etkili konuma geldi. General el-Bekr 11 yıl iktidarda kaldı. 16 Temmuz 1979 günü yapılan bir açıklamada, General Hasan el-Bekr’in, Devrim Konseyi Başkanlığından ve Baas Partisi Bölge Komutanlığı Genel Sekreterliğinden kendi isteği ile istifa ettiği bildirilmiştir. Yine aynı açıklamada, Hasan el-Bekr’in, Baas Partisi Genel Sekreterliği ile Devrim Komuta Konseyi Başkanlığına, 1969’danberi Başkan Yardımcısı olan, 42 yaşındaki Saddam Hüseyin’i halef olarak tayin etti. Başlangıçta kendini el-Bekr destekçisi olarak gösteren Saddam zamanla parti içindeki bütün muhalifleri saf dışı etti. Bu hesaplaşmada Baas’ın ileri gelenlerinden birçoğu öldürüldü. Saddam Hüseyin 1976’da başbakanlığı ve bazı önemli görevleri el-Bekr’den devraldı. 1979’da devlet başkanlığını üstlendi. Saddam önce kendi çalışmaları ve kurmak istediği diktatörlük rejimi açısından tehlikeli gördüğü kimseleri idam ettirmekle işe başladı. Ayağının tozuyla bakanlardan ve yüksek rütbeli subaylardan oluşan yirmi kişiyi idam ettirdi. İdamlar sonraki yıllarda da devam etti. Saddam bununla da yetinmeyerek bazı suikast olaylarından dolayı pek çok insanı öldürttü (Şentürk, 2003: 121; Armaoğlu, 1994: 217). Irak’ın 1968’den itibaren ABD ve SSCB’ye yönelik politikasında bir denge takip ettiği görülmektedir. SSCB ile 1972’de yaptığı ittifak antlaşması doğrultusunda bu ülkeden büyük miktarda askeri ve ekonomik yardım alan Irak’ın Sovyetlerle ilişkileri, bu antlaşmanın feshedilmemiş olmasına rağmen, 1970’lerin sonlarına doğru soğumuş ve 1978’den itibaren Irak, Batı ile ve özellikle ABD ve Fransa ile ilişkilerini geliştirme çabasına girmiştir (Arı, 1996: 41).

7.4. 1970’li Yıllarda Orta Doğu’da Genel Durum

1970’lerin başından itibaren Basra Körfezi’ndeki ilişkilerde dış faktörlerden çok iç faktörlerin, başka bir deyişle uluslararası sistemin yapısı yerine bölgesel sistemin kendi iç dinamiğinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu dönemde bölgede güç denge-

si sisteminin hakim olduğu, dolayısıyla bölgesel politikalarda da sistemin davranış kurallarının etkin olduğu söylenebilir. Bu durum, özellikle 1973'ten sonra daha belirgin hale gelmiştir. Nitekim 1971'de İngiltere'nin Körfez'den çekilmesiyle birlikte İran, Irak ve Suudi Arabistan'ın bölgede temel aktörler durumuna geldikleri görülmektedir. 1 Haziran 1972'de *Iraq Petroleum Company* 'nin Kuzey Irak'taki ayrıcalık alanlarını Irak, aynı şirketin boru hattını da Suriye millileştirdi (Gürel, 1979: 143). Bu dönemden sonra söz konusu devletlerin üçü de OPEC'in 1973-1978 arası dönemde yaptıkları zamlardan doğan gelir artışının etkisiyle askeri kapasitelerini arttırmaya yöneldiler (Gürel, 1979: 211; TÜİK. 02.05.2009, www.tuik.gov.tr, Grafik 1)

Grafik 1: Petrolden Sağlanan Devlet Gelirleri (Milyon Dolar)

Bu çerçevede, Körfez devletlerinin bölgesel politikalar üzerinde otonomileri artarken, süper devletlerle ilişkilerinde sistemin gereklerine uygun davrandıkları, 1972 Sovyet-İrak Dostluk Antlaşması istisna tutulacak olursa, bölge devletleri ise süper devletler arasında sürekli ittifak ilişkilerinin ve bağlayıcı taahhütlerin yerine, kısa süreli çıkarlara dayanan ilişkilerin söz konusu olduğu görülmektedir. Kaldı ki Irak, 1970'lerin ortalarından itibaren ABD'ye yönelerek, Sovyetler Birliği'ne bağımlılığını azaltma ve ilişkilerini çeşitlendirme yoluna gitmiştir. Bunun yanında Irak, Haziran 1974'te İtalya ve Japonya, 2 Aralık 1974'te Fransa, Eylül 1975'te Almanya ile teknik ve ekonomik işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. Bu dönemdeki gelişmelerde petrol gelirlerinin artmasının yanında, 1973'ten itibaren gerek Arap devletleri arasındaki işbirliğinin ve iletişimin gelişmesinin, gerekse Arap milliyetçiliğinin artmasının da belirli oranda etkili olduğu söylenebilir. (Gürel, 1979: 184). Dördüncü Orta Doğu Savaşı'nın başlamasından hemen bir gün sonra, 7 Ekim 1973'de ise, Irak hükümeti, "Arap petrolünün, Siyonist ve emperyalistlerin değil, Arapların elinde bir silah olmasını sağlamak" gerektiğini bildirerek, Basrah Oil Company'de % 23.75 paya sahip bulunan iki Amerikan şirketi Exxon ve Mobil'in bu paylarını ve Hollanda şirketi Royal Dutch/Shell'in ülkedeki varlığının % 60'ını millileştirdi. Neticede Irak'ın 1969'da 879.5 milyon dolar olan gayri safi milli geliri 1974'te 1.234.5 milyon dolara yükseldi (Gürel, 1979: 149).

1968'de Irak'ta Baas partisinin yönetimi tamamen ele geçirmesi, Suudi Arabistan ve İran başta olmak üzere Körfez devletleri tarafından kuşkuyla karşılandı. Arkasından Irak'ın Şatt-ül Arap'ın tümü üzerinde egemenlik iddiaları ileri sürmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler hızla bozulmaya başladı. İran, 1969'da, 1937 antlaşmasını feshettiğini açıkladı. Bu andan itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerde 1975'de yapılan Cezayir Antlaşmasına kadar çatışma havası hâkim olmuştur (Arı, 1996: 120).

Öte yandan, Irak'ta Arap Sosyalist Baas Partisi'nin iktidara gelmesi, İran'ın Kuzistan bölgesinde bulunan Araplar arasındaki milliyetçilik duygularını ortaya çıkarmış ve bu bölgede yer yer ayaklanmalar görülmeye başlanmıştır. İran, bir taraftan Irak'la Kuzistan bölgesindeki Arapların ittifakını önlemek, diğer taraftan Irak'ı anlaşmaya zorlamak için bu ülkenin kuzeyinde bulunan Kürtlere önemli ölçüde silah ve cephane sağlayarak Molla Mustafa Barzani'nin Irak'a karşı ayaklanmasını desteklemeye başladı. Bu dönemde İran, Nixon Doktrini'nin Körfez'e uygulanması olarak bilinen ve İran ve Suudi Arabistan ile ilişkilerin geliştirilmesini öngören ABD politikası çerçevesinde aldığı silahlarla ülke bir askeri cephane haline geldi. Öyle ki 1970'lerde İran'ın askeri gücü, kendi savunması için gerekli olanın çok üstündeydi. Şah, İran'ı dünyanın sayılı konvansiyonel güçleri arasına sokmak istiyordu. 1973 Arap-İsrail Savaşı ve petrol krizi ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler de Şah'ın bu düşünüyü gerçekleştirebilmesi için iyi bir fırsat oluşturuyordu. Söz konusu dönemde petrol gelirlerinde meydana gelen artış, Şah'ın 9 milyar dolar tutarında silah almasıyla sonuçlandı. İran Basra Körfezinde, 30 Kasım 1971'de, hem ekonomik hem de stratejik çıkarlarının bulunduğu bazı adaları işgal ederek Irak'ın körfezdeki çıkarları ile ters düştü.

Irak, İran ve İngiltere ile diplomatik ilişkilerini keserek söz konusu adaların (Tamb Adaları ve Ebu Musa Adası) işgalini yalnızca protesto etti. Fakat İran'ın bu davranışı Arap devletleri arasında da huzursuzluğa yol açsa da İran'ın yayılcı tutumu, özellikle 1968'de Irak'ta denetimi ele geçirmesinden sonra Baas rejiminin Körfez'de egemenlik kurmak isteyen davranışları karşısında, fazla bir tepkiye de neden olmamıştır. Körfez devletleri, Şah'ın davranışlarından rahatsız olmalarına rağmen, güç dengesi içerisinde güçlü bir İran, Irak'ı dengeleyeceğinden çıkarlarına daha uygun gelmekte ve bu nedenle İran'ın davranışları karşısında sessiz kalmayı tercih etmekteydiler.

İran'ın da Baas rejimine karşı olması, Irak'ın Körfez'deki devrimci hareketleri desteklemesinden rahatsız olan bölgedeki diğer devletler için güvence oluşturmaktaydı. Çünkü Irak'ın bölgedeki ulusal kurtuluş hareketlerine ve bu doğrultuda Umman'da faaliyet gösteren "Arap Körfezi ve Umman'ın Kurtuluşu için Halk Cephesi" adlı örgütü desteklemesi ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri diğer Körfez devletlerini fazlasıyla tedirgin etmekteydi. Nitekim 1972 Nisanında Irak ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan antlaşmayla, iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmaktaydı. Antlaşma, Irak'ın bölgede egemenlik kurmasından endişe duyan Suudi Arabistan ve İran tarafından tepkiyle karşılandı (Arı, 1996: 124).

Cezayir Antlaşması (6 Mart 1975): Irak ve İran arasındaki sınır sorunları 1971-74 boyunca devam ederken, bir taraftan da İran'ın desteklediği Kürtler Irak'ı zor durumda bırakmaktaydı. Bir ortak cephenin oluşturulduğu 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında sınır çatışmaları bir süre için durur gibi olduysa da 1973'ün sonunda tekrar başladı. Sınır olaylarının tırmanması üzerine, Irak'ın 1974 Şubatında BM'ye başvurusu ve Örgütün arabuluculuk çabalarına rağmen çatışmalar 1974 Sonbaharında da devam etti. Diğer taraftan Sovyetler Birliği 1975'in başında, Irak'a 1972 antlaşmasına dayanarak yaptığı yardımları arttırdı. Bu gelişmeler ışığında 1975 ilkbaharına gelindiğinde İran ile Irak arasında tekrar sınır çatışmaları beklenirken taraflar, birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve içişlerine karışmama prensibine dayalı bir ortak bildiri yayımladıkları 6 Mart 1975 Cezayir Antlaşması ile çözüme kavuşturdular.

Cezayir Antlaşması iki ülke arasındaki pek çok sorunu çözümlüyordu. İran ve Irak, Şatt-ül Arap su yolu boyunca orta hat (thalweg) üzerinde, ortak egemenlik haklarına sahip olacaklardı. Bunun yanında İran, Kürtlere yardımları durduracak,

taraflar birbirleri aleyhine propaganda yapmayacak ve özellikle Irak, Körfez'deki adaların işgali üzerine başlattığı İran aleyhindeki propagandadan vazgeçecekti (Armaoğlu, 2005: 775).

Cezayir Antlaşması'nın bir çok yönüyle güç dengesi sistemine uygun bir çözüm şekli olduğu görülmektedir. Her İki tarafta tırmanmanın büyük bir çatışmaya dönüşmesi korkusu ile karşı karşıya olduğu bir durumda sorunu savaş yerine anlaşmayla çözüme yoluna gittiler. Taraflar böylece güç dengesi sistemi içerisinde her devletin potansiyel bir müttefik olduğu düşüncesiyle, ileride olası ittifakları göz önünde bulundurarak sınırlı kazançla yetinmekteydiler. İran'la yapılan antlaşma Irak'ın Kürt ayaklanmasını kolayca bastırmasını sağlamış oluyordu. Ayrıca, Irak bu antlaşmayı, uzun dönemde komşularıyla olan ilişkilerinin düzelmesine yardımcı olacak ve Irak'ın Arap dünyasıyla tekrar bütünleşmesini sağlayacak bir araç olarak görmekteydi.

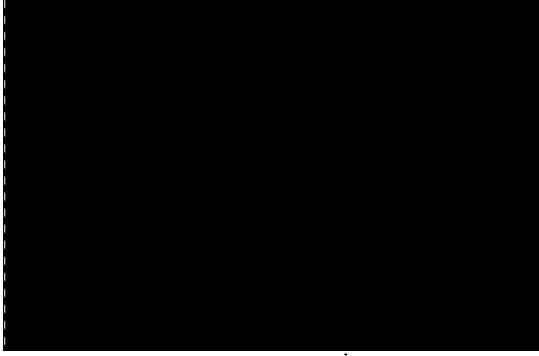
Nitekim, Irak ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin 1970'lerin ortalarından itibaren soğumaya başladığı görülmektedir. Bunda, 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan hemen sonra petrol fiyatlarındaki yükselişten dolayı Irak'ın petrol gelirlerinin büyük ölçüde artmış olmasının da etkisi olmuştur. Irak, ekonomik gelişmesini hızla tamamlayarak hem içerde hem de uluslararası alanda saygınlığını arttırmak istiyordu. Irak, bunun için gerekli yüksek teknolojiyi ise ancak Batı'dan sağlayabileceğine inanıyordu. Bu eğilim Irak'ın Batı ve Japonya ile ticaretinin hızla artmasını gündeme getirmiştir. Irak artık Batı dünyasının ekonomik sistemine yavaş yavaş entegre olmaya başlamıştı. Bu çerçevede Irak'ta 1970'lerin sonlarına doğru artık komünistler yönetimden atılmaya ve tutuklanmaya başlamıştır. Sonuç olarak Cezayir Antlaşmasının güç dengesinin önemli bir başarısı olduğunu söylemek gerekir. Taraflar klasik güç dengesi sisteminde olduğu gibi kapasitelerini arttırmak güdüsüyle hareket ederken savaş yerine görüşmeleri tercih etmişlerdir. Ayrıca antlaşma, taraflara başka bir takım avantajlar da sağlamıştır. Antlaşma, Irak için, İran-Kürt ittifakını sona erdirmesi açısından, İran için ise, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkinliğinin artmasını önlediği için önemliydi. Bunun yanında her iki taraf da Karşılıklı düşmanca propagandaları durduracaklardı. Ayrıca her iki taraf da bu antlaşmayı Körfez'deki diğer devletlerle ilişkilerini geliştirmek için araç olarak kullanmayı amaçlamaktaydı (Arı, 1996: 124-135).

7.5. 1970'li Yıllarda Türk - Irak İlişkileri

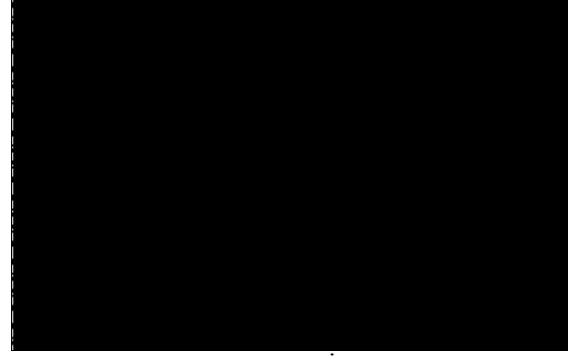
Bu dönemde özellikle ekonomik alanda iki ülkenin yoğun bir işbirliği içinde buldukları görülmektedir. Irak Ekonomi Bakanı'nın Türkiye'yi ziyaret etmesi de, ilişkilerin özellikle ekonomik alanda geliştiğini göstermektedir. Bu dönemde yoğunluk kazanan Türk Irak işbirliği, her iki ülkenin de politik alanda birbirlerine angaje olmamalarına rağmen gerçekleşebilmiştir. Yani her ne kadar, Türkiye Irak'ı Orta Doğu sorununda, Irak da Türkiye'yi Kıbrıs konusunda destekliyorsa da bu destek kayıtsız şartsız değildir ve bir takım formüllerin çerçevesine sığdırılmıştır. Yani, ne Türkiye'nin Irak'a, ne de Irak'ın Türkiye'ye karşı angaje olması, bağımlı hâle gelmesi söz konusu değildir. Buna rağmen, ilişkiler özellikle ekonomik alanda gelişme içindedir. Çünkü her iki ülkenin de çıkarları bunu gerektirmektedir. Millî çıkarların, ideolojilere de ağır bastığı bir ortamda, Türkiye - Irak ilişkilerinin de öncelikle her iki ülkenin çıkarlarının gerektirdiği yönde gelişmeye başladığı görülmüştür (Kürkçüoğlu, 1972b: 252).

Türk-Arap ilişkilerinde yeni canlılığın başlamasının temel nedeni ekonomik unsurlardır. Petrol fiyatlarındaki beklenmedik artış Türk ekonomisi için petrol dışalımına gerekli paranın bulunması sorununu yaratmıştır. Belirtmekte fayda vardır ki, 1972'de Türkiye'nin petrol faturası 300 milyon dolardı. Bir buçuk yıl sonra, 1974'te,

Türkiye, petrol zengini Arap ülkelerinden ve İran'dan aynı miktarda petrolü almak için (yedi katı bir artışla) 2 milyar dolar ödemek zorundaydı. (TÜİK.02.05.2009, www.tuik.gov.tr, Bkz. Grafik 2) Bu acil sorun Türkiye'yi Ortadoğu pazarına girmeye ve bölgeye ihracatını artırmaya zorladı (Armaoğlu, 2005: 849). Türkiye için Avrupa'ya ihracatını artırmak, kısmen zaten halen yüksek olan ticaret ve kısmen de Avrupa ülkelerinde görülen durgunluktan dolayı çok zordu. Bu, aynı zamanda çeşitli Avrupa ülkelerinde çalışan Türk işçilerinin gönderdikleri para miktarında önemli düşüşlerin olduğu bir dönemdi. Dahası, şimdi ek olarak, Türkiye'nin, Birleşik Devletler'den aldığı silahların yedek parçaları için de nakit para bulma sorunu vardı. Bu koşullar altında ihracatı artırmaktan başka bir seçenek kalmıyordu. Bu da yeni pazarlar anlamına geliyordu ve Ortadoğu en iyi seçenektir. Arap petrodolarını, Batı teknolojisini ve Türk teknik bilgisini ve nitelikli işgücünü bir araya getirecek "üçlü ortaklık"ın baskı altındaki Türk ekonomisi için bir "mucize" yaratacağı tahmin ediliyordu. Fakat aynı dönemde Türkiye'nin AET ülkelerine (daha önceki en büyük ticaret ortağı) ihracatı % 64'ten % 49'a düşerken, Ortadoğu'ya 1979'da % 23 olan ihracatı 1981'de % 44'e yükseldi. Irak bazında ise Türkiye'nin ihracatı 70'lerin başında 5.782.268 Dolar iken 1979 yılına gelindiğinde bu rakam 113.394.881 Dolar'a yükselmişti (TÜİK. 02.05.2009, www.tuik.gov.tr, Grafik 3).

(Grafik 2) Türkiye'nin Irak'tan İthalatı

(Grafik 3) Türkiye'nin Irak'a İhracatı

Bu ekonomik gelişmeye paralel olarak Türkiye'nin dış politika davranışları açıkça bir Ortadoğu eğilimi göstermeye başladı. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye daha büyük bir güçle 1967 garantilerini yeniledi ve bir Ortadoğu olayında Birleşik Devletler'e Türk üslerini kullanmayı yasakladı. Türkiye 1978 Camp David antlaşmasını Arap dünyası gibi reddetmiş olsa da, memnuniyetle karşılandı. Antlaşma Türk hükümeti için bir utanç vesilesini ortadan kaldırdığı için faydalı olmuştur denilebilir. Bundan böyle Türkiye, İsrail'i tanıyan tek Müslüman ülke olarak kalmaktan kurtulmuş oldu (Yılmaz, 1997: 18; Armaoğlu, 2005: 850).

İlişkiler geliştikçe Türkiye'nin Filistin davasına desteğinden daha çok söz edilir olmuştur. Türkiye, kendi bağımsız devletlerini kurmak da dahil, Filistinlilerin yasal haklarının tanınması gerektiğini savunmuştur. Türkiye Kudüs'ün geleceğine özel bir ilgi göstermiş ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nü, 1974 Rabat Arap zirvesinin kararları doğrultusunda, Filistin halkının tek yasal temsilcisi olarak tanımıştır. Nihayet, 1979 yılında Ankara'da FKÖ bürosunun açılmasını kabul etmiştir.

Türk-Arap ilişkileri 1950'ler ve 60'lardaki çekingen yapısından sonra 70'li yıllarda oldukça yol almıştır ve mümkün olan her alanda daha fazla anlaşma ve işbirliği için şartlara sahiptir.

Cumhuriyet hükümetleri, iktidardaki parti hangisi olursa olsun, dış politikalarında her zaman Batı'ya öncelik vermişlerdir. Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin

gelişmesi bu temel eğilimi değiştirmemiştir. Bu eğilimin nedenlerinden olan diğer bir unsur burada eklenmelidir ve bu da uluslararası sistemde ulusların kendilerine özgü bir araya toplanma kalıplarıdır. Türkiye'nin bölgesel işbirliğine ilişkin çabaları 20'li yılların sonundan beri istisnasız bir şekilde başarısızlığa uğrarken Avrupa merkezli işbirliğine katılımının başarılı olduğunu belirtmek özellikle ilginçtir. Bu dönemde coğrafi yakınlık, sistemdeki ulusların bir araya gelmesindeki önemini kaybetmiştir.

Çok taraflı ve iki taraflı ilişkiler kavramları açısından bakıldığında Batı ve Ortadoğu karşısında Türkiye'nin durumu çelişkili olmaktan çok tamamlayıcıdır. Türkiye'nin Avrupa ile Ortadoğu arasındaki "köprü" konumundan anlaşılması gereken de kesinlikle budur. Avrupa'nın göreceli istikrarı ve çeşitli çapraşık sorunlardan kaynaklanan Ortadoğu'daki süregelen istikrarsızlık ki hemen hepsi Türkiye'nin kontrolünün dışında gelişmiştir (Sander, 1987: 233).

1973 sonrası dönemde, Orta Doğu Savaşı dolayısıyla, bu bölgenin ve Arap ülkelerinin uluslararası alandaki siyasî ve iktisadî etkilerinin arttığı görülmektedir. Bu genel dış etkenin yanı sıra, Türkiye'nin özellikle Kıbrıs sorunundan dolayı dış destek ihtiyacının artmış olması da Arap ülkeleriyle yeniden yakınlaşmayı gerektiriyordu. Kaldı ki, iç etkenler açısından da böyle bir gelişme mümkün görünüyordu. Çünkü farklı nedenlerle de olsa, Arap ülkeleriyle yakınlaşma eğilimindeki siyasî güçler, Türkiye'de yeniden iktidardaydı. Öte yandan, 1960'ların ortalarında Arap ülkeleriyle yakınlaşmayı sağlayan başlıca bir etken olan Batı'ya duyulan tepkiler de Kıbrıs bunalımı sonrasında yeniden Türk kamuoyunda görülmekteydi. Nihayet, iktisadî nedenler de Arap ülkeleriyle yakınlaşmayı gerektiren başka bir neden idi. Ayrıca, Arap ülkelerinin de, Batı'yla ve SSCB'yle ilişkilerinin 1970'lerde dengeli ve ılımlı bir ortalamaya yönelmesi de, Türkiye'nin durumuyla paralellik halindeydi ve Ankara'yla yakınlaşmayı kolaylaştırıyordu.

Bu tablo içinde, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerinde bir canlanma görüldü. Bunun ilk göstergesi, 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında görülmüştü. 9 Ekim 1973'de Ankara'daki Mısır ve Suriye Büyükelçileri, Türkiye'den, Orta Doğu Savaşı'nda siyasî destek sağlamasını istemişlerdir. Ertesi gün, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın sözcüsü yaptığı açıklamada, Türkiye'nin, Arap topraklarının İsrail tarafından kuvvet yoluyla işgalini tasvip etmediğini ve sürekli bir barışçı çözümün, ancak Arap milletinin meşru isteklerinin karşılanmasına bağlı olduğunu bildirmiştir. Ekim'de de Ankara'daki bazı Arap Büyükelçilikleri, devam eden savaş sırasında Türkiye'nin, Arap ülkelere insani yardımda bulunmasını istemişlerdir. 18 Ekim'de ise Türkiye, ülkedeki askerî üslerin Orta Doğu Savaşı sırasında İsrail'e yardım amacıyla kullanılmayacağını ABD Hükümeti'ne bildirmiştir.

Türkiye, 1967 Savaşı'nda olduğu gibi, 1973'te de, İsrail'in 1967'den beri işgal altında tuttuğu topraklardan çekilmesi gerektiğini savunmuş ve BM oylamalarında Arap ülkeleriyle birlikte hareket etmiştir. Bununla birlikte, 1973'den itibaren Türkiye'nin bu politikasında önemli bir fark da ortaya çıkmaktaydı. 1967 Savaşı'ndan sonra Türkiye, Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararının iki temel unsuruna —yani hem İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesine; hem de bu ülkenin güvenli ve kabul edilmiş sınırlara sahip olmasına— aynı derecede önem verirken, 1973'ten sonra, birinci nokta üzerinde daha fazla ısrar etmeğe başlamıştır. Keza, Filistin konusunda da, daha önce, "Filistin halkının meşru hakları" kavramına bağlı kalıp, bağımsız bir Filistin devletinin kurulması üzerinde fazla durmayan Türkiye, 1973'ten sonra bu noktaya da politikasında yer vermiştir (Armaoğlu, 2005: 849).

Türkiye, bir yandan Arap ülkelere karşı genel bir yakınlık politikası izlerken ikili ilişkilerini de geliştirmeğe çalışmıştır. Bunu yaparken, Arap ülkeleri arasındaki iç

uyuşmazlıklarda taraf tutmamağa özen göstermiştir. Bu çerçevede, 1975'de çıkan Lübnan iç savaşı sırasında da -1950'lerdeki tutumundan farklı olarak- taraf tutmayan ve konunun, içişlerine karışmama temeli üzerinde barışçı bir çözüme kavuşturulması yönünde bir politika izlemiştir

1970'li yıllarda Arap ülkelerine karşı izlenen yakınlık politikası kendisini Türkiye –Irak ilişkileri özelinde de göstermiştir. Bu yıllarda üst düzeyde yapılan resmi ziyaretler, iki ülke arasındaki ilişkilerin ne boyutta geliştiğini göstermektedir.

Türk Dışişleri Bakanı Bayülken'in Irak ziyareti: Türkiye Dışişleri Bakanı Ümit Haluk Bayülken, Irak İhtilal Komuta Konseyi Üyesi ve Dışişleri Bakanı Murtaza Said Abdülbaki'nin davetlisi olarak, 2-7 Eylül 1972 tarihlerinde, Irak'a resmi bir ziyaret yaptı. Bağdat'ta Irak İhtilal Komuta Konseyi Başkanı Ahmet Hasan El-Bekr ve yardımcısı Saddam Hüseyin tarafından kabul edildi. Yapılan görüşmelerde dostluk ilişkileri vurgulandı. 7 Eylülde yayımlanan ortak bildiride şu ifadeler yer aldı: "...Sayın Ümit Haluk Bayülken, Babil, Musul, Kerkük ve Basra'ya ziyaretlerde bulunmuş ve önemli bazı Irak iktisadi ve endüstri kuruluş ve tesislerini ve bazı tarihi yerleri görmüştür. Sayın Türkiye Dışişleri Bakanı, Iraklı meslektaşı ile iki ülke arasındaki samimi ilişkileri yansıtan ve bu ilişkileri kuvvetlendirmeye ve geliştirmeye matuf imkânları kapsayan resmi görüşmelerde bulunmuştur... Taraflar, iki dost ve komşu milleti birbirine bağlayan manevi, tarihi ve kültürel bağları yansıtan, aralarında mevcut dostane ilişkilerin devamlı gelişmesini memnunlukla kaydetmişlerdir... Karşılıklı ilişkilerin daha da geliştirilmesi hususundaki samimi arzularını teyit etmişlerdir..."

Ziyaret sırasında, Körfez, Kıbrıs sorunlarının yanı sıra, petrol, gaz, su konuları da görüşülmüştür (Şimşir, 2004: 187).

Irak Cumhurbaşkanı Ahmet Hasan El-Bekr'in 19-20 Eylül 1972 tarihinde Türkiye'ye resmi ziyareti : General el-Bekr'in SSCB ile yaptığı görüşmelerden sonra Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etmesi, Irak'ın Türk dostluğuna önem vermesinin yanında, Türkiye'nin Orta Doğu'daki ağırlığını göstermesi bakımından da ilgi çekicidir. Irak Cumhurbaşkanı, Moskova'ya yaptığı ziyaretin sonuçları hakkında Türkiye Cumhurbaşkanı'na bilgi verdiği yolunda yorumlar yapılmıştır (Kürkçüoğlu, 1972b: 252).

Görüşmeler sonunda 20 Eylül günü yayımlanan ortak bildiride şu ifadeler yer aldı: "İki devlet başkanı arasındaki görüşmeler, iki dost ve komşu ülke arasında samimi ilişkilerin güçlendirilmesi ve verimli işbirliğinin geliştirilmesi hususunda her iki tarafın da kararlı olduğunun tekrarlanmasına vesile teşkil etmiştir. Taraflar mükemmel ilişkilerin sürekli gelişmesini büyük memnunlukla kaydetmişlerdir..."

İki devlet başkanı, Körfez bölgesinde barış ve güvenlik, Kıbrıs, petrol, su, kültürel ilişkiler konularında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. El-Bekr Cevdet Sunay'ı Irak'a davet etmiş ve davet memnunlukla kabul edilmiştir (Şimşir, 2004: 188).

Irak Dışişleri Bakanı Abdülbaki'nin Türkiye ziyareti: Dışişleri Bakanı Ü. Haluk Bayülken'in daveti üzerine, Irak İhtilal Komuta Konseyi Üyesi ve Dışişleri Bakanı Said Abdülbaki, 25-28 Ağustos 1973 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etti. Konuk bakan, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Başbakan Naim Talu tarafından kabul edildi ve Korutürk'e Irak Cumhurbaşkanı'nın bir dostluk mesajını getirdi.

Bu ziyaret sırasında Kerkük'ten Türkiye'de Dört Yol'a döşenecek 625 km'lik petrol boru hattı projesi üzerinde anlaşmaya varıldı. Ayrıca Keban barajında su miktarının artışı ile gene Fırat üzerinde Irak'ın yaptırdığı Habbaniye barajının su düzeyi görüşmenin en önemli konularını oluşturdu. 29 Ağustos günü yayımlanan ortak bildiride şu ifadeler yer aldı:

"Görüşmeler, Türkiye ve Irak arasındaki sıcak ve içten ilişkilerin şumulünü aksettiren samimi ve güven dolu bir hava içinde geçmiştir... iki bakan, Körfez bölgesindeki güvenlik ve barışı ve Kıbrıs sorununu görüşmüşlerdir... Türk-Irak Petrol Boru Hattı Anlaşmasının başarıyla imzalanmasını büyük bir memnuniyetle kaydetmişlerdir... Her iki taraf, kültürel işbirliğinin genişletilmesi arzusunun izhar etmişlerdir. Taraflar, kültürel ilişkilerin artırılması çabalarının iki milletin birbirini daha iyi tanımasını sağlayacağı hususunda mutabık kalmışlardır..." Iraklı bakan, Bayülken'i ülkesine davet etti ve davet memnuniyetle kabul edildi.

Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Irak ziyareti: Irak Dışişleri Bakanı Dr. Sadun Hammadi'nin daveti üzerine, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 4-8 Şubat 1976 tarihlerinde Irak'a resmi bir ziyarette bulundu. Irak Cumhurbaşkanı El-Bekr ve İhtilal Komuta Konseyi Başkan Yardımcısı Saddam Hüseyin tarafından kabul edildi.

Görüşmelerde taraflar, iki ülkeyi ilgilendiren Ortadoğu, Kıbrıs ve Türk-Yunan ilişkileri, ulaştırma ve transit, kara ve deniz taşımacılığı gibi çeşitli konuları görüşmüşler ve bir Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması imzalamışlardır. 8 Şubat 1976 günü yayımlanan ortak bildiri de şu ifadeler de yer almıştır.

"Taraflar, iki ülke arasında mevcut kültürel işbirliğinin genişletilmesinin arzuya şayan olduğunu belirtmişlerdir... Kültür alanında ilişkilerin geliştirilmesi için sarf edilecek çabaların iki ülke arasında mevcut bağları güçlendireceği hususunda mutabık kalmışlardır. Bu cümleden olmak üzere, mevcut kültür programının kapsamının genişletilmesi için görüş birliğine varmışlardır. Sn. İhsan Sabri Çağlayangil, Irak'ı ziyareti sırasında, Bağdat dışında, Kerkük'ü de ziyaret etmiş, bu ülkedeki hayatın ve gelişmelerin çeşitli veçhelerini yakından müşahade imkânı bulmuşlardır..."

Çağlayangil, Irak ihtilâl Komuta Konseyi Başkan Yardımcısı Saddam Hüseyin'i Türk Hükümeti adına Türkiye'ye davet etmiştir. Çağlayangil ayrıca, meslektaşı Dr. Sadun Hammadi'yi de Türkiye'ye davet etmiştir ve her iki davet de memnuniyetle kabul edilmiştir (Şimşir, 2004: 189).

Cumhurbaşkanı Korutürk'ün Irak ziyareti: Irak Cumhurbaşkanı Hasan El-Bekr'in daveti üzerine Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, 26-29 Nisan 1976 tarihlerinde Irak'a resmi bir ziyarete bulunmuştur. Bağdat Belediye Başkanı, Korutürk'e, şehir halkı adına Bağdat'ın anahtarını takdim etmiş ve kendilerine Fahri Hemşehrilik unvanını tevdi etmiştir. Korutürk, Irak'ta bulunduğu süre içinde Musul Kerkük ve Basra'yı da ziyaret etmiştir. 29 Nisan 1976 günü yayımlanan ortak bildiri de şöyle deniyor:

"Türkiye Cumhurbaşkanı ile Irak Cumhurbaşkanı çok dostane ve samimi bir hava içinde görüşmelerde bulunmuşlardır. Görüşmeler, Türkiye ile Irak Cumhuriyetleri arasındaki dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini aksettiren bir anlayış ve samimiyet çerçevesinde ve bu ilişkilerin her alanda daha da geliştirilmesine olumlu katkılarda bulunacak bir muhteva içinde cereyan etmiştir..."

Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Fahri Korutürk, Irak Cumhurbaşkanı Sayın Ahmet Hasan El-Bekr'i Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmaya davet etmiş ve davet memnuniyetle kabul edilmiştir. Ziyaret tarihi bilahare tespit edilecektir."

Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün Kerkük'ü ziyareti, oranın Türk halkı tarafından görülmemiş bir coşkuyla karşılanmıştır. Kerkük Türk Kültür Merkezi'nde de inceleme yapan Korutürk, oradaki yöneticilerden bilgi almakla yetinmeyerek halkla da görüşmüş ve onların heyecanlarını yatıştırmaya çalışmıştır. Çünkü Kerkük Türklerinin coşkusundan Iraklı yöneticiler bir ara tedirgin olmuşlardır. Ziyaretin ardından Kerküklü birçok Türk haksız yere tutuklanmış ve Türkler sindirilmeye çalışılmıştır.

3 Ocak 1977 günü Kerkük-İskenderun (Yumurtalık) ham petrol boru hattı resmen açıldı. Ertesi gün, Başbakan Süleyman Demirel bu boru hattının İskenderun

yakınında bulunan Yumurtalık terminalindeki tesislerin törenle açılışını yaptı (Aydın Tarihi Ocak 1977).

Saddam Hüseyin Türkiye'ye resmi ziyareti: Kerkük Yumurtalık petrol boru hattının açılışından bir ay sonra 4-5 Şubat 1977 günü Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin Türkiye'ye resmi bir ziyaret yaptı (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.). Bu ziyaret sırasında da yine iki komşu ülke arasında gelişen dostluk ve işbirliği ilişkileri vurgulandı. Saddam Hüseyin'in bu ziyareti, 1970'lerde Türkiye ile Irak arasında yapılan üst düzey resmi ziyaretler zincirinin son halkası oldu. 1970'li yıllar sona ererken Irak Türkleri üzerindeki baskılar da gittikçe ağırlaştı. İleri gelen Türkmen aydınları tutuklandı (Şimşir, 2004: 192).

Türkiye, İslâm Konferansı'na karşı başlangıçtaki ihtiyatlı tutumunu bırakarak daha yakın ilişkilere girmiştir. 12-15 Mayıs 1976'da Türkiye'nin ev sahipliğini yaptığı ve İstanbul'da toplanan Yedinci İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı, başlı başına bir dönüm noktası oluşturmuştur. Başbakan Demirel'in ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in açış konuşmalarında Kıbrıs sorununa ayrı bir yer verildiği görülüyor, Türkiye'nin bu konuda İslâm Konferansı'nın desteğini beklediği anlaşılıyordu. Nitekim Konferansta ilk defa Kıbrıs konusunda ayrı bir karar alınmıştır. Bu, Türkiye'nin İslâm Konferansında İslâm ülkeleriyle artan yakınlığının göstergesiydi.

Konferansta Türkiye'nin iktisadî ve kültürel konularda faal olduğu da görülmüştür. Nitekim, Türkiye'nin iki önemli teklifi kabul edilmiştir: Bunlar, İslâm Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi ile İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi'nin kurulması idi. Bu çerçevede, Türkiye'nin Filistin konusuna karşı tutumunda da gelişme görülmüştür. Nitekim Konferansın Kıbrıs konusundaki olumlu tutumuna karşılık olduğu anlaşılan bir biçimde, Türkiye, Siyonizm "ırkçı ve emperyalist bir doktrin" olarak adlandırılmasına muhalefet etmemiş ve Filistin Kurtuluş Teşkilâtı'nın Ankara'da bir büro açmasını kabul etmiştir.

Arap ülkeleriyle gelişen ilişkilere paralel olarak, Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri de gittikçe gerileme göstermiştir. Temmuz 1980'de, İsrail, Doğu Kudüs'ü Batı Kudüs'e katıp, burayı "ebedî ve değişmez başkent" ilân ettiğinde, Türkiye, bu kararı tanımadığını açıklamış ve İsrail'in, Tel Aviv'deki elçiliklerin Kudüs'e taşınması yolundaki isteğini kabul etmemiştir. Ardından 26 Kasım 1980'de Tel Aviv'deki temsilciliğini İkinci Kâtip seviyesine indirmiştir (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.).

Türkiye'nin Filistin konusundaki artan desteğine karşılık, Arap ülkelerinin Kıbrıs sorunundaki tutumunda ancak sınırlı bir iyileşme olmuştur. BM Kararda, Kıbrıs'ın iki toplumunun eşitliğine, federasyon çözümüne ve Kıbrıs sorununun ele alındığı her uluslararası toplantıya Kıbrıs'taki Müslüman Türk toplumunun da, Kıbrıs Rum temsilcileriyle eşit statüde katılma hakkına yer veriliyordu. Konferans, Kıbrıs'taki Türk Toplumunu temsilcilerim, İslam Konferansı'nın bundan sonraki toplantılarına davet etmeği de kabul etmiş, fakat Kıbrıs Türk Toplumunu için Türkiye'nin beklediği gözlemci statüsünü tanıma yoluna gitmemiştir (Armaoğlu, 2005: 851).

Arap ülkelerinin, bloksuz grupta yer alması, Kıbrıs konusunda, Türk görüşüne yaklaşımlarını durduran bir etken oluşturmaktadır. Birçok Arap ülkesinin Kıbrıs Rum yönetimiyle ve Yunanistan'la yakın iktisadî ilişkilerinin bulunması da, bu konuda Türkiye'nin yanında "taraf olmalarını" frenlemektedir. Yine de, İslâm Konferansı içinde Türk görüşüne doğru belirgin bir yakınlaşma görüldüğü gibi, Kıbrıs Türkleriyle birçok Arap ülkesi arasındaki ilişkilerin çeşitli biçimlerde gelişme göstermesi de önemli yeniliklerdir. Bu çerçevede, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin, 8-12 Mayıs 1979'da Fas'ta yapılan Onuncu İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansına gözlemci devlet olarak katılması önemli bir gelişmeydi (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.).

Türkiye'nin Arap ülkeleri arasında ayırım gözetmeyen genel yakınlaşma politikası, 1977 yılında Mısır'la İsrail arasında başlayan diyalogun ve 17 Eylül 1978'de Mısır, İsrail ve ABD arasında imzalanan Camp David Anlaşmaları'nın ve 26 Mart 1979'daki Mısır-İsrail Barış Antlaşması'nın Arap dünyasında yarattığı tepkiler ve sonunda ortaya çıkan cepheleşmelere ve çeşitli güçlüklerle rağmen gelişebilmiştir. Türkiye'nin, bu ülkelerle iktisadî ve kültürel alanlardaki ikili ilişkilerinde bazı gelişmeler yaşanmıştır.

İktisadî alanda, belirgin gelişme, Orta Doğu ülkelerinin Türkiye'nin dış ticareti içindeki ağırlığının artması oldu. Meselâ, Türkiye'nin ihracatı içinde Orta Doğu ülkelerinin yeri, 1977'de % 10.9'dan 1982'de % 37.6'ya yükselmiştir. Aynı dönemde, OECD ülkelerinin yeri % 70.4' den % 44.5'e gerilemiş, İsrail'in payı ise % 0.4'ten % 0.1'e düşmüştür.

Bu dönemde kültürel alanda da ilişkilerde olumlu gelişmeler görüldü. 1973 sonrası dönemde, (25 Nisan 1974) Türkiye ile Irak arasında Kültürel ve Bilimsel Yardımlaşma Anlaşması imzalandı. (Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr Düstur: V (16/2) 2426) Özellikle Cezayir, Tunus, Mısır, Ürdün, Suriye ve Irak'la düzenli aralıklarla kültürel değişim programları hazırlanmıştır. Türkiye ve Arap ülkeleri arasında öğrenci, öğretim üyesi, sanatçı vs. mübadelesi arttığı gibi, Türk-Arap ilişkileri konusunda, ilki Haziran 1979'da Ankara'da Hacettepe Üniversitesi'nde olmak üzere konferanslar düzenlenmeğe başlamıştır (Gönlübol, 1996: 594).

8. 1980-1990 DÖNEMİNDE TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİ

8.1. Saddam Rejimi ve Irak'ın Dış Politikası

1968'de Arif yönetiminin devrilmesiyle beraber Hasan el-Bekr Devlet Başkanı, Başbakan ve Devrim Komuta Konseyi Başkanı olurken yakını Saddam Hüseyin'i de 1969'da Devrim Komuta Konseyi ikinci Başkanlığına getirmekteydi. 1976'da hiçbir askerî eğitim almamış olmasına rağmen Saddam Hüseyin'in kendisini general rütbesiyle ordunun başına getirmesinden sonra yönetimdeki etkisi azalan Hasan el-Bekr'in 1979'da istifa etmesiyle tüm denetim Saddam'ın eline geçmekteydi. Saddam vakit geçirmeden devlet başkanlığı, başbakanlık, DKK başkanlığı, parti genel sekreterliği ve silâhlı kuvvetler başkomutanlığı görevlerini üzerine almıştır. Böylece Irak'ta giderek otoritesini sağlamlaştıran Saddam'ın tek kişi diktatörlüğünün yolu açılmış oluyordu.

Saddam Hüseyin içeride iktidarını sağlamlaştırmak için Kürt, Şii, Türkmen muhalif örgütlerine ve 1979'da yasadışı ilan edilen Irak Komünist Partisine karşı askerî ve polisiye önlemler aldı, Şubat 1980'de de Baas içinde tasfiye hareketini başlattı. Bununla birlikte, yeni bir ayaklanmayı önlemek için, Aralık 1979'da Devrim Komuta Konseyi bir karar alarak, atama yoluyla belirlenen Kürt özerk bölgesindeki yasama meclisi için artık seçim yapılacağını ve bu meclisin bölgenin tarımını, ekonomisini ve kültürel özelliklerini geliştirmek için yasalar çıkarabileceğini bildirdi. Ama KDP ve KYB seçimlere girmesinin yasaklanması ve bir güvenlik kuşağı yaratma planının parçası olarak çok sayıda Kürt ve Türkmen'in güney bölgelerinde yerleşmek üzere zorla göç ettirilmesi, kararın demokratik niteliğini tartışmalı kılıyordu. Bağdat'ın bu politikası Ankara'nın tepkisini çekmekte gecikmedi; Ocak 1980'de 5, 9 Temmuz 1980'de de 9 Türkmen'in idam edilmesi üzerine 31 Temmuzda Bağdat büyükelçisi merkeze çağrıldı ve 1 Ağustosta Başbakan Demirel Irak yönetimini kınayan bir açıklama yaptı. Bu sırada başlayan İran-İrak savaşı Ankara-Bağdat ilişkilerinin daha fazla gerginleşmesine engel olmuştur (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.).

8.2. 1980'li yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu politikası

1980'de İsrail'in Kudüs'ü yeni başkenti olarak ilan etme kararı üzerine Türkiye bu hareketin geçerliliğini tanımayı reddetti ve Tel Aviv'deki temsilcisini maslahatgüzar derecesine indirdi. Aynı yıl Türkiye, Birleşik Devletler'e açıkça, kurulması planlanan Acil Müdahale Gücü'nün sonuçlandırılması için üslerinin kullanılmasına izin vermeyeceğini belli etti. Türk hükümeti, aynı zamanda, Türkiye'nin NATO üyeliğinin, gelişen ilişkilerinin zararına olarak, Ortadoğu'daki olaylarda kullanılmayacağını bildirdi (Yılmaz, 1997: 18).

İran - Irak Savaşı başlamadan 10 gün önce iktidara el koyan 12 Eylül yönetimi savaş başlar başlamaz Türkiye'nin tarafsızlığını ilan etti ve 8 yıl boyunca Özal hükümetleri döneminde de tarafsızlık politikasında bir değişiklik olmadı (Armaoğlu, 2005: 875).

İran-İrak savaşı bölgedeki güç dengesini etkilediği ölçüde Türkiye'yi de etkiledi. Her şeyden önce savaş daha çok güney sınırında cereyan ettiği için, Bağdat yönetimi güçlerini bu bölgede yoğunlaştırmıştı ve kuzeyde bir güç boşluğu ortaya çıkmıştı. Bu durumdan yararlanan, başta KDP ve KYB olmak üzere Kürt örgütleri birçok bölgede fiili denetimi ele geçirdiler. Savaşın başlangıcından itibaren tarafsızlığını ilan eden ve iki ülkeyle de gerek siyasal, gerek ekonomik ilişkilerini sürdüren Türkiye, politikasını savaşın uzun sürmeyeceği ve kazanan taraf olmayacağı için bölgedeki statükoyu

bozmayacağı düşüncesine dayandırmıştı. Bu durumun değişmesi çıkarlarına aykırıydı. Hele, İslam İnkılâbını ihraç etmek amacındaki İran'ın, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı aracılığıyla Türkiye'nin ortak çıkarlarının bulunduğu Irak'a girmesi karşısında Ankara hiç sessiz kalamazdı. Nitekim yapılan ilk açıklamalarda petrol boru hattının zarar görmemesi konusunda Tahran uyarıldığı gibi, Ağustos 1982'de Başbakan Ulusu İran'a giderek yetkililerle yaptığı görüşmelerde bu konuda Türkiye'nin hassasiyetini doğrudan dile getirdi (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.).

Körfez savaşı ise uluslararası politikada yaklaşık elli yıllık dengelerin değişmeye başladığı bir dönemde yaşanmıştır. Soğuk savaş döneminde Türkiye'nin batı için çok değerli olan stratejik önemi Sovyetlerin dağılmasıyla bu önemini yitirebilir endişesi Körfez Savaşıyla birlikte kayboldu. Özellikle Cumhurbaşkanı Özal bu fırsatı kullanarak krizin yarattığı imkânlarla aktif bir politika izleyerek krizden kârlı çıkmak gerektiğini düşünüyordu. Batıya verilen aktif destek sayesinde, bölgede kurulacak yeni güvenlik sisteminde etkili olmak hatta Musul ve Kerkük'ü de almak Özal'ın hedefleri arasındaydı. Devletin karar mercilerindeki farklı fikirlere rağmen Türkiye krizin başında ılımlı bir politika izledi. Daha sonra da ABD'nin Orta Doğu'ya yerleşmesi ve Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devleti kurulması ihtimali karşısında Irak'ın toprak bütünlüğünü koruma politikası Türkiye'nin resmi politikası haline geldi.

8.3. İran – Irak savaşı ve Türk – Irak İlişkileri

İran ile Irak arasında savaşa başvurmayı gerektirip gerektirmeyeceği tartışma konusu olan sınır sorunları, ideolojik sorunlar, Kürt sorunu, Kuzistan Arapları sorunu, dinsel ve mezhep sorunları ve daha gerilere giden siyasi üstünlük mücadelesi gibi birtakım sorunlar bulunmaktaydı. Fakat özellikle sorunun temelinde Saddam'ın İran rejiminin bir kaosa sürüklendiği anda hem iki ülke arasındaki tarihsel ve sınır sorunlarını çözmek, hem İran'ın devrim ihracını engellemek, hem de kolay bir zafer kazanarak gerek ülke içinde gerekse Arap dünyasında gerçek bir lider konumuna yükselmek tutkusu ve beklentisi rol oynamıştı.

Saddam'ın böyle bir savaşı başlatırken kendine göre haklı gerekçeleri vardı. Bu bağlamda, 1975 Cezayir Antlaşması, hem iki ülke arasındaki sınır sorununa geçici bir çözüm getirmekte ama daha da önemlisi Irak'a güvenlikle ilgili bölgesel konularda liderlik yapma rolünün önünü açmaktaydı. Irak Thalweg hattını kabul ederek Şatt-ül Arap'ın doğu yakasını İran'a bırakmaya razı olmuştu. Fakat buna karşılık İran da Kürtlere o zamana kadar verdiği desteği kesiyordu. Buna rağmen Irak'ın kuzeyindeki Kürt hareketinin örgütlenme yapısı tamamen dağıtılamamıştı Cezayir Antlaşması'nın arkasından Irak, askerî gücünü arttırmak için Fransa ve Sovyetler Birliği'nden silâh alımını hızlandırmıştı. Bu arada 1978'de Arap Birliği zirvesine ev sahipliği yaparak hem siyasal prestijini arttırmış hem de Mısır'ın tecrit edilmesine öncülük etmişti ve Mısır'ın yerine Üçüncü Dünya'nın liderliğine soyunmak istiyordu. Ayrıca İran'da 16 Ocak 1979 da Saddam'ın beklediği bir olay gelişmiş, Fransa'da oturan Humeyni'nin İran'a gelmesiyle İran'da yeni bir dönem ve rejim başlamıştı. Yeni rejim yüksek rütbeli subayların çoğunu idam etti. Böylece tecrübeden, teknolojiden yoksun bir ordu kalmıştı. Ayrıca savaş, Saddam'ın iç muhalefeti bastırmasını meşrulaştırmasına ve otoritesini tekrar sağlamasına da yardımcı olacaktı. Kısacası, Saddam'ın amacı, İran'daki Şii kökenli İslâm Devrimi'nin ülkesindeki etkilerini sınırlamak, 1975 Cezayir Antlaşması ile İran'a bırakmak zorunda kaldığı toprakları geri almak, Şatt-ül Arap üzerindeki denetimi ele geçirmek, Kürtler üzerinde kesin hâkimiyet kurmak, Kuzistan Araplarının özgürlüklerini kazanmalarına yardım ederek İran'ı bu bölgede sahip olduğu petrol

alanlarından mahrum etmek, ulusal birliği sağlamak ve hepsinden önemlisi bölgede egemen güç haline gelmekti. Saddam Hüseyin'e göre, İran karışıklıklar içinde olduğundan dolayı savaş kısa sürecek ve İran'a saldırmakla hiçbir bölge devleti ve dış devlet kendilerini dehşete düşüren ve ürküten devrimci bir rejimi desteklemeyecekti. Böylece, basit bir güç gösterisi ile yenilecek olan İran'a isteklerini çok kolay bir şekilde kabul ettirecekti (Armaoğlu, 2005: 776).

Nihayet 22 Eylül 1980'de Irak ordusu, çeşitli bölgelerden İran'a girdi ve sekiz yıl sürecek olan savaş başladı. (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.) Fakat savaş Saddam'ın beklediği gibi gelişmedi. Savaş, bir dış destek olmaksızın, Irak açısından artık katlanılması zor bir noktaya geldi. Zira Irak'ın savaş başlamadan önce 1980'de yılda 26 milyar dolar olan petrol ihracatı, 1981'de 10 milyar dolar dolayına, 1982 sonuna doğru ise 7 milyar doların da altına düşmüştü. Ayrıca İran'ın Körfez'in denetimini ele geçirmesi, Irak'ın su yoluyla yaptığı ticaretin kesilmesine neden olmuştu. Buna 1982 Nisanında Suriye'nin ülkesinden geçen boru hattını kapatması da eklenince, 1982 sonunda Irak'ın durumu pek parlak görünmüyordu. Zira 1982 Nisanında, Irak'ın petrol ihracatını sürdürdüğü tek boru hattı Türkiye'den geçen Yumurtalık boru hattı kalmıştı. İşte bu noktada Körfez ülkelerinin ve ABD'nin devreye girdiği görülmektedir. Çünkü dünya ticaretinin özgürce yapılması ve açık denizlerin serbestliği ABD dış politikasının temelini oluşturuyordu. Ayrıca büyük dostu Japonya ile Avrupalı müttefikleri bölgeden petrol ithalatına, bölgedeki dostları da ihracatına muhtaçtı. Bu nedenle ABD körfeze donanma göndermiştir (Armaoğlu, 2005: 778).

20 Temmuz 1987'de ise BM Güvenlik Konseyi, oybirliğiyle 598 sayılı ateşkes kararını kabul etti. (Aydın Tarihi Temmuz 1987) Karar, Irak tarafından benimsenirken İran tarafından reddedilmişti. 1988 yılına gelindiğinde Irak, bir taraftan Sovyetler Birliği'nden aldığı uzun menzilli füzelerle Tahran'ı ve diğer büyük İran şehirlerini füze yağmuruyla çökertmek istiyor, bir taraftan da sınırda Fransa ve İngiltere'den aldığı kimyasal silâhları kullanıyordu. Söz konusu kimyasal silâhların kullanılması en geniş çapta Halepçe'de olmuş ve 5000 sivilin öldüğü bu olay tarihe "Halepçe Katliamı" olarak geçmiştir. Diğer taraftan Irak'ın İran petrolü taşıyan tankerlere saldırması, Kuveyt hava yollarına ait bir uçağın İran'a kaçırılması, ayrıca bir Amerikan muhribinin mayına çarparak yara almasına misilleme olarak ABD İran'a ait iki petrol platformunu vurmuş ve Amerikan donanmasına ait bir kruvazör de İran'a ait bir yolcu uçağını düşürerek 290 sivilin ölümüne neden olmuştur. Bu durumda İran hem silah eksikliği hem de dış destekli Irak saldırılarına karşı fazla direnemedi. Durumu değerlendiren Humeyni 18 Temmuz 1988'de BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı ateşkes kararını kabul etti. (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.) Ancak İran barış görüşmeleri için ön şart olarak topraklarındaki Irak askerlerinin tamamen çekilmesini istiyordu ki bu şart Irak tarafından, Kuveyt'in işgalinden sonra ABD'nin müdahale ihtimali belirdiğinde yerine getirilecekti. Nihai bir barış antlaşması imzalanmadan sona eren bu savaş yaralı ve sakatlar hariç en az bir milyon insan ve yaklaşık 150 milyar dolar ekonomik kayba mal olmuştur.

Kuveyt, Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün ve ABD savaş sırasında çeşitli sebeplerle ve farklı yoğunlukta Irak'a yardım etmişlerdi. Sovyetler ise bir yandan İran'ı ABD karşıtlığı özelliği sebebiyle desteklerken bir yandan da Körfez bölgesinde hâkim olmak isteyen Irak ile de ilişkileri sıcak tutmak istiyordu. Bu ikilem nedeniyle Sovyetler savaşın başında tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Savaşın ilk şoku atlatıldıktan sonra İran'ın üstün duruma geçmesi Sovyetleri kaygılandırdı ve Sovyetler Irak'a silah sevkiyatına başladı. Zaten İran İslam devrimi Sovyetlerin bölgedeki çıkarlarına ters düşüyordu.

ABD’de kendi açısından değerlendirdiğinde İran’ın savaşı kazanması ve Irak’ta kendi güdümünde bir Şii İslam Cumhuriyeti kurulmasını sağlaması yalnız bölgenin dengelerini değil, dünya finans çevrelerini de derinden etkileyeceği için ABD Irak’ı açıktan desteklemiştir.

Savaş sona erdiğinde Irak dikkatini kuzey Irak’a çevirdi. Savaş boyunca silahlı direniş yürüten Kürtler üzerine birlikler gönderildi. Kürt hareketini ortadan kaldırmayı amaçlayan Saddam, Kürtleri sürgüne gönderme ve kimyasal silah kullanma gibi sert tedbirler aldı. Bu baskılardan kaçan Kürtler, İran’ın da sınırı kapatması üzerine Türk sınırına yığıldı. Gelen Bilgilere göre 29 Ağustostan itibaren beş gün içinde Hakkâri yöresine sığınanların sayısı 120 bini bulmuş, sığınmacılardan ilk 20 bininin Hakkâri'nin Yüksekova ilçesi yakınlarında kurulan iki çadır kente yerleştirilmelerine başlanmıştı. Türkiye insani duygularla PKK sızması endişesi arasında kalmasına rağmen kapıları açtı. Eylül 1988’de Türkiye’ye 63.000 Iraklı Kürt sığınmıştı. (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.) Sıcak takip anlaşmasına rağmen Türkiye uluslararası kamuoyunun da etkisiyle Irak’ın sıcak takip yapmasına izin vermedi. Irak, Türkiye’nin bu politikasına karşılık Irak Türklerine karşı daha sert bir uygulamalar ortaya koymaya başladı ve ilk etapta 25 Türkmen’i idam etti.

10. TÜRK – IRAK İLİŞKİLERİNDE KÜRTLER

10.1. 1980'e Kadar Kürtlere Karşı Geliştirilen Politikalar

Türkiye-Irak ilişkilerinde Kürt sorunu hep bir mesele olarak mevcut olmuş, genelde her iki ülkedeki yönetimler ideolojik tercihleri ne olursa olsun bu konuda birbirlerinin içişlerine karışmamaya özen göstermişlerdir. Bu durum Irak ve Türkiye'nin dahil oldukları 1937 Sâdâbad ve 1955 Bağdat Paktları çerçevesinde de teyit edilmiştir. Ancak, Ortadoğu politikasında bu Irak Kürtleri bağlantısı 1990'lara kadar Türkiye'de resmi söylemde pek az ifade edilmiştir. 1958'den sonra Irak'ta Kürtlerin artan özerklik talepleri ve bu taleplere yönelik Abdulkerim Kasımla başlayarak Bağdat'ın Kürtler lehine attığı bazı pozitif adımlar, özellikle, 1966 ve 1970'te Bağdat'la Irak Kürtleri arasında özerkliğe ilişkin varılan anlaşmalar, Türkiye'de de yankı uyandırmıştır. Ancak, yine de, Irak'ta Kürt siyasetindeki hareketliliğin Türkiye'ye sınırlı da olsa etkileri iktidarların tepkilerine ve Türkiye'de Kürt örgütlenmelerine bakılarak bir ölçüye kadar açıklanabilir. Bağdat'ın Kürt politikalarının Türkiye'nin iç ve dış politikasını etkilediğini fakat radikal değişimlere neden olmadığını ve sınırlı kaldığını üç faktörden hareketle analiz etmek mümkündür.

İlk olarak, Irak ve Türkiye'de iktidarlar değişse, bu iki ülkenin Soğuk savaş koşullarında bloklarla ilişkileri karşıtlık ve farklılık gösterse de, Kürt meselesi söz konusu olduğunda bu iki ülke birbirlerinin içişlerine karışmamayı ve toprak bütünlüklerine saygı göstermeyi ikili ilişkilerinde devamlılık gösteren bir prensip olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla iktidarda Batı karşıtı Kasım yönetimi (1958-1963), Nasır yanlısı Arap milliyetçileri (1963-1968) ya da Baas Partisi (1968 sonrası) olsun, bu durum geçerliliğini hep korumuştur.

İkinci faktör ise, Irak'ta 1960 ve 1970'lerde Kürt hareketini dışarıdan Bağdat'a karşı destekleyenler genelde Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olan İran-İsrail ve ABD olduğundan Türkiye Irak'ta desteklenen Kürt hareketinin kendi ülkesinde bir tehdit unsuru olamayacağı konusunda çekinceleri olsa bile çoğunlukla belli bir güvenceye sahip olmuştur. Irak Kürtlerine adı geçen ülkeler tarafından verilen bu destek Ankara'yı rahatsız etmiş, fakat Ankara bu ülkelere sık sık kaygı giderici mesajlar almıştır. Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) lideri Molla Mustafa Barzani de, kendi hareketinin Türkiye'ye karşı tehdit oluşturamayacağına dair güvence sözlerini işbirliği içinde olduğu aracı ülkeler vasıtasıyla Türkiye'ye sık sık iletmiştir.

Üçüncüsü ise, Irak'ta en etkili Kürt örgütlenmesi olarak öne çıkan Barzani liderliğindeki KDP Türkiye'de kendilerini ağırlıklı olarak radikal sol gruplar içinde tanımlayan Kürtlerden ideolojik olarak genelde ayrı düşmüş, bazı etkileri olsa da tam manasıyla bir çekim alanı oluşturamamıştır. DP iktidarı süresince Kürt politikaları ne Irak için ne de Türkiye için özel bir hassasiyet içermedi. 1950'lerde ne Irak Kürtleri Bağdat yönetimini ciddi olarak talepleriyle bir anlaşmaya zorlayabildiler, ne de Türkiye 1920'ler ve 30'larda olduğu gibi ciddi bir ayaklanmaya tanık oldu. DP'nin 1950'de iktidara gelmesi genellikle Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Kürtlerin de DP'yi desteklemesi anlamını geldi. DP'nin CHP'nin uzun süren iktidarına karşı geliştirdiği "söz milletindir" söylemi Kürtler arasında da destek buldu. Bu süreçte Doğu'da önemli Kürt ailelerinin önde gelenleri de partiye dâhil edildi (Sever, 2008: 655).

DP döneminde bölgenin ekonomik yönden kalkındırılarak ulusal pazarla bütünleştirilmesine önem verildi. Bu süreçte Türkiye'de Kürtler ülkenin diğer bölgeleriyle eklemlenme imkânı da buldular. Menderes dönemi Türkiye'de Kürtler

bakımından önceki tek parti dönemine göre daha problemsiz bir döneme tekabül ediyordu. Irak'ta olduğu gibi Kürtlerin ayrı bir etnik grup olarak birtakım kültürel haklara kavuşması ya da devlet söyleminde Kürtlerin tanınması gibi bir gelişme olmadı. Bununla birlikte devletin müdahaleciliğinden daha az etkilenme ya da ekonomik bütünleşme anlamında bazı gelişmeler olduğu bir dönem oldu. Daha çok insan büyük şehirlere göç etti, daha çok sayıda doğulu genç üniversiteye gitme imkânını buldu. Dolayısıyla bölge halkı toplumsal ve ekonomik olarak bir değişim yaşadı. Söz konusu değişim 1960 ve 1970'lerde de devam edecekti.

DP iktidarı 1959 yılında ekonomik sorunlar ve siyasal istikrarsızlıkla sarsılırken, Irak'ta Kasım darbesiyle Kürtlerin bazı ulusal hak taleplerinin gündeme gelmesi DP yönetimini rahatsız edecekti. Bunun üzerine 50 Kürt "49'lar Tevkifatı" adı verilen operasyonla tutuklanacaktı. Buna bir de Kerkük'te Türkmenlere yönelik Temmuz 1959'daki şiddet olayları eklendiğinde Türkiye-İrak ilişkileri Menderes hükümetini giderayak iyice tedirgin etti. Kasım, Kürt lider Molla Mustafa Barzani'nin SSCB'de 11 yıl süren sürgününe son vermiş, onun Bağdat'a dönmesine izin vermişti. Barzani, 1959 yılında Irak'a döndü. Yeni rejimin Batı karşıtlığı yanında Kasım'ın Kürtlerin ulusal haklarını garanti eden ve Kürtlerle Arapları eşit statüde tutan bir anayasa ilan etmesi Türkiye'yi kaygılandırdı. Ayrıca, Bağdat'a dönen Barzani'nin Irak'taki Kürtler gibi Türkiye ve İran'daki Kürtlere de benzer hakların verilmesini dile getiren beyanlarda bulunduğu rapor edilmesi Türkiye açısından tedirgin ediciydi. Bu bağlamda Ankara kaygısını İngiltere gibi bazı müttefikleriyle de paylaşacak, Barzani'nin Irak dışındaki Kürtlerle ilgili olmadığı cevabı verilmek suretiyle Menderes hükümeti, Nisan 1960'ta giderayak rahatlatılmaya çalışılacaktı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2006: 786).

İrak'taki Kürt gelişmelerine ilişkin oluşan tedirginlik 1960 darbesinden sonra daha somut bir hal almıştır. 1960'ta Türkiye'de darbe olup Milli Birlik Komitesi görevine başladığında Irak Kürtleri ile Kasım arasında ılımlı hava ortamında Kasım, Kürtlere özerklik sözü verirken kendisi iktidarını sağlamlaştırmak için Kürtlerin desteğini önemsiyordu. Irak'ta Kürt özerkliği gündemdeyken Türkiye'de askeri rejimin söyleminde Türkiye'de Türkler dışında başka bir halkın yaşamadığı konusundaki açıklamalar bizzat hareketin lideri Cemal Gürsel tarafından en sert şekilde dillendirildi. Askeri yönetim Kürtlere karşı önceki döneme kıyasla daha baskıcı bir politika izledi. Ne var ki, Türkiye'de Kürt siyasetine ilişkin bu sert tavır 1961 Anayasası'nın sağladığı liberal hava içerisinde çok etkili olamayacaktı. Türkiye'de Kürtler 1960'larda beklentilerini ve yaşadıkları olumsuzlukları büyük ölçüde parlamento dışı sol örgütlenmeler ve yeni kurulan partiler içinde ifade etmeyi yeğleyeceklerdi.

Türkiye'de askeri rejim Kürt meselesi konusunda tedirginliğini sürgün ve benzeri politikalarla gösterirken, Kürtlerle Kasım arasındaki ilişki 1961 yılında bozulmaya başladı. 1961 Eylül'ünde taraflar arasında çatışmalar başladı. Türkiye'de Bağdat yönetiminin Kürtlere verdiği hakların Türkiye'ye benzer taleplerle sirayet etmesi kaygısı, Kürt ayaklanmasının başlamasıyla yeni bir boyut kazandı. Kürt ayaklanmasıyla birlikte Ankara ikilemde kaldı. Bir yandan Irak'ta Sovyet yanlısı bir rejimin sarsılmasından dolayı memnun olabilirdi, ama öte yandan da Kürtlerin Irak'ta güçlenmesi Türkiye için yayılmacı karakter kazanarak bazı ciddi sonuçlar yaratabilir diye düşünüldü. Bu sırada Barzani Bağdat'la mücadele ederken Suriye, Türkiye ve İran'ı da kapsayacak bir Kürdistan hayalini gütmeye başladığı şeklinde beyanları yayınlansa da Türkiye'nin bu konuda tam olarak tedirginliğini atamadığı çeşitli vesilelerle görüldü (Sever, 2008: 659).

Temmuz 1962'de sınırda bir güvenlik bölgesi oluşturuldu. Kaçakçılık ve Irak'taki isyan dolayısıyla güneydoğu sınırındaki köylerin sınırdan geriye alınması

gündeme geldi. Bu önlemler alınırken öyle görünüyor ki, İnönü hükümetinin Irak Kürtlerinin niyetleri konusunda çekinceleri olduğundan, Irak'ın Kürtlere yönelik askeri harekâtında Irak uçaklarının Türk hava sahasını ihlal edip sınırı geçmelerine bile sabır göstermiştir. Örneğin Irak uçakları kuzeyde Kürtleri vururken sınır ihlallerinde bulunup sınırda bazı Türk köylerini vurduklarında Ankara uzun süre Bağdat'ı protesto etmemiş, sabır gösterip bunu Irak'la bir mesele yapmamaya gayret etmiştir. Ancak bu ihlaller ciddi bir seviyeye ulaşıp Türkiye sınırındaki bazı köylerin vurulup can kaybının olması sonrasında ki, bir Irak uçağını düşürmek suretiyle 16 Ağustos 1962'de Türkiye bu sınır aşımı konusuna karşılık verdi. Buna ilaveten muhtemel sınır ihlallerini önlemek için güneydoğudaki sınır birlikleri takviye edildi. İran ise, Irak Kürtleri Eylül 1961'de ayaklandığında Iraklı Kürtlere yönelik dostça bir tavır aldı. Sovyet-İrak yakınlaşması yanında belki de daha önemlisi Irak'la sınırla yani Şattülarap'la ilgili olarak sıkıntılar yaşayan İran, ayaklanmadan yaralanmak istedi (BCA 30.01/50.304.09 Bkz. Ek-15).

Kasım'la mücadeleye girişen Kürt grupları ilk kez 1962 yılında ABD'den de yardım talebinde bulunacak ancak bu dönemde direkt olarak ciddi bir Amerikan yardımı henüz kendilerine aktarılmayacaktı. Kasım iktidarı sarsılıp, onun yerine Kürtlere serbesti sözleri veren Baas liderliğinde pan-Arabist bir yönetim iktidara geçmek üzereyken bu destek daha da arttı. Bu farklı İran-Türkiye duruşu nedeniyle Şubat 1963'te Kasım'ın iktidardan düşürülmesi sonrasında Irak yetkilileri İran'ın politikasını eleştirirken Türkiye'nin tutumunu takdir edeceklerdi. Baas partililer daha darbeye yönetime gelmeden Kürtlerin lehinde adımlar atacakları konusunda Kürtlere vaatlerde bulunmuşlardı. Ancak sadece 9 ay sürecek Baas iktidarı döneminde (Şubat 1963-Kasım 1963) Kürtlere verilen vaatler gerçekleşmeyecek, Kürtler Haziran 1963'te bir kez daha ayaklandığında İran, Kürtlere bir kez daha destek vermekten çekinmeyecekti.

İsrail ve Irak Kürtleri arasındaki ilk temaslar ise kısa Baas iktidarı sırasında, 1963 yazında kuruldu. 1963 Haziran sonlarında Mossad Başkanı ile İranlı meslektaşları bir araya gelmiş, Iraklı Kürtlere Tahran aracılığıyla askeri yardım sağlamayı önermişti. Çünkü Baas'ın Şubat 1963'te önce Bağdat'ta hemen sonra da Şam'da iktidara gelmesi İsrail'i tedirgin etmiş, güçlü bir Arap blokunu karşısında bulmaktan çekinmişti. İsrail Kürt isyanına destek sağlayarak bir yandan Irak'ı zora sokmayı, öte yandan da Mısır-Suriye-İrak'ın birleşmesini önlemeyi umuyordu. Özellikle Nisan 1963'te Irak, Suriye ve Mısır'ın aralarında birleşmeye dair bir karar açıklamaları ciddi bir tedirginlik yaratacaktı. Kısa süren Baas iktidarı döneminde Kürtlerin Baas'la kısa sürede yolları ayrıldığında bu, Türkiye'nin duruşunda büyük bir değişim yaratmadı. Ankara Kürt ayaklanmasının bastırılmaya çalışılmasından özel bir rahatsızlık duymadı. İran, İsrail ve ABD bu dönemde Kürtlere destek konusunda ilk girişimlerde bulunurken, Ankara sınırlarında gerekli tedbirleri almak suretiyle sınırlı bir tedirginlik gösterdi. Resmi olarak da 11 Mayıs 1963'te Başbakan İnönü yaptığı bir basın açıklamasında Kürt sorununun tehlike oluşturmadığını belirterek, "*Kürt meselesinin memleket için büyük bir tehlike arz ettiği doğru değildir. Vatani bölme ve parçalama teşebbüslerine karşı tesirli savunma tedbirleri vardır ve tesirlidir*" demiştir (Sever, 2008: 662).

1964'te Nasır sempatanlarının Baasçıları elimine ederek Abdusselam Arifin liderliğinde iktidara gelmesi ve 1965'te de Türkiye'de Demirel'in iktidara gelmesiyle Türkiye-İrak ilişkileri yeni bir ivme kazanmıştır. Türkiye bu dönemde özellikle Kıbrıs problemi nedeniyle müttefiklerinden umduğu desteği bulamayıp Arap dünyasından destek sağlama çabasına girdiğinde, Kürtler 1965'te Bağdat'a karşı özerklik talebiyle ayaklanıp, 29 Haziran 1966'da Bağdat ilk kez Kürtlerle somut bir özerklik anlaşmasına varmıştı. Türkiye-İrak ilişkileri açısından oldukça verimli olan bu dönemde Irak'taki

Kürt özerkliği meselesi Türkiye'de olası etkileri açısından bazı çekinceler yaratmışsa da, bu durum Türkiye-Irak ilişkilerini bozacak bir düzeye ulaşmamıştır.

Ankara, Kürt kökenli vatandaşlarına direkt etkisi olmadığı müddetçe Kürt meselesini Irak'ın iç işi saymayı yeğledi. Bu nedenle de, Türkiye, 1966 özerklik anlaşmasını Irak'ın ulusal bütünlüğünü korumaya yönelik önemli bir manevra olarak nitelendirdi. Bu konuda herhangi bir şekilde müdahil olmuyordu. Ayrıca da bu gelişmelerin Türkiye'yi rahatsız edecek boyuta ulaşmayacağı konusunda bir ön kabulü vardı. Bu çerçevede Türkiye sınır kapatma gibi bazı önlemler almakla yetindi. Buna ilaveten Milli Güvenlik Kurulu 16 ilde Kürtlerin aktivitelerini yakından izleme kararı alıyor, buralarda kültürel, ekonomik gelişmenin hızlandırılmasının önemini altı çiziliyordu.

Hükümet çevreleri böyle tedbirler alır, müdahil olmazken, siyasal düzlemde Türkiye'de Irak Kürtlerinden etkilenmenin bazı somut yansımaları da görülüyordu. 1965'te Türkiye'de Irak KDP'sini kendine örnek alan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (T-KDP) Faik Bucak ve Sait Elçi tarafından kurulmuş olsa da Türkiye'de Kürt hareketi 1960'ların sonlarına kadar etnik referans olmadan kendisini sol örgütlenme çerçevesinde ifade etmeyi yeğledi. Bu nedenle de T-KDP Türkiye-Irak ilişkilerini etkileyecek bir önem arz etmedi. Bu dönemde Türkiye devlet söyleminde Kürt meselesine bir az gelişmişlik sorunu olarak bakmaya devam etti. 1965'te kurulan Demirel hükümetinin programında da bu durum belirgindi. Programda "...yurdun birçok bölgelerinde, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, hayat ve yaşayış şartları bakımından büyük farklar mevcuttur. Fakir bölgelerde yaşayan halkımızın daha müreffeh hale getirilmesi, iş imkânlarına kavuşturulması, bu bölgelerde yapılacak altyapı tesisleri ve sanayi yatırımlarının hızlandırılmasıyla mümkün olacaktır" deniliyordu. Benzeri bir tespit 1969 programında da teyit edilmişti (Sever, 2008: 664).

1968 darbesiyle iktidara gelen Baas Partisi, 1970 yılında Kürtlerin özerkliğine ilişkin yaptığı açılımla ve yine 1972 yılında SSCB ile imzaladığı Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşmasıyla Türkiye'de belli kaygılara yol açmış, fakat Türkiye-Irak ilişkilerinde Ankara'nın kaygılanmaları olsa da önemli bir gerilim ya da gerileme yaşanmamıştır. Bununla birlikte Ankara, özellikle müttefiki ABD'nin Bağdat'a karşı Kürtleri 1972 yılı itibarıyla ilk kez bu denli somut bir biçimde desteklediğini görünce kendini bir ikilem içerisinde buldu. Fakat bu ikilem Bağdat-Ankara hattının ilişkilerini bozmadı. Türkiye Irak'taki Kürt gelişmelerinden önceki dönemlerdeki gibi rahatsız olmuş ancak Irak'la 1960 ortalarından beri iyice ivme kazanan, ekonomik boyutu da gittikçe öne çıkan ilişkilerini bu kaygı yüzünden tehlikeye atmamıştır.

Baas iktidarı 11 Mart 1970'te iktidarının bekası için Irak'ta Kürtlere özerklik tanımaya karar verdiğinde, Türkiye 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin olağanüstü koşullarına doğru gidiyordu. İktidardaki Demirel hükümeti 1965 seçimlerinden farklı olarak 1969 seçimlerinden oy kaybederek çıkmış, ekonomi zora girmiş, iç siyasette işçi ve öğrenci ayaklanmaları, boykotlarla ciddi güvenlik problemleri ile boğuşuyordu. Türkiye'de böylesi koşullar mevcutken, Irak devletinin Kürt-Arap diye eşit iki unsurdan oluştuğunu, kuzeyde Kürtlerin özerk yönetime sahip olmaları gerektiğini, Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerde Kürtçe'nin eğitim dili olmasını, Kürtlere hükümette ciddi sorumluluklar verilmesi gerektiğini ve de Kuzey Irak'taki üç petrol bölgesinin denetiminin 1974 itibarıyla Kürtlere verilmesini öngören 11 Mart 1970'te deklarasyonuyla Baas iktidarı altında Irak 1966 Özerklik Anlaşması'ndan sonra özerkliğe ilişkin en ciddi adımını atıyordu. Baas iktidarının Kürtlere yönelik bu açılımla Ankara 1966'da olduğu gibi yine kontrollü bir tepki verdi. Özerklik Anlaşması ilan edildiğinde bu gelişmeye cevap niteliğinde resmi bir beyan

yayımlanmadı. Türkiye'nin, 11 Mart deklarasyonunu Irak'ın bir iç meselesi olarak görmeyi yeğlediği anlaşıyordu. Bu arada Barzani Nisan 1970'te Kahire'de el Ahbar gazetesine verdiği bir demeçte Irak'taki Kürtlerle İran ve Türkiye'deki Kürtler arasında hiçbir bağın mevcut olmadığını beyan ederek adeta Türkiye'yi rahatlatıyordu. Yine kısa bir süre sonra Dışişleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Temmuz 1970'te Irak'ı ziyaret etmiş, ikili ilişkilerde belirgin bir değişim olmadığını sinyali vermişti. İkili ilişkilerde ekonomik boyutun öne çıktığı bu görüşmede, Irak petrollerinin Türkiye işbirliği ile nakli görüşülmüştür (Fırat ve Kürkcüoğlu, C.I, 2006: 787).

Irak'taki 11 Mart 1970 Özerklik Anlaşması aynı zamanda Türkiye'de Kürtlerin ilk kez kendilerini sol hareket içinde etnik olarak ayırmaya başladıkları döneme denk geliyordu. 1960 sonlarına kadar Türkiye'de Kürtler sol hareket içinde diğerleri gibi Doğu sorununa bölgesel, toplumsal ve iktisadi eşitsizlik söylemiyle yaklaşmışlardı. Fakat 1960'ların sonları yaklaşırken Türkiye'de Kürtler siyasal alanda etnik eşitsizlik, kültürel hakları kullanmakta sıkıntılar gibi temaları gündeme getirmeye başladılar. 1967'de Doğu mitingleri denilen Doğu Anadolu'nun sorunlarına dikkat çekmek üzere geniş tabanlı bir dizi toplantı düzenlendi. Sonrasında 1969 yılında Ankara'da ilk legal Kürt örgütü olan Devrimci Doğu Kültür Dernekleri kuruldu. Benzeri dernekler kısa zamanda diğer kentlere de yayıldı. Üyelerinin çoğu TİP'liydi. TİP bu konuda öncü oldu. 1970 yılındaki 4. kongresinde parti, Kürtleri ayrı bir millet olarak tanıyan ve Kürtleri sınırlayan baskıları eleştiren bir sonuç metnini kabul etti. Böylece TİP Kürtlerin varlığını açıkça kabul eden ilk yasal parti oluyordu. Irak'ta uzun süredir gündemde olan iki milletli Irak söylemi, Türkiye'de sol bir partinin sınırlı siyasal çerçevesi içinde bu kez Türkiye örneği üzerinden gündeme geliyordu. 1970 deklarasyonundan sonra, Ankara, ilk aşamada Kürtlere vaat edilen özerkliği Irak'ın bir iç işi olarak nitelendirip müdahaleci ya da tepkisel bir tavır almazken, 1971 askeri müdahalesinden sonra daha tepkisel bir politika izledi. Hükümet, etnik vurgusu artan Kürt örgütlenmelerine daha sert bir tavır aldı. DDKD'ler 27 Nisan 1971'de kapatılırken, onu Kürtlere ilişkin politik söyleminden dolayı Ekim 1971'de TİP'in kapatılması izleyecekti. Bunun yanında 27 Nisan 1971'de 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. 1971 darbesinden sonra T-KDP üyeleri hakkında "Türkiye Cumhuriyetinin Hükümetinin tasvibi olmaksızın yabancı bir hükümet ile (Irak ile) münasebetleri bozacak mahiyette yabancı bir devlet aleyhine hasmane hareketlerde bulunmak suçlarından" dava açıldı.

Başbakan Nihat Erim, *"Biz Türkiye'de yalnızca Türklerin yaşadığını kabul ederiz. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaşamakta olan vatandaşlarımızın Türk olmaktan memnun olduklarını, Kürt tehlikesinin gerçek bir tehlike olmayıp, 'potensiyel' bir tehlike olduğunu"* belirterek iç siyasette yeterince problem varken bir Kürt problemi olgusunu gündeme taşımak istememiştir (Sever, 2008: 667).

11 Mart deklarasyonu ile Irak'taki Kürt özerkliği Türkiye'de bazen daha ılımlı bazen daha kaygılı tepkilere neden olurken, Türkiye Irak ikili ilişkileri 1960'lardaki ivmesinden fazla bir şey kaybetmemiştir. Özerklik meselesinde olduğu gibi Türkiye, Irak-Sovyetler Birliği yakınlaşmasından, özellikle Nisan 1972'de Irak-Sovyetler Birliği Anlaşması imzalanmasıyla birlikte Irak'ta artan Sovyet nüfuzundan, Sovyetlerin Irak'ı silahlandırma konusunda attığı önemli adımlardan rahatsız olduğu halde buna tepkisi, yakın müttefiki ABD'den farklı olmuştur. ABD bu Sovyet-İrak yakınlaşmasını önlemek ve bölgede iki yakın müttefiki olan İran ve İsrail ile Barzani'yi desteklemeyi yeğlerken, Türkiye müdahil olmadı. Mart deklarasyonunun uygulanmasına ilişkin Bağdat'la Kürtler arasında sıkıntılar başlayıp çatışmalar başladığında Kürtler her zamankinden daha çok kendilerine silah, askeri eğitim, direkt mali yardım olmak üzere çeşitli biçimlerde ABD, İran, İsrail ve İngiltere'den dış destek buldular. Kürtlerin 1960'lardan

beri ABD ile destek istemekle başlayan ilişkileri 1970'li yılların başında özellikle 1972 yılı ile birlikte çok daha ciddi ve görünen bir hal aldı. Özellikle Irak-Sovyet Anlaşması ve Irak petrolünün millileştirilmesinden sonra İran aracılığıyla Washington, Kürtlere direkt yardıma başladı. ABD Vietnam savaşının etkisiyle İran, Suudi Arabistan gibi bölge ülkelerine destekle, özellikle Körfez'de etkisini sürdürmek isterken, İran üzerinden, Kuzey Irak Kürtlerini finansal ve askeri olarak destekliyordu. Kürtleri desteklerken Sovyetleri bölgede zayıf kılmak gibi bir amacın yanında Washington'un yakın müttefiki İsrail'in bölgede güvenliğini de pekiştirmek gibi başka önemli bir hedefi de vardı. İsrail'in kendisinde zaten 1960'larda olduğu gibi Arap cephesini zayıflatmak için Kürtlere destek vermekte hiçbir tereddüt göstermiyordu.

ABD-Barzani arasındaki yakınlaşma 1972 yılında direkt diyalogla daha da derinleşti. Barzani liderliğindeki hareketin Irak'ta Sovyetlerle mücadelede hayati bir rol oynadığını ve gelecekte de oynayacağını söylemek suretiyle Kürt lider Washington'un desteğini sürekli kılmak istiyordu. Zengin petrol yataklarının da Kürt bölgesinde olduğunun altını çizmeyi unutmuyordu. Bunun yanında özerklik meselesine atfen İran ve Türkiye gibi ülkelerde Kürtler için Irak'takine benzer politikalar gütmediklerini dile getirdi. Türkiye'nin sınırları için hiçbir endişe duymasına gerek olmadığını söyleyen Barzani, Türklerle diyaloga girmek için ABD'den yardım istediklerini belirtti. Bu garanti önerisiyle Türkiye'nin ikna olup Irak'a karşı Barzani ile işbirliğini ABD aracılığıyla kabul etmesi çok zordu. Ancak İran, İsrail ve ABD güç birliği içinde Irak Kürtlerini desteklerken Türkiye'nin daha önce aldığı tedbirlerden farklı olarak sınır kapatma ya da sınırdan olağanüstü tedbirler almadığı görülmekteydi. Ankara, İran-İsrail-ABD üçlüsünün Kürtlerle ilişkisinden hiç hoşnut olmasa da sınırlar konusunda en azından ABD'nin devreye girmesi nedeniyle özel bir katı güvenlik önlemi almaya gerek duymadı. Bu durum Ankara'da kesinlikle Bağdat'a karşı Kuzey Irak Kürtlerine destek vermek gibi bir ciddi politika değişimine işaret etmiyordu. Ancak 1971-72 Irak'ta Kürtler Barzani önderliğinde Bağdat'a karşı savaşırken, Türkiye'deki Türkler Barzanilere şeker, lastik ayakkabı, çay, elbise gibi yardımlarda bulundular (Sever, 2008: 669).

ABD-İran-İsrail üçlüsü Bağdat'a karşı yoğun bir biçimde Barzani kuvvetlerini desteklerken, Türkiye'nin Bağdat'la ilişkileri hem Erim hükümetleri hem de sonrasında Nisan 1973'te iktidara gelen Ecevit hükümeti döneminde de uyumlu bir şekilde devam etti. Özellikle 1973 yılı ile birlikte Türkiye kendisini hem içte hem de bölgede farklı bir konjonktür içinde buldu. Ağustos 1973'te Türkiye-İrak Petrol Boru Hattı Anlaşması imzalanması, 1973 Arap-İsrail savaşında, 1967'de olduğu gibi, Türkiye Arap dünyasının yanında yer alması ve 1973 petrol ambargosuyla Türkiye'nin Arap dünyasına yakınlaşma politikası daha da ivme kazanmış oldu. Bu gelişmeler ışığında ABD ile Irak Kürtlerini destekleme konusunda yaşanan farklılık ve Kıbrıs ölçeğinde çok belirleyici bir ABD-Türkiye uyumsuzluğu düşünüldüğünde, tabii ki ikincil kalacak ancak yine de karşılıklı güven ve uyum bakımından az da olsa bir örselenme yaratacaktı. Ancak bu örselenme uzun sürmeyecekti. Barzaniler geniş silah ve asker eğitim desteği sayesinde 1974 yılında Irak devletini zor durumda bırakıp Baas rejimini anlaşılmaya zorlayınca kendisini köşeye sıkışmış hissedilen Irak'taki Baas yönetimi, sonunda Kürtlere verilen yardımın kesilmesi koşuluyla İran'la anlaşmaya razı oldu. 6 Mart 1975'te Cezayir Anlaşması ile Irak ve İran karşılıklı olarak birbirleri aleyhine sınır sızmalarını engelleyeceklerdi. Anlaşma sonrasında İran-ABD ve İsrail'in Kürtlere desteği kesildi ve Irak Kürtleri özerklik konusunda büyük bir hayal kırıklığına uğramış oldu. Cezayir Anlaşmasından sonra Türkiye ise güney sınırında 1961'den beri süren Bağdat-Kürt çatışması ve dış müdahalelerin yarattığı istikrarsızlık ve belirsizliklerden kurtulmuş

oluyordu.

Genel olarak bakıldığında, Irak ve Türkiye arasında Kürtlere ilişkin gelişmeleri birbirleri aleyhine kullanmama konusunda zımni bir anlaşmanın hep var olduğu, bunun da ilişkilerde belli bir istikrarı garantilediği görülmektedir. Bu durum tüm iktidar dönemleri için doğrudur. Kısa dönemli kuşuklar duyulsa da bu kaygı hiç bir zaman ikili ilişkileri ciddi bir ölçüde sarsmadı. Irak ve Türkiye devlet politikası olarak birbirlerinin ülkelerindeki Kürt gelişmelerine müdahil olmamaya azami dikkati gösterdi ve bu konunun ikili ilişkileri gölgelememesine dikkat edildi. Nitekim Kürt hareketlerine karşı bu ortak tavrın bir kanıtı olarak Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın 15 Temmuz 1947'de Başbakanlığa yazdığı yazı çok önemlidir. Türkiye'nin Bağdat elçiliğinin verdiği bilgiye göre Irak vezirler heyeti toplantısında; 15-20 kişilik bir Kürt çetesinin bir Irak müfrezesine saldırdığı, Türkiye'de barınacak yer bulamadığı takdirde bu gibilerin hareketlerinin engellenebileceği, her iki taraf için de zararlı olan bu hareketlerin iki hükümetin ortak çalışmasıyla önüne geçilebileceği bildirilmiştir (BCA 030.10/259.747.48 Bkz. Ek-15).

Irak'ta 1958-75 dönemi düşünüldüğünde, bütün iktidarlar için önce kendi iktidarlarını garantilemek için Kürtlerle iyi geçinme, onlara haklar verme noktasında bir yakınlaşma geliştirme ve sonrasında bu hakları sağlamada isteksizlik ve çatışma gibi bir kısır döngü Irak politikasında belirleyici bir özellik oldu. Türkiye bütün bu dönemlerde gerek Kürtlerin özerklik taleplerine Bağdat'ın olumlu yaklaştığı dönemler olsun gerekse Kürtlerin bu taleplerinin bastırıldığı dönemler olsun, Irak'la olan ilişkilerinin bu gelişmelerden etkilenmemesine ya da gelişen etkinin sınırlı tutulması için kararlı bir tutum içerisinde oldu.

Türkiye'nin Irak'la olan ilişkilerine verdiği artan önem düşünüldüğünde İsrail, İran ve ABD 1962-63'ten itibaren belli kısa duraksamalar dışında Irak hükümetlerine karşı Kürtleri desteklerken, Türkiye'nin böyle bir durumdan memnun olması söz konusu olamazdı. Her şeyden önce özerklik talepleri Türkiye için kendi Kürtleri için istemediği taleplere yol açabilirdi. Onun dışında ABD ile Kıbrıs konusunda sıkıntı yaşarken, Arap dünyasının desteğini arkasına almaya çalışırken Irak gibi etkili bir Arap ülkesini zor duruma düşürmeyi amaçlayamazdı. O nedenle Türkiye'de iktidarlar Batı yanlısı Ortadoğu devletleri olan İsrail ve İran'la, Irak konusunda ters düşmekten çekinmeyecekti. Türkiye Irak politikasını ideolojik blok politikası gözlüklerle sürdürmedi. Uluslararası konjonktürdeki 'yumuşama' dönemi de buna izin verdi. 1975 yılına kadar devam eden Kuzey Irak'taki Kürt isyanlarına, Türkiye'nin bir katkısı olmadığı gibi olayları engellemeye yönelik ya da Irak'a bu konuda yardım etmek gibi bir faaliyeti de olmadı.

1962-75 döneminde Irak Kürt politikasında Türkiye sınırlı ölçüde etkilendiyse de bu etkilenmenin dozu dış konjonktürün de etkisiyle 1980 ve 90'larda çok daha ciddi bir biçimde gündeme gelecekti (Sever, 2008: 674).

Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin bir sözünde şöyle demiştir: "1961'den itibaren güçlenen Kürtlerin tehlikeli düşünsel, siyasi ve toplumsal hareketinin kısa zamanda biteceğine inanmıyoruz. Çünkü pek çok ülke Kürtlere silah ve para yardımı yapıyor. İran'dan, Suriye'den ve Türkiye'den gelen bazı Kürtler Irak'ta silahlı eylemlerde bulunup bu ülkelere tekrar kaçıyor. Bu hareketler 20 sene de sürse mücadele edeceğiz ve bize zarar gelmesini engelleyeceğiz. Bu isyan hareketlerinin başında olan ve isyanı yönlendiren kişiler, Kürt ulusal hareketinin dışında olan kişilerdir. Bu hareketler bizim Kürtlere verdiğimiz federasyon hakkını uygulamaya koymamızı engelleyici olmasına rağmen biz bu hakları uygulamaya geçireceğiz. Bu hareketler mutlaka bitecektir, çünkü Kürt halkı bu hareketlere destek vermiyor. Zira biz

Kürtlere siyasi, kültürel hakların yanında devlet kuruluşlarında da çalışma izni verdik. Bu nedenle bu isyan haksız bir isyandır ve herhangi bir isyan durumunda Türkiye ile birlikte bu isyanı bastıracağız"(Obaidi, 1995: 59).

1978'den itibaren Güneydoğu Anadolu'da sınır bölgesinde Barzani'ye bağlı aşiretlerle komünist gruplar arasında çatışmaların başlaması ve bu grupların Türkiye ile Irak arasında rahatça girip çıkmaları Türkiye'nin sınırını yeterince korumaması nedeniyle Türkiye-Irak ilişkileri soğudu. 1974'te Irak kuvvetlerinin Kürtlere saldırıda bulunması ve bu saldırılarda üç Türk'ün ölmesiyle Türkiye Irak'ı kınamış daha sonra da Irak konsolosu Türk genel Kurmay Başkanı Sunalp'ı ziyaret etmişti. Bu ziyarette Sunalp, Türkiye'nin her zaman Irak'ın yanında olduğunu ve bu olayların arkasında yabancı güçlerin olduğunu söylemesiyle ilişkiler düzelmiştir. Ayrıca Sunalp, İran'ın, Irak'taki Kürtler üzerindeki politikasını onaylamadığını ve Barzani'ye karşı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın bu bölgeyi paylaşmak istediği gibi, şimdi de Amerika ve Rusya'nın da bu bölgeyi paylaşmak istediğini ve Kürtlere destek verdiğini belirtmiştir (Obaidi, 1995: 60).

10.2. 1980'li Yıllarda Türkiye ve Irak'ın Takip Ettikleri Politikalar

1 Mart 1979'da Molla Mustafa Barzani'nin ölünce parti başkanlığına oğlu Mesut Barzani seçildi ve İran'ın Rezaiyye kentinde bulunan karargâhın Irak'ın kuzeyindeki Revanduz kentine taşınması kararı alındı. 1979'da 77 yaşındayken kanserden ölen Molla Mustafa'nın son zamanları gibi yerine geçen oğlu Mesut Barzani de Amerika ve batı yanlısı bir siyaset izlemiştir. Bu durum İran destekli KDP ile 1964'te KDP'den ayrılan Celal Talabani tarafından kurulan Suriye destekli KYB arasında kuzey Irak'ta Kürtler arasındaki güç mücadelesinin başlangıcı oldu. Aynı yıl Türkiye'de bir yandan iç politikadaki karışıklık sürerken Kürt meselesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1978'deki Kahramanmaraş olaylarından sonra güneydoğu bölgesinde ilan edilen sıkıyönetim, bu bölgeyi kendisine eylem alanı olarak seçen PKK'nın çalışmalarını zorlaştırınca, Mayıs'ta yurtdışına çıkma kararı alındı ve Temmuz'da Abdullah Öcalan Suriye'ye geçti, Bekaa vadisine yerleşti. Öcalan 1984'e dek örgütünü güçlendirme çalışmalarına hız verdi. Bir yandan Bekaa'da bulunan PKK'lılar Filistinli gerillalardan askerî eğitim alırken, diğer yandan Talabani'yle kurulan bağlar sonuç veriyor ve KYB Libya'da PKK için maddi yardım topluyordu. Böylece, 1980'den itibaren İran – Irak savaşı nedeniyle bölgede yaşanacak güç boşluğunu doldurmak üzere mücadele edecek Kürt hareketleri bölgeye yerleşmiş oldu (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2006: 129).

“PKK'nın resmen ortaya çıkışıyla Türkiye'deki Kürt Hareketi içindeki üç ayrı kanalın varlığı da netleşti. Geleneksel akımlar, Mao'nun Halk Savaşı kuramını temel alan PKK, demokratik zemini temel alan ve seslerini Rızgarı ve Özgürlük Yolu gibi yayınlarla duyuran Kürt hareketler. 1979'da Özgürlük Yolu çevresinden Mehdi Zana'nın Diyarbakır'da bağımsız listeden belediye başkanı seçilmesiyle, Türkiye'deki ayrılıkçı Kürt hareket ilk defa kendi adayını seçmiş oluyordu. Fakat Türkiye'de 1980'de gelen askerî darbe, diğer Türk ve Kürt sol örgütler gibi PKK kadrolarına da ağır bir darbe vurmuştu. Ancak 1979'da Suriye'ye ve oradan da Lübnan'a geçen Öcalan ve PKK Türkiye'yi hedef alan bir gerilla hareketi örgütlemeye ve Suriye ve Irak sınırları yoluyla Türkiye'ye geçerek silahlı eylemlere başladılar (Obaidi, 1995: 57).

10.3. İran-İrak Savaşı ve Kürt Hareketi

Türkiye'nin tarafsız kaldığı İran-İrak savaşı bölgedeki güç dengesini etkilediği ölçüde Türkiye'yi de etkiledi. Her şeyden önce savaş daha çok güney sınırında cereyan ettiği için, Bağdat yönetimi güçlerini bu bölgede yoğunlaştırmıştı ve kuzeyde bir güç boşluğu ortaya çıkmıştı. Bu durumdan yararlanan, başta KDP ve KYB olmak üzere Kürt örgütleri birçok bölgede fiili denetimi ele geçirdiler. Gerek Irak'la savaşmakta olan İran, gerek Irak'ın her alanda zayıflamasından yararlanarak Arap liderliğini kazanmak isteyen Suriye bu durumun sürmesini sağlamak için Kürt örgütlerine maddi ve lojistik destek verdiler. 12 Kasım 1980'de Şam'da içinde Irak Komünist Partisi ve KYB'nin de yer aldığı ve amacının Bağdat'taki yönetimi devirmek olduğunu açıklayan Irak Demokratik Milli Yurtsever Cephesi kuruldu. Hemen arkasından, bu oluşumdan dışlanan KDP kuzey Irak'ta Irak Komünist Partisi ve Kürdistan Birleşik Sosyalist Partisiyle birlikte Demokratik Irak Cephesini oluşturdu. Suriye, İran'ın desteklediği bu cepheye de yardım etmekten geri kalmadı. Tüm bu gelişmelerin Türkiye'yi en fazla etkileyen yönü ise, PKK'nın KDP ve KYB aracılığıyla Suriye'nin bu tutumundan yararlanarak doğrudan yardım alması ve bölgedeki istikrarsızlığı kullanarak Türkiye'de yapacağı eylemlerin hazırlıklarını tamamlamasıdır.

Suriye, İran ve Kürt örgütleri arasındaki yakınlaşmaya karşı Ankara da giderek Bağdat'la işbirliği yapmaya başladı. Bunun somut göstergesi, Karakaya barajının doldurulması sırasında Irak'ın Türkiye'ye başvurarak 8 yıllık kuzey Irak Sulama ve Gelişme Planı çerçevesinde Fırat'tan daha fazla su bırakılması talebinde bulunması ve Ankara'nın bu öneriyi reddetmekle birlikte söz konusu talebi incelemek üzere teknik komite kurulmasına sıcak bakması oldu. Nitekim 19 Aralık 1980'de iki ülke arasında petrol, sulama ve ulaşım sektörlerinde işbirliğini öneren bir anlaşma imzalandı. Ayrıca, ekonomik ilişkileri geliştirme konusunda da önemli adımlar atıldı. 10-12 Ağustos 1981'de Irak Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Ramazan'ın Ankara'yı ziyareti sırasında Türkiye'den yaptıkları ithalatı artırmak isteğinde bulunması üzerine imzalanan ticaret anlaşmasında Irak petrolüyle Türk ihracat ürünlerinin takas edilmesi kabul edildi. İstatistik ekle Irak Türkiye'nin ihracatında Federal Almanya'dan sonra ikinci sıraya yükseldi. Yine bu ziyaret sırasında, Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının kapasitesinin artırılması konusunda anlaşmaya varıldı. Savaştan önce Türkiye'nin bu konudaki isteğini olumsuz yanıtlayan Irak, Körfez'deki dolmuş tesislerinin İran bombardımanları sonucunda çalışamaz hale gelmesi üzerine Suriye ve Türkiye ile olan petrol boru hatlarına bağımlı kalmıştı ve şimdi kendisi Kerkük-Yumurtalık petrol hattının yıllık kapasitesinin 35.000.000 tondan 45-50.000.000 tona çıkarılmasını talep ediyordu. Bu arada Suriye, Bağdat yönetimini zayıflatmak için Irak'ın Kerkük-Yumurtalık hattı dışında petrolünü ihracat etmekte kullandığı Suriye topraklarından geçerek Banyas ve Trablus'a giden iki petrol hattını Suriye-İrak sınırını kapattı. Böylece, Irak 1985 yılında Irak-S. Arabistan boru hattı inşa edilene kadar petrol ihracı konusunda Kerkük-Yumurtalık boru hattına, yani Türkiye'ye bağımlı kaldı. Daha sonraki tarihlerde PKK eylemlerinin artmasıyla Türkiye'nin bölgedeki operasyonlarında Irak'la anlaşma yapabilmesinin bir nedeni Kürtlere karşı yürütülen politikadaki benzerlikse, diğer nedeni Irak'ın bu ekonomik bağımlılığıdır.

1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali ve FKÖ kamplarına yaptığı saldırı sırasında 12 PKK'lı öldü ve bir o kadarı da İsrail ordusunca esir alındı. Bu kayıplara karşın PKK'nın İsrail ordusuna gösterdiği direniş Filistinli örgütlerin ve Şam'ın sempatisini kazanmasını sağladı. Bundan sonra Filistinlilerin boşalttığı alanlara PKK yerleşti ve gerek askerî, gerek ideolojik eğitim hızlandırıldı. Ayrıca, kuzey Irak'ta güçlenen Kürt hareketleriyle

ve Avrupa'yla bağlantılar sağlamlaştırıldı. İsrail'in Lübnan'ı işgali PKK'yı bölgede dikkate alınan bir güç haline getirdi. Artık, Türkiye'deki eylemlerine başlayabilecek durumdaydı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2006: 130).

10.4. Türkiye'nin Kuzey Irak Operasyonları ve Sonuçları

PKK'nın Suriye'den ayrılarak Bekaa'ya ve kuzey Irak'a yerleşmesi Türkiye'yi rahatsız ediyordu. Irak'la yapılan görüşmelerin sonucunda Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattından daha fazla petrol akıtılmasına ilişkin bir anlaşma imzalandıktan hemen sonra Şubat 1983'te iki ülke arasında "Sınır Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması" imzalandı. Söz konusu anlaşma iki devlete de, birbirlerine önceden haber vermek koşuluyla, birbirlerinin topraklarında "sıcak takip" yapma hakkı tanıyordu. Bu anlaşmaya göre Türkiye çarpışmaya girdiği militanları, Irak'a önceden haber vererek Irak topraklarında takip edebilecekti (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr. ; Obaidi, 1995: 58).

Türkiye PKK eylemlerine karşı yapacağı operasyonların hukuksal alt yapısını hazırlamıştı. Nitekim, 10 Mayıs 1983'te Hakkari Uludere'de 3 Türk askerinin PKK militanlarınca şehit edilmesi üzerine Ankara harekete geçti ve 26 Mayıs'ta 7.000 asker katıldığı bir operasyon başlatarak Irak'ta yer alan Zaho ve Amadiye arasındaki bölgeye 5 kilometre girdi. (Aydın Tarihi Mayıs 1983; Obaidi, Türk-İrak İlişkileri 1958-1980, 1995: 58) Aynı sırada Irak ordusu da güneyden kuzeye doğru bir harekât başlattı. Türkiye'nin kuzey Irak operasyonu sırasında, PKK'dan çok daha fazla KDP ve KYB kampları zarar gördü. KDP yaptığı açıklamada, kendi güçleri yetersiz olan ve dikkatini İran'la savaşa yöneltmiş olan Irak'ın, Kürt direnişini yok edemeyince Türkiye'den askeri güç ödünç aldığı ileri sürdü ve Türk kuvvetlerinin Irak'ın kuzeyindeki KDP üslerini vurmaya amaçladığını, bunun Kürt kurtuluş hareketine karşı düzenlenen bir komplo olduğunu söyleyerek, Türk harekâtını kınadı. Bununla beraber Barzani Öcalan'a işbirliği önerdi ve Temmuz 1983'te "KDP-PKK Dayanışma ilkeleri" adı altında bir protokol imzalandı. Bölgedeki diğer devrimci örgütlerle ilişkilerin geliştirilmesinin de öngörüldüğü protokolda, "başta ABD emperyalizmi olmak üzere emperyalizme karşı olmak, emperyalizmin bölgedeki plan ve komplolarına karşı mücadele etmek" ve bu mücadelede "esas olarak Kürdistan halkının gücüne güvenmek" gerektiği belirtiliyordu (Erkmen, 2002: 167; Özdağ, 2008: 48).

1983'ten sonra PKK "profesyonel gerilla savaşı" başlatma kararını uygulamaya koydu ve 1984'te "Kürdistan Kurtuluş Birlikleri" denilen askerî kanadı olan HRK'nin kuruluşunun dünya kamuoyuna ciddi eylemlerle duyurulması kararına uygun olarak "Ağustos Atılımı" olarak adlandırılan eylemler gerçekleştirildi. 15 Ağustos'ta Siirt'in Eruh ilçesinde bir karakola saldırı düzenlendi. 1 erin şehit edildiği, 6 er ve 3 sivilin yaralandığı bu saldırıdan hemen sonra Hakkari'nin Şemdinli ilçesindeki bir karakol tarandı. PKK yaptığı açıklamada silahlı direnişi başlattığını duyurduysa da, Eruh ve Şemdinli dışında, 1985'e dek ciddi bir eylem gerçekleştirmedi. PKK 15 Ağustos 1984'te Eruh ve Şemdinli baskınlarıyla yönteminin terör olduğunu göstermiş oldu (Obaidi, 1995: 58).

Türk kamuoyu PKK eylemlerinin henüz önemini kavrayamamıştı ama Irak ve Suriye nezdinde yapılan girişimlerle sınır güvenliğinin sağlanması konusunda önemli adımlar atıldı. Dışişleri Bakanı Halefoğlu ve Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Necdet Öztörün'un Bağdat ziyareti sırasında 15 Ekim 1984'te Türkiye-İrak Güvenlik Protokolü imzalandı. (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.) 29 Mart 1946'da iki ülke arasında imzalanmış olan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmasına dayanan söz konusu protokol iki ülkeye de diğer ülke topraklarında 5 kilometreye kadar sıcak takip

hakkı tanıyordu. Türkiye, İran-Irak savaşının bitmesinden sonra Irak tarafından sona erdirilecek olan bu protokollere dayanarak Türk ordusu 5 Temmuz 1985, 15 Ağustos 1986 ve 4 Mart 1987'de Irak topraklarında üç sınır ötesi harekât yürüttü (Obaidi, 1995: 58). 1986 ve 1987'de kuzey Irak'ta yaptığı operasyonlar için hukuksal gerekçeyi oluşturmuştu. 1984 Türkiye-Irak Güvenlik Protokolüne en büyük tepki İran ve İran'ın desteklediği KDP ile KYB'den geldi.

Türkiye'nin Musul-Kerkük'te istekleri olduğu konusundaki tarihsel kuşkularına karşın Bağdat yönetiminin Güvenlik Protokolünü imzalayarak, Türk ordusunun kuzey Irak'a girişine izin verişinin altında yatan önemli bir neden, bölgedeki güç boşluğundan yararlanarak denetimlerini artıran Kürt muhalefet hareketlerinin oluşturdukları tehdidin yanında, ekonomisini ayakta tutmak için gereksinim duyduğu petrol ihracatını sadece Kerkük-Yumurtalık hattından yapabilmesiydi. Nitekim bu bağımlılıktan ancak 1985'te S. Arabistan'la yapılan petrol boru hattının çalışmasıyla kurtulabilecekti ki bu tarihte Türkiye'yle 1987'de tamamlanacak ikinci bir petrol boru hattı görüşmelerini başlatmıştı.

Türkiye'nin kuzey Irak'a ikinci operasyonu 12 Ağustosta Uludere'de 12 jandarma erinin PKK militanlarınca şehit edilmesi üzerine gerçekleşti. 15 Ağustos 1986'da 20 Türk fantom uçağı kuzey Irak'taki Kürt bölgelerine harekât düzenledi ve ağırlıklı olarak KDP'ye ait kamplar bombalandı. 150 peşmerge öldürüldü. Türkiye'nin operasyonlarının devam edeceğinin anlaşılması üzerine TBMM 3 Eylülde bir yasa kabul ederek, hükümete, ilgili ülkenin onayını almak koşuluyla kanun hükmünde kararname çıkararak sınır ötesi sıcak takip yapma yetkisi verdi. Türkiye'nin 1986 operasyonundan büyük zarar gören Kürt hareketleri arasında dayanışma güçlendi ve KDP ile KYB arasında bir işbirliği anlaşması imzalandı. KDP gibi KYB de Tahran'dan maddi yardım almaya başladı. Operasyona en büyük tepki Libya'dan geldi. Dışarıdan gelen maddi desteğe rağmen, operasyon KDP ile PKK arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına yol açtı. Türk uçaklarının bombalamasında büyük zarar gören KDP ve KYB artık PKK'nın yükünü taşımak istemiyorlardı.

1987'ye girilirken Türkiye'nin PKK'yı bölgede yalnızlaştırdığı ve eylemlerin azalacağı düşünülüyordu ama beklenen gerçekleşmedi. Kuzey Irak operasyonundan sonra KDP'yle ilişkileri bozulan PKK 3. kongresini topladı ve 1985'te yeniden kurulan korucu sistemini hedef alan eylemlere ağırlık vermek üzere Türkiye'ye dönme kararı aldı. 1987 en kanlı yıllardan biri oldu. Örgütü dış destekten yoksun bıraktığını düşünen ve koruculuk sistemini yeniden kurarak askerî çözüm yöntemini benimseyen Ankara'nın bu politikasından yararlanan PKK, şiddeti artırdı ve bunu yaparken asker ve PKK'lılar arasında tercih yapmak durumunda kalan bölge halkından destek alarak etkili bir güç haline gelmeye başladı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2006: 135).

22 Şubat 1987'de PKK'nın Hakkari'nin bir köyünde 14 kişiyi öldürmesi üzerine, 4 Mart 1987'de Türkiye 30 savaş uçağıyla kuzey Irak'ta yeni bir operasyon yaptı. (Aydın Tarihi Mart 1987) Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattına zarar vermesi olasılığı nedeniyle İran'la ilişkilerde yaşanan gerilimin arttığı bu dönemde Türk kamuoyunda operasyonun hedefinin genişletilmesi gerektiği tartışılmaya başladı. Ankara'daki "şahinler", operasyonun tek amacının sadece PKK'yı etkisizleştirmek olmaması gerektiğini ve petrol kaynaklarının denetlenmesinin önemini vurgulayarak, kuzey Irak'ta denetim kurulmasını yani bölgenin kısmî işgalini öneriyorlardı. Başbakan Özal yaptığı açıklamada Türkiye'nin Musul-Kerkük'e ilişkin bir planı olmadığını söylemekle beraber, ülkenin güvenliğinin tehdit edilmesi durumunda bölgede daha aktif bir politika izleneceğinin işaretlerini de veriyordu.

Türkiye'nin İran'dan gelen desteği kesmesi üzerine Barzani'nin KDP'si PKK'yla ilişkilerini koparma kararı aldı; KDP Nisan 1987'de, 1983 protokolünü tek taraflı olarak

iptal etti. Mayıs ayında yaptığı açıklamada da PKK'yı terörist ilan etti ve dost bir ülke olan Türkiye'ye ihtiyaçları olduğunu belirtti. PKK açısından KDP'nin boşluğunu Talabani'nin KYB'si doldurdu; 1988'de iki örgüt arasında ittifak yapıldı ve KYB sözcüsü eylem sahalarının kuzey Irak'la sınırlı olmadığını, Türkiye'de de faaliyet gösterebileceklerini söyledi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2006: 136). 1988'de Taha Yasin Ramazan bir sözünde "*1984'teki anlaşma her iki tarafa da Kürtlere karşı istediği gibi mücadele etme hakkı tanımıştır.*" diyor ve isyancı Kürtlerin sınırın bazı bölgelerinden Irak'a girerek terörist eylemlerde bulunduğunu ve Türkiye'nin sınırı iyi koruması gerektiğini söylüyordu (Obaidi, 1995: 60).

Savaş bitiminde Saddam'ın Kürtler üzerine harekâtı ve Kürt mülteciler sorunu gibi sebepler Irak'ın kuzeyinde dengeleri değiştirdi ve Irak güçlerinin kuzey bölgesini terk etmesinden sonra bölgede doğan boşluğu PKK doldurmaya başladı. Türkiye ise en yetkili kişilerin ağzından askeri tedbirlerin artırılacağını söylüyordu. Türkiye 1990'lı yıllara PKK ile silahlı mücadele kararlılığı içinde girmiştir (BYEGM, 02.05.2009, www.Byegm.gov.tr.).

11. SONUÇ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra soğuk savaşa başlayan yeni dönem Orta Doğu bölgesini derinden etkilemiştir. Bu dönemde genel dünya politikasının Orta Doğu'yu nasıl doğrudan etkilediği açık biçimde görülmüştür. Orta doğu devletlerinin birbiriyle olan ilişkilerinde ideolojik farklılık temel belirleyici etken olurken Türk-İrak ilişkilerinde sınır meseleleri, etnik farklılıklar gibi başlıca faktörler etkili olmuştur. Soğuk savaşın başında iki bloklu modelin çok net yaşandığı 1945-1960 döneminde aynı blokta bulunan Türkiye ve Irak, İsrail konusunda farklı politikalara sahip oldukları halde Bağdat Paktı gibi önemli bir siyasi ortaklığa gidebilmiştir. Fakat yine blok politikasının bir sonucu olarak Batı'nın ajanı olarak görülen Türkiye ile işbirliği yaptığı için Irak, Arap dünyasından dışlanmıştır. Böylece, Orta Doğu'daki ayrılıklar derinleştiği gibi Sovyetlere karşı kurulan Bağdat Paktı, Sovyetlerin Orta Doğu'ya girişini hızlandıran bir etken olmuştur.

Global politikada önemli bir değişikliğin olmamasına rağmen 1958 ihtilâlden sonra Irak, Bağdat Paktı'ndan çekilmiştir. Irak'ın bu keskin dönüşü Türkiye'nin askeri müdahale seçeneğini gündeme getirerek çok sert bir tepki vermesine sebep olmuştur. Görünen odur ki, Türkiye Bağdat Paktı'nın tek Arap üyesini kaybetmek istememiştir. Çünkü Batı'nın güvenlik şemsiyesini tamamlayan bu pakt Batı'nın Orta Doğu'daki çıkarlarını koruduğu gibi Türkiye'nin de bölgedeki etkinliğini ve prestijini pekiştiriyordu.

1958 ihtilâlden sonra nispeten soğuyan ilişkiler 1960'ların ortalarından itibaren tekrar canlanmaya başlamıştır. Buradaki temel etken Türkiye'nin Kıbrıs krizinde yaşadığı uluslar arası yalnızlığı aşmak ve kendisine daha rahat bir hareket alanı sağlamak istemesiydi. Bu yakınlaşma, Türkiye'nin Batı blokundan kopması anlamına gelmemiştir. Yalnız, bölgesel anlamda Türkiye komşuları ile yakınlaşırken Sovyetler Birliği ile de ilişkilerini geliştirip uluslar arası alanda bir denge sağlamak istemişti. Nitekim, soğuk savaşın yumuşama dönemine girmesi Türkiye'nin bu politikasını olanaklı kılmıştır. Bu dönemde, Türkiye, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında İsrail'e karşı Arapları somut bir şekilde destekleyerek uluslar arası alanda Arapların güvenini kazanabilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Araplara verdiği desteğe karşılık, Kıbrıs Krizi kadar etkili olan petrol krizinde Arapların Türkiye'yi Batı'dan ayrı tutması, Türkiye'nin Orta Doğu'da uygulamaya başladığı açılımın olumlu sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de 1965'te Adalet Partisi'nin, 1968'de ise Irak'ta Baas'ın iktidara gelmesi ikili ilişkilerdeki yeni dönemde küresel alandaki yumuşamanın etkilerinin yanında iç politik faktörlerin de etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca iki ülkenin milli çıkarları da ikili ticari ilişkilerin geliştirilmesini gerekli kılmıştır. 1970'lerde resmi ziyaretlerin en üst düzeye ulaşması iki ülkenin birbirine verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir.

Türkiye ve Irak 1980'li yıllara önemli gelişmeler eşliğinde girmiştir. Irak, İran ile 8 yıl sürecek olan bir savaşa başladığında, Türkiye, on gün öncesinde iç politikadaki kanlı olayların ardından gelen 12 Eylül 1980 hükümet darbesini yaşamıştır. Fakat 12 Eylül darbesi, önceki darbelerde olduğu gibi Türkiye'nin Batı eksenindeki dış politikasından bir sapma meydana getirmemiştir. Aynı şekilde bölge politikasında da komşuları arasındaki sorunlara müdahil olma gibi bir siyaset izlememiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'ya ve özellikle komşularının arasındaki meseleye karşı taraflı davranması sonu belli olmayan bir savaş için zaten düşünülemezdi. Dolayısıyla, Türkiye İran-İrak

savaşının sonuna kadar aktif tarafsızlığını sürdürmüştür. Böylece hem bölgesel barışa hizmet etmeye hem de kendi ekonomik çıkarlarını azami ölçüde korumaya çalışmıştır.

Irak, Türkiye'nin komşuları arasında en dengeli ilişkileri yaşadığı ülke olmuştur. Mısır'ın Orta Doğu'dan izole edilmesi ve İran'da bir İslam devriminin yaşanmasıyla oluşan ortamda Saddam Hüseyin, aşırı silahlanmaya giderek bölgede lider olmaya çalışmıştır. Saddam döneminin önemli bir bölümünü kapsayan İran-İrak Savaşı ve arkasından Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi doğal olarak Türkiye-İrak ilişkilerini derinden etkilemiştir. Aslında ilişkiler ne kadar bozulsa da belirli bir seviyenin altına düşmemiştir. Çünkü iki ülke, petrol, su ve Kürtler gibi birbirine karşı kullanabilecekleri unsurlara sahip olduğu gibi bu unsurlar aynı zamanda iki devlet arasındaki iyi ilişkileri sürdürmesi mecburiyetini gerekli kılmıştır. Özellikle bu dönemde yükselmeye başlayan Kürt meselesi iki ülkeyi işbirliğine iten en somut sebep olmuştur.

1926 yılında kapandığı kabul edilen Musul meselesinde Türkiye o tarihten sonra konuyu gündeme getirmemiştir. Fakat İran – Irak Savaşı sırasında İran'ın Musul ve Kerkük üzerine yürümesi ve bu bölgede Irak'ın kısmen otoritesini kaybetmesi Türkiye'yi telaşlandırmıştır ki Musul'un önemi malumdur. Bu sırada Körfez krizinin ortaya çıkması Musul meselesinin daha net biçimde gündeme gelmesine sebep olmuştur. Ne var ki iç ve dış dengeler buna müsait olmadığı için konu gündemden kalkmıştır.

Türkmenler konusunda Türkiye, komşusunun içişlerine karışmama adına pasif denilebilecek bir politika izlemiştir. Bunun yanında sınırının hemen ötesindeki Kürt isyanlarını yine Irak'ın içişleri olarak görmüştür ve 1980'lerdeki PKK terörüne hazırlıksız yakalanmıştır. Oysa ki yayılma eğilimi taşıyan ve küresel güçlerin etkisinde bulunan bu hareket çok uzun yıllar boyunca Irak'ı meşgul etmiştir. 1980 öncesinde Kuzey Irak'ta temellenen bu Kürt hareketi, Irak'ın kuzeyindeki yerinin sağlamlaştırma ve demografik üstünlük sağlamak için Türkmenlere çeşitli baskılar uygulamış ve bin yıllık Türkmen şehirlerini Kürt şehirleri olarak ilan etmişlerdir. Günümüze kadar uzanan sürece ve Irak'ın mevcut siyasi yapısına baktığımızda Kürt hareketinin kat ettiği mesafeyi görebiliriz. Türkiye'nin Irak'taki Kürt hareketine karşı zaman zaman Türkmenleri sahipsiz bırakma pahasına izlediği pasif politikasının bu neticedeki etkisi de göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir.

Türk-İrak ilişkilerine genel olarak değerlendirdiğimizde gördüğümüz önemli sonuç şudur ki; Orta Doğu'nun uluslar arası politikadaki öneminden ve soğuk savaşın meydana getirdiği gergin ortamdan dolayı Türkiye komşularıyla ilişkilerinde her zaman Batı ile ilişkilerine önem ve öncelik vermiştir. Fakat Irak bu genel durumun kısmen dışında kalmıştır. İki ülke arasında işbirliğini zorunlu kılan sebepler nedeniyle Türkiye'nin komşuları arasında Irak'ın özel bir yeri vardır. Bu sebepler ideolojik farklılıkların ikili ilişkilerde ikinci planda kalmasını sağlamıştır.

Türkiye ile Irak, soğuk savaş dönemi boyunca Orta Doğu siyasi hayatında önemli yer tutmuş, ittifakları ya da çekişmeleri ile bölge dengelerini önemli ölçüde etkilemiş iki komşu devlet olarak 1990'lardan itibaren yeni bir döneme girmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla soğuk savaşın da sonu gelmiş ve Orta Doğu'da yeni dengeler kurulmaya başlamıştır.

KAYNAKLAR

- AKŞİN, A. 1959. Türkiye'nin 1945'ten Sonraki Dış Politika Gelişmeleri. Orta Doğu Meseleleri, Kervan Yayınları, İstanbul, 175s.
- ARI, T., 1992. Basra Körfezi'nde Güç Dengesi (1978-1991), Uludağ Üniversitesi Basımevi, İstanbul, 301s.
- ARI, T., 2007. Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Alfa Yayınları, İstanbul, 876s.
- ARMAOĞLU, F., 2005. Siyasi Tarih 1914-1995, Alkım Yayınları, İstanbul, 1006s.
- ARMAOĞLU, F., 1995. (Amerikan belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951-1955), Belleten, C. LIX, Nisan 1995, Sayı: 224'ten Ayırbasım, TTK, Ankara, ss.189-236
- ARMAOĞLU, F., 1994. Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 591s.
- ATAÖV, T., 1968a. Son İki Yılda Üçüncü Dünya, SBF Dergisi C.23, S.4, Ankara, ss. 331-345
- ATAÖV T., 1968b. Soğuk Harb, SBF Dergisi C.23, S.3, Ankara, ss. 275-310.
- ATAÖV T., 1979. The Palastine Question and Turkey, SBF Dergisi C.34, S.1, Ankara, ss.15-31.
- Ayın Tarihi, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, <http://www.byegm.gov.tr /Ayintarihi.htm>, 02.05.2009
- BAĞCI, H., 2007. Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar, ODTÜ Yayınları, Ankara, 222s.
- Bağdat Büyükelçiliği Ticaret Ateşeliği, 1972. 1970 Yılında Irak'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ticari İlişkileri, Bağdat, 75s.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri
- BAYUR, H.,1989. XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri, TTK, Ankara, 396s.
- BİLGİN, M. S. 2003a. Atatürk Döneminde Türkiye'nin Orta Doğu Politikası, Irak Dosyası II, Tatav Yayınları, İstanbul, ss.1-28.
- BİLGİN, M. S. 2003b. Türk Irak İlişkilerinin Tarihsel Boyutu (1534-2002), Irak Krizi (2002-2003), (Der.) Ümit Özdağ ve Diğerleri, ASAM, Ankara, ss. 213-235.
- BİLGİN, M. S., 2004. Orta Doğu'da Gelişen Türk İngiliz Münasebetlerinin Tarihi Seyri (1938-1960), Orta Doğu: Kaos mu, Düzen mi? TATAV Yayınları, İstanbul, ss.157-168.
- BİLGİN, M. S. 18.01.2009, Star Gazetesi, Yakın Tarihin Bilinmeyen Konuları, <http://www.stargazete.com>, 03.05.2009
- CANATAN, Y., 1995, Türk-İrak Münasebetleri (1932-1959), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 153s.
- CLEVELAND, W. L.; 2008. Modern Orta Doğu Tarihi, Agora Kitaplığı, İstanbul, 634s.
- ÇOBANOĞLU, M. 1994. Türkiye - Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 182s.
- DÂKÛKÎ, İ., 1970. Irak Türkmenleri, Güven Yayınları, Ankara, 189s.
- DEVİRİMCİ İRAK, 1968-1973, 1974. Arap Baas Sosyalist Partisi, Bağdat, 219s.
- DİKERDEM, M., 1977. Orta Doğuda Devrim Yılları, İstanbul Matbaası, İstanbul, 191s.
- ERENDİL, M., 1992. Çağdaş Orta Doğu Olayları, Genel Kurmay Başkanlığı, Ankara, 166s.
- ERKİN, F. C., 1999. Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar, C.II, Kısım: 2, TTK, Ankara, 578s.
- ERKMEN, S., 2002. Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası, Avrasya Dosyası, Jeopolitik

- Özel, Kış, C.8, S.4, ASAM, Ankara, ss.160-188.
- EROĞLU, H., 1990. Türk İnkılap Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara, 587s.
- FIRAT, M., KÜRKÇÜOĞLU, Ö., 2006. Orta Doğu'yla İlişkiler (1960-1980) Baskın Oran (ed.) Türk Dış politikası, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.784-796.
- GÖNLÜBOL, M., 1996. Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995, Siyasal Kitabevi, Ankara, 730s.
- GÖNLÜBOL, M., ÜLMA, H., 1966. Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965, SBF Dergisi C.21, S.1, Ankara, ss.143-182.
- GÖK, D., 1998. 1924 Türk Basımında Musul Meselesi: Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, ss.57-73
- GÜNEY, E., 2002. Türkiye'nin Komşuları, Çantay Kitabevi, İstanbul, 377s.
- GÜNVER, S., 1985. Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü , Bilgi Yayınevi, Ankara, 164s.
- GÜREL, Ş. S.,1979. Orta Doğu Petrolünün Uluslar Arası Politikadaki Yeri, Ankara Üniversitesi S.B.F Yayınları, Ankara, 246s.
- HÜRMEZLÜ, E., 2003. Türkmenler ve Irak, Kerkük Vakfı, İstanbul, 138s.
- HÜRMEZLÜ, H. PAMUKÇU, E. 2005. Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 97s.
- İMAMZADE, M., 1986. Irak Dosyası, Akabe yay, İstanbul, 179s.
- KOÇSOY, Ş., 1991. Türk – Irak İlişkileri 1932-1963, Boğaziçi yay. İstanbul, 163s.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö., 1972a. Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970), Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 210s.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö., 1972b. Türk-İrak İlişkilerinde Son Gelişmeler, SBF Dergisi C.27, S.4, Ankara, ss.247-253.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö., 1972c. An Analysis Of Turkish - Arab Relations, SBF Dergisi C.27, S.1, Ankara, ss.117-134.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö., 1974. Orta Doğu'daki Yeni Gelişmeler, SBF Dergisi C.29, S.1, Ankara, ss.151-159.
- MCGHEE, G., 1992. ABD - Türkiye - Nato – Oradoğu, Çev: Belkıs Çorakçı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 259s.
- OBAİDİ, H. J. 1995. Türk-İrak ilişkileri (1958-1980), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 146s.
- OBAİDİ, H. J., 1989. Türk-İrak ilişkileri (1925-1958), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 87s.
- ÖKE, M. K. 1995; Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926, İz Yayıncılık, İstanbul, 280s.
- ÖNGÖR, S., 1964. Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya), Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları, Ankara, 292s.
- ÖZDAĞ, Ü. 2008. Türk Ordusu'nun Kuzey Irak Operasyonları, Pegasus Yay, İstanbul, 374s.
- SARAY, M., 2006. Türkiye ve Yakın Komşuları, Atatürk Arş. Merk., Ankara, 457s.
- SANDER, O. 1987., Turkish Review Quarterly Digest C.2, No:1, ss.47-62.
- SEVER, A., 2008. Irak Kürt Siyasetindeki Gelişmelerin Türkiye - Irak İlişkilerine Yansımaları 1958-1975, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan, (Ed) Ersin EMBEL, TTK, Ankara, ss. 255-277.
- SEVER, A., 1997. Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958, Boyut Kitapları, İstanbul, 262s.
- SİRKECİ, İ, 2005. Irak'tan Türkmen Göçleri ve Göç Eğilimleri, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 88s.
- SOYSAL , İ., 2000. Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları 1945-1990, C.II.

- Kesim.A, TTK, Ankara, 831s.
- SOYSAL , İ., 1999. 1937 Sâdâbad Paktı, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, TTK, Ankara, ss. 327-342.
- SOYSAL , İ., 1991. 1955 Bağdat Paktı , Belleten, C. LV, Nisan 1991, Sayı: 212'den Ayırbaşım, TTK, Ankara, 236s.
- ŞENTÜRK, D., 2003. Orta Doğu'da Arap Birliği Rüyası: Sadam'ın Baas'ı, Alfa Yayınları, İstanbul, 228s.
- ŞİMŞİR, B., 2004. Türk-İrak ilişkilerinde Türkmenler, Bilgi Yayınevi, Ankara, 351s.
- SÜMER, F., 1992. Oğuzlar, Türk Dünyası Araş. Vakfı, İstanbul, 384s.
- TURAN, O., 1998. Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yay. İstanbul, 761s.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., 1995. Osmanlı Tarihi C.II, TTK, Ankara, 756s.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., 1995. Osmanlı Tarihi C. III, I. Kısım, Ankara, 652s.
- ÜLMAN, H., 1968. Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923 -1968), SBF Dergisi, C.23, S.3, Ankara, ss. 241-273.
- ÜLMAN, H., 1967. Nato ve Türkiye, SBF Dergisi, C.22, S.4, Ankara, ss.144-167.
- ÜLMAN, H., 1958. Orta Doğu Buhranı, SBF Dergisi C.13, S.4, Ankara, ss. 232-261.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı(<http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>), Uluslararası Antlaşmalar Sayfası (<http://ua.mfa.gov.tr>), 02.05.2009
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, (<http://www.tuik.gov.tr>), Dış Ticaret Sayfası, (<http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp>), 02.05.2009
- YAKUBOĞLU, E., 1976. Irak Türkleri, Boğaziçi Yay. İstanbul, 199s.
- YEŞİLBURSA, B. K. 2006. Orta Doğu Savunması ve Irak 1945-1959, Öztürk, Mustafa (ed.), Çakar, Enver (ed.), İkinci Orta Doğu Semineri Dünden Bugüne Irak, Bildiriler C.II, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 709s.
- YILMAZ, T., 1997. Türkiye'nin Orta Doğudaki Sınır Komşuları ile İlişkileri, 1970 - 1997, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 328s.

ÖZ GEÇMİŞ

21.07.1978 yılında İzmir’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini İzmir’de tamamladı. 1999 yılında Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümünden mezun oldu. 2000 yılında, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde başladığı Sosyal Bilgiler öğretmenliği görevine halen devam etmektedir.

TÜRKİYE, İNGİLTERE VE İRAK HÜKÜMETLERİ BEYNİNDE ANKARA'DA 5 HAZİRAN 1926 TARİHİNDE MÜNAKİT HUDUT VE MÜNASEBATI HASENEİ HEMCİVARI MUAHEDENAMESİ

Bir taraftan

Türkiye Reiscumhuru Hazretleri

Ve diğer taraftan

Haşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyeti Müttehidesi, Mâverayı Ebhar Britanya arazisi Kralı ve Hindistan İmparatoru hazretleri ve haşmetlû Irak Kralı hazretleri.

Lozan'da imza edilen 24 temmuz 1923 tarihli muahedenin Türkiye ile Irak arasındaki hududun tâynini hakkındaki ahkâmını derpiş ederek Irakı müstakil bir devlet ve kendisiyle İngiltere arasında münakit 10 Teşrinievvel 1922 ve 13 kânunusani 1926 tarihli muahedelerden münbais munesabatı mahsusayı tanıyarak hudut mıntakasında aralarındaki âhenk ve hüsnü amizişi ihlâl edebilecek her gûna hadisatı bertaraf etmek arzusuyla

Bu bapta bir muahede akdine karar vermişler ve berveçhizir murahhaslarını tâyin etmişlerdir: Şöyle ki:

Türkiye Cumhuriyeti Reisi Hazretleri:

İzmir Mebusu ve Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Beyefendi Hazretleri.

Haşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyeti Müttehidesi Mâverayı Ebhar Britanya arazisi Kralı ve Hindistan İmparatoru Hazretleri.

Haşmetlû Britanya Kralı Hazretlerinin Türkiye Cumhuriyeti nezdinde fevkalâde sefir ve murahhası asaletlû Sir Ronald Charles Lindzey. K.C.M.G., C.B.C.V.O. Hazretleri.

Haşmetlû Irak Kralı Hazretleri.

Irak Müdafaai Milliye Vekil Vekili Miralay Nuri Sait, S.M.J.D.S.O. Hazretleri.

Müşarünileyhim yolunda ve muntazam bulunan salâhiyetnamelerini tebliğ ettikten sonra ahkâmı âtiyeyi kararlaştırmışlardır:

BİRİNCİ FASIL

Türkiye ile Irak arasındaki hudut

MADDE 1

Türkiye ile Irak arasındaki hattı hudut Cemiyeti Akvamın 29 teşrinievvel 1924 tarihli içtimasında takarrür etmiş olan güzargâha tevfikân berveçhizir sureti katiyede tâyin edilmiştir.

(Brüksel hattı hududunun tarifi) **-Merbuttur-**

Mamafih balâdaki hattı hudut Aşuta ve Alamun cenubunda bu iki mahalli yekdiğerine rapteden yolun Irak arazisinden geçen kısmını Türk arazisi dâhilinde bırakmak üzere tadil edilmiştir.

MADDE 2

Birinci maddenin son fıkrası kaydı tahtında mezkûr maddede tesbit edilen hattı hudut işbu muahedeye merbut 1/250000 mikyasında harita üzerinde tersim edilmiştir.

Metin ile harita arasında ihtilâf zuhurunda metin muteber olacaktır.

MADDE 3

Birinci maddede tasrih edilen hattı hududu arazi üzerinde tâyin etmek üzere bir tahdidi hudud komisyonu teşkil edilecektir. İşbu komisyon Türkiye Hükümeti tarafından tâyin edilecek iki ve Britanya ile Irak Hükümetleri tarafından müştereken tayin edilecek iki murahhas ile muvafakat buyurduğu takdirde İsviçre Reisisumhuru tarafından İsviçre tebaası meyanından tâyin edilecek bir reisten mürekkep olacaktır. İşbu komisyon süratı mümkün ile ve her halde bu muahedenin mevkii meriyete vaz'ından itibaren altı ay zarfında içtima edecektir. Komisyonun mukarreratı ekseriyeti âra ile ittihaz edilecek ve bilcümle tarafeyni âliyei âkideyn için vacibürriaye olacaktır.

Tahdidi hudud komisyonu her halde işbu muahededeki tarifâtı pek yakından takibe gayret edecektir. Komisyonun masarifi Türkiye ve Irak arasında mütesaviyen taksim edilecektir. Alâkadar devletler komisyonun vazifesini ifa edebilmesi için lâzımgelen ikâmet, ameale, malzemeye (kazık işaret taşı) mütaallik bilcümle hususatta gerek doğrudan doğruya gerek memurini mahalliye vasitasiyle tahdidi hudud komisyonuna muavenet etmeği taahhüt eylerler.

Mezkûr devletler bundan başka komisyon tarafından vazedilecek nirengi mevzilerine, hudut işaretlerine, kazık ve alâmetlere riayet etmeği taahhüt ederler.

Hudut işaretleri birinden diğeri görülebilecek surette vazedilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Tahdidi hudut zabıtnamei kat'isi ve buna merbut haritalarla vesaik, üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hem hudut devletlerin hükümetlerine ve üçüncüsü musaddak suretleri Lozan Muahedesini imza eden devletlere tebliğ edilmek üzere Fransa Cumhuriyeti Hükümetine ita edilecektir.

MADDE 4

Birinci madde mucibince Irak'a terkedilen arazideki ahalinin tâbiyeti Lozan Muahedesinin 30-36 ncı maddelerine tevfikan halledilecektir.

Tarafeyni âliyei âkideyn mezkûr muahedenin 31, 32, 34 üncü maddelerinde münderiç hakkı hiyarın işbu muahedenin mevkii meriyete girdiği tarihten itibaren on iki ay müddetle cari olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Mamafih Türkiye, balâdaki ahaliden hakkı hiyarlarını Türkiye tâbiyeti için istimal edenlerin işbu haklarını tanımak hususunda serbestii hareketini muhafaza eder.

MADDE 5

Tarafeyni âkideynden her biri birinci maddede tasrih edilen hattı hududu kati ve taarzudan masun olmak üzere kabul ve bunu tadile matuf her türlü teşebbüsten tevakki etmeği taahhüt eyler.

İKİNCİ FASIL

Münasebatı hasenei hemcivari

MADDE 6

Tarafeyni âliyei âkideyn bir veya bir kaç müsellâh eşhasın civar hudut mintakasında yağmagerlik veyahut şekavet icrası maksadiyle vukubulacak istihzaratına yedi iktidarlarında bulunan bilcümle vesait ile muhalefet etmeği ve bunların huduttan müruruna mâni olmağı mütekabilen taahhüt ederler.

MADDE 7

On birinci maddede zikredilen salâhiyettar memurin civar hudut mintakasında yağmagerlik veyahut şekavet icrası için bir veya bir kaç müsellâh eşhasın istihzaratta bulduklarını istihbar ettikleri zaman yekdiğerlerini mütekabilen ve bilâ imhal haberdar edeceklerdir.

MADDE 8

On birinci maddede zikredilen salâhiyettar memurin buldukları arazi dâhilinde ika edilmiş olabilecek bilcümle yağmagerlik ve haydutluk ef'alinden mütekabilen yekdiğerlerini haberdar edeceklerdir.

Haberdar edilecek taraf memurini, yedi iktidarlarında bulunan bilcümle vesait ile bunların faillerinin huduttan müruruna mâni olmağa gayret edeceklerdir.

MADDE 9

Müsellâh bir veya bir kaç eşhas civar hudut mıntakasında bir cinayet veya cürüm ika ettikten sonra diğler hudut mıntakasına ilticaya muvaffak oldukları takdirde bu son hudut mıntakası memurini işbu eşhası silâhlariyle ve yağma ettikleri eşya ile birlikte kanuna tevfikân tebaası buldukları tarafın memurinine teslim etmek üzere tevkif etmeğe mecburdurlar.

MADDE 10

Muahedenin işbu faslının tatbik edileceği hudut mıntakası Türkiye'yi Irak'tan tefrik eden bütün hudut ile bu hududun bir ve diğler tarafında yetmiş beşer kilometre derinliğinde bulunan mıntakadır.

MADDE 11

Muahedenin işbu faslını tatbik ile mükellef salâhiyettar memurin berveçhizirdir.

Umumi teşriki mesaiyi tanzim ve ittihaz olunacak tedabirin mesuliyetini deruhte etmek üzere:

Türkiye tarafından: Askeri hudut kumandanı.
Irak tarafından: Musul ve Erbil mutasarrıfları.

Malûmatı mahalliyenin ve tebligatı müstacelenin teatisi için,
Türkiye tarafından: Valilerin muvafakatı ile tâyin edilecek memurin.
Irak tarafından: Zako, Amadiye, Zibar, Rovandoz kaymakamları,

Türkiye ve Irak Hükümetleri gerek on üçüncü maddede zikredilen daimi hudut komisyonu marifetiyle ve gerek tarıkı siyasi ile yekdiğerini haberdar ederek esbabı idariyeden dolayı salâhiyettar memurlarının listesini tadil edebilirler.

MADDE 12

Türkiye ve Irak memurları diğler taraf tebaasından olup bilfiil onun arazisinde bulunan aşair rüesa, şeyh veyahut diğler âzası ile resmi veya siyasi mahiyeti haiz her nevi muhabereden istinkâf edeceklerdir. Tarafeyni âkideyn hudut mıntakasında bir veya diğler devlet aleyhine müteveccih hiç bir gûna propaganda teşkilâtına ve içtimaa müsaade etmiyeceklerdir.

MADDE 13

Muahedenin işbu faslının ahkâmının icrasını teshil ve umumiyetle hudut üzerinde münasebatı hasenei hemcivariyi idame etmek üzere vakit vakit Türkiye ve Irak hükümetleri tarafından mütekabilen tâyin edilecek müsavi adedte memurinden mürekkep daimi bir hudut komisyonu teşekkül edecektir.

Bu komisyon en az altı ayda bir kere ve ahval icabettirdiği takdirde daha ziyade içtima edecektir.

Münavebeten Türkiye ve Irak'ta içtima edecek olan bu komisyon muahedenin bu faslının ahkâmının icrasına müteallik mesaili ve alâkadar hudut mıntaka memurları arasında bir itilâfa müncer olmıyan diğher her nevi hudut mesailini sureti dostanede halletmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komsiyon işbu muahedenin mevkii meriyete girdiği tarihi takibeden iki ay zarfında birinci defa olarak Zako'da içtima edecektir.

ÜÇÜNCÜ FASIL **Ahkâmı umumiye**

MADDE 14

Her iki memleket arasında menafii müştereke sahasını tevsi etmek maksadiyle Irak Hükümeti işbu muahedenin mevkii meriyete vaz'ı tarihinden itibaren yirmi beş sene müddetle berveçizir alacağı aidatın yüzde onunu Türkiye Hükümetine tesviye edecektir:

a) 14 mart 1925 tarihli imtiyaz mukavelenamesinin onuncu maddesi mucibince «Türkiş Petroleum» kompani'den

b) Bâlâdaki imtiyaz mukavelenamesinin altıncı maddesi mucibince petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya eşhastan

c) Bâlâda zikredilen imtiyaznamenin 33 üncü maddesi mucibince teşekkül edebilecek olan muavin şirketlerden

MADDE 15

Türkiye ve Irak, dost devletler arasında cari usule tevfiikan bir iadei mücrimin muahedesi akdetmek üzere mümkün mertebe süratle müzakerata girişmeğe karar vermişlerdir.

MADDE 16

Irak Hükümeti kendi arazisinde ikamet eden eşhası işbu muahedenin imzasına kadar Türkiye lehindeki efkâr ve harekâtı siyasiyelerinden dolayı iz'aç ve tazip etmemeği ve kendilerine tam ve multak bir affı umumi bahşetmeği taahhüt eyler.

Bu bapta ita olunmuş hükümlerin kâffesi iptal edilecek ve derdest bulunan bilcümle takibat tevkif olunacaktır.

MADDE 17

İşbu muahede, tasdiknamelerin teatisinden itibaren mevkii meriyete girecektir.

İşbu muahedenin ikinci faslı, bu muahedenin mevkii meriyete girdiği tarihten itibaren on sene müddetle mer'i kalacaktır.

İşbu muahedenin mevkiî meriyete girdiği tarihten itibaren iki sene hitamında tarafeyni akideynden her biri işbu faslı kendisine aidiyeti itibariyle feshetmek hakkını haiz olacaktır. Keyfiyeti fesih ihbar edildiği tarihten bir sene sonra müessir olacaktır.

MADDE 18

İşbu muahede tarafeyni âliyei âkideyn tarafından tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün mertebe sûratle Ankara'da teati edilecektir. Muahedenin musaddak suretleri Lozan muahedesini imza eden devletlere gönderilecektir.

Tasdikan ilmekal bâlâda isimleri zikredilen murahhaslar işbu muahedeyi imza ve zirini temhir etmişlerdir.

Ankara'da 5 haziran 1926 tarihinde üç nüsha olarak tanzim edilmiştir.

İmza
Dr. Tefvik Rüştü
(Mühür)

İmza
R.C.Lindzey
(Mühür)

İmza: Nuri Sait (Mühür)

MERBUT

Türkiye ile Irak arasındaki hudut

MADDE 1

Türkiye ile Irak arasındaki hattı hudut Cemiyeti Akvamın 29 teşrinievvel 1924 tarihli içtimasında takarrür etmiş olan güzergâha tevfiikan berveçhi zir sureti katiyede tâyin edilmiştir:

Dicle nehri ile Habur çayının noktai iltikalarından bed ile Habur çayının hattı mutavassıt veya Talvegin'i takiben mezkûr çayın Hazil çayı mültekasına kadar;

Siyomez'den geçen çay mültekasının membaina doğru üç kilometrede kâin bir noktasına kadar Hazil çayının hattı mutavassıt veya Talveği;

Bu noktadan itibaren siyomezden geçen çay kolu havzasının şimalindeki tepeye kadar şarka doğru giden bir hattı müstakim;

Bu havzanın şimalindeki tepeden Bilâkiş dağına kadar;

Bu noktadan itibaren Bayco çayının Robozak'taki kolunun membaina kadar;

Bu çay ile Robozak'ın şark-cenubu şarkisindeki 6834 rakımından inen çayın Robozak'ın cenubunda kâin mülteka kısmına kadar;

6834 rakımlı tepeden şimal-şarkı şimalisindeki boğaza kadar bir hattı müstakim;

Şark istikametini takiben bu boğazdan inen küçük çay Talveği'nin Habor çayı ile noktai iltikasına kadar;

Habor çayı mansabına doğru tahminen bir buçuk kilometre boyunca mezkûr çayın Aroş ve Ceramos mintakasından inen bir çay ile iltikasına kadar;

Bu çayı takiben, Kâşure'den gelen çayı şimalde bırakarak birincisi Ceramos'tan ve ikincisi Aroş'tan inen iki mühim kolun yekdiğeriyle telâkisine kadar;

Bu mültekadan bâlâda mevzuubahis olan iki kolun arasındaki suların hattı taksimi üzerinde 6571 rakımına şarka münthehi olan bu vadi Talveği;

Evvelkinin şarkında kâin 9063 rakımına kadar bu hattı taksimi meyah ve sonra Lizen çayı havzasının cenup tepesiyle Ceramus'tan gelen kol havzası ve tepesinin noktai telâkisine kadar;

-Ora-dan inen zap çayı kolu havzasının şimal tepeleri boyunca bu sonuncu tepe hattı;

Özkaya'nın tahminen iki kilometre garp-şimali garbisindeki tepesine kadar;

Özkaya'nın kurbunda ve şimali şarkisinde kâin bu zirvenin Zap kolunun membaina kadar bir hattı müstakim;

Zap çayına kadar bu kolun mecrası;

Zap çayını mansabına doğru takiben Bayçoka'nın bir kilometre cenubunda kâin bu noktaya kadar;

Bebahi'nin cenubundan ve (Çal) in şimalinden geçen çay havzasının cenup tepesine kadar şark istikametinde,

Berican'dan geçen Zap kolunun cenup hattı bâlası boyunca imtidat eden ve (Şilok) un garp-cenubu garbisinde Avmarek'in membaina yakın bulunan noktaya kadar bir hattı müstakim;

İşbu menbaa kadar bir hattı müstakim;

Bu membadan (Avmarek) in garbi kolu, (Kesrik) ve (Nervek) arasındaki boğaza inen küçük çay mültekasına kadar,

Bu küçük çay kendi membaina kadar,

Mültekası Nervek şimalindeki Avmarek'in şark kolundan müteşaip suya kadar en kısa mesafe;

Bu su kendi mansabına kadar;
Bu mültekadan Avmarek ile Rudbarşin sularının ayrıldığı hattı balâya olan en kısa mesafe;
Bu hattı balâ, Şeh Muammer kurbunda ve şimalinde bu çaya akan Rutbarşin kolu membaina en yakın olan noktaya kadar;
Bu membaa kadar bir hattı müstakim;
Balâda zikrolunan kol-de-nin bir az cenubunda ve çayın mansabına kadar mansabına doğru akan Rutbarşindir;
Bu çay kendi membaina kadar;
Bu membadan Rutbarşin ve (Herki) nin şark ve kurbundaki Şemsi Dinan kolu sularını ayıran hattı balâya kadar en kısa mesafe;
Bu noktadan işbu kolu besleyen en yakın çaya en kısa mesafe;
Bu çay ve maruzzikir kol Şemsidinan suyuna kadar;
Bu mültekadan Şemsidinan suyu havzasının cenubi tepesine en yakın mesafe;
Bu tepe (Boyah) ın şark ve kurbunden geçen Hacıbey çayı ve kolunun beynindeki zirve hattıyla tekatu noktasına kadar;
En kısa bir hattı müstekim üzere Hacıbey çayına kadar uzayan bu tepe hattı;
Hacıbey çayı membaina doğru İran hududuna kadar.

İngiltere Sefiri Sir Ronald Şarl Lindzey ve Irak Murahhası Nuri Sait Paşa taraflarından Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyefendiye yazılan 5 haziran 1926 tarihli notanın tercümesidir:

Bugün beynimizde imza edilen muahedenin on üçüncü maddesine atfen şunu beyan ederiz ki bu muahedenin mevkii meriyete vaz'ını takip eden on iki ay içinde Türkiye Hükümeti mezkûr maddede mevzuubahis olan aidattaki hissesini sermayeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde Irak hükümetini arzusundan haberdar edecek ve mezkûr hükümet ihbarı vâkıı takip eden otuz gün zarfında bu maddenin tamamii ifası zımında Türkiye Hükümetine beş yüz bin İngiliz lirası tesviye edecektir.

Diğer taraftan şurasıda mukarerdir ki Türkiye Hükümeti mezkûr aidattaki menafiini evvel emirde Irak Hükümetine bir tarafı salisin tediyye âmade olabileceği fiattan daha yüksek olmamak üzere mübayaa etmek fırsatını vermeksizin elinden çıkarmamağı taahhüt eyler.

Teati edilen işbu notaların bugün imza edilen muahedenin cüz'ü mütemmimini teşkil ettiği takarrür etmiştir. Bu vesile ile ihtiramatı faikamızı tecdit ederiz.

5 haziran 1926
Lindzey Nuri Sait

Hariciye Vekili Tefvik Rüştü Bey Efendi tarafından İngiltere Sefiri Sir Şarl Lindzey Cenablarına ve Irak Murahhası Nuri Sait Paşaya yazılan müttehidülmeal mektupların tercümesidir:

Aramızda bugün imza edilen muahedenin on dördüncü maddesine atfen berveçhizir vukubulan beyanatınızı havi olarak bugünkü tarihli gönderdiğiniz notayı ahiz ve senet ittihaz ettiğimi arzederim.

Bu muahedenin mevkii meriyete vaz'ını takip eden on iki ay içinde Türkiye Hükümeti mezkûr maddede mevzuubahis olan aidattaki hissesini sermayeye tahvil etmek arzusunda bulunduğu takdirde Irak Hükümetini arzusundan haberdar edecek ve mezkûr Hükümet ihbarı vâkıı takip eden otuz gün zarfında bu maddenin tamamii ifası zımında Türkiye Hükümetine beş yüz bin İngiliz lirası tesviye edecektir.

Diğer taraftan şurası da mukarrerdir ki Türkiye Hükümeti mezkûr aidattaki menafiini evvel emirde Irak Hükümetine bir tarafı salisin tediyeye âmade olabileceği fiattan daha yüksek olmamak üzere mübayaa etmek fırsatını vermeksizin elinden çıkarmamağı taahhüt eyler.

Teati edilen işbu notaların bugün imza edilen muahedenin cüz'ü mütemmimini teşkil ettiği takarrür etmiştir.

Dr. T. Rüştü

27 Ocak 1938

Sayı: 3819

ADEMİ TECAVÜZ MUAHEDENAMESİ

Mukaddeme

Türkiye Reiscümhuru,
Majeste Afganistan Kırılı,
Majeste Irak Kırılı,
Majeste İran Şahinşahı

Ellerinde olan bütün vasıtalarla aralarındaki dostluk ve iyi anlaşma münasebetlerinin idamesine hadim olmak arzusile;

Milletler Cemiyeti Paktı çerçevesi içinde munzam teminat vasıtasile yakın şarkta sulh ve emniyeti temin ve bu suretle umumî sulha yardım maksadile mütehassis olarak;

Pariste 27 ağustos 1928 de imzalanan harbden feragat muahedesi ile kendilerinin vaziülimza buldukları Milletler Cemiyeti misakına ve harbden feragat muahedesine uygun diğer bütün muahedeler mucibince mevcut vecibelerini tamamile müdrik olarak;

Bu muahedeyi imzaya karar vermişler ve bu maksadla:

Türkiye Cümhur Reisi:

Hariciye Vekili Ekselâns Dr. Tefik Rüştü Arası;

Majeste Afganistan Kırılı:

Hariciye Veziri Ekselâns Faiz Mohammed Hanı;

Majeste Irak Kırılı:

Hariciye Veziri Ekselâns Dr. Naji Elasıli;

Majeste İran Şahinşahı:

Hariciye Veziri Ekselâns Enayetollah Samiyi; murahhas olarak tayin etmişlerdir.

Mezkûr murahhaslar, usulü dairesinde tanzim edilmiş olduğu görülen salâhiyetnamelerini teati ettikten sonra aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1 — Yüksek Âkid Taraflar, birbirlerinin dahilî işlerine her türlü müdahaleden mutlak surette istinkâf siyaseti takib etmeyi teahhüd ederler.

Madde 2 — Yüksek Âkid Taraflar, müşterek hududlarının masuniyetine sureti katiyede riayet etmeyi teahhüd ederler.

Madde 3 — Yüksek Âkid Taraflar müşterek menfaatlerini alâkadar eden beynelmilel mahiyette her türlü ihtilâflarda birbirleriyle istişarede bulunmak hususunda mutabıktırlar.

Madde 4 — Yüksek Âkid Taraflardan her biri, diğerine karşı hiç bir halde, gerek münferiden, gerek bir veya birden fazla salis Devletle birlikte, diğer Âkidlerden birine karşı hiç bir tecavüz hareketinde bulunmamayı teahhüd eder.

Tecavüz hareketi addedilenler şunlardır:

1 - Harb ilânı;

2 - Harb ilân edilmeksizin dahi olsa, bir Devletin silâhlı kuvvetleri tarafından diğer bir devlet arazisinin istilâsı;

3 - Bir Devletin kara, deniz veya hava kuvvetleri tarafından, harb ilân edilmeksizin dahi olsa, diğer bir Devletin arazisine, gemilerine veya tayyarelerine taarruz;

4 - Mütecevize doğrudan doğruya veya bilvasıta yardım veya müzaheret.

Tecavüz hareketi teşkil etmeyenler şunlardır:

1 - Meşru müdafaa hakkını istimal, yani yukarıda tarif edilen tecavüz hareketine mukavemet;

2 - Milletler Cemiyeti paktının 16 ncı maddesinin tatbikından mütevellid filiyat;

3 — Milletler Cemiyeti Assamblesi veya konseyi tarafından ittihaz edilen bir karar mucibince veyahut Milletler Cemiyeti paktının 15 inci maddesinin 7 nci fıkrasının tatbiki suretile yapılan hareket; şukadar ki ikinci haldeli hareket ilk mütearrız Devlete karşı tevcih edilmiş bulunsun;

4 - Yüksek Âkid Taraflardan birinin taarruza, istilâya uğrayan bir Devlete yardım hareketi veyahut Pariste 27 ağustos 1928 de imza edilen harbden ferağat muahedesine muhalif olarak harbe müracaat etmesi.

Madde 5 — Yüksek Âkid Taraflardan biri, bu muahedenin 4 üncü maddesinin ihlâl edildiğini veya edilmek üzere olduğunu telâkki ettiği takdirde, meseleyi derhal Milletler Cemiyeti Konseyine arzedecektir. İşbu hüküm mevzuubahs Yüksek Âkid Tarafından bu ahvalde lüzumuna hükmettiği bütün tedbirleri almak hakkını ihlâl etmez.

Madde 6 — Yüksek Âkidlerden biri, bir salis Devlet aleyhine bir tecavüze geçerse, diğer Yüksek Âkid Taraf, ihbar etmeksizin, işbu muahedeyi mütecevize karşı feshedecektir.

Madde 7 — Yüksek Âkid Taraflardan her biri, diğer Âkid Tarafların müessesatını devirmek, hudud ve diğer mahallerinin nizam ve emniyetini bozmak veya Hükümet rejimini ihlâl etmek maksadile silâhlı

çete, cemiyet veyahut teşekküllerin teessüsüne veya filiyata geçmelerine, kendi hududları dahilinde, mani olmayı taahhüd ederler.

Madde 8 — Yüksek Âkid Taraflar, kendi aralarında çıkabilecek bütün niza ve ihtilâfların, mahiyet ve menşeleri her ne olursa olsun, hal ve tesviyesi ancak muslihane vasıtalara müracaatla mümkün olabileceğini 27 ağustos 1928 tarihli harbden feragat muahedesile tanımış olduklarından bu hükmü teyid ile bu hususta kendi aralarında ittihaz olunmuş veya edilecek olan usullere müracaat edeceklerini beyan ederler.

Madde 9 — İşbu muahedenin hiç bir maddesi, Milletler Cemiyeti Paktı mucibince Yüksek Âkidlerin her biri tarafından deruhde edilen vecibeleri, her ne hususta olursa olsun, tenkis eder mahiyette telâkki olunamaz.

Madde 10 — Fransızca ve dört nüsha olarak yazılan ve birer nüshası Âkid Devletlerden her biri tarafından alındığı tasdik edilen işbu muahede beş sene müddetle akdedilmiştir. Bu müddetin hitamında, Yüksek Âkidlerden biri tarafından altı ay evvel mefsubiyeti ihbar edilmedikçe muahede, bütün hükmü cari olmak üzere, yeniden daha beş sene müddetle temdid edilmiş sayılacak ve her hitam devresinde Yüksek Âkidlerden biri veya bir kaç tarafından altı ay evvel feshi haber verilinceye kadar muteber olacaktır. Âkidlerden birile feshedilen muahede diğerleri arasında mer'iyette devam eder.

İşbu muahedename Yüksek Âkidlerin her biri tarafından kendi teşriî usulüne tevfiikan tasdik edilecek ve Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğince kaydedilerek Cemiyetin diğer azasına keyfiyetin bildirilmesi rica olunacaktır.

Tasdiknameler, Yüksek Âkidlerin her biri tarafından İran Hükûmetine tevdi olunacaktır.

Tasdiknameler iki Yüksek Âkid Tarafından tevdi edilir edilmez işbu muahede bu iki Taraf arasında meriyete girecektir. Üçüncü ve dördüncü Âkid Tarafından da tasdiknameler tevdi ediliği zaman muahede bu üçüncü ve dördüncü ile de mer'i olacaktır.

Tasdiknamelerin her tevdiinde İran Hükûmeti tarafından bu muahedeyi imzalayanlara işbu tevdi keyfiyeti derhal haber verilecektir.

Tahranda, Sad - Abad Sarayında, sekiz temmuz bin dokuz yüz otuz yedi tarihinde akdedilmiştir.

Dr. Rüştü Aras
Faiz
Naji-Al-Asıl
Samiy.

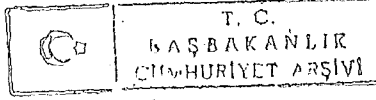
T. C.
Dışişleri Bakanlığı
Birinci Daire U. Müdürlüğü

Şube

U. No. 689-25

H. No. 40269-73

Lef: .....

Başbakanlık Yüksek Makamına

Ankara, ... 194

Hulâsa .....

A C E L L E

Bağdat Elçiliğinizden alınan bir yazıda Dışişleri Veziri ile Başvezaret vekaletini yapan Adliye Vezirinin buldukları bir toplantıya, vaki davet üzerine, iştirak eden Elçinize Adliye Veziri; Barzan mintakasında Çame mevkiinde bulunan Irak müfrezesinden bir kısmının Zeyti karakolunun bulunduğu yere gittiği sırada İran'dan sızmış olan 15-20 kişilik bir kürt çetesinin taarruzuna uğradığını, Türkiye'de barınacak yer temin veyahut yardım elde edemedikleri takdirde bu ve ensali hareketlerin tenkilinin kolay olacağını; her iki taraf için zararlı olduğunda şüphe bulunmayan bu hareketlerin önüne geçilmesinde iki Hükûmetin tevhidî mesai etmesinin çok yerinde bir hareket tarzı teşkil edeceğini beyan ve bunun için de bu civarda vaziyeti ve tarafların menfaatlarını hakkıyla idrak edebilecek kabiliyette bir komandanın emri altında kafi derecede kuvvetli bir müfrezenin bulundurulmasını iltimas etmiştir.

Elçinizin istale ettiği işe, şimdiye kadar Irak'a sızan Kürtlerin sayısının 50-60 arasında bulunmasına rağmen, Vezirler Heyetinin Irak Genel Kurmay Başkanının da iştirakiyle gece geç vakitlere kadar süren toplantılar yapmasına

/...

030	10			253717	48
-----	----	--	--	--------	----

T. C.

Hâriciye Bakanlığı
Birinci Daire U. Müdürlüğü

Ankara, ...: 194

Hulâsa .....

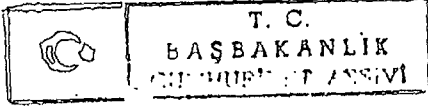
Şube

U. No. ....

H. No. ....

Lef: .....

-2-

sebeb olan, yukarıda maruz müsaademenin küğünsenilnemesi merkezindedir.

Gereken talimatın Elçinize gönderilebilmesi için bu husustaki yüksek karar ve mütalealarının iş'arına derin saygılarımla rica ederim.

Dışişleri Bakanı

Hasan Sabah

Alif

15-7-1947

Genel Kurmay Başkanlığına, İçişleri Bakanlığına yazılmıştır.

030 10 253 747 48

BASBAKANLIK EVF AKI
3-8-286 1585

121

12 Eylül 1947

Sayı: 6705

No. 580. IRAK İLE TÜRKİYE ARASINDA DOSTLUK VE İYİ
KOMŞULUK ANLAŞMASI

Irak Kralı Majeste İKİNCİ FAYSAL

ve

Türkiye Cumhurbaşkanı Ekselâns İSMET İNÖNÜ

Irak ve Türkiye arasında kurulu bulunan pek uğurlu dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerini ve iki millet arasında yüzyıllardır süre gelen kaynaşmayı ve kardeşlik bağlarını daha çok kuvvetlendirmek amacıyla hareket ederek,

her iki memleketin barış ve güvenlik ülkülerini bütün dünya ve hususiyile Orta Doğu milletlerinin barış ve güvenliğinde aramağı dış siyasetlerinin değişmez temeli sayarak,

bu defa San Fransisko'da imzalanan ve milletlerarası dayanışmayı geliştirmek hedefini güden Birleşmiş Milletler Andlaşmasının hükümlerinin kendi amaçlarını sağlamaştırdığını ve kendilerine bu yoldaki emeklerine devam için yeni bir hız almak imkânını kazandırdığını görmekte mutlu olarak,

gerçek bir yakınlaşmanın ekonomi alanında gösterilecek karşılıklı analiz ve yardımlaşma ile daha da kolaylaşmış olacağını göz önünde tutarak,

Birleşmiş Milletler Andlaşmasının yukarıda anılan prensiplerini uygulamak yolunda ilk adımı atabilmek şerefini elde etmekten duyacakları haklı sevinci hesaba katarak ve Andlaşmadan doğan taahhütlerine sadık kalmak azmiyle hareket ederek,

yukarıda belirtilen düşüncelerin tümünü gerçekleştirebilecek bir andlaşma yapmak gerektiğine inanmışlar ve bu maksatla aşağıda adları yazılı temsilcileri tâyin etmişlerdir:

Irak Kralı Majeste İKİNCİ FAYSAL:

Ekselâns Al Farik Nuri ESSAİD, Ayan Meclisi Başkanı, Rafidain Nisanının 1.nci Rütbesini hâmil

Ekselâns Abdülilâh HAFİDH, Saylavlar Meclisi Üyesi

Türkiye Cumhurbaşkanı Ekselâns İsmet İNÖNÜ:

Ekselâns Hasan SAKA, Trabzon Milletvekili, Dışişleri Bakanı

Ekselâns Feridun Cemal ERKİN, Dışişleri Bakanlığı Umumî Kâtibi,
Büyük Elçi

Bu temsilciler usulüne uygun yetki belgelerini gösterdikten sonra aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1

Anlaşan Taraflar birbirinin ülke bütünlüğüne ve 1926 tarihli Andlaşma ile belirtilmiş ve çizilmiş olan aralarındaki hududa riayet etmeği taahhüt ederler.

Madde 2

Anlaşan Taraflar birbirinin içişlerine karışmaktan kesin olarak kaçınma politikası gütmeye taahhüt ederler.

Madde 3

Anlaşan Taraflar, kendilerinin ilgili oldukları, genel mahiyette milletlerarası meselelerde ve hususiyle bölgesel mahiyetteki meselelerde birbirleriyle danışmayı ve bu hususlarda güttükleri politikada birbirlerine Birleşmiş Milletler Andlaşması çerçevesi içinde tam bir yardım ve işbirliği sağlamayı taahhüt ederler.

Madde 4

Anlaşan Taraflar, taraflardan birinin ülke bütünlüğüne veyahut hudut dokunulmazlığına karşı herhangi bir saldırma tehlikesi görüldüğünde veya saldırma yapıldığında Birleşmiş Milletler Teşkilâtının yetkili organına hemen haber vermeği taahhüt ederler.

Madde 5

Anlaşan Taraflar aralarında çıkacak bütün anlaşmazlıkları, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 33üncü maddesi hükümlerine uyarak, barış yollarıyla çözmeği ve bu yollarla çözemedikleri herhangi bir anlaşmazlığı, anılan Andlaşmanın 37.nci maddesi hükümlerine uyarak, Güvenlik Meclisine götürmeği taahhüt ederler.

Aynı suretle, Anlaşan Taraflar gerek kendilerinden biri ile bir üçüncü komşu Devlet, gerekse iki komşu Devlet arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların da aynı hükümlere göre çözümlenmesini sağlamak için bütün gayretleriyle çalışmayı taahhüt ederler.

Madde 6

Anlaşan Taraflar, bu Andlaşmanın ruhuna uygun olarak aralarındaki işbirliğini, münasetlerinin her alanında, gerçekleştirmek amacı ile bu Andlaşmanın ayrılmaz parçaları olmak üzere aşağıdaki Protokolleri kabul etmişlerdir:

1—Numaralı Ek Protokol:

Dicle, Fırat ve kolları sularının düzene konması Protokolü.

2—Numaralı Ek Protokol:

Güvenlik işlerinde karşılıklı yardımlaşma Protokolü.

3—Numaralı Ek Protokol:

Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü.

4—Numaralı Ek Protokol:

Posta, Telgraf ve Telefon Protokolü.

5—Numaralı Ek Protokol:

Ekonomi işleri Protokolü.

6—Numaralı Ek Protokol:

Hudut Protokolü.

Andlaşan Taraflar aynı zamanda aşağıdaki sözleşmeleri de imzalamışlardır:

Suçluların geri verilmesi Sözleşmesi

Hukuk, Ceza ve Ticaret işlerine ilişkili Adli Yardım Sözleşmesi.

Madde 7

Bu Anlaşma sınırlı bir süre için yapılmış olup andlaşan Taraflardan birinin isteğiyle her beş yıl sonunda gözden geçirilebilecektir.

Bu Anlaşma, Taraflarca onanacak ve onama belgeleri en kısa bir süre içinde Bağdat'da alınıp verilecektir.

Ankara'da yirmi dokuz mart Bin Dokuz Yüz Kırk Altı tarihinde üç esyazı olarak arapça, türkçe ve fransızca yapılan bu Andlaşmanın anlaşmazlık halinde fransızcasına başvurulacaktır.

Hasan SAKA
Feridun Cemal ERKİN

Nuri ESSAİD
A. HAFİDH

1 NUMARALI EK PROTOKOL

DİCLE, FIRAT VE KOLLARI SULARININ DÜZENE KONMASI PROTOKOLÜ

IRAK VE TÜRKİYE,

düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle ve Fırat kolları üzerinde korunma araçları yapılmasının Irak için olan önemini gördükleri,

yapılacak ve bütün harcamaları Irak tarafından yüklenilecek bend ve benzeri yapılar için en uygun yerlerin, araştırmalar sonunda, Türk toprağı içinde bulunmasını umdukları,

anılan nehirlerin akımını kaydetmek maksadiyle Türk toprağı içinde daimi gözetleme istasyonları kurulması ve böylece elde edilecek kayıtların düzgünce Irak'a ulaştırılması gerektiğı hususunda da anlaştıkları,

ve bu gibi nehirler üzerinde yapılacak korunma araçlarının mümkün olduğu kadar ve her iki memleketin menfaatlerine uygun olarak sulama ve sudan elektrik kuvveti elde etme maksatlarına uyar bir şekilde yapılması prensipini kabul eyledikleri için,

Aşağıdaki hususlarda uyuşmuşlardır:

Madde 1

Irak, Dicle ve Fırat ve kolları üzerinde yapılması gerekli görülecek bendler, gözetleme istasyonları ve başka yapılar için yerler seçilmesini ve bu hususta gerekli plânların hazırlanmasını mümkün kılacak araştırmalar yapmak, arazi ölçmek ve hidrolik, jeolojik ve diğer bilgileri toplamak amacıyla kendi hizmetinde teknisyenleri mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda Türkiye'ye gönderebilecektir.

Yapılan arazi ölçmeleri sonucuna göre çıkarılacak haritalar yetkili Türk kurumları tarafından hazırlanacaktır.

Bu maddede sözü geçen işlerin gerektirdiğı bütün harcamaları Irak ödeyecektir.

Madde 2

Anılan teknisyenler Türk teknisyenleriyle birlikte çalışacak ve Türkiye bunların görülmesi gereken yerlere gitmelerine izin verecek ve işlerini bitirmeleri için gerekli bilgileri, yardımı ve kolaylıkları sağlayacaktır.

Madde 3

Türkiye daimî gözetleme istasyonları kuracak ve işletme ve bakımlarını temin eyliyecektir. Bu istasyonların işletme giderleri, bu Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak Irak ve Türkiye tarafından yarı yarıya ödenecektir.

Daimî gözetleme istasyonları Iraklı ve Türk teknisyenler tarafından belli aralıklarla denetlenecektir.

Taşkın zamanlarında her gün sabah saat 8'de yapılan nehir seviyesi gözetlemeleri Dicle üzerindeki Diyarbakır, Cizre ilâh ve Fırat üzerindeki Keban, ilâh. . gibi telgraf haberleşmesi mümkün olan istasyonlardan Irakca gösterilecek yetkili makamlara telgrafla bildirilecektir.

Taşkın zamanları dışındaki seviye gözetleme sonuçları 15 günlük bültenlerle aynı makamlara bildirilecektir.

Yukarıda sözü geçen bildirme giderlerini Irak ödeyecektir.

Madde 4

Türkiye 1-inci maddede bildirilen araştırmalar sonucunda aşağıdaki fıkrada sözü geçen Anlaşmaya uyarak, gerekli görülecek yapıların yapılmasını esas bakımından kabul eder.

Daimî gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye'nin sulama ve enerji elde etme maksadiyle onlardan faydalanması bakımından ayrı bir Anlaşmaya konu teşkil eyliyecektir.

Madde 5

Türkiye, iki nehirden birisi veya bunların kolları üzerindeki korunma araçlarına dair taşarılarını, bu yapıların mümkünolduğu kadar hem Irak hem Türkiye yararına uygun bir şekilde yapılması maksadiyle Irak'a haber vermeği kabul eyler.

Madde 6

Anlaşan Taraflardan her biri, bu Protokolün imzasından sonra, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda, bir temsilci tâyin edecektir. Temsilciler bu Protokol hükümlerinin yerine getirilmesiyle ilgili bütün meseleleri görüşecekler ve bu hususta iki Tarafın haberleşmesine aracılık edeceklerdir.

Hasan SAKA
Feridun Cemal ERKİN

Nuri ESSAİD
A. HAFİDH

2 NUMARALI EK PROTOKOL

GÜVENLİK İŞLERİNDE KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA PROTOKOLÜ.

Madde 1

Anlaşan Taraflardan her biri, kendi ülkesinden geçerek, öteki Tarafın ülkesine usulüne uygun ve geçerli pasaportu veya belgesi olmaksızın giren-
üçüncü bir Devlet uyruğu yabancıları, geri çevirdiklerinde kabul etmeği taahhüt eder.

Madde 2

Anlaşan Taraflardan biri, her hangi bir yabancıyı kendi memleketine göndermek isterse öteki Taraf hususta kendisinden istenecek geçiş iznini verecektir. Bu şahıs geçişe izin veren Taraf memleketinden çıkarılmazsa geçiş izni istemiş olan Taraf bu şahsı yeniden ülkesine alacaktır.

Madde 3

Anlaşan Taraflardan her birinin öteki Tarafın vatandaşı olup bir mahkeme hükmünce yahut ahlâk, sağlık zabıtasınca, dilencilığe dair mevzuat gereğince yahut Devletin iç veya dış güvenliğine dokunur sebeplerden ötürü veya yerli mevzuat hükümlerinden dolayı yurttan kalması yasaklanan şahısların ülkesinde yerleşmesine veya oturmasına engel olmağa yahut ülkesinden çıkarmağa hakkı vardır.

Ellerinde usulüne uygun ve geçerli pasaport veya çıkış ve giriş belgesi olmayan şahıslar, yukarıki fıkra hükmü çevresine girmeseler de, kendilerine ihtar edildikten sonraki bir ay içinde usulüne uygun ve geçerli pasaport veya belge edinip göstermezlerse vatandaşı oldukları Tarafa geri çevrilebilecek veya ad ve kimlikleri her halde öteki Tarafa bildirilecektir. Bu hüküm yerli mevzuat gereğince yapılacak işleme dokunmaz.

Bu gibi şahıslardan, geri alan Devletin vatandaşı olmadığı soruşturma sonucunda belirtilenler geri çeviren Tarafa döndürülürlerse alınacaklardır.

Madde 4

Anlaşan Taraflar, yukarıki maddelerde yazılı geri çevirme işlerinin kendi memleketlerinde yapılan harcamalarını öderler.

Madde 5

Anlaşan Taraflar, silâh ve uyuşturucu maddeler üzerinde kanun dışı ticaret yapılmasını ve hudutlarda mal ve insan kaçırılmasını ve kalp para basılmasını önlemek için karşılıklı yardımda bulunmağı taahhüt ederler.

Madde 6

Anlaşan Taraflar, imkân halinde 5.inci maddede sayılan eylemleri işlemekten şüpheli bütün şahısların kimliklerini bildirmeği, resimlerini göndermeği ve bunlar hakkındaki etraflı bilgileri vermeği taahhüt ederler.

Madde 7

Anlaşan Taraflardan biri, kendi memleketinin güvenliğini bozan suç veya suçlular ve yahut şüpheli şahıslar hakkında öteki Taraftan bilgi verilmesini veya soruşturma yapılmasını isterse bu istek yerine getirilecektir.

Anlaşan Taraflardan birisinin öteki Taraf ülkesinde bulunan kendi uyruğundan bir şahıs hakkında bilgi ve soruşturma isteğinde bulunması halinde bu istek yerine getirilir.

Madde 8

Anlaşan Taraflar, öteki Tarafın hudut bölgesinde suç işlemiş şüpheli şahıslar hakkında, hangi Devletin vatandaşları olurlarsa olsunlar, iki memleket emniyet teşkilleri birbirlerine tamamlayıcı bilgiler vermeleri hususunda uyumuşlardır.

Madde 9

Anlaşan Taraflar, Adli Yardım Sözleşmesinin 22.inci maddesinde gösterilmiş olan haller dışında kalan bilgileri alıp vermeği ve imkân varsa hükümlülerin parmak izlerini göndermeği taahhüt ederler.

Madde 10

Anlaşan Taraflar, öteki Tarafın güvenliğini bozan ve ayaklanma ruhunu uyandıran ve iki memleketin kanunlarına aykırı olan zararlı ve yıkıcı propaganda hakkında karşılıklı olarak bilgi alıp vermeği taahhüt ederler.

Madde 11

Bu Protokolda sayılan bütün yazışmalar arapça veya türkçe yapılacaktır.

Madde 12

Bu Protokol gereğince iki memleketin karşılıklı olarak yazışmaya yetkili bulunan emniyet memurları şunlardır:

Irak için: Emniyet İşleri Umum Müdürü.

Türkiye için: Emniyet Genel Müdürü.

Madde 13

Acele ve müstesna hallerde ve yukarıdaki maddede adı geçen makamlara haber vermek imkânını buluncaya kadar Valilik ve Mutasarrıflık Emniyet

Müdürleri bazı acele tedbirler almak üzere 12.nci maddede bildirilen yazışmayı yapabilirler.

Madde 14

Anlaşan Taraflar, hudut dışı ettikleri veya zararlı saydıkları şahıslardan öteki Tarafı ilgilendirenlerin listesini usulen üç ayda bir ve acele hallerde hemen alıp vermeği taahhüt ederler.

Madde 15

Anlaşan Taraflar, iki memleket zabıtasının çalışmalarının gelişmesine karşılıklı yardım etmek, bilhassa haber alma ve teknik zabıta alandlarında görevlendirilenlerin yetismeleri ve çalışma usulleri hususlarında zamanla birlik ve beraberlik sağlamak, iki memleket emniyet teşkilleri mensuplarının birbirlerini çalışma yerlerinde görerek tanımalarına imkân vermek amacıyla zabıta mevzuatının ve bunlarda yapılacak yenileştirme ve değişikliklerin alınıp verilmesini, öteki Taraf öğretim kurumlarında okumak üzere öğrenciler veya memurlar gönderilmesini ve zabıta mensupları arasında karşılıklı ziyaretler tertip etmeği taahhüt ederler.

Madde 16

Bu Protokoldaki hükümlerden hiç biri Suçluların Geri Verilmesi Sözleşmesiyle Adli Yardım Sözleşmesinde girilen taahhütleri bozmaz.

Nuri ESSAİD

Hasan SAKA

A. HAFİDH

Feridun Cemal ERKİN

3 NUMARALI EK PROTOKOL

IRAK KIRALLIĞI İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ ARASINDA EGİTİM, ÖĞRETİM VE KÜLTÜR İSBİRLİĞİ PROTOKOLÜ

Yüksek sözleşen Taraflar, Londra'da 16 Kasım 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler arasında imzalanan "Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı Anayasasının" daki prensipleri gerçekleştirmek için, iki Taraftan birinin üçüncü bir Devletle yaptığı kültür anlaşmasının kükümleri saklı kalmak üzere, komşuluklarının eğitim, öğretim ve kültür alanlarında gerektirdiği işbirliği dolayısıyla aşağıdaki hususlarda uyuşmuşlardır:

Madde 1

Yüksek sözleşen Taraflar yukarıda sözü geçen Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı Anayasasının prensiplerine uyarak aralarında kültür yakınlığını sağlayacak bütün işlerde karşılıklı yardım yapılması, devamlı veya geçici olarak birbirlerine öğrenci, öğretmen ve uzmanlar göndermeleri, her iki

memleketin kültür ve tarihiyle ilgili bütün konuların araştırma ve incelemeler için kolaylıklar gösterilmesi ve her iki Tarafın kendi kanunlarına uyulmak şartıyla, öğretim ve bilim kurumlarının ilmî ve amelî öğretimlerinden karşılıklı faydalanılması, hususlarını sağlamayı kabul ederler.

Madde 2

Ne yolda kurulacağı 5 ve 6.ıncı maddelerde belirtilmiş olan Komisyon, 1-inci maddede yazılı prensiplerin gerçekleştirilmesi hususunda uygun tedbirlerin alınması için gereken kararları verecektir. Ancak bu kararlar ilgili Hükümet tarafından onanmadıkça uygulanamaz.

Madde 3

Bu Protokol gereğince iki memleket arasında eğitim, öğretim ve kültür alanlarında gerçekleştirilecek işbirliğinin başlıca konuları şunlardır:

1—İki memleket okullarınca verilen doktora da dahil olmak üzere bütün diplomaların karşılıklı öğrenim basamaklarına kabul hususunda denkliğini tanımak.

2—Ticaret okullarında yabancı dil öğretiminde karşılıklı olarak ve öğrenilmesi isteğe bağlı olmak şartıyla Arapçaya ve Türkçeye yer vermek.

3—Yatılı Devlet okullarında parasız okutmak üzere belli sayıda öğrenci değiştirmek.

4—Yabancı memleketlerdeki Iraklı ve Türk öğrencileri balıp gözetme işlerinde karşılıklı yardım.

5—Gençler arasında komşu memleketin dilini tam yetenekle öğrenme istğini uyandırıcı mükâfatlar koymak.

6—Spor ve izcilik alanında yaklaşma, karşılaşma ve yardımlaşmayı sağlamak.

7—Kültür ve izcilik gezi ve toplantıları yapmak yoliyle yüksek ve orta öğrenim gençlerinin tanışma ve beraber çalışmalarını sağlamak.

8—Ticaret okullarında okutulacak Arapça ve Türkçe dersleri için öğretmen değiştirmek.

9—Üniversite ve yüksek okulların türlü öğretim dallarında profesör değiştirmek.

10—İki memleket üniversite ve yüksek okulları tarafından Irak ve Türkiyenin büyük merkezlerinde kültür haftları tertiplenmesi yoliyle iki memleket yüksek öğretim üyeleri arasında tanışma ve işbirliğini sağlamak.

11—Sanat öğretmeni yetiştiren okul ve enstitülerle kurslardan karşılıklı faydalanmak.

12—Her dereceden teknik ve meslek okullarıyla enstitülerinden, üniversite ve yüksek okullardan ve buralardaki çalışma, araştırma ve inceleme imkân ve araçlarından devamlı veya geçici olarak karşılıklı faydalanmak.

13—Ankara ve İstanbul Üniversitelerindeki “Arap Dili ve Edebiyatı Enstitüleri” gibi Bağdatda da bir “Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü” açmak.

14—İki memleket okullarının kuruluşlarını ve öğretim programlarını imkân derecesinde birleştirip yaklaştırmak çarelerini birlikde aramak.

15—İki memleketin bilim hayatı ve eğitim işleri üzerinde incelemelerde bulunmak için karşılıklı uzmanlar ve öğretmenler göndermek.

16—Kültür ve sanat işleri, spor ve izcilik dolayısıyla veya tatil ve inceleme gezisi yapmak üzere bir memlekettten ötekine gidecek öğretmen, uzman, artist ve öğrenci gruplarına Devlet taşıtlarında indirilmiş tarife uygulamak ve kendilerinin Devlet yapılarında parasız konuklamalarını sağlamak.

17—İki memleket radyolarında Irak ve Türkiye saatleri ayırarak iki tarafın birbirini daha yakından tanımalarını sağlayacak yayımlarda bulunmak; gazete, dergi, sinema ve benzeri araçlarla iki memleketi birbirine tanıtıcı faydalı bilgiler yayımlamak.

18—Karşılıklı olarak resmî ve özel sanat (müzik, temsil ve resim) grupları için ziyaretler tertiplemek.

19—Karşılıklı veya birlikde olarak sanat, kültür ve teknik sergileri tertiplemek.

20—İki memleketin her çeşit kültür, bilim, spor yayımlarını ve kitaplık kataloglarıyla bibliyografyalarını ilgili kurumlar arasında karşılıklı olarak değiştirmek.

21—İki memleketin mevzuatını ve hükûmet çalışmalarının gelişmesini belirten her çeşit yayımlarını ilgili Devlet kurumlar arasında karşılıklı olarak değiştirmek.

22—Müze, kitaplık ve arşiv işlerinde uzmanlardan karşılıklı faydalanmak.

23—Eski eserlerden ve müzelik eşyalardan fazlalarını değiştirmek.

24—İki memlekte yapılan arkeoloji araştırmaları ve kazıları ve tarihî eserlerin onarma veya restore edilmesi işlerinde iki memleketin ilgili uzmanlarına haber vermek veya çalışmalara katılmağa çağırarak gerek yapılan işlerde gerek elde edilen sonuçların değerlendirilmesinde karşılıklı işbirliğini sağlamak.

25—Kitaplıklarda mevcut yazmaların fotoğrafla kopyalarının alınmasına, geçici olarak resmî bir kitaplığa gönderilmesine ve fazla yazmaların değiştirilmesine karşılıklı olarak izin vermek.

26—Devlet arşivlerinde (ser'î mahkeme sicilleri ve tapu kayıtları dahil) bulunan her türlü belge ve kayıtlardan tarihî incelemeler için faydalanmak.

27—İslâm kültürünün ve iki memleket tarihinin diğer ortak taraflarının birlikde ve aynı anlayışla incelenmesini sağlayacak bilim toplantıları yapmak. İki memleketin bilim adamları arasında fikir işbirliğini sağlayarak birlikde yayımlarda bulunmak.

28—İki memlekette tertiplenen millî tören ve gösterilere, yapılan bilim ve eğitim kongrelerine öteki memleketin Temsilcilerini çağırarak.

Madde 4

Bu Protokolün hükümlerini yerine getirmek ve her iki memleketin Millî Eğitim Bakanlarının Başkanlığında olmak üzere bir "Irak-Türkiye Eğitim İşbirliği Komisyonu" kurulacaktır. Bu Komisyonun üçü Iraklı ve üçü Türk altı üyesi bulunacak ve bunlardan bir Iraklı ve bir Türk üye Komisyonun genel sekreterliğini ve Komisyon toplantı halinde bulunmadığı zamanlarda kendi Hükûmetleri yanında Komisyonun toplantı halinde Temsilciliğini yapacaklardır.

Tarafların bu Komisyonda görevlendireceği üç üyeden birini o memleketin Dışişleri Bakanı ve diğer ikisiyle bu üç üyeden hangisinin Genel Sekreter olacağını Millî Eğitim Bakanı tâyin eder. İki memleketin Dışişleri Bakanları Komisyon için seçilen üyelerin adlarını ve kimliklerini diplomasi yoluyla birbirlerine bildirirler.

Madde 5

Irak Türkiye Eğitim İşbirliği Komisyonu, nöbetleşe Türkiye ve Irak'da olmak üzere yılda bir defa ve toplantının yapıldığı memleket Millî Eğitim Bakanının Başkanlığı altında toplanır. Komisyon, iki Tarafdan birinin konuşma konusunu önceden bildirecek, göstereceği lüzum üzerine ve iki Tarafın zamanı ve yeri hakkında uygun kalmaları şartıyla olağanüstü toplantılar da yapabilecektir.

Her toplantının görüşme tutanağı ve alınan kararlar bir rapor halinde yazılarak örnekleri iki memleketin Hükûmet Başkanlarıyla Millî Eğitim Bakanlarına ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı Genel Sekreterine verilecektir.

Hasan SAKA
Feridun Cemal ERKİN

Nuri ESSAİD
A. HAFİDH

4 NUMARALI EK PROTOKOL

POSTA, TELGRAF VE TELEFON PROTOKOLÜ

Madde 1

Anlaşan Tarafların yetkili makamları, memleketleri arasında alınıp verilen mektup postası maddelerine iç posta ücret tarifelerini karşılıklı olarak uygulamayı taahhüt ederler.

Madde 2

Anlaşan Taraflar, servisleri arasında alınıp verilen kolilerle değerli mektup ve kutuların Halep-Telköçek-Nusaybin yolundan gönderilmesini sağlamak için gerekli teşebbüslerde bulunmayı taahhüt ederler.

Madde 3

Irak, Bağdad ile Irak-Türk hududu, Türkiye, Ankara-Diyarbakır-Türk-Irak hududu arasında telgraf ve telefon kuran-port-örleriyle donanmış ve en modern donanımlı hattı işletmeğe koymayı taahhüt ederler.

Yukarıda gösterilen hattın bitirilmesine ve kullanılmasına kadar Türk ve Irak yetkili makamları, şimdiki hat üzerinden Diyarbakır'la Musul arasında düzgün bir işletme sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alacaklardır. Irak, Türkiye ile Irak arasında Suriye üzerinden telefon görüşmelerini sağlamak üzere, Türkiye Posta İdaresi tarafından Suriye Telefon İdaresine yapılmış olan başvurmayı destekliyecektir.

Madde 4

Anlaşan Tarafların yetkili makamları, Devlet ve Basın telgrafları ücretlerinde karşılıklı olarak %50 indirme yapmayı taahhüt ederler.

Üçüncü maddede sözü geçen hattın işletmeye açılmasından sonra bu nisbetin Basın telgrafları için 2/3 e indirilmesi de gözönünde tutulabilecektir.

Madde 5

Bu Protokolün, uygulanma şekil ve şartları ve servis bakımından alınması gerekli tedbirler Anlaşan Tarafların yetkili makamlarınca uyuşularak belirtilecektir.

Hasan SAKA

Feridun Cemal ERKİN

Nuri ESSAİD

A. HAFİDİ

5 NUMARALI EK PROTOKOL

EKONOMİ İŞLERİ PROTOKOLÜ

Anlaşan Taraflar, ileride, ekonomi alanında, iki memleket arasında, daha sıkı bir şekilde çalışmayı ve işbirliğini sağlayacak gerekli şartları gerçekleştirmek isteğiyle aşağıdaki hususlarda uyuşmuşlardır:

BÖLÜM I. — KARMA EKONOMİ KOMİSYONU

Madde 1

Bir Karma Ekonomi Komisyonu kurulacak, bu Komisyon, işbu Protokülün 1, 2, 3, 4 ve 5'inci bölümlerindeki hükümler ile 1 ve 4 numaralı Ek Protokollerin hükümlerinde gösterilen hususların ne şekilde uyulanacağı ve bu hükümlerin daha tam bir şekilde girmesi için neler lâzımgeleceği hakkında beraberce tasarılar hazırlayarak bunları iki Taraf Hükûmetlerinin inceleme ve onamasına sunmak üzere, belli aralıklarla toplantılar yapacaktır.

Madde 2

Karma Ekonomi Komisyonunun komiteleri şunlardır:

- 1—Ticaret, Gümrük ve Maliye Komitesi.
- 2—Turizm Komitesi.
- 3—Ulaştırma ve Limanlar Komitesi.
- 4—Dicle ve Fırat Nehirleri Sularının Düzene Konması Komitesi.

Madde 3

Karma Ekonomi Komisyonunun veya Komitelerinden her hangi birinin toplanacağı yer ve tarih Anlaşan Taraflardan birinin diploması yoluyla yapacağı istem üzerine iki Hükûmet arasında belirtilecektir.

BÖLÜM II. — GÜMRÜK İŞLERİ

Tek Madde

Anlaşan Taraflardan her biri, öteki Taraf menşeli olan ve oradan gelen mallar üzerinden gümrük resminin kaldırılmasını veya bu malların geniş bir indirmeden faydalandırılmasını taahhüt ederler. Bu indirme, bu gün uygulanmakta olan en aşağı gümrük tarifesi üzerinden veya Lozan Andlaşması gereğince Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış memleketlerden olmayan diğer memleketlere ileride uygulanacak tarife üzerinden hesaplanacaktır.

Anlaşan Taraflardan biri. Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış olan memleketlerden birine, birinci fıkrada sözü geçen indirmeden daha elverişli bir indirme yaparsa bu azaltma kendiliğinden öteki Tarafa uygulanacaktır.

BÖLÜM III. — BANKA MALİYE İŞLERİ

Tek Madde

Irak ve Türkiye her iki memlekette yürürlükte olan genel hükümlerin çevresi içinde, Irak ve Türk ticaret ve banka kurumlarının aralarındaki münasebetlerin artmasını ve kendi ülkeleri üzerinde Irak ve Türk ortak sermayeli ticaret ve banka kurumlarının kurulması ve yerleşmesini kolaylaştıracaklardır.

BÖLÜM IV. — TURİZM İŞLERİ

Tek Madde

Anlaşan Taraflar, memleketlerindeki turizmi geliştirmek amacıyla:

1—İki memleket arasında ve öteki memleketlerle turizmin gelişmesi için ortaklaşa bir propagandanın yapılıp düzenlenmesini,

2—Turistlerin özlük ve turistik eşyasına ait gümrük, yolcu yoklama ve işlemlerini sadeleştirmek ve benzerlik imkânlarını araştırmak üzere bu husustaki mevzuatlarını alıp vermeyi ve inceleyerek bir Birleştirme Tasarısı hazırlamayı.

3—Her iki Taraf turing ve otomobil kültürleriyle kurulacak olan turizm büroları veyahut Konsoloslukları adına gönderilecek turizm propagandası hakkındaki malzemenin gümrük resminden istisnasını,

4—İki memleket vatandaşlarından ellerinde turist kartı bulunanlara seyahat kolaylıklarından ve taşıma tarifesindeki indirmelerden karşılıklı olarak faydalandırmayı,

5—Irak'dan Türkiye'ye ve Türkiye'den Irak'a yapılacak seyahatlerin taşıt ücretlerinin ödenmesi bakımından memleket içinde seyahatler gibi sayılmasını ve Irak turistlerinin Türkiye'de, Türk turistlerinin de Irak, daki ikamet harcamalarının ödenmesi için karşılıklı transfer kolaylığı gösterilmesini,

6—Otel, pansiyon ve lokanta fiyatları üzerindeki denetlemenin artırılmasını,

7—Gerek Anlaşan Taraflar arasında, gerekse öteki memleketlerden Anlaşan Taraflar memleketlerine yapılacak turist ve öğrenci seyahatlarını düzenliyecek, turizm propagandası için malzeme dağıtacak, her iki Taraf taşıt biletlerini satacak turistik propaganda bürolarının Anlaşan Taraflar ülkesine tek başına veya öteki memleketlerde ortaklaşa kurulmasını,

8—Öteki Tarafın vatandaşlarına bir Tarafın ülkesine giriş ve çıkışlarında ve bu ülkede ikametleri sırasında kolaylıklar gösterilmesi ve yardımda bulunulması hususunda yetkili makamlara gereken emirlerin verilmesini ve memleketlerinde yürürlükte olan kanunlara göre bir Tarafın vatandaşlarının öteki Tarafın ülkesinde serbestce dolaşmalarını sağlamağı,

9—Turizme dair Milletlerarası Sözleşmelere katılmak yukarıdaki tedbirlerden beklenen gelişmenin gerçekleştirilmesine yardım edeceği cihetle bu hususta gerekli teşebbüslerde bulunmayı kararlaştırmışlardır.

BÖLÜM V. — LİMAH İŞLERİ

Tek Madde

Anlaşan Taraflar, en kısa bir süre içinde, Basra ve Iskenderun, limanlarında karşılıklı olarak tanıyacakları yükleme, boşaltma, antrepo, transit, serbest bölge ve benzeri kolaylıklar hususunda hemen incelemelere girişmeğı ve bu incelemeleri mümkün olduğu kadar çabuk bitirerek sözü geçen kolaylıkları sağlayacak hükümleri toplayan ve bu Protokolü tamamlayan başka bir Protokol imzalamayı kararlaştırmışlardır.

Nuri ESSAİD

Hasan SAKA

A. HAFİDH

Feridun Cemal ERKİN

6 NUMARALI EK PROTOKOL

HUDUD PROTOKOLÜ

BİRİNCİ BÖLÜM

Madde 1

Anlaşan Taraflar iki memleket arasındaki hududun her iki yanında 75 er kilometrelik bir bölgede çıkacak ve hudud münasebetlerinin ahengini bozacak mahiyetteki her türlü olay ve anlaşmazlığın çözülmesini, bu Protokol'da belirtilen şartlara göre, sağlamak hususunda uyuşmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM. — HUDUD MAKAMLARI

Madde 2

Bu maksatla, Anlaşan Taraflar birinci bölümde yüklenilen taahhütleri kendi sorumluları altında yerine getirmekle aşağıdaki memurları görevlendirmişlerdir:

Irak Kırallığı tarafından:

Birinci derecede: Hükûmetin tâyin edeceği memurlar;

İkinci derecede: Mutasarrıflar veya Hükûmetin tâyin edeceği memurlar.

Türkiye Cumhuriyeti tarafından:

Birinci derecede: Kaymakamlar veya ikinci derece makamları tarafından tâyin edilen memurlar;

İkinci derecede: Valiler veya vekilleri.

10-uncu maddede gösterilen diploması yoluyla bildirme dışında hudud makamlarından her biri bir hudud makamına yeni bir memur getirilmesi veya bir vekil tâyini işini karşiki hudud makamlarına en kısa süre içinde doğrudan doğruya bildirecektir.

Madde 3

2inci maddede adı geçen makamlar bu Protokolda gösterilen şartlar içinde incelemeye memur oldukları olay ve anlaşmazlıkların çözülmesini sağlamak için nöbetleşe Türkiye ve Irak topraklarında birleşeceklerdir.

A—Birinci derecedeki makamlar bu toplantılarını her üç ayın ilk haftasında yapacaklardır. Bu makamlardan her birinin hudud bölgesinde güvenliğe memur teşkillerden birine dahil ve sadece danışma oyu verebilecek bir subayı ve bir tercüman-kâtibini yanında bulundurmağa hakkı olacaktır.

Birinci derecede makamlar birinin veya ötekının isteğiyle olağanüstü toplantılar da yapabileceklerdir. Hudut makamları tasarlanan toplantının gününü, saatini, yerini ve gündemini her toplantıdan önce ve 48 sattan aşağı olmayacak bir süre içinde yazı ile bildireceklerdir. Hudut makamları, gerekince birinci derece toplantıda şikâyetçileri, zarar görenleri, tanıkları ve ilgililerin çağıracağı uzmanları dinleyebileceklerdir.

B—İkinci derece makamları senede iki defa toplanacaklardır.

İkinci derece hudut makamları sadece danışma oyu verebilmek üzere yanlarında eşit sayıda subay veya kamu hizmetleri memuru ve kendilerine lüzumlu kâtip ve tercümanlar bulundurabileceklerdir.

Adı geçen makamlar tasarlanan toplantıdan en az 15 gün önce toplantı günü, saati ve yeri hakkında anlaşacaklar ve yanlarındakilerin ad ve ünvanlarını ve toplantı gündemini birbirlerine bildireceklerdir.

Hudut makamları toplantılarından her biri için ikisi arapça ve ikisi türkçe olmak üzere dört aslı eşyazıdan ibaret birer tutanak yazacaklardır.

Madde 4

Birinci derece hudut makamları gerekli soruşturmayı yerinde yapmağı oybirliğiyle kararlaştırabilirler. Yerinde soruşturmayı ancak hududun iki yanında 3 er kilometrelik bir bölgede yapılabilecektir. Soruşturma için gerektiği takdirde hudut makamları şikâyetçileri, zarar görenleri, tanıkları ve anlaşmazlıkta ilgili olanlarca çağırılan uzmanları yanlarına alabileceklerdir. Soruşturmanın neticeleri biri Arapça öteki Türkçe iki aslı eş, Yazı olarak yazılan bir tutanağa geçirilecektir. Kendi bulunamayacaksa, hudut, makamı bu toplantılarda ad ve ünvanları karşiki makama önceden bildirilecek olan bir subay veya memur tarafından yerinde temsil edilebilecektir.

Madde 5

Bütün hudut olay ve anlaşmazlıkları ilkönce Anlaşan Tarafların 'birinci derece makamlarınca incelenip çözülecektir.

Bu makamların üzerinde anlaşamadıkları meseleler her iki Tarafın ikinci derece hudut makamlarının inceleme ve çözümüne sunulacaktır.

Madde 6

3üncü maddede tâyin olunan makamların çalışmaları arasında ahenk kurmak üzere Anlaşan Taraflar, iki Taraftan her birinin eşit sayıda Temsilcilerinden kurulacak bir Türkiye-Irak Daimî Hudut Komisyonu teşkil edeceklerdir.

Bu kurul yılda en az bir defa ve işler gerektirirse daha sık olmak üzere nöbetleşe Irak ve Türkiyede toplanacaktır.

Çağrı, gelecek toplantının olacağı memleket üst makamı tarafından yapılacaktır.

Anlaşan Taraflar toplantının yer ve tarihini diplomasi yoluyla kararlaştıracaklar, toplantı tarihinden en az bir ay önce temsilcilerin ad ve ünvanlarını ve gündeme koymak istedikleri meseleleri aynı yolla birbirlerine bildireceklerdir.

Türkiye-Irak Daimî Hudut Komisyonunun ilk toplantısı bu Protokolün yürürlüğe girmesinden en geç altı ay sonra Irak toprağında akteedilecektir.

Daimî Komisyon, birinci ve ikinci derece hudut makamları arasında üzerlerinde anlaşılamayan hudut meselelerini çözmeye gayret edecek, aynı zamanda hudut üzerinde düzen ve güvenliği en iyi şartlar içinde sağlamak için alınmasını faydalı sayacağı tedbirleri temsil edilen Hükümetlerden her birinin onamasına sunacaktır.

Madde 7

Birinci ve ikinci derece hudut memurları ve onların yanında ve yardımında bulunanlar hudutta kimliklerini bildirdikten sonra toplantının yapılacağı komşu toprağına serbestçe gireceklerdir.

Bu birinci ve ikinci derece toplantılarda bulunacak memurların üniforma ve silâhla gitmeğe ve toplantılara böylece katılmağa hakları vardır.

Madde 8

Anlaşan Taraflardan her biri bu Protokol hükümlerinin yerine getirilmesi dolayısıyla, memur olarak kendi toprağında bulunan şahıslara bilhassa yolculukları, barınmaları ve menfaatlerini temsil ettikleri memleket makamlarıyla irtibat araçlarını sağlamak için gereken yardımda bulunacaktır.

Bir vazife ile komşu Devlet toprağına gidecek olan memular taşıtlarıyla yanlarına alacakları yiyeceklerini her hangi bir resim ödemededen geçirebilecekler ve şahıs muafıklarından faydalanabileceklerdir.

Madde 9

Şikâyetçilerin, zarar görenlerin, tanıkların ve anlaşmazlıkta ilgililerce gösterilen uzmanların ellerinde bir hudut toplantısı sırasında dinlenmek üzere komşu memlekete girmeleri için, kendilerini çağıran hudut makamı tarafından her birine verilen ve karşiki makamca vize edilen birer (birakgeçsin-lesepase) kâğıdı bulunması lâzımdır.

Birakgeçsin'i olan kimse hiç bir ayrıcalık veya muafıktan faydalanamaz; ancak kendi ihtiyaçları için gümrük resimlerinden ve başka resimlerden muaf olarak yanında 5 kilogramı aşmayan ağırlıkta yiyecek ve tütün götürebilecektir.

Madde 10

Bu Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak iki ay içinde Anlaşan Taraflar hudut makamları sahiplerinin ad ve ünvanlarını, her zaman buldukları yeri, faaliyetleri alanını, hudut toplantılarının yapılacağı yerlerin adlarını ve bilhassa şahısların, malların geri verileceği ve hudut makamları yazısmalarının alınıp verileceği ve kuryelerin buluşacağı yerlerin gösterilmesi suretiyle hudut kapılarının listesini diplomasi yoluyla birbirlerine bildireceklerdir.

2inci maddenin son fıkrasında gösterilen bildiriye teyit etmek üzere bir hudut makamında her memur değıştikçe bu değışiklik iki ay içinde diplomasi yoluyla karşı Tarafa haber verilecektir.

Üçüncü Bölüm. — Hudut Bölgesinde Genel Düzen ve Güvenlik

Madde 11

Anlaşan Taraflar hudut bölgelerinin öteki tarafın güvenlik ve ülke bütünlüğüne karşı yöneltilecek hareketler için kullanılmasına, her birinin kendi toprağında kendi takdirine bırakılan, uygun tedbirlerle engel olmağı karşılıklı olarak taahhüt ederler.

Madde 12

Yetkili hudut makamları hudut bölgesinde öteki Tarafın rejimine veya güvenliğine karşı yöneltilen eylemlerde bulunmak amacıyla bir veya bir kaç şahıs tarafından hazırlıklar yapıldığını öğrendikleri takdirde hemen birbirlerine haber verecekler ve bu hususta elde edebilecekleri bütün bilgileri birbirlerine bildireceklerdir.

Adi geçen makamlar, her ne mahiyette olursa olsun, ülkeleri içinde işlenen ve faillerinin öteki tarafa sığınmaları imkânı bulunan bütün haydutluk eylemlerini karşılıklı olarak birbirlerine bildireceklerdir.

İki memleketten her birinin makamları gerek bu eylemlerin önüne geçmek, gerek faillerin hududu aşmalarını önlemek için bütün faydalı tedbirleri alacaklardır; bu hususta alınacak tedbirler lüzumunda hudut toplantılarında oybirliğiyle kararlaştırılacaktır.

Madde 13

İki Taraftan biri kendi hudut bölgesinde güvenlik hareketlerine girişmeği kararlaştırdığı takdirde, lüzum görürse bunu hudut makamları aracılığıyla öteki Tarafa bildirecek ve bildirilen Taraf da du hareketlerin başarılmaları için faydalı sayacağı bütün tedbirleri alacaktır.

Kararlaştırılan tedbirler bu iş için yapılacak hudut toplantısı tutanağına geçirilecektir.

Madde 14

Anlaşan Taraflar, hududu tek veya topluca hareket eden silâhlı şahısların taaruzlarına karşı devamlı olarak korumak için her cins tabanca ve rövolverler dahil olmak üzere silâh veya harp mühimmatı taşıyan her şahsın huduttan içeri girmesini önlemek için bütün faydalı tedbirleri almağı taahhüt ederler. Bu hususta alınacak bütün tedbirler veya yasamalar öteki Tarafa bildirilecektir.

Madde 15

Her hangi bir yanlışlığa yer bırakmamak üzere, Anlaşan Taraflar asker teşkillerinin yapacakları atış talimlerini hududun iki yanında 5'er kilometrelik

bölgelerde ancak bu maksat için hazırlanmış atış alanlarında ve bir subayın komutası altında yapılabileceğini kararlaştırmışlardır.

Madde 16

Hudud bölgesi içinde işlenen bütün suçların veya haydutluk hareketlerinin faileri ile bu bölge dışında işlenen bütün suçların veya haydutluk hareketlerinin bu bölgeye sığınan faileri ilgili makamlarca hemen tutulacaklar ve bu makamlar zararların ödenmesi için bütün tedbirleri alacaklardır.

Suçlular suçun işlendiği Devlet vatandaşı oldukları takdirde bu Devletin birinci derece makamlarının yazılı istemi üzerine başka bir istem yapılmaksızın teslim olunacaktır; bu istem kâğıdı bu Protokole bağlı 1 numaralı Ekteki örneğe uygun olacaktır. Teslim istem kâğıdı gelinceye kadar suçlu gözaltına alınacaktır. Bu gözaltı üç aydan çok sürmeyecektir.

Suçlular ülkesine sığındıkları Devletin vatandaşı iseler, bu memleketin kanunlarına göre orada kovuşturulacaklardır. Bu halde suçun kendi ülkesi içinde işlendiği Devlet makamlarının, adli kovuşturmağı kolaylaştıracak taktır unsurlarını hudut yoluyla vermeleri gereklidir.

Her iki halde, hudut makamları bu kovuşturma neticesinden birbirlerine haber vereceklerdir.

Her ne suretle olursa olsun vatandaşlığa geçmek bir şahsın geri verilmesi istemini gerektiren suçun işlenmesinden sonra olmuş ise yukarıda gösterilen usule göre geri verme istemine karşı de'ı olarak kullanılamaz.

Madde 17

İlgili ikinci derece hudut makamının elden çıkarılmasını memleketinin esenliği için zararlı göreceği kâğıtlar ve belgeler ayrık olmak üzere hudut rejimi usulüne göre teslim olunan bir suçlunun yakalanması sırasında beraberinde bulunan bütün kişilik eşya, kâğıd ve belgeler, silâhlar, mallar ve hayvanlar teslim sırasında öteki Taraf hudut makamlarına verilecektir.

Bu şartlarla olan her teslim bu hususta yetkili memur tarafından verilen alındı karşılığında yapılacaktır.

Madde 18

Hudut bölgesinde yapılan her silâh veya mühimmat zaptı, suçlunun öteki Devletin vatandaşı olması veya bu Devletin ülkesinde devamlı olarak oturması halinde öteki Tarafın birinci derece hudut makamına yazı ile bildirilecektir.

Madde 19

Haydutluk hareketlerinin faileri ve kaçakçılar hudut bölgesinden mutlaka uzaklaştırılacak ve bundan böyle bu bölgede oturmalarına izin verilmeyecektir.

Hudut bölgesinde oturanlardan olup durum ve faaliyetleri karşı Taraf hudut makamlarının devamlı şikâyet ve başvurularına konu olanlarla öteki Devletin güvenliğine karşı suç işlemeği adet edinmiş yahut bu eylemlerin tahrikci ve teşvikcisi olarak tanınmış kimselerin zararsız bir hale getirilmeleri hususunda tesirli tedbirler alınacaktır.

Madde 20

Usulüne uygun bir belge ile izinli olmaksızın hududu geçecek olan her şahıs tutulacak ve o yerin kanunlarına aykırı hareket etmişse, adlî kovuşturmaya uğrayacak ve hüküm giyeceği cezanın sonunda geldiği memleketin hudut makamlarına veya bu hususda yetkili hudut memurlarına alındı karşılığında teslim olunacaktır.

Yanlışlıkla yahut yolunu şaşırarak hududu geçmiş oldukları anlaşılanlar, haklarında başka bir işlem yapılmaksızın karşı Taraf hudut makamlarına teslim olunurlar.

Madde 21

Tek veya topluca öteki ülkeden gelip sığınma isteği göstermek suretiyle iki Taraftan birinin hudut bölgesine girecek olan şahıslar sığındıkları yer hudut makamları tarafından hemen yakalanıp sılâhsızlandırılacaklar ve 20'-nci maddele gösterilen şartlar içinde geldikleri memleketlere çevrilmedikleri takdirde hudut bölgesi dışına çıkarılacaklardır.

Bu mülteciler için hudut bölgesine girmek yasak olacaktır.

Kendisine sığınılan memleket hudut makamları bu maddeyi uygulayarak aldıkları sılâhsızlandırma ve uzaklaştırma tedbirlerini mültecilerin bıraktıkları memleketin hudut makamlarına bildireceklerdir.

Madde 22

Anlaşan Taraflardan her biri öteki Tarafın ülkesinde oturan şahısların kendi topraklarına göçmelerini hiç bir suretle teşvik etmemeği taahhüt eyler.

Madde 23

Bir Tarafın vatandaşı olan ve aynı zamanda vatandaşı olduğu Devletin ülkesinde oturan şahıslarla öteki taraf resmî makamları yazışma ve konuşma yapmaktan sakınacaklardır.

Madde 24

Devlet veya fertlere ait olup sahiplerinden kanunsuz olarak alınmış hayvanlar veya eşya öteki Taraf hudut bölgesinde bulunduğu takdirde tanıma veya tasarruf bakımından hiç bir anlaşmazlık çıkmazsa öteki Taraf makamlarına alındı ile geri verilecektir.

Bu madde ile belirtilmiş olan hudut usulü, kaybolup veya yanlışlıkla hududun öte tarafına götürülüp öteki hudut bölgesinde bulunan hayvanların geri verilmesinde de uygulanabilir; böyle bir durumda gümrük idaresinin takdir yetkisi tamdır. Yukarıda gösterilen usule uygun olarak hayvanların veya eşyanın geri verilmesi dolayısıyla hiç bir resim veya tazminat alınmayacaktır. Ancak besleme ve koruma harcamaları malsahibine ait olacaktır.

Madde 25

Bu Protokol Irak ile Türkiye arasında 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da imzalanmış olan Andlaşmanın iyi komşuluk münasebetlerine dair bulunan ikinci bölümünün yerini tutacaktır.

Geçici Madde

Bu Protokolün yürürlüğe girmesinden önce ortaya çıkıp 5 Haziran 1926 Andlaşması gereğince vazife gören hudut makam ve kurulları tarafından incelenme ve çözümleri tamamlanmamış olan hudut olay ve anlaşmazlıkları bu Protokoldeki hükümler çevresinde incelenip çözülecek, üzerlerinde bu yoldan bir anlaşmaya varılamayan meseleler hakkında kesin kararlar Türkiye-Irak Daimî Hudut Komisyonunun ilk toplantısında verilecektir.

Hasan SAKA

Feridun Cemal ERKİN

Nuri ESSAİD

A. HAFİDH

I NUMARALI EK

MAKAMI:

YAKALAMA VE TESLİM İSTEMİ

(No.....)

- Sanığın adı ve soyadı:
Sanığın baba veya anasının adı:
Doğum yeri:
Doğum tarihi:
Sanığın uyrukluğu:
Olayın tarihi:
Olayın yeri:
Olayın nevi:
Olayın özeti:
Sanığın kaçış yönü:
Sanığın sığınması omulan yer:

Sanığın yakalanmasını ve teslimini dilerim.

İmza:

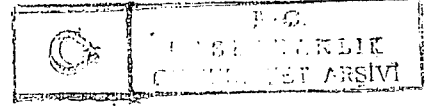
Ihtar:

- 1.—Bu ilk bilgiler ek olarak da tamamlanabilir.
- 2.—Kimliđi belirtilemeyen sanıkların izleri istemin hemen yapıılışında teslim alınacaktır.
Araştırma sonucu mümkün olduğu kadar çabuk bildirilecektir.
- 3.—Sanığın kimliği ve sığınma yeri belirsiz kaldığı halde, acele soruşturma yapılarak sonucu isteyen makama bildirilecektir.

Ek-5

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

KARAR

12709

Türkiye ile Irak arasında imzalanmış ve 5130 sayılı kanunla onanmış bulunan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşmasına bağlı 3 sayılı protokol gereğince kurulan " Türk - Irak Eğitim İşbirliği Komisyonu" tarafından alınmış olan ilişik kararların onanması; Millî Eğitim Bakanlığınının 17/3/1951 tarihli ve 4/235-1-H/2669 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulununun 21/3/1951 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

C. Bayar

185 28 1

Başbakan <i>U. Adnan</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>S. D. İzzet</i>	Devlet Bakanı	Adalet Bakanı <i>H. İsmail</i>
Millî Savunma Bakanı <i>U. Adnan</i>	İçişleri Bakanı <i>H. İsmail</i>	Dışişleri Bakanı <i>F. Köprülü</i>	Melîye Bakanı <i>H. İsmail</i>
Millî Eğitim Bakanı <i>J. İsmail</i>	Dayımdarlık Bakanı <i>H. İsmail</i>	Eko. ve Ticaret Bakanı <i>M. İsmail</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>D. İsmail</i>
G. ve Tekel Bakanı <i>U. Adnan</i>	Tarım Bakanı <i>H. İsmail</i>	Ulaştırma Bakanı <i>H. İsmail</i>	Çalışma Bakanı <i>H. İsmail</i>
			İşletmeler Bakanı <i>H. İsmail</i>

AYIN TARİHİ NİSAN 1954

Türk - Pakistan İşbirliği Antlaşması:

2 Nisan 1954

— Ankara :

Bugün Karaşide imzalanan Türkiye ile Pakistan arasında «dostane işbirliği antlaşmasının Türkçe metni şudur:

"Türkiye ve Pakistan,

Birleşmiş Milletler andlaşmasının gayelerine ve prensiplerine bağlılıklarını ve daima bunların tatbiki ve tahakkuku uğrunda çalışmak azimlerini teyit ederek,

Aralarında teyemmünen mevcut samimî dostluktan doğan daha geniş işbirliğinden faydalanmak arzusuyla mütehallî olarak,

Memleketlerinin refahının ve emniyetinin, aralarında, bu gayelerin tahakkukuna matuf şekilde, her sahada, istişare ve işbirliği yapmalarını âmir bulunduğunu takdir ederek,

Böyle bir işbirliğinin bütün sulhsever milletlerin ve bilhassa bu milletlerden âkit tarafların bölgesinde bulunanların da menfaatlerine uygun olacağına ve binnetice, tecezzi kabul etmiyen sulh ve emniyetin sağlanmasına hizmet edeceğine kani bulunarak,

Aralarında işbu dostane işbirliği andlaşmasının akdine karar vermişler ve bu maksatla, Türkiye :

Türkiye Cumhuriyetinin Karaşi Büyük elçisi ekselans Salâhattin Arbeli

Pakistan :

Pakistan Hariciye Nazırı Sir M. Zafrullah Han'ı

Murahhasları olarak tayin eylemişlerdir. Bu murahhasları, Salâhiyetnamelerini teati edip usulüne uygun bulduktan sonra aşağıdaki hususlarda mutabık kalmışlardır :

Madde :1.

Âkit taraflar, vekdierinin dahilî işlerine her hangi bir şekilde müdahaleden ve diğerinin aleyhine müteveccih bir ittifaka veya faaliyetlere katılmaktan tevakkî etmeyi taahhüt eylerler.

Madde : 2

Âkit taraflar, müşterek menfaatlerini alâkadar edebilecek Milletlerarası-meselelerde istişarede bulunacaklar ve Milletlerarası icabat ve şartları göz önünde tutmak suretiyle azamî ölçüde işbirliği yapacaklardır.

Madde: 3.

Âkit taraflar kültür sahasında aralarında ayrı bir anlaşma ile tesis eyledikleri işbirliğini ,icabında yine anlaşmalar akdi suretiyle, ekonomi, teknik sahalarında da inkişaf ettireceklerdir.

Madde:'4.

Âkit taraflar arasındaki savunma sahasına müteallik istişare ve işbirliği:-

a) Teknik tecrübe ve terakkilerden müştereken istifade için bilgi teatisi,

b) Silâh ve mühimmat imalinde, imkân nisbetinde, tarafların ihtiyaçlarının tatminine çalışılması,

c) Tahrik edilmeksizin kendilerine karşı hariçten bir saldırı vukuu takdirinde, Birleşmiş Milletler andlaşmasının 51 inci maddesine uygun olarak, ne şekilde ve ne nisbette işbirliği yapılabileceğinin tetkik ve tesbiti hususlarında tecelli edecektir.

Madde : 5.

Âkit taraflar, her biri ile üçüncü bir devlet veya diğer devletler arasında elyevm mer'i bulunan Milletlerarası taahhütlerin hiç birinin işbu andlaşma hükümleriyle tenakuz halinde bulunmadığını ve işbu andlaşmanın mezkûr taahhütler üzerinde tesir icra eylemeyeceğini ve icra edebilecek şekilde tefsir edilemeyeceğini beyan ve diğer taraftan, işbu andlaşmaya muhalif olabilecek herhangi bir Milletlerarası taahhüde girişmemek mükellefiyetini deruhte ederler.

Madde : 6

İşbu andlaşmaya, âkit taraflarca onun gayelerinin tahakkuku için iştiraki faideli addedilecek devletler, âkitlerle aynı şartlar tahtında ve aynı hakları haiz olmak üzere iltihak edebileceklerdir.

İltihak keyfiyeti, iltihaknamenin Türkiye Hükümetine, usulü veçhile tevdiinden sonra, bundan, diplomatik yolla Pakistan hükümetine Türkiye hükümetince resmî ihbarda bulunulması tarihinden itibaren hukuken tekevün etmiş olacaktır.

Madde : 7

İngilizce metni muteber olacak olan işbu andlaşma, âkit taraflarca, kendi anayasalarındaki usule göre tasdik edilecek ve tasdiknamelerin Ankara'da teatisi tarihinden itibaren yürürlüğe girecektir.

Yürürlüğe girmesi tarihinden itibaren geçecek beş senenin inkizasından bir yıl önce âkit taraflardan birince, diğerine, diplomatik yolla resmen. bir fesih ihbarında bulunulmaması takdirinde yeni bir beş senelik müddet için kendiliğinden uzatılmış olacak ve müteakip devreler aynı usul carî bulunacaktır.

Yukarıdaki hükümleri tasdikan, isimleri geçen yetkili murahhaslar işbu andlaşmayı imza eylemişlerdir.

Karaçi'de, iki Nisan bin dokuz yüz elli dört tarihinde iki nüsha olarak tanzim kılınmıştır.

**Türkiye - Pakistan andlaşması dolayısıyla teati edilen telgraflar:
7 Nisan 1954 — Ankara :**

Türkiye ve Pakistan arasında dostane işbirliği andlaşmasının 2 Nisan 1954 tarihinde Karaçi'de imzalanması münasebetiyle devlet adamlarımızla Pakistan devlet adamları arasında teati edilen tebrik telgraflarının metinleri aşağıdadır:

Reisicumhurumuz Celâl Bayar'ın Pakistan Umumî Valisi Ekselans Ghulam Mohammed'e gönderdikleri mesaj :

Ekselans Ghulam Mohammed, Pakistan Umum Valisi,
Karaşi

Yalnız memleketlerimizin değil, aynı zamanda bütün sulhsever milletlerin de menfaatlerine hizmet edecek olan, Türkiye ile Pakistan arasındaki dostane işbirliği andlaşmasının, Karaçi'de bugün imzalanmasının bahşettiği mesut vesile ile, bu eserin dirayetli bir âmili olan ekselanslarından, şahsî saadetleri ve kardeş milletin refahı hakkındaki samimî dileklerle birlikte, en hararetle teşekkür ve tebriklerimi kabul buyurmasını rica ederim.

Türkiye Reisicumhuru Celâl Bayar

Pakistan Umumî Valisi Ekselans Ghulam Mohammed'in Reisicumhurumuza gönderdikleri mesaj :

Ekselans Celâl Bayar, Türkiye Reisicumhuru
Ankara

Türkiye - Pakistan paktının imzalanması münasebetiyle en samimî iyi temennilerimi lütfen kabul buyurunuz. Ekselanslarının, bu paktın meydana getirilmesi hususundaki hisselerinin ehemmiyetini tamamiyle müdrik bulunmaktayım. Bu vesikanın, her iki memleketimizin terakki ve inkişafı uğrunda büyük yardımı dokunmasını temenni ederim,

Ghulam Mohammed Pakistan Umumî
Valisi

Başvekilimiz Adnan Menderes'in Pakistan Başvekili Ekselans Mohammed Ali'ye gönderdikleri mesajı:

Ekselâns Mohammed Ali Pakistan Başvekili

Karaşi

Türkiye ile Pakistan arasında bugün Karaşi'de imzalanan dostane işbirliği andlaşması, iki memleket arasındaki karşılıklı samimî dostluğa, cihan sulhu ve hür milletlerin menfaatleri bakımından da faydalı ve faal bir mahiyet verecektir.

Bu andlaşma ile her iki memleketin imanla bağlı olduğu Birleşmiş Milletler misakinin yüksek ideallerine büyük bir hizmette bulunduğumuz kanaatiyle, zatı devletlerine samimî ve en iyi temennilerimi arz ve kardeş Pakistan milletine, Türk milletinin en kuvvetli itimad ve sevgi hislerini iblâğ buyurmanızı rica ederim.

Türkiye Başvekili Adnan Menderes

Pakistan Başvekili Ekselans Mohammed Ali'nin Başvekilimiz Adnan Menderes'e gönderdikleri cevabî mesaj :

Ekselans Adnan Menderes Türkiye Başvekili

Ankara

Pakistan ile Türkiye arasında dostane işbirliği andlaşmasının imzalanması münasebetiyle gönderdikleri nazikâne mesajlarından dolayı zatı devletlerine teşekkür ederim. Bu andlaşma, iki milletimiz arasında daima mevcut olmuş bulunan an'ane ve sıkı dostluk bağlarının bir delilidir. Bu vesikanın dünya sulhuna hizmet edeceğine ve Birleşmiş Milletler misakinin asil gayelerini destekliyeceğine kuvvetli imanımız vardır. Zatı devletlerine en iyi temennilerimi takdim ile Pakistan milletinin takdirkârlık ve muhabbet hislerini Türk milletine iblâğ buyurmanızı rica ederim.

Pakistan Başvekili, Mohammed Ali

Hariciye Vekilimiz Prof. Fuad Köprülü'nün Pakistan Hariciye Nazırı Ekselans Zafrullah Han'a gönderdikleri mesaj :

Ekselans Zafrullah Han. Pakistan Hariciye Nazırı

Karaşi

Karaşi'de bugün teyemmünen imzalanan Türkiye ile Pakistan arasındaki dostane işbirliği andlaşması, memleketlerimizle birlikte bütün sulhsever milletlerin refah ve emniyetlerinin temini gayesinin tahakkuku uğrunda karşılıklı anlayışımızın mahsulüdür.

Kararsızlık ve tehlikeler içinde çırpman insanlığa bu vesikanın güzel bir sulh ve ahenk menbaı şeklinde daima daha semereli hizmetler görmesini temenni ederim.

Bu iyi temennilerle birlikte ekselanslarına, faik ihtiramatıma terdifen, samimî tebriklerimi arz ederim.

Türkiye Hariciye Vekili Fuad Köprülü

Pakistan Hariciye Nazırı Ekselans Zafrullah Han'ın Hariciye Vekilimiz Prof. Fuad Köprülü'ye gönderdikleri cevabî mesaj :

Ekselans Fuad Köprülü.

Türkiye Hariciye Vekili, Ankara

Pakistan ile Türkiye arasında imzalanan dostane işbirliği andlaşması hakkındaki tebrik mesajları için ekselanslarına teşekkür ederim.

Memleketlerimiz arasında mevcut sıkı münasebetleri bir kat daha takviye eden bu andlaşma, cihan sulhunun idamesi ve bütün sulhsever milletlerin refah ve emniyetlerinin temini gayesini tahakkuk ettirmek hususundaki gayretlerimizi daha müessir kılacaktır.

"Bu hararetli tebriklerimle birlikte samimî iyi temennilerimi lütfen kabul Buyurunuz, ekselans.

Pakistan Hariciye Nazırı M. Zafrullah
Han

Ek-7

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET A. Ankara, 195

T. C.

Dışişleri Bakanlığı
İkinci Daire U. Müdürlüğü

Hudasa Irak'ın Ankara Se-
firinin El-Zaman gazetesini
muhabirine yaptığı beyanat.

Şube 5

U. No. 10928

H.

H. No. 130

Lef : 2

Yüksek Başbakanlığa

Irak'ın Ankara Elçisi Dr. İbrahim Akif Alûsi'nin Bağdat'ta münteşir El-Zaman gazetesini muhabirine Türkiye-İrak münasebetleri hakkında yaptığı beyanata dair Bağdat Elçiliğimizden alınan yazı örneği ile ekinin, yüksek bilgileri için, iliaikte sunulduğunu derin saygılarımla arz ederim.

A

Dışişleri Bakanlığı		
İkinci Daire Müdürlüğü		
Tarih	Numara	Ek
2.5.52	3267	

Dışişleri Bakanı

[Handwritten Signature]

[Handwritten Signature]

28 - 10 - 1952

[Handwritten Initials]

özel. ka. elld.

[Handwritten Signature]

2. V - 1952

[Handwritten Initials]

BAŞBAKANLIK EVRAKI		
24-4-1952 12676 2		

30.01.161.374.12

Bagdat Elçisi

No: 5764 - 107
İlişği : 2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET

2 / Nisan / 1952

Özü: Irak Ankara sefirinin El-
zaman gazetesi muhabirine
yaptığı beyanatın tercümes

Dışişleri Bakanlığına

İzmir 12 1952

İzinli olarak Bagdad'a gelen Irak'ın Ankara Elçisi Doktor İbrahim Akif Alûsi'nin burada yayınlanan El-Zaman gazetesi muhabirine yaptığı beyanatın tercümesi bağı olarak sunulmuştur .

Adı geçen Elçinin burada ileri gelenlerle yaptığı konuşmalar hakkında edindiğim bilgiye göre, Türkiye'de son yıllarda elde edilen her türlü gelişmeler hakkında sitayiş ve takdirlerle bahseylemekte ve memleketimiz hakkında çok hayırlı propagandalar yapmaktadır . Bu Zatın iyi duygularını Yüksek katınıza arz eylemekten kendâmi alsadım .

Saygılarımı sunarım .

Elçi

030	01			61	394	12
-----	----	--	--	----	-----	----

Bagdat Elçisi
No: 5764-107
ilişigi : 2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET 2 / Nisan / 1952

Özü: Irak Ankara sefirinin El-
zaman gazetesi muhabirine
yaptığı beyanatın tercümesi

Dışişleri Bakanlığına

İzinli olarak Bagdat'a gelen Irak'ın Ankara Elçisi Doktor İbrahim Akif Alüsi'nin burada yayınlanan El-Zaman gazetesi muhabirine yaptığı beyanatın tercümesi bağı olarak sunulmuştur .

Adı geçen Elçinin burada ileri gelenlerle yaptığı konuşmalar hakkında edindiğim bilgiye göre, Türkiye'de son yıllarda elde edilen her türlü gelişmeler hakkında sitayiş ve takdirlerle bahseylemekte ve memleketimiz hakkında çok hayırlı propagandalar yapmaktadır . Bu Zatin iyi duygularını Yüksek katınıza arz eylemekten kendimi alamadım .

Saygılarımı sunarım .

Elçi

030	01			61	374	12	2
-----	----	--	--	----	-----	----	---

El- Zaman gazetesi muhabirinin Irak Ankara Elçisi
Exellans İbrahim Akif Alusi ile yaptığı bir
görüşmeye dair yazı tercümesi

Türkiye - Irak arasında bulunan kardeşlik ve samimi duyguların gün geçtikçe daha kuvvetlendiğini bildiren Elçiye, muhabirin sorduğu suallere aşağıdaki cevabı vermiştir .

İki memleket arasında bir ticari anlaşmanın yapılmasını Türkiye çok arzu etmektedir . Yapılacak anlaşmada Türkiye ile Irak arasında mübadele edilecek çok emtia olduğunu, buna misal olarak Türk tüccarlarının Irak'a mal sevk etmek ve mal ihraç etmek istedikleri bariz bir şekilde göze çarpmaktadır . Mesela; halen Irak'tan at mübayaası eden bir komisyon vardır .

Kültürel sahada yapılan anlaşma gereğince , mukavele ahkâmı her iki tarafça samimi olarak tatbik edilmektedir . Kültür komisyonunun bu yıl Bağdad'da toplanacağı ve daha samimi kararlar alacağı umulmaktadır.

Pakistan Hariciye Nazarı tarafından Karaçi'de toplamak istediği İslâm Devletleri kongresine iştirak için Türk Hükümeti henüz katılma kararı vermemiştir .

Tamam hakimiyetini san edersen Türkiye Hükümeti desteklemekte-
dir .

Türkiye'nin dahili kalkınma siyaseti hakkında muhabirin sorduğu suale cevaben ;

Irak sefiri, çok ciddi ve süratli bir faaliyetle kalkınmayı bir an evvel elde etmeye Türkiye Hükümetinin esnettiği bazı bir şekilde göze çarpmakta ve son zamanlarda Türkiye Hükümeti mali ve iktisadi kalkınma için (60) milyon liralık bir dahili istikraz çıkartmış ve bu senetler dört gün zarfında tamamın itfa edilmiş olması çok şayanı takdirdir .

Arazisiz çiftciye kalkınmaları için Türkiye Hükümeti miktarı kâfi arazi vermiş ve çiftçilerin elde ettikleri mahsulatı iyi fiyatla satması için de Hükümet kooperatifler teşkil etmiştir . Bu meyanda Bulgaristan'dan gelen bütün muhacirlere arazi vermiştir .

Sinai kalkınmada da Türkiye Hükümeti fabrika sahiplerine büyük miktarda mali yardımlarda bulunmak suretile dahili ihtiyacı karşılamakta ve hariçten ithal edilecek mal miktarını azaltmış bulunuyor . Sinai emtia-
nın gün geçtikçe çok iyiye doğru gitmesi, fiyatların Hükümet tarafından kontrollü , mal nakliye ücretlerinin münsif şekle sokulması pahalılığın mümkün merteye önüne geçilmesine gayret sarf ediliyor .

030	01			61	374	12
-----	----	--	--	----	-----	----

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

24.2.1955
Bağdat Paketi
METNİ

Türkiye ile Irak arasında Karşılıklı
İşbirliği Andlaşması

Türkiye ile Irak arasında mevcut dostluk ve kardeşlik münasebetlerinin daimî bir inkişaf halinde bulunması hasebiyle ve iki memleket arasındaki sulh ve emniyetin bütün dünya milletlerinin ve bilhassa Orta Doğu milletlerinin sulh ve emniyetlerinin ayrılmaz birer parçasını teşkil ettiğini kabul eden ve Türkiye Cumhuriyeti Reisi cumhuru ile Majeste Irak Kralı arasında Ankara'da 23 Mart 1946'da akdedilen Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşmasını tamamlamak maksadıyla hareket ederek ve bunun her iki memleketin haricî siyasetlerinin esasını teşkil etmesine kani olarak,

Ve yine Arap Birleşik Devletleri arasındaki Müşterek Güvenlik Paketi ve İktisadî İşbirliği Andlaşmasının 11 inci maddesinin, bu Andlaşmanın herhangi bir hükümünün Akit Tarafların Birleşmiş Milletler Anayasasından doğan hak ve vecibelerinin hiç birine herhangi bir şekilde halel getirmeyeceğini veya tesir icra etmeği taslim etmediğini âmir bulunduğunu kabul ederek,

Birleşmiş Milletler Anayasasının 51 inci maddesi gereğince ihtiyatlı tedbirlerin alınmasını icap ettiren Orta Doğu Bölgesinin sulh ve emniyetinin muhafazası ile ilgili Birleşmiş Milletler üyesi olmak sıfatıyla yüklendikleri büyük mes'uliyetleri müdrik olarak,

./.

030	01			35	25	3
-----	----	--	--	----	----	---

030	01			05	215	3
-----	----	--	--	----	-----	---

2

./.

Tərəflərin səlhiyyətli məqamları I. İnci maddədə dəfisi olunan
İbtisam və İbtisamın Əlavə Qisməti Qısaq İhtisam

Maddə. II

nevru olubdur.

Əvvəlki qanunlaşdırmaqların bəzilərində əvvəlində fəsiləni
İbtisamın tərkibində. Bu bəzilərində tərkibində fəsiləni
İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni əvvəlində fəsiləni
İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni əvvəlində fəsiləni

Maddə. I

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni əvvəlində fəsiləni
İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

İbtisamın tərkibində əvvəlində fəsiləni

- 3 -

İşbirliğinin tahakkuku ve tatbikini temin maksadıyla alınması gereken tedbirleri tayin ve tesbit edeceklerdir. Bu tedbirler, Yüksek Âkit Tarafların Hükûmetlerinde tasvibini müteakip derhal tatbik mevkiine girmiş addedileceklerdir.

Madde. III

Yüksek Âkit Taraflar yekdiğerinin dahilî işlerine herhangi bir müdahalede bulunmamaya taahhüt ederler. Yüksek Âkit Taraflar aralarında zahir edecek bütün ihtilâfları Birleşmiş Milletler Anayasası gereğince sulh yolu ile halledeceklerdir.

Madde. IV

Yüksek Âkit Taraflar bu Andlaşma hükümlerinin, işlerinden biri tarafından üçüncü bir Devlet veya Devletlerle giriştikleri beynelmilel taahhütlerden hiç birisi ile taarrüz teşkil etmediğini beyan ederler. Bu hükümler Âkit Tarafların yukarıda maruz beynelmilel taahhütlerine muğayir değildir ve mezkûr beynelmilel taahhütlere muğayir oldukları şeklinde de tefsir edilmezler. Yüksek Âkit Taraflar işbu Andlaşma ile gayri kabili telif herhangi bir beynelmilel mükellefiyet yüklenmeyi taahhüt ederler.

Madde. V

İşbu Andlaşma Arap Birliği Âzası Devletlerden herhangi birisinin veya bu Bölgenin emriyet ve sulhu ile faal şekilde ilgili ve Taraflarca mutlak olarak tanınan herhangi diğer bir Devletin iltihakına açık bulunacaktır. İltihaknamenin ilgili

./.

030	01			135	215	3
-----	----	--	--	-----	-----	---

3

- 4 -

Devlet tarafından Irak Hariciye Vezaretine tevdi tarihinden itibaren iltihak koşulları tahakkuk etmiş addedilir.

İşbu Andlaşmaya iltihak eden herhangi bir Devlet, Andlaşmaya taraf olan bir veya daha fazla Devletlerle I.inci maddeye tevfiken hususî anlaşmalar yapabilir.

İltihak eden Devletin selâhiyetli makama II.inci maddeye göre tedbirler tayin ve tesbit edilmektedir. Bu tedbirler İsviçli Tarafların Hükümetlerince tasvip edilir edilmez tatbik mevkiine girmeğe addedilirler.

Madde. VI

Âhîtlarin adedi aşmadi 4 E bulduğu andan itibaren Andlaşmayı aldıkadar eden maksatlar dairesinde qalıqmak üzere vekiller seviyesinde bir daimî komsey kurulacaktır.

Komsey qalıqma usullerini kendisi tayin eder.

Madde. VII

Bu Andlaşma beşer senelik müddetlerle yenilenebilmek üzere boş sene için meridir. Taraflardan herhangi birisi işbu Andlaşmayı nihayete erdirmek arzusunda bulunduğunu diğer taraflara yazalı olarak, yukarıda maruz müddetlerden herhangi birisinin hitamından altı ay evvel bildirmek suretiyle bu Andlaşmadan çekilebilir. Bu takdirde Andlaşma diğer taraflar için meriyette kalır.

Madde. VIII

İşbu Andlaşma Âhît Taraflarca tasdik olunacak ve tasdiknameler en kısa bir zamanda Ankara'da teati edilecektir. Tasdiknamelerin teatisitarihinden itibaren Andlaşma meriyete girecektir.

./.

030	01			35.215.01
-----	----	--	--	-----------

4

Yukarıdaki hususları tasdik maksadıyla adları geçen celsâhiyetli mütahhaslar işbu Andlaşmayı, her üç metin de aynı derecede muteber olmak ve ihtilâf halinde İngilizce metin hüküm ifade etmek üzere Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak imza etmişlerdir.

İki nüsha olarak Bağdad'da 1374 hicri senesinin 2 Recep tarihini tekbül eden 24 Şubat 1955 Perşembe günü yapılmıştır.

Türkiye Reisicuhuru adına
Adnan Menderes

Irak Kralı adına
Furi Es Said

Türkiye Reisicuhuru adına
P. Köprülü

Irak Kralı adına
Eshhanettin Bağayan

35 215 3

5

Lütfen lizeyi kabul etmiş bulunmuş
Madeste haval kayıtlarının lizeye
teklif edilmiş hâzmet listeleri eol
derin olmaktadır.

030	01			35	215	1
-----	----	--	--	----	-----	---

İrak milli meclisinin dün ittihaz ettiği büyük ve ehemmiyetli karar münasebetile Başvekilimiz Adnan Menderes Ajansınıza aşağıdaki beyanatta bulunmuşlardır :

"Bütün Arap Devletleriyle olduğu gibi Irak ile de iyi ve kardeşçe münasebetler tesisine gayret sarfetmek dış politikamızın mühim esaslarından birini teşkil etmekte idi.

Kardeş İrakin, coğrafyası ve hususi vaziyeti bakımından Türk harici siyasetinde ayrıca bir ehemmiyet arz etmekte olduğu aşikar bir hakikat idi. Bu itibarla, çok kıymetli Irak Veliahdi Emir Abdülilah Hazretleri ve muhterem Başvekil Nuri Sait Paşa ile evvelce vaki olan dostane temaslarımızdan sonra bu yaz nihayetinde Emir Abdülilah Hazretlerinin ve müteakiben muhterem Nuri Sait Paşanın memleketimizi ziyaretleri aramızda dostluk ve kardeşlik bağlarının takviyesi hususunda faydalı neticeler vermiş bu unuyordu. Nihayet, İrakı ziyaretimiz neticesinde müşterek bir tebliğ neşrederek prensip anlaşmasına vardığımız ilan etmek suretile iki tarafın hüsnüniyete dayanan gayretleri tatviç edilmiş oldu.

İrakı ziyaretimizde, Bağdat, Basra, Kerkük, Necef ve Kerbela üzerimizde unutulmaz tesirler bırakmıştır. Kısa zaman içinde Irakta, çok kıymetli devlet adamlarından, ayan ve mebusan azalarından ve İrakin diğer müteber simalarından birçok dostlar kazandık. Bugün, elde edilmiş olan mesut netice karşısında bu aziz dostlarımızı derin bir minnetle anmaktayız.

Esasen, aldiği sulhperverane, vatanperverane ve cessurane kararından dolayı İraka ve İrakı idare edenlere karşı duyduğum takdir ve hayranlık hislerini ~~ifade ettiğim~~, muhterem Başvekil Nuri Sait Paşaya hitaben bugün yollamış olduğum bir mesajda ifade etmiş bulunuyorum. Bu mesajda ifade ettiğim ~~şüphelerim~~, şüphelerim ki, memleketimizin bu hadise karşısında İraka ve onun mukadderatında süs sahibi oluplara karşı duyduğum takdir ve şükran hislerini ~~ifade ettiğim~~ ^{e de} ~~ifade ettiğim~~ tercüman olmaktadır.

Diğer taraftan Kahire toplantıları münasebetile cereyan eden ve ağır bir mücadele manzarası arzeyliyen görüşmeler esnasında derin bir anlayışla ve hüsnüniyetle hareket etmiş olan Suriye ve Lübnan hükümetlerinin muhterem müessislerini de bu vesile ile şükran hislerimizle anmayı zevkli bir vazife adanmaktayım.

030	01			35	215	1
-----	----	--	--	----	-----	---

Çok geniş müsterek bir hudutla adeta birbirimize bağlı olduğumuzu söylemek e hata olmayan Suriyanın, iyi koşulluk hisleriyle hareket etmesini ve bütün Arap devletlerinin hayrına olan ~~muhtemel~~ mahiyetini layikile takdir ederek bunun icaplarına yerine getirmek hususunda cesaret ve azimle çalışmasını, yakın atide görmekle bahtiyar olacağımız, güzel ve ileri inkişaflar bakımından bir fal-i hayır telakki etmekteyim.

Lübnanla dostlarımızın gelince, dış politikalarında daima aklın ve mantığın icaplarına dirayetle tatbik etmesini bilen bu devletin kıymetli temsilcileri de hakikaten geniş bir anlayışla hareket ederek memleketce duyacağımız teşekkür hislerine hak kazanmış bulunuyorlar .

Ürdün kralı Majeste Hüseyin Bin Tallal' a memleketimiz geçen yaz sonunda misafir etmekle büyük bir bahtiyarlık duymuşt . Türklerin beslediği derin muhabbet duygularına ~~kiş~~ Kral Hazretleri nin yakinen şahid olmak suretile son teşebbüslerin ve hareketlerin manasına layikile nüfuz etmiş olduklarından eminim. İçinde buldukları şartların ve Ürdünün coğrafyasının ~~teşkil~~ ^{telkin} ettiği zaruretlere/ve ^{muvacehesinde} jeo-politik durumunun müsait olduğu nisbette Ürdünün ^{de} anlayışla hareket ~~etmiş~~ ^{evledini} kaydetmek yerinde olur.

Filhakika , tutulan yol bütün Arap devletleri için, Orta Şark ve hepimiz için yeni bir siyasi hayatın başlangıcına teşkil edecek kadar mühimdir. Arap devletlerinin , istisnasız olarak hepsinin hayrınadır. Orta Şarkta Sulhün, emniyetin ve istikrarın temin ve istihsali bakımından küsiyet arzettekte olduğu söylenebilecek kadar hayra matuf bir gayeye hizmet etmektedir .

030	01								
-----	----	--	--	--	--	--	--	--	--

Irakla müşterek tebliğimizin Bahattatta neşrinden sonra görülen ve iyi teşhise dayanmayan telaş ve asabiyet karşısında kardeş İhsar milleti namına hareket eden Devlet adamlarının Irakla müşterek teşebbüslerimiz ^{değerli} karşısında memnun olacak yerde endişe ile hareket etmiş olmalarını anlamak bizim için bugün dahi müşkül-dür.

Şu veya bu tesirle yapılanlar ve söylenenler ne olursa olsun biz, hadiselerin sükunetle müteakı edilmemesinin mümkün olacağı anda Irakla ^{nasılsam, an lasmam} ~~müşterek teşebbüslerimizin~~ Arap âlemi için ne derecelere kadar hayırlı neticeler vereceğinin ^{herkes} tarafından layikile takdir edileceğinden tamamen emin bulunuyoruz. Bu itibarla kardeşler arasında ^{vuku bulan} ~~herşey~~ infial ve âni fevranların neticesi olan bir takım hareket ve sözlerin üzerimizde devamlı hiçbir tesir ve his ~~birakmayacağını~~ bugün ifade edebilmekten büyük bir bahtiyarlık duyuyorduk.

633/91 | | | 35/25/7

Ek-10

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
OSMANLI ARŞİVİ

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

UMUMİ KATIP

Kanunlar Müdürlüğü

Sayı : 2103/9674

İlişigi : 1

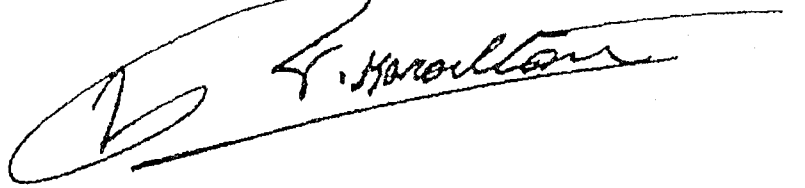
15/2 / 1956

Başvekâlete

Irak Âyan ve Mebusan Meclisleri Reisleri tarafından vâkı davet üzerine, 15 gün kalmak üzere, riyasetim altında Irak'ı ziyaret edecek heyet, ilişik listede isimleri yazılı sayın mebuslardan mürekkep olmak üzere tesbit edilmiştir.

Heyetin, 5 Mart 1956 Pazartesi günü akşamı Toros Ekspresiyle Ankara'dan hareket edeceğini saygılarımla arz ederim.

T.B.M.M.Reisi

030	01			50	258	9
-----	----	--	--	----	-----	---

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

UMUMİ KÂTİP

Kanunlar Müdürlüğü

/ / 195

Sayı : .....

İşigi : .....

T.B.M.Meclisi Reisi	Refik Koraltan	İçel Mebusu	(D.P.)
T.B.M.M.Reis Vekili	Fikri Apaydın	Kayseri Mebusu	(D.P.)
Riyaset Divanı Kâtibi	Übeydullah Seven	Hakkâri Mebusu	(D.P.)
İdare Âmiri	A.Kocabıyıkoğlu	Balıkesir	" (D.P.)
	Gazi Yiğitbaşı	Afyon K.	" (D.P.) Ticaret
	İsmet Olgaç	Amasya	" (D.P.) Avukat
	Dağıstan Binerbay	Ankara	" (D.P.) Ziraat
	O.Ş.Çiçekdağ	Ankara	" (D.P.) (Adliye eski Vekili, Avukat)
	Zühtü Uray	Aydın	" (D.P.) İktisat ve Bankacılık
	Selâhattin İnan	Bitlis	" (D.P.) Ziraat
	İhsan Karasıoğlu	Çanakkale	" (D.P.) Ticaret
	Hocit Bumin	Çoruh	" (D.P.) Röntgen mitahassısı, Doktor
	Yusuf Azizoglu	Diyarbakır	" (H.P.) Doktor
	Zeki Çavuşoğlu	Erzurum	" (D.P.) Hukuk
	Hasan Humanoğlu	Erzurum	" (D.P.) Doktor
	Lütfi Kırdar	İstanbul	" (D.P.) Doktor ve İdare
	Emin Onat	İstanbul	" (D.P.) Mimar
	A.Kuzaffer Tanöver	Kastamonu	" (D.P.) Avukat
	Reyhan Gökmenoğlu	Konya	" (D.P.) Hukuk
	Ali Galip Bubik	Kütahya	" (D.P.) Ticaret
	Ahmet Kavuncu	Kütahya	" (D.P.) Ticaret
	Tevfik Unsalan	Malatya	" (C.H.P.) Doktor
	Hâdi Uzer	Samsun	" (D.P.) İnhisar işleri
	Lütfi Sezgin	Soyhan	" (D.P.) Ziraat
	İsmail Şener	Trabzon	" (D.P.) Ziraat İktisat Doktoru
	Feridun Ayalp	Urfa	" (D.P.) Doktor
	Bedri Akyüz	Hususi Kalem Müdürü	Riyaset refaketine memur

030 01 50 2389

E/A

Uzunlu A. Öskelendi
22. 9. 35. 4
Hançerçi O.

ET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

IRAK'LA MÜNASEBETLERİMİZ HAKKINDA
ŞİFAHEN ARZETTİKLERİME AIT
NOTLAR

1- Ticarî münasebetler :

Başvezir ve İktisat Veziri ile görüştüm, 955 te Ankara'da verilmiş prensip kararları üzerinde tetkikat yapacağını İktisat Veziri söyledi, takibeceğim.

Irak'a zeytin, zeytinyağı, taze sebze, meyve, balık, et, tahhan helvası, beyaz peynir, güllâç ihraç edebileceğimizi zannediyorum.

Beyrut'a uğrayacak vapurlarımızla Irak'ın idhal ve ihraç malları nakledilebilir.

Hurma nakliyatı mevsiminde Irak'ın Basra'da vapur bulmakta güçlük çektiğini öğrendim.

Bankalarımızdan birinin Bağdat'ta bir şube açması uygun olacaktır.

2- Kültür münasebetleri:

Azami derecede geliştirmek, her bakımdan pek faydalı olacaktır.

Evvelce aktedilmiş olan kültür anlaşması ancak kısmen tatpik edilebilmektedir.

Talebe mübadelesinin, bilhassa memleketimize gelecek Iraklı talebe sayısı imkân nispetinde arttırılarak idamesine ilâveten şu hususların faydalı olacağı zannındayım :

a) Muhtelif branşlardan profesör ve mütehassıslarımızın Irak'ta konferanslar vermeleri,

b) Kıymetli eserlerimizden kâfi sayıda nüshaların ilgili Irak ilim müesseselerine gönderilmeleri,

c) Kültür merkezimizin bir ân evvel açılmasının temini ve bu merkezde bir kütüphane tesisi (Merkezin hazırlıkları tamamdır. Yalnız Kültür Ataşemiz yalnızdır, hiç bir yardımcısı yoktur. Türkiye'den bu merkez için bir idare memuru gönderilmesi Bağdat'tan bir kütüphane memuru ile, bir daktilo ve iki hademe temini için Ataşeliğe ayda 150 Dinar tahsisat verilmesi lâzım

20.01.1938 H.M.T.

BASIN ATASELİĞİNE GELEN MEKTUPLAR

Bağdat Basın Ataşeliği tarafından çıkarılmakta olan Arapça haber ve yorum bültenine karşı Irak'ta ilgi artmaktadır. Bir ay evvel haftada 100 adet tevzi edilen bülten halen 300 adet tevzi edilmektedir.

Gerek bülten ve gerek Türkiye'ye dair kitap vesair neşriyat talep eden bir çok kimselerden mektuplar gelmektedir. Bağdattan yazan Abdülhüseyin Elnecefînin mektubunun tercümesi şudur:

" Selam ve Saygılar,

Mısır'daki son olaylar karşısında hükümetinizin şerefli durumunu takdir eder ve saygılarımı arz ederim.

Arapça haftalık bir bülten çıkardığınızı memnuniyetle haber aldım. Hükümetinizin bir çok meseleler hakkında görüşlerini ve memleketinizde ümaran ve terakki hamlelerini bildiren bu gibi bültenler pek mühimdir. Aynı zamanda bir çok hakikatları Irak efkârı umumiyesine bildirmek, devletler arasında istikrar ve iyi münasebetlerden hoşlanmayan garazkârların ve yıkıcıların iddialarını red etmek bakımından da çok tesirlidir. Bu hususta mesainizi takdir ederek şahsıma bülten ve sair neşriyat gönderilmesini rica ederim.

ADEN'den Mahmud Ubaid Huvaydi şu mektubu göndermiştir;

" Türkiye'nin kalkınmasına, kültür ve san'at hareketlerine karşı yakından alaka duymaktayım. Ankara Radyosunun Arapça yayınlarının devamlı bir dinleyicisiyim. Türkiye'ye dair bilgimi arttırmak üzere çıkarmakta olduğunuz bültenlerden vesair neşriyattan adresime gönderilmesini rica ederim.

BAĞDATTA TÜRKÇE KURSLARI

ile

Bağdatta Mahadil-Vatani enstitüsü/yapılan temaslar neticesinde bu enstitüde Türkçe kurslar açılması temin edilmiştir.

Dersler halen Bağdatta etüdler yapmakta olan Maarif vekâletimizin genel kütüphane müdürü Selâhattin Çetintürk ve Yüksek tedrisat muamelât müdürü Celal Bayar tarafından verilecektir.

BAĞDATTA KÜLTÜR MERKEZİ HAZIRLIKLARI

Bağdatta kurulacak olan kültür merkezi için münasip bina tutulmuş ve kültür ataşeliği tarafından gerekli hazırlıklara başlanmıştır.

030	01			127	825	46
-----	----	--	--	-----	-----	----

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ek-13

A. A. Said
19.11.97
E. H. 30

Tebrik mesajınızdan şük çok mütehasşis oldum. Nokta. Sizin ve
Türkiyede ki bir çok sevimli dostlarımin samimi hislerinin ifadesi
çok teşekkür ederim. Nokta. İki memleketimiz ve bütün/mantıkamın
refahı ve emniyetini teminde müsbet neticeler verecek hali hazır
vazifelerimizde işbirliğinde devam etmeyi ümit ediyorum. Irak Halkı
ve ben ^{Dünyada} sizin gibi kıymetli bir dostu ve müttefike sahip olmakla
sen derece bahtiyar ve talihlidir.

Nuri Al Said

030	01		19	11	14
-----	----	--	----	----	----

DEVLET ARŞİVİNE GENEL KESİMLİ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Nihat Erincin De Mecleler konusundaki

Genel Görüşme sırasında konuşması (Millet Meclisi)

9-1-1963

D2

Nihat Erincin konuşmasının özeti

Sayın Bakanları dinlemekle gençliğin görüşme istemekle ne kadar iyi bir iş gördüğünü bir kere daha anladım. Türkiye'nin çok önemli dış meclisleri hakkında bunca değerli bilgiye bu kürsüden sizlere ve millete duyurmalara ne güzel oluyor. Şimdi partiler milletvekilleri ile ç. g. büklü gençlerden kendi görüşmelerini söyleyecekler. Böylece her herkes için bu konularla halkların hükümet ve millet meclisi olarak temayülörünü öğrenicekiz.

Bu güzel program açılmasına imkân hazırlamakla bahtiyarım. Dından sonra Sınai'de iş ve iş meclisleri davalarına sık sık bu kürsüye gelmişiz. Şimdi politika kararlarına hükümet tıpkı başka gelişmelerimizde yapılmış gibi parlamentoda açıkça tartışmayı usulan olarak temayülörünü.

Mesale iş politikası gelişmelerinin yalnız yolda bir defa bütümlü geliştirilmesi konusunda. İşler çabukluk konuşmalara inhisar ettirilmediği yeten sağlanmaz. Hükümet ile muhalefet günün önemli konularını millet meclisi kürsüsüne sıcak sıcak getirmenin yolunu bulmaları mümkün ederse gerçek demokrasiye bir adım daha yaklaşmış oluruz. Başarı politikası.

Dış politikada Türkiye'nin batılı devletlerin barış cephesinde sağlam yer tutması artık bir ana gelenek olmalıdır. İstisnai politikalar bize yaramaz. Coğraf bakımından çok hassas bir yerde bulunmaya çalıştığımız takdirde pazarlık konusu yapılacak bir blok arasında bulunmak tehlikeli doğurur.

Sovyet İmparatorluğu ile barışımızdır. 1945 de boğaziçerisi üst ve doğu sınırlarında işler yapacak istemek ve arkadaşlık anlaşmasını iptal etmekle güvenliğimizi köklüden yıktı. Başbakan Kırıkkaya Küba cıvranı eşnasında Başkan Kennedy'e yoldaşlık önerilerinden birinde Türkiye'deki felsefe rappalarının kaldırılması maholünde, geniş güvenlik teminatı teklif etti. Bu güzel bir teşkilatın kabulüne ne olursa olsun Türkiye'nin batı blokundan ayrılması veya sadece başlıkların geçmesi durumunda şartlar altında büyük tehlikeler doğurur. Balkanlarda komünistlerin menkoretinin tabii müttefikidir. Karşılıklı menfaatler her iki devleti birbirinden ayırılmaya mecbur ediyor. Kıbrıs meseleleri bu yüzden ile alınmalıdır. Yakın doğuda Arap devletleri ile dostluk Türkiye'nin her zaman değer verdiği bir anlayıştır. Hatta denilebilir ki Türkiye'ye karşı karşıya her bir Arap devletinden daima görmemektedir. Bu yüzden bizde sebat etmeliyiz, sabırla yakınlık aramamız yerindedir. Ancak bu vesileyle şu noktaya işaret etmek isterim:

Emektir İsrail devleti ile Türkiye arasındaki iyi münasebetleri gözlemleyecek kişiler şerh yoktur. Şerh bazı Arap devletlerimizin allerjisini yatıştırmak için İsrail'in yanında bir elçi bulundurmamayı doğru bulmuyorum.

İn sakat durum bir en önce dışardadır. Türkiye ile iyi geçinen daha da yakın dostluk yapmaya hazır bulunan bir devlete karşı başka dostların hatırı için soğuk davranış görünmek Türkiye'ye yaraşır bir davranış değil dir. 1949'da İsrail devleti kurulduğunda onu ilk tanıyanlar arasında Türk hükümeti de vardır.

NATO

NATO savunma stratejisinde yakında birtakım gelişmeler görüleceği anlaşılıyor. Önemli işler olan yeni silahlar yeni füzeleler belki uzak olmayan bir gelecekte Türkiye'nin stratejik önemini azaltacak bir yenilik getirebilir. O zaman ne olacak? Batılılar, bilhassa Amerika Türkiye'yi kendi haline mi terkeder? Hiç zannetmiyorum. Çünkü bu meclisimiz stratejik önemi dışında başka özelliklere ile de batı demokrasileri için çok değerlidir. Demirperde Türkiye sınırlarında her ne kadar süzme de zorluğudur.

030 01 50 235 3

Türkiye askeri düşünceler dışında ideolojisi ~~komünizm~~ ile Batı uygarlığını benimsemiş bir memleketdir. Yurdumuz Avrupayı Asya ve Afrikaya doğru devam ettiren bir ülkedir, bir köprüdür. Coğrafyanın yarattığı bu özeliği kültür alanında, hukuk, ekonomi, siyaset ve sosyal tutum yönlerinden de biz kendimizi yaşatmakta başarılı olduğumu ölçüde batı demokrasileri bizi kendileriyle birlikte müteala edeceklerdir. Strateji değişebilir, ama bu değişmez. Bundan dolayı, her yerde doğru olan bir söz Türkiye'de çok doğrudur: Dış politika ile sınırlı birbirine bağlıdır. İçerde Hukuk devleti düzeni tam uygulanmadıkça, insan haklarına saygı sözde kaldıkça Batı Avrupa demokrasilerinin her hangi bir devleti kendilerinden saymaları beklenemez. Dış itibar da büyük ölçüde buna bağlıdır.

ORTAK PAZAR:

Ortak pazara girmek için müracaatımız Yunanistanla aynı tarihlere varlar. Yunanistan geçen kesim ayından beri hukukun ve fiilen ortak pazar asosiyeye üyesidir. Biz ise hala netice alamadık. Araya 27 M yıl girdiğinden ötürü biraz gecikme oldu. Fakat mesele yalnız geç kalmaktan ibaret değil. Verilen bilgiden de anlaşıldığı üzere Türkiye'yi Yunanistan'dan farklı bir muameleye tabi tutmak istiyorlar. Bizi şimdilik kaydı ile asosiyeye üye olarak almağa niyetli görünmüyorlar. Acaba neden? Ekonomik sebepler ileri sürülmesini samimi sayılamaz. Yunanistanın ortak pazara girmesinden sonra Avrupa Konseyi Assamblesine sunulan resmi bir raporda Yunanistanın asosiyeye üye olarak kabulünde "Avrupalılık fikri ve tesanüdü ile politik düşüncelerin" göz önünde tutulduğu açıkça söylenmiştir. Yani iş ekonomik mülhazalara bağlansa Yunanistana tanınan imtiyazlar hiçbir suretle verilmeyecekti. ama politik sebepler hakim oldu denmiştir. Aynı politik düşünceler Türkiye bakımından Yunanistan'dan eksik değil fazladır. Hükümet bunları değerlendirmekte gereken dinamizmi göstermiştir denemez. Hükümetten bu konuda daha büyük bir dikkat ve azim istemek hakkımızdır. Yunanistana tanınan özel siyasi durum, Türkiye'ye en az o memlekete olduğu kadar tanıtılabilir. Tekrar ediyorum ekonomik şartlar değil Avrupa tesanüdü ve politik sebepler Türkiyenin derhal asosiyeye üye olarak kabulünü gerektirmektedir.

Kıbrıs'a dair

Öyle anlaşılıyor ki başta Cumhurbaşkanı Makarios olmak üzere Kıbrıs rumları hala Enosis peşindedirler. Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğundan bugüne onların tutumu bunu gösteriyor. Belediyeler meselesi sadece işaretlerden birisidir. İcra yetkisinin kullanılmasında da Makariosun Dr. Fazıl Kılıçkara karşı iyi niyetli davrandığı söylenemez.

Kıbrıs Anayasasının 46. maddesi budur. Kesindir. İcra kuvveti Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı müvaziri tarafından temin olunur. Yani daima icra kuvvetini kullanırken bu iki zat birlikte harekete Anayasaya göre mecburdurlar. Makarios bu maddeyi hiçe sayarak kendi başına icra kuvveti bilgisi vermeden dış politika yürütüyor. Halbuki buna hak ve yetki yoktur. Yabancı memleketlere yaptığı seyahatlerde devlet başkanlığı sıfatıyla yetinmiyor. Siyasi müzakereler açıyor. Dışişleri Bakanlığını yanında bulundurması da durumu değiştirmez. Çünkü Kıbrıs Rumları "İkili" bir devlettir. Cumhurbaşkanı tek başına ancak Anayasasının 46. maddesinde kendisine tahsis edilen yetkileri kullanabilir. Dışişleri gidemez. Giderse Anayasa çiğnenmiş olur.

030	01			50	233	3
-----	----	--	--	----	-----	---

PTT

DEVLET

0/3
KABULLEN GEREK TELGRAFLAR
CUMHURİYET ADIYI

0/3

Devlet telgraf muhaberatından
dokuz mesuliyet kabul etmez.

Yol : 50 45

Servis İşareti :

SAYIN İSRET İNÖNÜ BASVEKİL ANKARA

Ziraat Bankasındaki hesabınız
İstikbalinizin sigorta policesi
Canınızın ve malınızın teminatıdır.

T. C. ZİRAAT BANKASI

Sıra No.	İlk Merkez	Numara	Kelime	Verildiği	Rosmî	Orta Merkez	Alındığı	İmza
				Tarih	Saat		Tarih	Saat
				ANKARA BAKANLIKLAR	3079 88	16/8 18/30-	M	

TRAK DEVLETİNİN UÇAKLARI DEFAATLE HUDUT KARAKOL VE KÖYLERİMİZİ

KASITLI OLARAK BOMBALAMASI TÜRK DEVLETİ VE HUKUMETİNE VE TÜRK VATANINA

MADDİ VE BİLHASSA MANEVİ OLARAK TECAVÜZ MAHIYETİNİ İFA ETMİŞTİR.

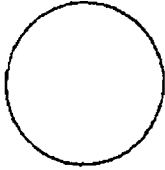
TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN SEREF VE HAYSIYETİNE HER TÜRLÜ BİR ŞÜBUNCE VE

MÜCADELEDEN VARESTEDİR. ALINMIŞ VE ALINACAK OLAN TEDBİRİN HUKUMETİNDE (

2001/10/10

PTT

Devlet telgraf muhaberatından
dolayı mesuliyet kabul etmez.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
TELGRAF

Yol : .....

Servis İşareti : .....

Adres : .....

Ziraat Bankasındaki hesabınız
İstikbalinizin sigorta policesi
Canınızın ve malınızın teminatıdır.

T. C. ZİRAAT BANKASI

Sıra No.	İlk Merkez	Numara	Kelime	Verildiği	Resmi	Orta Merkez	Alındığı	İmza
----------	------------	--------	--------	-----------	-------	-------------	----------	------

UZERİNDE OLAN İ.B.M.M. VASİTASIYLA İTTİHAZINI VE İLK B.M.M. İCİTİMİNDE

HUKUMET OLARAK ALINMIŞ TEDBİRLERİN KESİN VE KATI OLARAK MECLİSE

İZAHINI BU TURLU TECAVÜZLERE SON VERİLMEK ÜZERE GEREKLİ TESEBBUSLERİN

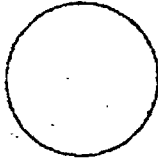
YAPILMASINI RICA EDERİM - KAYSERİ MİLLET VEKİLİ HUSAMETTİN GÜNÜSPALA +++

M. Z. Ö. L. 17-8-962

030 01 50 304 9

V.P.T.T.

Devlet telgraf muhaberatından
dolayı mesuliyet kabul etmez.

TELGRAF

Yer: **D/3**
Servis İşareti: **SAYIN**
Adres: **İSMET İNÖNÜ**
BASVEKİL
ANKARA

Ziraat
Bankasındaki
tasarruflarınız
istikbalinizi
sağlayacak
size
huzur
verecektir

Sıra No.	İlk Merkez	Numara	Kelime	Verildiği		Resmî	Orta Merkez	Alındığı		İmza
				Tarih	Saat			Hususi	Tarih	
	BAKANLIKLAR ANKARA	1105	107	15.8	19/00			15.8	20/20/	K.G.

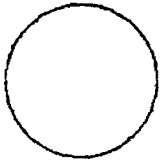
İRAK UÇAKLARININ CENUP BOLGEMİZDEKİ KOYLERİMİZLE JANDARMA BİRLİKLERİMİZİ BOMBALAMAKTA OLDUKLARINI SU ANDA BÜYÜK TEASSURLE HABER ALDIM. DÜNE KADAR BİR VİLAYETİMİZ OLAN İRAK'IN BUGÜN ORTADOĞU'NUN EN KUDRETLİ DEVLETİ OLAN TÜRK TOPRAKLARINA TECAVUZ EDEDEK ÇÜRETTİ KENDİSİNDE BULMASTI, SONRUSUZ NEFRET VE TEASSURLE KARŞILANMIŞTIR. DİŞ TEHLİKE KARŞISINDA, TÜRK MİLLETİ HER ZAMAN OLDUĞU GİBİ BUGÜN DE YEKVUCUT OLARAK HÜKÜMETİ ETRAFINDA TOPLANMASINI BİLMİŞTİR. VE BİLECEKTİR.

SU ANA KADAR KABİNEİNİN TOPLANMAMIS OLMASINDAN, ÜZÜNTÜ DUYMAKTAYIM. TÜRK MİLLETİNİN MİLLİ BİRLİK HALİNDE MÜTECAVÜZLERE KARŞI BİRLİŞMİŞ OLDUĞUNUN DİŞ DÜŞMANLARA DUYURULMASINI VE BU HUSUSTA GEREKLİ KARAR VE TED-

030 01 50 304 9

DEVLET ARKIVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
GİZLİLİK BİREYİ

Devlet telgraf muhaberatından
dolayı mesuliyet kabul etmez.

TELGRAF

Yol : .....
Servis İşareti : .....
Adres : .....

- 2 -

Ziraat
Bankasındaki
tasarruflarınız
istikbalinizi
sağlayacak
size
huzur
verecektir

Sıra No.	İlk Merkez	Numara	Kelime	Vurulduğu		Resmi	Orta Merkez	Alındığı		İmza
				Tarih	Saat			Hususi	Tarih	

BİRLERİ ALMAK ÜZERE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN DERHAL DERHAL TOPLAN-
TIYA CAĞRILMASINI SAYGILARIMLA ARZ VE İSTİRHAM EDERİM

AYDIN MİLLETVEKİLİ
RESAT ÖZARDA

Arzoluşması
95.8.962

030 01

50 304 9